

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXX

DAJNKOVA MONOGRAFIJA

LJUBLJANA
2024

ISBN 978-961-268-100-5
RAZPRAVE II. RAZREDA, 30
DISSERTATIONES CLASSIS II, XXX

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXX

DAJNKOVA MONOGRAFIJA

LJUBLJANA
2024

SPREJETO NA SEJI II. RAZREDA ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
DNE 12. MARCA 2024
IN NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 27. FEBRUARJA 2024

RAZPRAVE II. RAZREDA SAZU
DISSERTATIONES CLASSIS II
XXX

Izdala: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Uredil: Marko Jesenšek

Recenzenta: izred. članica SAZU prof. dr. Andreja Žele,
dopisni član SAZU prof. dr. Ludvik Karničar

Jezikovni pregled: Nina Zver

Prevod v nemščino: Vida Jesenšek

Grafična priprava: Katarina Visočnik

Tisk: Cicero, Begunje, d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana 2024

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Dajnk P.(082)

DAJNKOVA monografija / [uredil Marko Jesenšek ; prevod
v nemščino Vida Jesenšek]. – Ljubljana : Slovenska akademija
znanosti in umetnosti, 2024. – (Razprave / Slovenska akademija
znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede =
Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis
II: Philologia et litterae ; 30)

ISBN 978-961-268-100-5
COBISS.SI-ID 199916035

Vsebina

<i>Marko Snoj, O priimku Dajnko</i>	7
<i>Marjeta Ciglencečki, Umetnostna podoba krajev Dajnkovega bivanja in službovanja</i>	11
<i>Vincenc Rajšp, Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času</i>	44
<i>Igor Žiberna, Spremembe rabe tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric od 19. stoletja do danes s posebnim ozirom na vinogradniške površine</i>	61
<i>Miran Puconja, Vloga duhovnika v narodnoprebudnih gibanjih</i>	82
<i>Vinko Škafar, Dajnkov Veliki katekizem za katoliške Slovence med Muro in Dravo</i>	98
<i>Marko Jesenšek, Dajnkov pokrajinski knjižnojezikovni in črkopisni načrt ter poskus prevajanja Svetega pisma</i>	117
<i>Irena Orel, Jezikovni vidiki Dajnkovih abecednikov (1816, 1824, 1833)</i>	156
<i>Natalija Ulčnik, Pregovori in sorodne enote v slovnici Petra Dajnka ter njihova aktualizacija</i>	177
<i>Nina Ditmajer, Recepcija Dajnkovega pesništva</i>	198
<i>Mihaela Koletnik, Narečne prvine v Dajnkovem Čelarstvu</i>	217
<i>Vesna Mikolič, Pomen Dajnkovega Čelarstva za uveljavljanje čebelarstva, čebele in medu kot slovenskih nacionalnih atributov</i>	243
<i>Diana Košir, Verskovzgojna načela v Dajnkovem Kmetu Izidorju in Repičevih člankih v Cvetju z vertov sv. Frančiška</i>	253
<i>Franci Just, Vloga Radgone in Petra Dajnka pri jezikovno-kulturnem povezovanju »ogrskih« in »avstrijskih Slovencev«</i>	275

<i>Jelka Pšajd, Hoisova Gormerkanska kniga</i>	295
<i>Nina Zver, Vpliv Dajnkovega knjižnojezikovnega izročila na jezik</i> <i>Mihaela Hoisa</i>	304
<i>Katja Peršak Hajdinjak, Dajnkovi slovenskogoriški sodobniki</i>	325

O priimku *Dajnko*

Marko Snoj

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana;
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana; marko.snoj@zrc-sazu.si

Priimki *Dajnko*, *Danjko* in *Danko* imajo isti izvor. Jezikoslovna analiza gradiva in njegova sinteza pokažeta, da je priimek *Dajnko* nastal po epentezi iz *Danjko*, ta pa po pričakovanem mehčanju glasu *n* pred mehkonebnikom iz priimka *Danko*, ki je potrjen v Sloveniji in tako kot *Danjko* (ne pa tudi *Dajnko*) tudi v sosednjem kajkavskem prostoru

Ključne besede: slovenščina, imenoslovje, priimki, etimologija, Peter Dajnko

Die Nachnamen *Dajnko*, *Danjko* und *Danko* haben den gleichen Ursprung. Linguistische Analyse des Sprachmaterials und entsprechende Synthese zeigen, dass der Name *Dajnko* durch Epenthese aus dem Namen *Danjko* entstand, und dieser nach der erwarteten Abschwächung des *n*-Lautes vor dem Velar aus *Danko*. Die Namen *Danko* und *Danjko* sind sowohl im slowenischen als auch im benachbarten kajkavischen Raum bestätigt, was allerdings für *Dajnko* nicht gilt.

Schlüsselwörter: slowenische Sprache, Onomastik, Nachnamen, Etymologie, Peter Dajnko

Uvod¹

Priimki *Dajnko*, *Danjko* in *Danko* imajo zelo verjetno isti izvor. Različica *Dajnko* je lahko nastala po epentezi iz različice *Danjko*, ki utegne biti prvotna, lahko pa je na vzhodnoštajerskem področju nastala iz različice *Danko*, ki je potrjena v našem Podravju in pri sosednjih kajkavcih. Lahko pa zapis *Dajnko* predstavlja izvirno mehki *nj* v fazi nosnega *ŋ*, prim v goričanskem narečju *kûŋ* z rodilnikom *kûŋa* (Ramovš 1935: 174). Za to skupino priimkov obstajajo vsaj tri bolj ali manj mogoče in verjetne etimološke razlage.

Tri etimološke razlage

(1) Če je prvotna različica *Danjko*, je lahko nastal po konverziji iz občnega imena *danjko*, ki ga na Štajerskem v 19. stoletju navajajo s pomenom ‘desetine oproščen

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Naravna in kulturna dediščina slovenskega naroda*, ki ga financira SAZU.

podložnik'. Beseda, navaja jo Pleteršnik (1894: 122) po Murku in Cafu, je tvorjena iz glagolnika *danje*, ki je potrjen tudi v specializiranem pomenu 'davek'.

(2) Druga možnost je domneva, po kateri naj bi bilo prvotno *Danko* po izvoru hipokoristična tvorba iz osebnega imena *Danъ*, ki izvira iz trpnega deležnika *danъ* glagola *dati*. Ta trpni deležnik se v vlogi osebnega imena pojavlja v bolgarskem in srbskem *Dan*, za ženske *Dana*, kjer sta znana tudi hipokoristika *Danko* in *Danka* (ARj II: 259, 268; Grković 1977: 72). Srbščina in bolgarščina spadata med jezike pravoslavne krščanske tradicije, v kateri ni veljala tridentinska prepoved krščevanja po nesvetniških imenih. V jezikih katoliške tradicije se ta rojstna imena po pričakovanju niso ohranila, lahko pa so se ohranila kot klicna imena in kot priimki. In to ne samo hipokoristični *Danko* ipd., temveč tudi patronimični, kot je naš *Danič* in hrvaški *Daničić*. Uporaba trpnega deležnika glagola s pomenom 'dati' za rojstno ime je razumljivo in ga najdemo v mnogih jezikih, npr. v latinskem *Donatus*. Otrok je namreč darilo, je podarjen, je dan. Da je božje darilo, izpričujeta imeni *Bogdan* in *Božidar*, ki sta prevedeni iz latinskega *Deodatus*, to iz grškega *Theódotos* in to iz hebrejskega *Jahonatan*, po naše *Jonatan*. Če je pravilna ta domneva, se je *j* pred *n* vzpostavil po epentezi. Ime v prvotnejši podobi *Danjko* bi se v lokalnem narečju regularno razvilo iz *Danko* s prvotnim velarnim *ŋ*, prim. tako *majnkati* iz italijanskega *mancare* (Ramovš 1924: 91).

(3) Tretja možnost je domnevanje, po katerem naj bi bil priimek prvotno prav tako hipokoristik, vendar ne iz slovanskega, temveč iz svetopisemskega imena *Daniel*. Hipokoristike navadno tvorimo iz naglašene zloga (in še kakega glasu) izvirnega imena s hipokoristično pripono, v tem primeru *-ko*. Tako kot je iz na prvem zlogu naglašene rojstnega imena *Janez*, prevzetega iz latinskega *Johannes*, tvorjen hipokoristik *Janko*, ki je tudi priimek, tako je lahko tudi iz na prvem zlogu naglašene svetniškega imena *Danijel* (> *Danjel*) tvorjen hipokoristik *Dan(j)ko*, iz tega pa priimek. Zlasti v severovzhodni Sloveniji je mnogo priimkov s hipokoristično pripono *-ko*, ki izvirajo iz starih slovanskih osebnih imen (npr. *Bratko*, *Cvetko*, *Zorko*) ali že krščanskih (npr. *Benko*, *Blažko*, *Perko*).

Razprava

Prva možnost bi bila lahko veljavna le ob predpostavki, (a) da je bil občni samostalnik *danjko* (in *danje* v pomenu 'davek') nekdaj znan tudi v kajkavščini, ali (b) da je slovenski priimek migriral na kajkavsko ozemlje. Ker ta možnost vključuje nedokazano podmeno, je upoštevanje načelo Ockhamove britve manj verjetna.

Druga in tretja možnost ne vključujeta nedokazanih podmen, zato sta verjetnejši. Vprašanje, katera od obeh ustreza resnici, presežemo s poznavanjem primerov, ki temeljijo na starih slovanskih lastnih imenih in v krščanstvu dobijo novo vsebino, deloma tudi prilagojeno obliko. Najznamenitejši primer je *sveti Vid*, ki je v času Dioklecijana kot otrok ali morda že mladenič umrl mučeniške smrti in je torej s stališča vesoljne cerkve svetnik manjšega pomena. Razlog, zakaj so Slovani svetega Vida vse od konca poganskih časov častili mnogo bolj kot drugi krščanski narodi (samo v Sloveniji je danes 76 cerkva, posvečenih svetemu Vidu, in sedem krajev z imenom *Šentvid*, poleg teh pa še *Šembije* podobnega izvora, v ponemčeni Avstriji je 15 krajev z imenom *Sankt Veit* ali *St. Veit*), gre iskati v podobnosti zveze njegovega atributa in imena z imenom slovanskega boga *Sventovita*. Poganski kult boga z imenom **Světovitъ* je bilo najlažje nadomestiti s kultom čaščenja svetega Vida, ki so mu takrat rekli **svęty Vidъ* > **svęti Vid* (prim. Nahtigal 1956: 1, 4).

Podobno se je slovansko ime *Danъ* s tvorjenkami *Dana*, *Danilo*, *Danila*, *Danško*, *Danъka*, *Danica* ipd. prilagodilo krščanstvu in predvsem tridentinski zapovedi krščevanja po svetnikih tako, da se je priključilo svetniškemu imenu *Danijel*, kateremu je danes v Sloveniji posvečenih deset cerkva, izmed starozaveznih svetnikov daleč največ. Preroku Danijelu je posvečena tudi celjska stolnica in po cerkvi s patrocinijem svetega Danijela sta motivirani krajevni imeni *Štanjel* in *Šentanel* (Snoj 2009: 418, 408).

Literatura

ARJ II = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio II. 1884–1886*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Milica GRKOVIĆ, 1977: *Rečnik ličnih imena kod Srba*. Beograd: Vuk Karadžić.

Rajko NAHTIGAL 1956: *Světovitъ. Slavistična revija* 9/1–4, 1–9.

Maks PLETERŠNIK 1894: *Slovensko-nemški slovar. Prvi del, A–O*. Ljubljana: Založilo in na svetlo dalo knezoškofijstvo.

Fran RAMOVŠ 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II. Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Fran RAMOVŠ 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Marko SNOJ 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC.

Zusammenfassung

ÜBER DEN NACHNAMEN DAJNKO

Für die Nachnamen *Dajnko*, *Danjko* und *Danko* gibt es mindestens drei mehr oder weniger wahrscheinliche etymologische Erklärungen: (1) es handelt sich um die Ableitung vom Gattungsnamen *danjko* mit der Bedeutung 'vom Zehnten befreiter Untertan', gebildet aus dem Wort *danje* 'Steuer', (2) möglicherweise geht es um die Ableitung vom slawischen Hypokoristikum *Danьko*, gebildet aus dem Geburtsnamen *Danь* und dieser aus dem Partizip **danь* in der Bedeutung 'geschenkt, gegeben', oder (3) es ist die Ableitung von der hypokoristischen Form des Heiligennamens *Danijel*.

Die moderne etymologische Methode kennt Verfahren und Mittel, anhand deren unter mehreren Möglichkeiten die wissenschaftliche Wahrheit ermittelt werden kann. Im vorliegenden Fall stellt es sich heraus, dass der Nachname ursprünglich hypokoristisch vom slawischen Geburtsnamen **Danь* abgeleitet war, der sekundär dem Heiligennamen *Danijel* zugeschrieben wurde. Der Zusammenfall beider Stämme ist wahrscheinlich der Grund dafür, dass der Name *Danijel* im slowenischen Raum ein beliebter Name war, dass es im heutigen Slowenien zehn diesem Heiligen gewidmete Kirchen gibt und dass auch zwei Orte, nämlich *Štanjel* und *Šentanel*, nach ihm benannt sind.

Umetnostna podoba krajev Dajnkovega bivanja in službovanja

Marjeta Ciglencečki

Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta,
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Novi trg 2, SI 2000 Ljubljana, marjeta.ciglencecki@gmail.com

Prispevek predstavlja umetnostno podobo krajev, v katerih je Peter Dajnko bival in služboval: Maribor, kjer je obiskoval gimnazijo (1803–1808), Gradec, kjer je študiral teologijo in filozofijo (do 1814), Radgono, kjer je služboval kot kaplan (1815–1831) ter Veliko Nedeljo, kjer je deloval kot župnik (do smrti v letu 1873) in dekan (do leta 1870) in kjer je napisal obsežno župnijsko kroniko. Slednja Dajnka razkriva kot široko razgledanega intelektualca, ki so ga poznavalci upravičeno prepoznali kot pomembno osebnost slovenskega razsvetljenstva.

Ključne besede: Peter Dajnko, jezuitski kolegij v Mariboru, Stara univerza v Gradcu, kronika župnije Velika Nedelja, orgle Leonharda Ebnerja

Dieser Beitrag liefert einen kunsthistorischen Blick auf die Orte, an denen Peter Dajnko lebte und wirkte: Maribor, wo er das Gymnasium besuchte (1803–1808), Graz, wo er Theologie und Philosophie studierte (bis 1814), Radgona, wo er als Kaplan wirkte (1815–1831), und Velika Nedelja, wo er als Pfarrer (bis zu seinem Tod im Jahr 1873) und Dekan (bis 1870) tätig war und eine umfangreiche Pfarrchronik verfasste. Diese zeigt ihn als einen aufgeschlossenen Intellektuellen, der von Fachleuten zu Recht als eine wichtige Persönlichkeit der slowenischen Aufklärung anerkannt wird.

Stichwörter: Peter Dajnko, Jesuitenkolleg in Maribor, Alte Universität Graz, Chronik der Pfarre Velika Nedelja, Orgel von Leonhard Ebner

Uvod¹

Urbana zasnova Maribora, Gradca in Radgone ter naselje Velika Nedelja in izrazna moč tamkajšnjih umetnostnih spomenikov, posebej tistih, s katerimi so Dajnka povezovale vsakodnevne obveznosti, sta zagotovo vplivali nanj in sooblikovali njegovo osebnost. Pri Veliki Nedelji je pisal župnijsko kroniko od okrog leta 1838 do sredine šestdesetih let 19. stoletja in zato se zastavlja vprašanje, ali je Dajnka vsaj do določene mere pritegnila tudi likovna umetnost. V

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Dajnkovem času je v monarhiji in s tem tudi na Štajerskem postopoma vznikalo zanimanje za kulturno in umetnostno dediščino v smislu sodobnega razumevanja tega pojava. Leta 1811 je bil za javnost odprt muzej Joanneum v Gradcu, prva tovrstna ustanova v mejah sedanje Avstrije. Sledila so zgodovinska društva in izdajanje strokovnih revij. Za prelomno na tem področju velja leto 1850, ko je bila na Dunaju ustanovljena Cesarsko-kraljeva komisija za raziskovanje in ohranjanje stavbnih spomenikov z dobro zasnovano mrežo zaupnikov na terenu, lastno strokovno periodiko in pretehtanimi navodili, kako ravnati s starejšimi umetninami. Sredina stoletja je bila tudi čas nacionalnih gibanj in gradnje Južne železnice, ki je v krajih, skozi katere je vodila, sprožila hitro industrializacijo, vzpon delavskega razreda in posledično velike družbene spremembe, hkrati pa radikalno zarezala v pokrajino. Sredi in v drugi polovici 19. stoletja je v arhitekturi zavladal historicizem, pri gradnji in opremljanju cerkva so se najbolj navduševali nad neoromaniko in neogotiko, vse bolj pa zavračali razkošni in bleščavi barok. V prvi polovici 19. stoletja se to burno dogajanje še ni razplamtelo. V opremi cerkva je še vedno prevladoval barok.

O takratnih razmerah na Štajerskem nas seznanja nekaj sočasne literature, med katero posebej izpostavljam *Zgodovinsko-topografski leksikon Štajerske* (Schmutz 1822–23) in Janischev leksikon *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark* (Janisch 1878–1885). Razlika med njima je precejšnja. Besedilo v Schmutzovem leksikonu je razmeroma lapidarno, marsikatero geslo nas razočara, ker ni dovolj sistematično, le v nekaterih primerih pa pisec vsaj omeni kakšen umetnostni spomenik. Janischevi opisi so bistveno obsežnejši in podrobnejši, saj so ga poleg geografskih, demografskih in podatkov o upravnih ureditvah ter zgodovine posameznih krajev zanimali tudi umetnostni spomeniki. Življenje na Štajerskem se je v drugi polovici 19. stoletja zelo spremenilo, deželo so zajele intenzivne gradnje, v umetnosti pa so se uveljavili novi stili, tako da tudi Janischev leksikon ni najbolj uporaben. Izčrpno predstavitev Maribora in okolice je v letu 1847 objavil Rudolf Gustav Puff (Puff 1847, 1999), ki je to območje preučeval, preden je bila železnica zgrajena do Maribora, tik pred natisom pa je v besedilo vstavil še krajše zaključno poglavje o tem velikem podvigu. Puffovo besedilo torej odslikava razmere v Mariboru še pred velikimi spremembami. Njegov opis Maribora je potrebno brati ob upoštevanju piščeve osebne drže, saj je bil Puff značilen predstavnik široko razgledanega štajerskega meščanstva, ki se je opredeljevalo za Nemce.²

² »Nikjer drugod v deželi se tako ne meša starogermanski tip modrookih, krepkih, dobro obarvanih postav z rjavokodrastimi, vitkimi, bolj bledimi in šibkimi ilirskimi oblikami kakor tukaj,« je zapisal v zgodovinskem orisu tega območja (Puff 1847: 162).

Maribor

Ko je Dajnko v Mariboru obiskoval gimnazijo (1803–1808), je bilo mesto še utesnjeno v srednjeveško obzidje, ki je bilo večinoma še ohranjeno (Curk 1999: 321, Semlič Rajh, Oman, Mlinarič 2012: 25).³ V pogledu na mesto je že umanjkal grad na Piramidi, podrt je bil severozahodni vogalni stolp, prav tako taborsko obzidje okrog župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika, ob kateri so ukinili tudi pokopališče, odstranili so taborsko utrdbo na desnem bregu reke, prav tako pa tudi Dravska in Pristaniška vrata. Maribor je imel status deželno-knežjega mesta, od leta 1752 je bil tu tudi sedež okrožja (kresije). Znotraj obzidja je v dvajsetih letih 19. stoletja živelo 2.198 ljudi, hiš pa je bilo 233 (Schmutz 1822: 488). Puff je leta 1847 pisal o 242 hišnih številkah, prebivalcev naj bi bilo nekaj čez 2.200, skupaj z vojniki, uradniki in delavci okrog 3.500, v predmestjih pa je takrat živelo še okrog 1.700 ljudi. Na začetku 19. stoletja je mesto imelo nemško ime Marburg an der Drau. Slovenci so uporabljali izpeljanko Márprog, Vrazova domislica, da bi mesto poimenovali Maribor, pa je iz leta 1836 (Semlič Rajh, Oman, Mlinarič 2012: 25).

Mesto v prvi polovici 19. stoletja še ni gospodarsko vzcvetelo, prevladovalo je vzdušje skromne podeželske naselbine, čeprav so že takrat poskrbeli za več pomembnih komunalnih pridobitev, pa tudi kulturno življenje v mestu je bilo razmeroma živahno (Leskovec 1991: 203–204). V času Dajnkovega šolanja so potekale napoleonske vojne, kar je gospodarsko prizadelo tudi Maribor. V mestu je bilo že pred tem precej vojaštva, ki je po jožefinskih reformah ob izteku 18. stoletja zasedlo objekte ukinjenih cerkvenih ustanov. Še pred koncem 18. stoletja so se tod večkrat premikale večje vojaške enote in transporti, Francozi pa so aprila 1797 celo vkorakali v mesto. V času druge napoleonske vojne (1799–1801) je bil Maribor zaledno mesto, leta 1805 pa so si Francozi glavni štab postavili kar v Koroškem predmestju. Oblasti so leta 1808 pozvale celo dijake, naj se priglasijo v vojsko – v Mariboru se jih je prijavilo 59. Maja 1809 so Francozi ponovno zasedli Maribor in ga po premirju v Znojmu julija istega leta zapustili. 14. 10. 1809 je bil sklenjen schönbrunnski mir in tudi Mariborčani so morali Francozom plačati visoke kontribucije in odhajajoče vojaške enote založiti z živežem (Leskovec 1991a: 238–240). Leta 1809 je mesto prizadel še velik požar; šele po vseh teh nadlogah so se meščani lotili gradbenega in gospodarskega posodabljanja mesta (Curk, Premzl 2004: 22). Obzidje so bolj radikalno začeli podirati v dvajsetih letih 19. stoletja, nameni pa so bili ob tem enaki kot drugod:

³ Mesto Maribor je pravni status trdnjave izgubilo leta 1782, s tem pa tudi ni bilo več obvezano vzdrževati obzidja in drugih obrambnih naprav, zato se je lahko pričelo njihovo postopno rušenje.

stari zidovi že dolgo niso več zagotavljali vojaške obrambe, zato so se jih hoteli znebiti, hkrati pa omogočiti večjo pretočnost prometa ter mesto urbanistično odpreti navzven. Bistveno pa je gospodarski napredek spodbudila šele gradnja Južne železnice; v Mariboru so jo za promet slovesno odprli 2. junija 1846.

Gimnazija, ki jo je obiskoval Peter Dajnko, je delovala v sklopu nekdanjega jezuitskega kolegija ob Glavnem trgu, zemljišče pa deloma sega tudi na sedanjo Koroško cesto in se vzdolž Splavarskega prehoda spušča proti Dravi. Jezuiti so prišli v Maribor leta 1757 in kupili šest hiš ob Glavnem trgu (Curk 1983: 106). Že v letu 1758 so poslopja povezali v dve enoti; poznavalci te prve gradbene posege pripisujejo mariborskemu stavbnemu mojstru Jožefu Hofferju (1704–1762) (Curk 1986: 306–309). V vzhodnem traktu so uredili rezidenco, v zahodnem delu pa odprli gimnazijo, ki je pod okriljem jezuitov na tem mestu delovala do leta 1773, ko je bil red ukinjen. A že leta 1775 so šolo ponovno vzpostavili kot državno petrazredno gimnazijo, kakršno je obiskoval tudi Peter Dajnko. Leta 1850 so šolo reorganizirali v popolno državno klasično gimnazijo z osmimi razredi. O delovanju gimnazije je posebno poglavje v monografiji o Mariboru in njegovi okolici napisal Rudolf Gustav Puff, ki je na šoli poučeval tudi sam. Šolo je pohvalil in med naštevanjem znamenitih dijakov za leto 1805 navedel tudi Petra Dajnka in Kolomana Kvasa, kakor tudi Franca Miklošiča, ki je bil vpisan v letu 1827, in Davorina Trstenjaka v letu 1834 (Puff 1999: 133–134).⁴ Puff je šolske prostore podrobno opisal. Sestavljali so jih veroučna soba in predavalnice šestih študijskih letnikov, prefektura, stanovanje šolskega sluge, zapor (!) in knjižnica (Puff 1999: 64). V vzhodnem traktu so po ukinitvi jezuitskega reda naselili vojake. Med letoma 1784 in 1809 je tu delovala mondurna komisija, podjetje za izdelavo oblačil za vojake na območju notranjeavstrijske generalne komande, nato pa vse do leta 1858 kadetski vzgojni zavod. Študij bogoslovja, ki ga je škof Anton Martin Slomšek zastavil leta 1859 ob prenosu sedeža Lavantinske škofije v Maribor, je potekal prav v tem vzhodnem traktu, v nekdanji jezuitski rezidenci, iz katere so izselili vojaštvo. Leta 1892 so gimnazijo iz zahodnega trakta preselili v stavbo na današnji Mladinski ulici 9,⁵ v dotedanje gimnazijske prostore preselili študij bogoslovja, zahodni trakt pa namenili za internat. Bogoslovci so v nekdanjem jezuitskem kolegiju ostali do leta 1941. Alojzijeva cerkev, ki so jo jezuiti začeli graditi leta 1767, gradnjo pa končali leta 1769, je po letu 1831 služila kot šolska cerkev (Puff 1999: 358). Med prvo in drugo svetovno vojno so se v stavbah nekdanjega jezuitskega kolegija

⁴ Puff se v službi na mariborski gimnaziji ni dobro počutil in je v življenjepisu pojasnil, da je odločitev za profesuro v Mariboru obžaloval. Na gimnaziji je imel spore s starejšimi kolegi, ki jih je predstavil z nenavadno ostrimi izrazi (Puff 1999: 9–10).

⁵ V tej stavbi je danes Pravna fakulteta.

ponovno naselili vojaki, v času druge svetovne vojne je cerkev spet služila za vojaško skladišče, semenišče pa je uporabljala nemška policija. Po drugi vojni se bogoslovje ni obnovilo, stavbe pa so bile nacionalizirane. Leta 1960 se je v vzhodni del naselil Pokrajinski arhiv Maribor, zahodni del pa so leta 1962 vrnili cerkvi in danes v njem deluje Nadškofijski arhiv s knjižnico.

Kompleks nekdanjega jezuitskega kolegija je eden najodličnejših v mestu. V Alojzijevi cerkvi, ki je »najlepša in najbolj prijazna v mestu, zgrajena v italijanskem kupolastem slogu« (Puff 1999: 64), v času Dajnkovega šolanja ni več potekalo obredje. Potem ko je bil jezuitski red že ukinjen, je bila v cerkvi 18. marca 1778 zadnja slovesna maša, in sicer za polk Molke, cerkev pa so eksekrirali leta 1783. Do leta 1831 so jo uporabljali za skladišče uniform (Puff 1999: 64),⁶ nato pa ponovno namenili bogoslužju. Najprej je služila gimnazijcem in po letu 1859 študentom bogoslovja. Alojzijeva cerkev je najpomembnejši del celotnega kompleksa. (Sl. 1) Njeno gradnjo so zaupali Janezu Fuchsu (1727–1804), po rodu iz Šlezije, za katerega ni znano, kdaj je prišel v Maribor, se je pa v Mariboru leta 1762 poročil z vdovo po gradbenem mojstru Jožefu Hofferju. Fuchs je s poroko prevzel Hofferjeve obrtne pravice in postal mariborski meščan. Bil je zelo uspešen, Jože Curk ga označuje, da je mariborska baročna arhitektura z njim dosegla svoj vrhunec. Curk je kot značilnost Fuchsovih cerkvenih zgradb izpostavil ovalni tloris praviloma centralnih zasnov ter tridelna konkavno členjena pročelja. Opisanim poudarkom je bil sicer zavezan tudi Jožef Hoffer, Fuchsov predhodnik. Fuchs, ki se je ob prihodu v Mariboru domnevno najprej zaposlil pri Hofferju, je temeljne arhitekturne zasnove očitno povzel po njem, jih je pa času primerno nekoliko racionaliziral in Hofferjevi rokokojsko uglašeni lahkotnosti in igrivosti nadel nekaj klasicistične resnobe. Alojzijeva cerkev velja za Fuchsovo prvo veliko stvaritev, višek njegovega opusa pa je deset let mlajša župnijska cerkev v Wiesu (Curk 1983: 116–122, 1986: 306–309). Fuchs je hkrati z gradnjo Alojzijeve cerkve preuredil oba trakta vzhodno in zahodno od cerkve, ju povišal za nadstropje in jima nadel enotni pročelji. Leta 1840 so obe pročelji ob prenovitvenih delih zelo poenostavili; prvotni videz so rekonstruirali leta 1982. Največja pozornost pri Fuchsovem preoblikovanju jezuitskega kompleksa je veljala novogradnji cerkve. Njeno centralno pozicijo med vzhodnim in zahodnim krilom je poudaril z manjšim dvoriščem pred vhodnim pročeljem, ki ga od trga ločuje razkošna poznorokokojska kovana ograja in ki kljub majhnosti

⁶ V Mariboru je med letoma 1784 in 1811 delovala komisija oblačilne ekonomije cesarske vojske. Komisija je prevzela vse stavbe opuščenih cerkva in pripadajoče samostanske prostore, za svoje potrebe pa zaposlovala veliko domačinov. Skladišče v Alojzijevi cerkvi je bilo eno zadnjih v sklopu njihove dejavnosti, ki se je v času vojn z Napoleonom postopoma preselila na Ogrsko (Puff 1999: 267).

učinkuje kot pravi *cour d'honneur*. Vhodno pročelje pilastra delita na tri polja, nad najširšim osrednjim pa se pne razgibano čelo. Osrednji prostor v notranjosti je ovalno zasnovana ladja, prezbiterij in pevski kor imata kvadratast tloris, ladji pa sta pritaknjeni prečni kapeli. Od prvotne baročne opreme so se do danes ohranili le dve oljni sliki iz okrog leta 1769 ter sočasen misijonski križ. Veliki oltar, pripisan Jožefu Holzingerju (1735–1797), je danes nekoliko predelan v župnijski cerkvi v Kostrivnici (Roškar 2021: 295–297). Večina sedanje opreme Alojzijeve cerkve je iz leta 1859 ali kasneje, ko so cerkev tako rekoč v celoti na novo opremili.

Slika 1: Alojzijeva cerkev v Mariboru. (© UIFS ZRC SAZU; foto Andrej Furlan)

Slika 2: Župnijska (zdaj stolna) cerkev sv. Janeza Krstnika v Mariboru.
(© UIFS ZRC SAZU; foto Andrej Furlan)

Nekdanji jezuitski kolegij je bil v času mariborskega šolanja Dajnkov drugi dom, zagotovo pa je obiskoval tudi župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika, ki je na začetku 19. stoletja kazala precej drugačno podobo kot danes. (Sl. 2) V Schmutzovem leksikonu cerkev ni opisana, a njen videz je ostal tako rekoč nespremenjen do sredine stoletja, zato lahko upoštevamo Puffovo besedilo. Cerkev in taborsko obzidje so podrli do leta 1797, leta 1783 pa ukinili pokopališče okrog nje; cerkev je že ob koncu 18. stoletja stala na odprtem. Puff sicer ni bil zadovoljen z njeno »napol nemško gradbeno obliko«, ki po njegovem mnenju ni ustrezala zahtevam tedanjega »arhitektonskega okusa« (Puff 1999: 56), pri čemer je imel v mislih gradbene posege v 17. in 18. stoletju. Barok s svojimi bujnimi oblikami v 19. stoletju namreč ni veljal za občudovanja vreden stil in tudi Puff je bolj cenil srednjeveško arhitekturo. Triladijsko baziliko je datiral v 15. stoletje (Puff 1999: 56), vendar njena stavbna zgodovina sega v romansko 12. stoletje, ko je stala še izven mestnega obzidja (Höfler 2013: 75). Gotizirana je bila v več fazah, najpomembnejši pa so bili posegi iz časa okrog 1400. Takrat je bil zgrajen

t. i. dolgi kor s tremi polami in petosminskim zaključkom, v notranjosti prekrit s kitastim obokom. Zunanjščino prezbitarija zaznamujejo štirikrat stopnjevani oporniki in visoka tridelna okna s krogovičjem v šilastoločnih zaključkih, a ta okna so rekonstrukcija iz poznega 19. stoletja. Mariborska župnijska cerkev prav s prezidavami okrog leta 1400 vzbuja veliko pozornost poznavalcev; kamnoseško tako razkošno opremljene cerkve, praviloma so bile romarske, so bile večinoma rezultat naročil in donacij visokega plemstva, le izjemoma pa je šlo za župnijske cerkve, ki so jih gradili po naročilu meščanov (Štefanac 1995: 61–62).

Dajnko je lahko občudoval nekatere odlične še ohranjene kamnoseške elemente iz pozne gotike, na primer sedilje ob južni steni prezbitarija z baldahini, ki z drobno obdelavo spominjajo na čipke, ni pa mogel doživeti krhke stavbne strukture prezbitarija, ki ga velika okna tako rekoč dematerializirajo. Po požarih v letih 1648 in 1650 so namreč pričeli z barokizacijo cerkve in ob tem prezidali tudi okna v prezbitariju. Danes je nekdanji vtis razkošno baročno opremljene cerkve hudo okrnjen. Od opreme iz 17. stoletja je v cerkvi še vedno prižnica iz okrog 1670 z lesenimi plastikami štirih evangelistov ter sv. Petra in sv. Pavla v nišah na njenem obodu. S konca 17. stoletja (1697–1699) je oltar sv. Florijana, postavljen v južni stranski ladji, za katerega je figure sv. Štefana, sv. Lovrenca in dveh angelov izdelal mariborski kipar Franc Krištof Reiss (om. od 1688–1711) (Vrišer 1992: 33–37, 227–228), oltarna slika s podobo sv. Florijana, ki s prstom kaže na goreče poslopje pod sabo, pa je delo graškega slikarja Georga Abrahama Peuchla († 1719). Na oltar sv. Florijana je postavljena poznogotska lesena skulptura Marije z otrokom, ki so jo okrog leta 1510 izdelali v starejši beljaški delavnici, njeno prvotno mesto pa je bil po vsej verjetnosti kasneje odstranjeni oltar Naše ljube Gospe (Vidmar 2009: 249). Iz 17. stoletja sta tudi oljni sliki *Postavljanje križa*, kopija po znameniti sliki, ki jo je Peter Paul Rubens v letih 1610–1611 naslikal za oltar v katedrali Naše ljube gospe v Antwerpnu, in *Krst v Jordanu*, delo neznanega avtorja iz leta 1665, ki je prvotno dopolnjevala veliki oltar; Dajnko jo je še lahko videl v prvotni namestitvi. V 18. stoletju sta bili glavni gradbeni pridobitvi kapeli sv. Frančiška Ksaverija in sv. Križa, cerkev pa so opremili tudi z novimi oltarji in kornimi klopmi. Še ohranjeni oltar iz leta 1715 v bogato štukirani kapeli Frančiška Ksaverija je pripisan Francu Jožefu Reissu (om. od 1711–1732) (Vrišer 1992: 55–56, 228), sinu zgoraj omenjenega Franca Krištofa Reissa, ki je za svetniški figuri v oltarju uporabil kiparski deli iz okrog 1680. Oltarna slika je zrcalna kopija znane slike *Kuga v Azotu* francoskega mojstra Nicolasa Poussina (1630, Louvre). Neznani slikar si je pomagal z grafično predlogo, v krajinski del kompozicije z umirajočimi kužnimi bolniki pa vstavil pogled na mariborski grad in bližnja Ulrikova vrata, videti pa je tudi grad na Piramidi. Kapela Frančiška Ksaverija, ki je zavetnik proti kugi in požarom, je nastala v spomin na kugo, ki je Mariborčane prizadela v letih 1711

in 1713 (Vidmar 1009: 251). Križev oltar iz leta 1775 (sl. 3) v Križevi kapeli je delo Jožefa Holzingerja (1735–1797).

Slika 3: Jožef Holzinger: oltar sv. Križa v župnijski (zdaj stolni) cerkvi sv. Janeza Krstnika v Mariboru, 1775. (© UIFS ZRC SAZU; foto Andrej Furlan)

Oltarna arhitektura v črni barvi v kombinaciji s pozlato deluje že povsem klasicistično, odlične figure Marije, Janeza Evangelista in puttov pa so belo obarvane in v izrazu še rokokojske. Križani v osrednjem delu oltarja je starejši in je prvotno stal na pokopališču (Vidmar 2009: 245; Roškar 2021: 337–339). Na strop Križeve kapele je prav tako v letu 1775 Josef Adam Mölk (1714–1792)

naslikal prizor *Najdenje sv. Križa*. Tudi deset pozlačenih polnil na hrbtiščih kornih klopi v prezbitteriju s prizori iz življenja sv. Janeza Krstnika so Holzingerjevo delo iz leta 1771 in veljajo za njegov najboljši dosežek v tehniki reliefa (Roškar 2021: 334–335).

Sredi 19. stoletja se je očitno še dalo vstopati v grobnice. V Puffovem opisu cerkve beremo o srhljivih občutjih ob ogledovanju »strohnelih krst, kosti, cunj in napol razpadlih mrličev« (Puff 1999: 57). Puffa je zanimalo tudi ljudsko izročilo. Za kamnito antično skulpturo leva pred cerkvijo so pravili, da je upodobitev prav tistega leva, ki se je v mesto priklatil iz bližnjih gozdov in vdrl v grobnico v župnijski cerkvi (Puff 1999: 55). Puff se je naslonil na legendo tudi pri opisu dveh lesenih podob Križanega. Na prsih prvega je bila pod steklom bela krogla, in sicer v spomin na grešnika, ki je v objestnosti v Odrešenika na križu zalučal kepo, ta pa se ni več stopila. Za čudežnega je veljal tudi drugi Kristus, ki je s križa iztezal roko, ker je hotel na starem pokopališču vzeti k sebi pobožnega molivca. V cerkvi sta takrat viseli še »dve scefrani avstrijski bojni zastavi«, zanesljivo spomin na kakšno pomembno bitko, česar pa Puff ni pojasnil (Puff 1999: 57–58).

4. septembra 1859 je v cerkvi sv. Janeza Krstnika potekala slovesna maša, s katero je nastopilo novo obdobje Lavantinske škofije, mariborska župnijska cerkev pa je postala stolnica. Za to priložnost so jo obnovili in očistili, vendar oltarjev in druge opreme še niso modernizirali. Korenita regotizacija mariborske stolnice se je pričela leta 1883 in zaključila leta 1904. Takrat so nekateri celo razmišljali o podrtju stare cerkve in gradnji povsem nove, stilno enotne in času primernejše. Na srečo je obveljalo mnenje stolnega kanonika in zgodovinarja Ignaca Orožna, ki je svoje mnenje o nuji, da se ohrani stara cerkev, podkrepil s stališčem, da je stavba »več kot dvajset rodov delila veselje in žalost z mariborskim prebivalstvom« (Vidmar 2009: 230). Takrat so iz cerkve odstranili precej baročnih umetnin. Vizitacijski zapisniki iz 18. stoletja navajajo kar štirinajst oltarjev, od katerih so se do danes ohranili le trije, oltar Frančiška Ksaverija in Križev oltar sta ostala v mariborski stolni cerkvi, veliki oltar, pomembna rezbarska umetnina iz sredine 17. stoletja, pa je danes (brez oltarne slike, ki je ostala v Mariboru) v cerkvi sv. Križa v Heiligenkreuzu pri Waasnu blizu Leobna (Vidmar 2009: 255, 258–261). Tabernakelj za veliki oltar je mlajši in pripisan Jožefu Holzingerju, v Heiligenkreuzu pa so še trije reliefi z nekdanjih sedilij, prav tako pripisani Holzingerju (Roškar 2021: 333–334). Novo podobo regotizirane cerkve so občudovali mnogi, med njimi tudi Avguštin Stegenšek, ki je posebej pohvalil prenovo v prezbitteriju (Vidmar 2009: 230). Izrazit neogotski vtis cerkvene opreme so nekoliko omilili posegi, ki so se vrstili med letoma 1938 in 1978 (Curk 1978: 8–9).

Gradec

Štajerska prestolnica s številnimi ustanovami in uradi je ponujala obilo možnosti za izobraževanje. Dajnko je kot študent bival v Gradcu med letoma 1809 in 1814. Ob drugih kulturnih ustanovah je od leta 1811 deloval deželni muzej Joanneum. Muzej se še vedno imenuje po svojem ustanovitelju nadvojvodi Janezu, bratu cesarja Franca I., ki se je v duhu razsvetljenstva zavzemal za sodobno izobraževanje v splošno korist ljudstva. Muzejske zbirke so sprva služile predvsem kot učni pripomoček, postopoma pa so se vse bolj odpirale širši javnosti.

Tudi Gradec z bogatim profanim in sakralnim stavbnim fondom, ki je imel v dvajsetih letih 19. stoletja okrog 35.000 prebivalcev (Schmutz 1822: 568, 570), so zaznamovale napoleonske vojne. Francozi so zavzeli mesto v letih 1797 in 1805, medtem ko so se jim avstrijski vojaki leta 1809 pod vodstvom majorja Franza Xaverja Hackherja, nastanjeni na Schlossbergu, pogumno postavili v bran. Francozi trdnjave na grajskem hribu niso zavzeli, a jim jo je moral Hackher predati 22. julija 1809 v skladu s premirjem, sklenjenim v Znojmu, novembra istega leta pa so pričeli z razstreljevanjem utrdbe. Uničenje trdnjave nad mestom je bilo dogovorjeno s schönbrunnsko mirovno pogodbo, sklenjeno oktobra 1809, s katero so Avstrijci dosegli umik francoske vojske iz deželne prestolnice, kar se je zgodilo leta 1810 (KdSG 1997: LXXIII). Od nekdanj mogočnega trdnjavskega sistema so ostali le dva stolpa (eden od njiju je znameniti stolp z uro), tri bastije s kazematami in dva cvingerja. Domačini so se, če sledimo zapisu v Schmutzovem leksikonu, sprijaznili z okrnjeno veduto mesta, material razvaljenih stavb in posamezne parcele so ponujali v nakup zasebnikom in ob tem upali, da vrh grajskega hriba nad mestom kmalu nastane »prijazna vasica in zanimiv kraj za oddih domačinov« (Schmutz 1822: 579). Napoleonske vojne so mesto gospodarsko oslabile, kljub temu pa je gradbena dejavnost po odhodu Francozov oživela. Najbolj so se razvijala predmestja, v starem delu mesta pa je bilo manj sprememb. Že leta 1782 so se dogovorili, da začnejo podirati mestno obzidje, vendar so z rušenjem začeli šele v tridesetih letih 19. stoletja (KdSG 1997: LXXIII).

Dajnka, ki se je že v Mariboru izobraževal v arhitekturno odličnem okolju, je v Gradcu pričakalo še večje razkošje. Graška stara univerza (Schweigert 1979: 61–63, KdSG 1997: 79–84, AUG 2005) je bila urejena v nekdanjem jezuitskem kompleksu v neposredni bližini cerkve sv. Egidija in kapele sv. Katarine, na katere prostoru so kasneje zgradili monumentalen mavzolej; skupaj z bližnjo rezidenco nadvojvode Karla II. so ti objekti že v 16. stoletju sestavljali svojstveno sekularno in duhovno središče (AUG 2005: 55). Jezuiti so prišli v Gradec leta 1572 na povabilo nadvojvode Karla II. ter se nemudoma lotili rekatolizacije. Nastanili so se v župnišču nasproti cerkve sv. Egidija in pričeli z gradnjo kolegija. Gimnazijo so odprli leta 1573, leta 1579 pa so že potekala predavanja iz

filozofije in teologije. Leta 1585 je notranjeavstrijski nadvojvoda Karel II. v stavbi jezuitskega kolegija ustanovil filozofsko in teološko univerzo, ustanovitev pa sta leto kasneje potrdila še cesar Ferdinand II. in papež Sikst V. (AUG 2005: 27). Jezuiti so z gradnjami nadaljevali in širili svoj prostor (KdSG 1997: 62). Leta 1607–09 so za potrebe jezuitske univerze na novo zgradili veliko trinadstropno poslopje na vogalu Hofgasse, Stolnega trga (Domplatz) in Bürgergasse; prostor je daroval nadvojvoda, kasneje cesar Ferdinand II. (AUG 2005: 56). Napis nad glavnim portalom še vedno priča o namenu gradnje. V pritličju je bilo šest predavalnic, nadstropje višje pa avla in gledališče, ki sta segala v višino dveh etaž. V avli so potekali izpiti, disputi, zagovori doktoratov in drugi slovesni dogodki, gledališča pa so bila pomemben del jezutiskih izobraževalnih procesov. Oba prostora sta imela vse do prenove v letih 1778–81 ravna stropa, ki ju je s prizori iz življenja štajerskih vladarjev ter iz grške in rimske zgodovine opremil graški dvorni slikar Giovanni Pietro de Pomis (1565–1633).

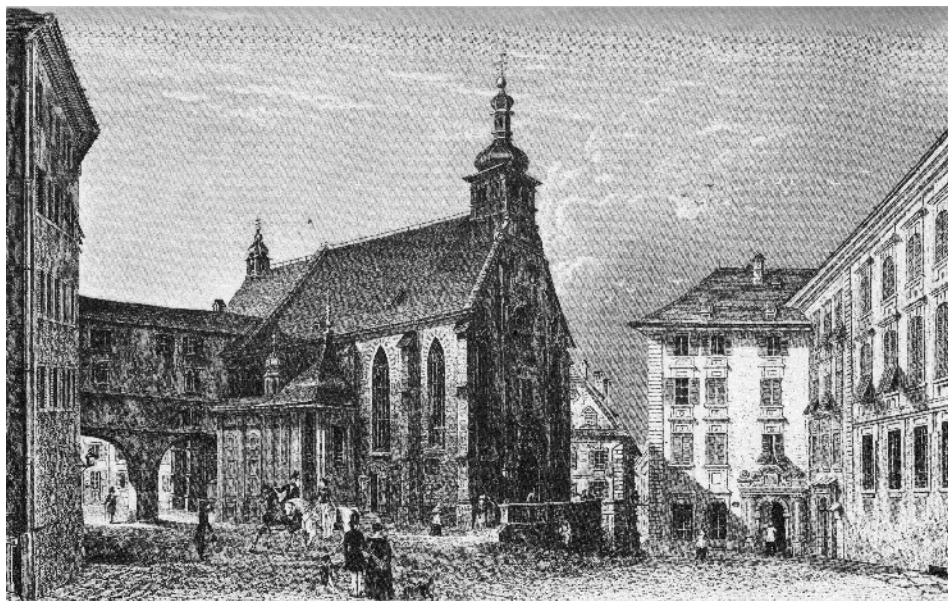
Jožef II. je univerzo ukinil kmalu po razpustu jezuitskega reda, v zgradbi na Bürgergasse 2a pa sta še naprej delovala gimnazija in licej, ki ga je obiskoval tudi Peter Dajnko. Dajnko je lahko uporabljal bogato knjižnico, ki jo je leta 1775 z dekretom ustanovila cesarica Marija Terezija, po jožefinskih reformah pa so jo obilno dopolnjevali s knjižnim gradivom iz ukinjenih štajerskih samostanov in z drugimi donacijami. Za knjižnico so nujno potrebovali večji prostor in odločili so se zanj uporabiti avlo in gledališče, ki je prenehalo delovati že leta 1768. Prenovo stavbe so leta 1778 zaupali takrat vodilnemu štajerskemu arhitektu Josefu Hueberju (1715–1787), ki je preoblikoval pročelje stavbe, ob tem pa ohranil poznorenesančni vhodni portal skupaj z napisom. Hueber je za potrebe knjižnice dotedanji avlo in gledališče povezal v enovit prostor, ki ga je predelil z osmimi stebri, obokan strop pa razčlenil z oprogami. V višini zgornje etaže knjižnico obteka leseni balkoni. Na stebre je pritrjenih 63 osmerokotnih oljnih portretov slovitih učenjakov od antike naprej, ki so jih prinesli iz starega jezuitskega kolegija; portreti so datirani v zadnjo tretjino 17. stoletja, so delo različnih avtorjev in nihajo v kakovosti. Ob ureditvi knjižnične dvorane so jim dodali ovalne portrete ustanoviteljev univerze nadvojvode Karla II. in cesarja Ferdinanda II. ter ustanoviteljev knjižnice cesarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. (AUG 2005: 101–111). Strop in okenske niše krasi dekorativna rokokojska poslikava (AUG 2005: 79–83). (Sl. 4) Univerzo je v Gradcu ponovno vzpostavil še cesar Franc leta 1827. Univerzitetni študij so leta 1895 preselili v novo zgradbo, v stavbo na Bürgergasse 2a pa se je leta 1905 vselil Štajerski deželni arhiv in tam ostal do leta 1999, ko so ga premestili na Karmelitski trg. Takrat so se lotili temeljite obnove stare graške univerze, ki od leta 2005 služi za prireditveni center (AUG 2005: 13–14).

Slika 4: Nekdanja knjižnica v Stari univerzi v Gradcu. (Wikimedia Commons)

V neposredni bližini stare univerze je cerkev sv. Egidija (Schweigert 1979: 13–23), ki je do leta 1573 služila kot župnijska cerkev. (Sl. 5) Takrat so sedež župnijske cerkve preselili v cerkev sv. Krvi na Herrengasse, nadvojvoda Karel pa je cerkev sv. Egidija že leta 1564 povzdignil v dvorno cerkev in jo leta 1577 predal v oskrbo jezuitom. Ko je bil jezuitski red ukinjen, je cerkev sv. Egidija prevzela sekovska škofija; leta 1786 je dobila status stolne cerkve (Schmutz 1822: 575). Skromnejša cerkev je na istem mestu, ki je bilo takrat še izven mestnega obzidja, stala že v 12. stoletju, leta 1371 pa je bila prvič omenjena kot župnijska cerkev in kot bazilika. Povsem jo je dal prezidati cesar Friderik III. med letoma 1438 in 1462. Danes jo doživljamo kot mogočno poznogotsko stopnjevano dvorano v ladijskem delu, prezbiterij, t. i. dolgi kor, pa ima petosminski zaključek. Od izvirne poznogotske poslikave je Dajnko lahko opazoval znamenito *Sliko nadlog*, ki jo je Tomaž Beljaški ok. 1485 naslikal na zunanjšini v jugozahodnem vogalu in z njo ohranil spomin na takrat najstrašnejše nesreče, ki so prizadele tudi Gradec z okolico: turške vpade, kobilice in kugo. Za prizorom s turškimi četami, ki prodirajo proti Gradcu, je upodobljeno tudi mesto, kar je najstarejša graška veduta (Schweigert 1979: 15). V notranjosti je ohranjene kar nekaj poznogotske opreme, med katero je zagotovo najimenitnejša slika Conrada Laiba (ok. 1405–po 1457) z upodobitvijo Križanja (1457), ki je bila poslednje delo velikega mojstra (Saliger, ur. 1997: 214). Jezuiti so v času, ko so skrbeli za cerkev,

srednjeveški stavbi prizidali več baročnih kapel, opremo pa posodabljali in pri tem najemali najboljše štajerske umetnike. Med baročnimi kiparji omenimo Janeza Jakoba Schoya (1686–1733), Filipa Jakoba Strauba (1706–1774) in Veita Königerja. (1729–1792), nekaj del pa je pripisanih Francescu Robbi (1698–1757). Med slikarskimi imeni izstopajo Giovanni Pietro de Pomis (1565–1633), Phillipp Karl Laubmann (1703–1792) in Martin Johann Schmidt, im. Kremser-Schmidt (1718–1801). Veliki oltar iz leta 1733, ki ga je zasnoval graški stavbni mojster Georg Kräxner,⁷ je mogočna arhitektura z množico belo obarvanih svetniških in angelskih figur. Marmorne stebre za oltar so pripeljali iz Benetk, slika z upodobitvijo cerkvenega zavetnika sv. Egidija pa je del Franca Ignaca Flurerja (1688–1742) (Schweigert 1979: 17). V osemdesetih letih 19. stoletja so baročno opremo v mnogih delih zamenjali z neogotsko, Dajnko pa je cerkev v notranjosti doživljal predvsem v baročnem razkošju. Posebne omembe je vredno, da so v cerkvi sv. Egidija ob slovesnih dogodkih stene v prezbiteriju odeli v poslikane tapete, ki dajejo videz razkošnih tapiserij, kar je razvidno iz starih upodobitev (Saliger, ur. 1997: 256).

Slika 5: Conrad Kreuzer: Stolna cerkev sv. Egidija v Gradcu, jeklorez, 1843.
(Wikimedia Commons)

⁷ Podatki o njegovem rojstvu in smrti niso znani.

Slika 6: Mauzolej cesarja Ferdinanda II., vhodno pročelje. (Wikimedia Commons)

V neposredni bližini cerkve sv. Egidija stoji mauzolej cesarja Ferdinanda II. (Schweigert 1979: 24–29), ki je umrl leta 1637, mauzolej pa si je začel postavljati leta 1614 še kot notranjeavstrijski nadvojvoda. (Sl. 6) Na mestu mauzoleja je bila najkasneje v 13. stoletju skupaj s karnerjem zgrajena pokopališka kapela sv. Katarine. Tudi kapela v mauzoleju je posvečena sv. Katarini Aleksandrijski; deloma so na ta način ohranili patrocinij stare kapele, deloma pa upoštevali, da je sv. Katarina zaščitnica znanosti; Ferdinand II. je bil namreč ustanovitelj graške univerze. Načrte za mauzolej je izdelal Giovanni Pietro de Pomis, graški dvorni arhitekt in slikar, ki je gradnjo vodil do smrti v letu 1633. Vendar so se gradbena dela vlekla vse do leta 1686, naslednje leto pa je cesar Leopold I. naročil notranjo opremo. Načrte za bogato štukaturo in veliki oltar v Katarinini kapeli je izdelal eden najpomembnejših avstrijskih baročnih arhitektov Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723), rojen v Gradcu, ki se je arhitekture

učil v Rimu, po kratkem bivanju v Gradcu, ko je delal za mavzolej, pa se je preselil na Dunaj, kjer se je izkazal pri izpolnjevanju zahtevnih naročil za visoko plemstvo in cesarski dvor. Zahodno pročelje mavzoleja je ena najbolj izstopajočih arhitekturnih umetnin v Gradcu. Členjeno je z dvema paroma jonskih stebrov, v nišah med njimi pa sta kamniti figuri sv. Favstine⁸ in sv. Porfirija;⁹ z izbiro sicer manj znanih svetnikov je bila poudarjena protireformacijska vloga Ferdinanda II. Nad vhodnim portalom se po navpičnici nizajo trikotna in ločna čela, ki ustvarjajo mogočen in polnoplastičen vtis, povsem na vrhu pa kamnite skulpture sv. Katarine in dveh angelov opozarjajo na patrocinj notranje kapele. Simboličen je tudi tloris objekta, ki po eni strani sledi strukturi romanske predhodnice, po drugi pa s tlorisom Katarinine kapele v obliki križa izpostavlja cesarjevo gorečo pripadnost krščanstvu, elipsasta oblika s kapelo povezane grobnice pa simbolizira večnost. Tako kot zunanost je impresivna tudi notranost z razkošno štukaturo in poslikavami.

Radgona

Po končanem študiju je bilo Dajnkovo prvo službeno mesto v cerkvi sv. Petra v predmestju Radgone, ki so ga imenovali Spodnji Gris. Radgona je bila takrat še enovito mesto, vendar je bila delitev na naselbino na desnem breg Mure in na osrednji del mesta na otoku med rečnimi rokavi zelo izrazita. Na desnem bregu se nad reko dviga hrib z gradom, pod njim pa je predmestje Spodnji Gris s cerkvijo sv. Petra na manjši vzpetini. Svojčas so bile hiše v Spodnjem Grisu razvrščene vzdolž le treh ulic, imeli pa so svoj špital za ubožne, ki so ga verjetno zgradili že leta 1363 in leta 1614 vanj preselili še varovance iz mestnega špitala. Znamenitost Spodnjega Grisa je še znamenje, eno lepših pri nas. Ostro-robo zavit steber podpira hišico z usločeno piramidalno strešico. Znamenje z vklesano letnico 1525 je v svojih oblikah poznogotsko, a z več renesančnimi elementi (Zadnikar 1970: 64). Mesto na otoku je bilo v prvi polovici 19. stoletja še v celoti obdano z mogočnim obzidjem. Ravninska naselbina je bila zaradi izjemne strateške lege dolga stoletja predvsem trdnjava, posebej pomembna v

⁸ Sv. Favstina je skupaj s sv. Liberato, bili sta duhovnici v Liguriji, umrla okrog leta 580. Obeh svetnic se cerkev spominja 19. januarja, med 18. in 25. januarjem (čas med nekdanjim praznikom sv. Petra in dnem, ko se praznuje spreobrnitev sv. Pavla) pa se v krščanskih cerkvah moli za edinstvo vseh kristjanov. Skulpturo na pročelju mavzoleja je torej potrebno razumeti v simboliki protireformacijskih gibanj (LS 1999: 231, 242).

⁹ Sv. Porfirij (ok. 347–420) je bil na začetku 5. stoletja škof v Gazi. Bil je velik borec za krščansko vero in nadvse uspešen pri spreobračanju poganov. Katoliška cerkev se ga spominja 26. februarja, ki je domnevno dan njegove smrti (LS 1999: 527–530).

času turških vpadov. Trdnjavo v Radgoni so uradno opustili leta 1773. Vojaki so začeli zapuščati mesto, ki je gospodarsko nazadovalo, kasneje pa se mu je izognila tudi Južna železnica, kar je na razvoj mesta slabo vplivalo.

V času Dajnkovega bivanja je imela Radgona status deželno-knežjega mesta. Po navedbah v Schmutzovem leksikonu iz leta 1823 je bilo v mestu 250 hiš s 1308 prebivalci. Schmutz mesto opisuje kot lepo, s širokimi ulicami in velikim trgom. V zgodovinskem orisu ga je predstavil kot pomembno trdnjavo, med vojnimi dogodki pa poleg turških vpadov izpostavil spopade s Kruci na začetku 18. stoletja; pomembno se mu je zdelo, da so pogumni meščani Krucom zaplenili tri zastave, ki so jih v 19. stoletju hranili v mestni hiši, danes pa si repliko ene od njih lahko ogledamo v mestnem muzeju (Schmutz 1823: 247–250, MAZ 1999: 92). Leta, ki jih je Dajnko preživel v Radgoni, so bila za njegov jezikoslovni opus najbolj plodna, kljub temu pa je smiselno opozoriti, da se je tudi v Radgoni redno srečeval s pomembnimi umetninami, največ s tistimi sakralnega značaja. Radgona je na začetku 19. stoletja sodila pod okrilje sekovske škofije, šele leta 1859 je pripadla lavantinski škofiji.

Cerkev sv. Petra (Hozjan, ur. 2011) je v pisnih virih prvič omenjena leta 1446, verjetno pa je bila prvotno pokopališka kapela. Najstarejša radgonska cerkev, tudi sedež pražupnije, je bila postavljena vrh grajskega griča, domnevno že v 9. stoletju. Prvotno majhno cerkev v sklopu gradu je nato znotraj grajskega kompleksa nadomestila cerkev, posvečena sv. Rupertu. Obdana je bila z lastnim obzidjem, znotraj obzidja pa je bilo pokopališče. Šele v 15. stoletju so sedež pražupnije prenesli v mestno župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika, cerkev sv. Ruperta pa je dala vojaška komisija podreti leta 1545 v strahu pred turškimi napadi (Höfler 2013: 82). Cerkev sv. Petra na Spodnjem Grisu je postala župnija leta 1811 in takoj za tem, leta 1813, so večino stare in premajhne cerkve podrli in zgradili novo, ohranili so le Križevo kapelo, zgrajeno v 16. stoletju. Dajnko je bil tam kaplan le kratek čas med januarjem 1815 in februarjem 1816. Današnja podoba cerkve se precej razlikuje od njenega videza na začetku 19. stoletja. Proti koncu 19. stoletja so cerkev še enkrat skoraj v celoti prezidali in povečali ter spremenili notranjo opremo. Med vojno za samostojno Slovenijo je bil poškodovan zvonik; škodo so popravili leta 1993 in leta 1995 restavrirali Križevo kapelo, ki je več ali manj nespremenjena še iz časov Petra Dajnka. (Sl. 7) V Križevi kapeli izstopa izjemna poznogotska kiparska skupina s Križanim ter Marijo in Janezom Evangelistom z začetka 16. stoletja; druge ohranjene skulpture so baročne.

Dajnko je februarja 1816 je prevzel službo kaplana v Radgoni s sedežem v župnijski cerkvi sv. Janeza Krstnika (Woisetschläger, Krenn 2006: 36–37). Cerkev ima častitljivo zgodovino, ki sega v 12. stoletje – je mogočna triladijska bazilika. Letnica 1405 poleg velikega oltarja datira obsežno prenovo. Gradnjo

prezbiterija, zakristije in stopnišnega stolpa iz tega obdobja pripisujejo slovitemu Janezu Akvili (om. 1377–začetek 15. stoletja). Od njegovih prvotno verjetno obsežnih istočasnih poslikav se je do danes ohranil le fragment s podobo sv. Bolfenka (ali donatorja) na zunanjsčini ob vhodnem portalu. Tudi radgonska župnijska cerkev je bila barokizirana, proti koncu 19. stoletja pa so okrnili obočne konstrukcije v ladijskem delu, regotizirali prezbiterij ter ob tem odstranili precej baročne opreme.

Slika 7: Križeva kapela v župnijski cerkvi sv. Petra v Gornji Radgoni.
(Foto Marjeta Ciglencečki)

Slika 8: Matthias Schiffer: poslikava prezbiterja v cerkvi Marije Pomagaj v avstrijski Radgoni, okrog 1800. (Foto Marjeta Ciglencečki)

Peter Dajnko ni imel možnosti, da bi videl poslikave Janeza Akvile, saj so tudi njegove freske s posvetno vsebino v t. i. Pistorjevi hiši na Glavnem trgu izpod beleža odkrili šele leta 1951 (Woisetschläger, Krenn 2006: 38–39; Höfler, Balažic 1992: 38, 86–89). Zato pa je lahko opazoval poslikave Matthiasa Schifferja (1744–1827), ki je okrog 1800 oplemenitil prezbiterij v cerkvi Marije Pomagaj (Woisetschläger, Krenn 2006: 37–38). (Sl. 8)

Zgradili so jo leta 1643 na mestu kapele, ki so jo meščani postavili leta 1496 v zahvalo za izgon Judov. Schiffer, ki je poslikal tudi strop v dvorani župnišča ob cerkvi sv. Janeza Krstnika ter vrtni paviljon na trdnjavnem obzidju, velja za poslednjega slikarja baročnega iluzionizma. Dajnka so Schifferjeve poslikave spremljale tako rekoč na vseh najpomembnejših postajah njegovega življenja. Schiffer je za cerkev sv. Janeza Krstnika v Mariboru naslikal Križev pot (ALdBK 1999: 63), ki ni več ohranjen; v času regotizacije so Schifferjeve naslikane podobe zamenjali z neogotskimi reliefi (Vidmar 2009: 249). V popisu Schifferjevih del je navedena tudi oltarna slika pri sv. Petru v Gornji Radgoni (ALdBK 1999: 63), a tudi za tem delom so se izgubile sledi. Zagotovo je Dajnko dobro poznal cerkev sv. Jurija na Ptuju, kjer je Schiffer leta 1809 v vzhodnem zaključku prezbiterija, kjer so sredi 18. stoletja zazidali visoka tridelna gotška okna s krogovičjem iz 14. stoletja, naslikal oltarno arhitekturo in v ta navidezni oltar umestil oljno sliko s prizorom usmrtitve sv. Jurija. Ob regotizaciji ptujske cerkve v drugi polovici 19. stoletja so Schifferjev navidezni oltar uničili, ostale pa so njegove poslikave na oboku prezbiterija in na prezbiterijevih stranskih stenah, kamor so prestavili tudi oltarno sliko sv. Jurija (Ciglencečki 2008: 72). Schiffer je eden redkih umetnikov, o katerem je Dajnko napisal vsaj nekaj stavkov. V zdaj ne več dostopni kroniki župnije Polenšak iz leta 1840 je zabeležil, da je Schiffer poslikal tudi prezbiterij in zunanjščino zvonika polenske cerkve (Zagoršak 2023: 22, 24, 36). Polenske poslikave s prizori iz Marijinega življenja so leta 1790 naročili člani škapulirske bratovščine, ki jo je oživil tamkajšnji župnik Simon Huzjan (župnik je bil med letoma 1788 in 1826). Dajnko je freske še videl, ob koncu osemdesetih letih 19. stoletja pa je župnik Anton Pučko podobarju Francu Gorniku (1857–1908) iz Malečnika in zagrebškemu slikarju Ferdinandu Quiquerez (1845–1893) naročil novo poslikavo prezbiterija; stari omet se je menda začel luščiti (Zagoršak 2023: 59–60).

Velika Nedelja

Peter Dajnko je najdlje služboval pri Veliki Nedelji – med letoma 1831 in 1873 je bil župnik, med letoma 1831 in 1870 dekan,¹⁰ krajši čas pa tudi okrožni šolski nadzornik. Pri Veliki Nedelji je tudi umrl. Na župnijo in dekanijo Velika Nedelja je vezan drugi del njegovega poslanstva. Ko je štajerski gubernij leta 1838 odločil, naj se za šole ne tiska več v dajncici, je Dajnko opustil jezikoslovno

¹⁰ Pod njegovo pristojnost so poleg Velike Nedelje sodile še župnije Ormož, Središče, Sveti Bolfenk na Kogu, Sveti Miklavž pri Ormožu, Sveti Tomaž pri Veliki Nedelji, Polenšak in Sveti Lenart.

in literarno dejavnost in se posvetil pisanju kronike velikonedeljske župnije in dekanije, in sicer v nemškem jeziku.

Nastanek Velike Nedelje je povezan z gospodi Ptujskimi, ministeriali salzburških nadškofov, ki so ob koncu 12. in na začetku 13. stoletja razširili meje ozemlja pod nadzorom salzburške nadškofije in potisnili Ogre proti vzhodu (Hajdinjak, Vidmar 2008: 18). Friderik III. Ptujski je na tem območju s pomočjo nemškega viteškega reda domnevno leta 1199 premagal Ogre in križnikom v zahvalo podelil precej zemlje v okolici Velike Nedelje (*in Dominico*) skupaj s polovico tamkajšnje desetine ter jih zadolžil, naj ponovno poselijo dotlej opustelo območje in ga branijo pred morebitnimi ponovnimi ogrskimi vpadi. Darovnico Friderika III. je leta 1222 potrdil še njegov sin Friderik IV., ki je ustanovil križniško redovno postojanko in redovnikom podelil patronat nad cerkvijo, kar je leta 1236 potrdil tudi salzburški nadškof Eberhard II. (Höfler 2013: 88–89). Križniške župnije s sedežem pri Veliki Nedelji so bile vse do leta 1787 podrejene salzburški nadškofiji, leta 1787 so jih priključili sekovski in leta 1859 lavantinski škofiji (Mlinarič 1983: 93).

Mimo Velike Nedelje je že v antiki vodila cesta iz Ptuja proti Ormožu, pa tudi za cerkev in župnijo sv. Trojice Jože Curk domneva, da sta tam obstajali že pred letom 1199 (Curk 1983a: 63; Höfler 2013: 89). Velika Nedelja velja za urbano naselbino, in to zaradi svoje pomembne cerkveno-upravne funkcije, po strukturi pa je v bistvu vas. Podoba naselja je v pogledu z juga naravnost veličastna. Manjšo vzpetino malce severno od glavne ceste obvladujeta grad – stara križevniška komenda in zahodno od nje dokaj velika cerkev. Še bolj zahodno se je kasneje izoblikovalo vaško jedro, ki ga sestavljajo baročno župnišče in šele v poznem 19. stoletju zgrajeni šola in enonadstropni trgovski poslopji.

Cerkev sv. Trojice, ki je domnevno nasledila neko manjšo starejšo cerkev na istem mestu, odlikujejo dobro vidni elementi iz romanskega obdobja, s konca 12. ali z začetka 13. stoletja. Največ pozornosti vzbujajo tri kamnite plastike: dve moški glavi, ena je vzdana vrh stožčaste strehe na apsidi, druga v vdolbini na južni apsidalni stranici, ter celopostavna plastika moža z brado, ki je zdaj v hrambi Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož (Oter Gorenčič 2009: 274–282, USZNV 2017: 11–13). Emilijan Cevc je pomen obeh glav razložil kot apotropijski in opozoril na legendo o človeku, vzdanem v steno, kar je stavbi dajalo moč in jo branilo (Cevc 1963: 40–41). Velike vrednosti je tudi romanski krstilnik z začetka 13. stoletja, ki ga na obodu krasijo štiri ženske glave; simbolno predstavljajo štiri rajske reke, štiri evangeliste ali tudi štiri naglavne kreposti (Oter Gorenčič 2009: 282). Cerkev so prvič povečali okrog leta 1280, nato v pozni gotiki in tudi v času renesanse. Tudi v poznem 17. stoletju so cerkev podaljšali in povišali, novo pevsko emporo pa bogato okrasili s štukaturo. V prvi polovici 18. stoletja so se ponovno lotili prezidav, v drugi polovici istega stoletja pa nakupili

novo opremo, ki se je večinoma ohranila do danes. Peter Dajnko je ob prihodu v Veliko Nedeljo spoznal cerkev v približno enaki podobi, kot jo občudujemo tudi danes. Veliki oltar je pripisan Jožefu Holzingerju (1735–1797) (Vrišer 1992: 157). Romanska apsida je že bila spremenjena v kapelo Marije sedem žalosti; takšno stanje omenja vizitacija iz leta 1773 in ga pojasnjuje z novim velikim oltarjem, ki so ga v primerjavi s prejšnjim pomaknili v ladjo (Mlinarič 1983: 91). Kapelo Marije sedem žalosti so leta 1831 poslikali, a so bile freske kasneje odstranjene. Peter Dajnko seveda ni mogel videti sedanjih stenskih poslikav v ladji, ki jih je v letih 1876 in 1882 dokončal Jakob Brollo (1834–1918) (Žigon 1982: 54–55), furlanski slikar, ki je veliko delal na Štajerskem. Prav tako ni mogel biti seznanjen z gotskimi poslikavami, datiranimi v prvo tretjino 15. stoletja, ki so jih med letoma 1996 in 2000 odkrili v ladji pod mlajšimi plastmi ometa in jih ustrezno restavrirali (Menoni 2003: 27, 46–51).

Slika 9: Stropna poslikava v t. i. »viteški dvorani« v župnišču pri Veliki Nedelji.
(Foto Marjeta Ciglencečki)

Križniška komenda je listinsko prvič omenjena leta 1321, vendar je zagotovo nastala že kmalu po letu 1200. Danes v njenem videzu prevladuje renesančna zasnova iz okrog leta 1612 s štirimi trakti okrog notranjega pravokotnega dvorišča in s štirimi vogalnimi stolpi. Podobo so še nekoliko izpopolnili v prvi polovici

18. stoletja, ko so zgradili razkošno balustradno stopnišče v vzhodnem delu gradu in dvonadstropno kapelo s štukiranim stropom v južnem traktu. V prvi polovici 19. stoletja so na zunanjsčini komende potekala le manjša ureditvena dela (Curk 1983: 65).

Župnišče, v katerem je bival Peter Dajnko, je nadstropna stavba, ki je sedanjo baročno pročelje in notranjo opremo dobila v letih 1749–1751 (Curk 1983: 65). Več prostorov v nadstropju krasijo štukature in stropne poslikave, datirane v sredino 18. stoletja, katerih večino so kasneje zakrili z beležem, verjetno na začetku 19. stoletja, nekaj pa tudi Nemci med drugo svetovno vojno. Odkrivati so jih pričeli leta 2008. Niti štukater niti slikar nista znana, z atribucijo se doslej še nihče ni ukvarjal. V času, ko je v stavbi živel Peter Dajnko, si je v t. i. viteški dvorani, največjem prostoru v nadstropju, na stropu lahko ogledoval kompozicijo s figurami Atene, Hermesa in Orfeja (sl. 9), v vogalnih grlih oboka štiri cvetlične šopke, v štukiranih okvirih pod osrednjo podobo pa prizore s Samsonom in levom ter Davidom, ki je premagal Golijata. Mitološka tematika na stropu in prizori iz Stare zaveze se nekako na skladajo s poslanstvom duhovnikov, ki so skrbeli za cerkev sv. Trojice; tako je razmišljal tudi Janko Štampar, med letoma 2003 in 2023 prior križevniškega reda v Sloveniji (Štampar 2014: 9). V sosednjih prostorih je prepoznal alegorijo Pravice, upodobitve nekaj božjih zapovedi, prizore iz Janezovega Razodetja, pri čemer je bil poudarek na božji jezi in človeških grehah, in podobo Mojzesa, ki iz Božjih rok sprejema tablo z desetimi božjimi zapovedmi (Štampar 2014: 9–18). Štampar je upravičeno podvomil, da je stavba v 18. stoletju služila za bivanje duhovščine; v večini prizorov prepoznavamo simboliko, ki gledalca usmerja k razmisleku o pravičnosti in o kaznih, ki se obetajo za storjene grehe. Malo znane, a nadvse zanimive poslikave župnišča pri Veliki Nedelji še čakajo na poglobljeno obravnavo.

Dajnkova rokopisna *Kronika*

Pri Veliki Nedelji se je Peter Dajnko lotil pisanja župnijske in dekanijske kronike v nemškem jeziku. Pričel je okrog leta 1838 in končal sredi šestdesetih let 19. stoletja. Njegovi nasledniki so z vpisi nadaljevali, a z mnogo manjšimi ambicijami. Župnijska *Kronika* je predstavljena v krajšem prispevku v zborniku *Ormož skozi stoletja* (Ožinger 1987: 187–201). Anton Ožinger je ocenil, da se Dajnkova kronika glede preglednosti in natančnosti ne more primerjati s kronikami, ki sta jih pisala nekaj mlajša Ignac Orožen (1819–1900) in Matej Slekovec (1846–1903). Vendar je Dajnko pričel s pisanjem, še preden je sekovski škof Ottokar Maria grof Attems leta 1857 izdal navodilo vsem župnikom, naj pišejo kronike. Anton Martin Slomšek je tako navodilo za Lavantinsko škofijo

izdal leta 1855. Dajnkovo kroniko sestavljajo tri knjige, vsaka ima blizu tisoč strani, je pa med poglavji tudi več nepopisanih listov. Dajnko listov ni paginiral, s svinčnikom pripisane številke strani so mlajšega datuma. V prvi knjigi je opisal vse župnije, ki so sodile pod velikonedeljsko dekanijo. Pri pisanju je sledil zaporedju: najprej je narisal zemljevid župnije, sledijo uvod, zgodovinski oris, opis cerkve, oltarjev in druge opreme, zakristije, zvonika, pokopališča, mrtvašnice, pomembnih nagrobnikov, premoženja v župnišču, kaplaniji in drugih poslopih, med drugim tudi viničarij v cerkveni lasti. Nadalje je opisal studenče ob župniških, mašne ustanove, štolnine in druge dohodke, knjižnico, arhiv ter matične in druge knjige. Zanimale so ga tudi šolske in druge pomembne stavbe v kraju. Najbolj pa so ga zanimali prebivalci. Ukvarjal se je z razlago imen krajev, opisal je naselja in poimensko navedel pomembnejše gospodarje ter oblastnike. Pritegnili so ga zanimivi dogodki in razne znamenitosti pa tudi nesreče, hujše bolezni, lakote, vinske letine ter vdori Turkov in Krucov. Vsako poglavje je sklenil z listo župnikov in drugih duhovnikov in dodal še nekaj oporok pomembnejših prebivalcev. Za drugo knjigo je zbral in prepisal listine, povezane z župnijo Velika Nedelja, v tretji knjigi, ki je pravzaprav drugi del druge knjige, pa najdemo opise dogodkov in prepise izvirnih listin od leta 1857 naprej. Prvo in tretjo knjigo hranijo v župnišču pri Veliki Nedelji, drugo pa so posodili za stalno razstavo, ki jo je Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož uredil v nekdanji komendi Velika Nedelja. Obsežna *Kronika* še vedno ni celovito preučena in posledično tudi ni dovolj izkoriščena za raziskave o zgodovini župnij Velika Nedelja in njenih neposrednih sosed. Preučevanje obsežne *Kronike* ovira težko berljiv Dajnkov rokopis, ki se prepogosto stopnjuje do nečitljivosti.

Dajnka je zanimala antična zgodovina. Leta 1838 je v župnijsko kroniko zabeležil svoje poročilo graškemu zgodovinskemu društvu, da je na Hardeku, naselju tik ob Ormožu, ob nekdanji »antoninsko-rimski cesti« še nekaj antičnih gomil, ki so bile pred mnogimi leti že razkopane, v njih pa niso našli nič pomembnejšega, le nekaj žganine in razbite glinaste posode (Tomanič Jevremov 1983: 27; Vomer Gojkovič, Kolar 2005: 214). V besedilih, ki sem jih doslej uspela prebrati, so opisi cerkva in njihove opreme razmeroma lapidarni. Dajnko se načeloma ni opredeljeval do umetniške kakovosti. Večkrat naletimo na izraze, da je nekaj »zelo lepo«, »prijazno«, »častitljivo« in podobno, čemur pa ne bi mogli pripisati značaja poznavalske sodbe. Če je imel na voljo dokumente, je zabeležil ime umetnika, bolj kot poimenovanje ustvarjalcev pa ga je pri opisovanju oltarjev zanimala identifikacija svetniških figur. Pozornosti so vredne risbe oziroma zemljevidi posameznih župnij, ki so uvrščeni na začetek vsakega poglavja v prvi knjigi. Imena krajev, rek in potokov so zgolj zabeležena, župnijsko cerkev pa predstavlja tudi manjša risba. Kljub majhnosti odraža stvarno podobo objekta. Dajnko je pri vsakem od teh zemljevidov pribeležil, da je narejen po starejšem

osnutku, enkrat pa je zapisal tudi ime svojega predhodnika Petra Poliča, ki je zemljevide skiciral med letoma 1820 in 1840. Po teh risbah torej ne moremo presojati morebitnega Dajnkovega likovnega talenta.

Slika 10: Leonhard Ebner: orgle v župnijski cerkvi sv. Trojice pri Veliki Nedelji, 1859. (Foto Marjeta Ciglencečki)

Peter Dajnko je leta 1859 naročil nove orgle za cerkev sv. Trojice pri Veliki Nedelji pri mojstru Leonhardu Ebnerju v Mariboru. Stare iz leta 1720 so bile že zelo slabe in črvice, je zapisal v kroniki (Dajnko 1857: 71). Leonhard Ebner (om. 1855–1884), po poreklu verjetno s Tirolske, se je izučil pri Aloisu Hörbigerju v

Celju in je nadaljeval njegovo šolo izdelovanja orgel. Leta 1855 si je v Mariboru uredil lastno delavnico, ki je delovala vsaj do leta 1884. Poznavalci Ebnerjevo delo vrednotijo zelo visoko, označujejo ga za najpomembnejšega orglarskega mojstra romantične usmeritve pri nas, izpostavljajo izvrstno intonacijo posameznih registrov, cenijo pa tudi estetiko njegovih orgelskih omar. Omare so izdelovali mizarji, a očitno je Ebner sam poskrbel za ustreznega mizarskega sodelavca, torej je naročilo za orgle razumel v njegovi celovitosti. Ebnerjeve najstarejše znane orgle so v Ponikvi (1857), izdelal jih je tudi za mariborsko stolnico (1859) in za cerkev sv. Jakoba v Ormožu (1868), delal pa je tudi na Hrvaškem (Bizjak, Škulj 1985: 132, 140; Koter 2003: 132; Škulj, Dobravec 2018: 599).¹¹ Orgle v cerkvi pri Veliki Nedelji so mehanske in imajo sapnice s potegi, pred nekaj leti pa so zamenjali klaviaturo in trakturo ter poslovenili imena registrov (Škulj, Dobravec 2018: 599). Omara velikonedeljskih orgel se razlikuje od omar drugih Ebnerjevih orgel, ki pa si tudi niso enake (Škulj, Dobravec 2018: 599). Velikonedeljska omara je strožjih, bolj geometrijskih oblik, marmoracija pa je izvedena v temnejši zeleni barvi. Prednjo stranico delijo štirje pari kaneliranih stebrov s preprostimi pozlačenimi kapiteli, pozlačena pa je tudi dekoracija razmeroma strogih klasicističnih oblik. (Sl. 10)

Denar za orgle so prispevali nemški viteški red, župnija sv. Trojice in farani, slovesno pa so jih predali namenu 7. avgusta 1859. Pridigal je Peter Dajnko, ki je orgle tudi blagoslovil. Po blagoslovu je v cerkvi ob zvokih novega glasbila zadonela pesem, ki jo je za to priložnost nekdo sestavil v slovenskem in nemškem jeziku. (Sl. 11, 12) Dajnko je obe različici zapisal v tretji knjigi župnijske kronike.¹² Avtor pesmi ni omenjen, lahko pa bil tudi Dajnko; tako je domneval Ožinger (1987: 190, 194).¹³ Slovenska verzija, zapisana v gajici, ima šest, nemška pa enajst kitic. Pesmi se vsebinsko razlikujeta. Slovenska je v celoti posvečena orglam. Omenja, da so orgle starodavno glasbilo, predvsem pa spodbuja vernike k veselju ob novi pridobitvi in k češčenju Boga ob muziki in petju. Nemška različica se prične s kratko zgodovino krščanske cerkve na območju Ptuja, predstavi prihod nemškega viteškega reda k Veliki Nedelji, verzi pa so tudi hvalnica lepi pokrajini. Pesnik šele v osmi kitici preide k orglam. V zadnji kitici se avtor zahvaljuje nemškemu viteškemu redu in vernikom, ki so prispevali denar, pa tudi orglarskemu mojstru ter slikarju in pozlatarju za njun trud.

¹¹ Zahvaljujem se Darji Koter za opozorilo na ustrezno literaturo.

¹² Slovenska različica je zapisana na straneh 71–73 sekundarne paginacije, nemška pa na straneh 73–78.

¹³ Na Dajnkovem simpoziju je v razpravi enako razmišljala tudi Nina Ditmajer z Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU in pri tem potegnila vzporednice z Jožefom Lipoldom (1786–1855), duhovnikom, ki je pesnil v slovenskem in nemškem jeziku.

hinsichtlich der Original-Dokumente in der Mappe-Stiftung für Italien (Paris und Venedig), in Stiftungsakten, in Anstalts- und Verwaltung, in Sachverständigen und in Correspondenzbrief sind in der Bibliothekseinführung (Bibliothek) und Juni 1894. (Bibliothek)

Die neue Orgel am Spießmarkt.

Mit Bezug auf den I. Theil des inoffiziellen Chronik, hat
in der hiesigen Regel in Folge 1842, also hat man sich nicht
wundern, daß sie selbst in der Folge 50 Jahre (50 Jahre) sehr wenig
wundern und wundern werden. In der Folge 50 Jahre (50 Jahre) und
hat sich die Folge 50 Jahre (50 Jahre) sehr wenig wundern, also
man man (50 Jahre) und wundern, Regel (50 Jahre) (50 Jahre). In
man Regel (50 Jahre) 1842 (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
Regel (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
Juli 1842 (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
hat Thomas (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
in ganz (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
Deutsche (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
also hat in (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
Voraussetzung (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
Mittel (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
wird (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
hat (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
man (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
man (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)
man (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre) (50 Jahre)

Peck's No. 10 Vermilion
 A rose color name mi
 Mrs. Eirkhous Paglawie
 Mrs. Eirkhous Tobie (air)
 V. de D. de D. de D.
 L. J. de D. de D. de D.

Slika 11: Dajnkov opis novih orgel v župnijski cerkvi sv. Trojice pri Veliki Nedelji, in prva kitica slovenske pesmi o orglah. Tretja knjiga velikonedeljske župnijske kronike, vpis 1859. (Foto Marjeta Ciglencečki)

Nemška pesem je opremljena z opombami, v katerih je Dajnko za bralce *Kronike* dodatno pojasnil nekatere zgodovinske in biblijske osebnosti ter dogodke. V uvodnem delu prispevka o orglah je ena redkih Dajnkovih omemb, da je nek umetnik slaven. Kot slavnega je navedel mojstra Tomaža Kotnika (Thomas Kottnigg) iz Maribora, ki je orgle pobarval in pozlatil. Sodeč po dokaj skopih podatkih je bil Kotnik verjetno kar iskan mojster. Istega leta 1859 je skupaj z graškim mizarjem Jožefom Kainzem, graškim kiparjem Jakobom Gschielom in mariborskim kiparjem Maksimilijanom Tenzom in še nekaj drugimi obrtniki delal na velikem oltarju v cerkvi sv. Alojzija v Mariboru (Curk 1983: 114–115).¹⁴ Leta 1859 naj bi »graški mojster« Kotnik izdelal prižnico in dva stranska oltarja v cerkvi Čenstohovske Matere Božje v Kostivnici (Vrišer 1992: 207), bolj verjetno pa je, da je Tomaž Kotnik prižnico in oltarja le poslikal in pozlatil.

Naj za konec omenim še prijazno zgodbo o jubileju zakoncev Heržitič, zapisano v tretji knjigi velikonedeljske župnijske *Kronike* (Dajnko 1857: 80.) 3. februarja 1862 so z mašo v cerkvi sv. Trojice proslavili petdeset let zakona Vuta Heržitiča in njegove soproge Katarine, rojene Pongratz. Poročila sta se 24. februarja 1811 in kmetovala v vasi Senešci v bližini Velike Nedelje; živela sta v hiši s številko 9. Vseh petdeset let zakona sta bila zdrava, rodilo se jima je trinajst otrok, od katerih jih je bilo na dan slovesnosti živih še šest. In da bi bil praznik še bolj imeniten, je istega dne v sveti zakon stopil še eden od njunih sinov, Jurij, in sicer se je poročil z Marijo, rojeno Štok. Besedilo je na prvi pogled značilen zapis v župnijski kroniki, ki v nekaj stavkih poroča o dogodku. Pa vendar ni mogoče spregledati Dajnkovega zadovoljstva, da so prav v njegovi fari lahko proslavili tako pomembno obletnico. Iz lapidarnega zapisa veje človeška toplota, jasno pa je prepoznaven tudi dramaturški lok, ki poveže častitljivi jubilej staršev z veselim dogodkom v življenju naslednje generacije – prva zgodba se izteka, druga se rojeva.

Zaključek

Peter Dajnko sicer ni bil poznavalec umetnosti, vsekakor pa je imel občutek za lepoto. Bil je široko razgledan intelektualec, ki je ob pomembni življenjski prelomnici literarno, prevajalsko in jezikovno delo zmozel zamenjati za kulturno-zgodovinsko raziskovanje preteklega in sodobnega življenja v okolju svojega službovanja. Raziskovalci njegovega slovstvenega in knjižnojezikovnega dela (Jesenšek ur. 1998) mu upravičeno pripisujejo pomembno vlogo pri oblikovanju vzhodnoštajerske pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika (Rajhman

¹⁴ Vrišer (1992: 207), ki prav tako navaja avtorje oltarja v Alojzijevi cerkvi, Kotnika ne omenja.

1998, Rajh 1998, Jesenšek 2015) in v tej trditvi se jim pridružujemo tudi umetnostni zgodovinarji. Preučevanje Dajnkove *Kronike* župnije in dekanije Velika Nedelja pa ostaja velika obveza zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev in tudi predstavnikov drugih humanističnih ved.

Literatura

ALdBK 1999 = *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 30, 1999. Ur. Hans Vollmer. Leipzig: E. A. Seemann Leipzig.

AUG 2005 = *Alte Universität Graz*, 2005. Ur. Alfred Bromberger et al. Klagenfurt: Wieser Verlag.

Milko BIZJAK, Edo ŠKULJ, 1985: *Orgle na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Emilijan CEVC, 1963: *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

Marjeta CIGLENEČKI, 2008: *Ptuj. Starodavno mesto ob Dravi*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.

Jože CURK, 1978: *Mariborska stolnica*. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 86). Maribor: Obzorja.

Jože CURK, 1983: Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 54/19, 1–2. 105–124.

Jože CURK, 1983a: Razvoj urbanih naselbin na območju občine Ormož. *Ormož skozi stoletja II*. Ur. Peter Pavel Klasinc. Ormož: Skupščina Občine Ormož. 61–80.

Jože CURK, 1986: Mariborski gradbeniki v času baroka in klasicizma. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 57/22, 2, 289–314.

Jože CURK, Primož PREMZL, 2004: *Mariborske vedute*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.

Peter DAJNKO, 1840: *Chronik des Decanates Großsonntag. Gesammelt geordnet und gebunden im Jahre 1840*. (1. knjiga). Rokopis (hrani Župnijski urad Velika Nedelja).

Peter DAJNKO, 1838: *Pfarrliche Urkunden zu Großsonntag gesammelt geordnet und eimgebunden im Jahre 1838*. (2. knjiga). Rokopis (hrani Župnijski urad Velika Nedelja).

Peter DAJNKO et al., 1857–2019: *Pfarrliche Urkunden zu Großsonntag II. Theil. Fortsetzung vom 1. Jänner 1857* (3. knjiga). Rokopis (hrani Župnijski urad Velika Nedelja).

KdSG 1997 = *Die Kunstdenkmäler der Stadt Graz. Die Profanbauten des I. Bezirkes. Altstadt*. (Österreichische Kunsttopographie, III), 1997. Ur. Wiltraud Resch. Wien: Verlag Anton Schroll & Co.

Boris HAJDINJAK, Polona VIDMAR, 2008: *Gospodje Ptujski. Srednjeveški vitezi, graditelji in mecenji*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož.

Janez HÖFLER, Janez BALAŽIC, 1992: *Johannes Aquila*. (Zbirka Panonika). Murska Sobota: Pomurska založba.

Janez HÖFLER, 2013: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, Ljubljana.

Franc HOZJAN (ur.), 2011: *Župnija sv. Petra Gornja Radgona*. Gornja Radgona: Župnijski urad Gornja Radgona.

Josef Andreas JANISCH, 1878–1885: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark*, Graz: Unveränderter Nachdruck der Ausg.

Marko JESENŠEK, 2015: Dajnkov pomen pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta. 121–128.

Marko JESENŠEK (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Darja KOTER, 2003: Izdelovalci glasbil na Slovenskem 1606–1918, *Muzikološki zbornik* XXXIX/1–2. 123–152.

Antoša LESKOVEC, 1991: Politični in kulturni razvoj Maribora 1752–1850. *Maribor skozi stoletja. Razprave I*. Ur. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec. Maribor: Založba Obzorja Maribor. 195–227.

Antoša LESKOVEC, 1991a: Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941. *Maribor skozi stoletja. Razprave I*. Ur. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec. Maribor: Založba Obzorja Maribor. 229–314.

LS 1999 = *Leto svetnikov I*, 1999. Ur. Marijan Smolik. Celje: Mohorjeva družba.

Simona MENONI, 2003: Prvi izsledki o poslikavi župnijske cerkve sv. Trojice v Veliki Nedelji. *Zbornik za umetnostno zgodovino* XXXIX. 25–56.

Jože MLINARIČ, 1983: Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja. *Ormož skozi stoletja II*. Ur. Peter Pavel Klasinc. Ormož: Skupščina Občine Ormož. 81–98.

MAZ 1999 = *Museum im alten Zeughaus Bad Radkersburg*, 1999. Ur. Bettina Drescher, Karl Stocker, Beatrix Vreča. Bad Radkersburg: Museum im alten Zeughaus.

Mija OTER GORENČIČ, 2009: *Deformis formositas ac formosa deformitas. Samostanska stavbna plastika 12. in 13. stoletja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Anton OŽINGER, 1987: Dajnkova kronika – vir za krajevno zgodovino. *Ormož skozi stoletja III*. Ur. Peter Pavel Klasinc. Ormož: Skupščina občine Ormož. 187–201.

Rudolf Gustav PUFF, 1847: *Marburg in Steiermark, seine Umgebung, Bewohner und Geschichte*. Gratz: Andr. Leykam'schen Erben.

Rudolf Gustav PUFF, 1999: *Maribor. Njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Spremnό študijo in Dopolnitve napisal Jože Curk. Maribor: Založba Obzorja.

Bernard RAJH, 1998: Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 11–26.

Jože RAJHMAN, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 57–70.

Boštjan ROŠKAR, 2021: *Figura, ornamentika in oltarna arhitektura v kiparstvu Jožefa Holzingerja*. Tipkopis doktorske disertacije. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Arthur SALIGER (ur.), 1997: *Conrad Laib*. Wien: Österreichische Galerie Belvedere.

Carl SCHMUTZ, 1822–1823: *Historisch Topographisches Lexicon von Steiermark*. Gratz: Schmutz C.

Horst SCHWEIGERT, 1979: *Graz*. (Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs). Wien: Verlag Anton Schroll & Co.

Zdenka SEMLIČ RAJH, Žiga OMAN, Lučka MLINARIČ, 2012: *Maribor. Stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

Edo ŠKULJ, Jurij DOBRAVEC, 2018: *Orgle Slovenije*. Srednja vas v Bohinju, Radovljica: Ars organi Sloveniae, Storitve za zdravje, naravo in kulturo.

Janko ŠTAMPAR, 2014: *Prepovedane freske*. Ljubljana: Križniški red.

Samo ŠTEFANAC, 1995: Maribor, stolnica sv. Janeza Krstnika: kor. *Gotika v Sloveniji*. Ur. Janez Höfler. Ljubljana: Narodna galerija. 61–63.

Marjana TOMANIČ JEVREMOV, 1983: Arheološka raziskovanja Ormoža in njegove okolice. *Ormož skozi stoletja II*. Ur. Peter Pavel Klasinc. Ormož: Skupščina Občine Ormož. 25–58.

USZNV 2017 = *Umetnost srednjega in zgodnjega novega veka 1200–1550*, 2017. Ur. Branko Vnuk. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož.

Polona VIDMAR, 2009: Liturgična oprema mariborske stolnice. *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor*. Ur. Stanko Lipovšek. Maribor: Stolna župnija Maribor. 229–265.

Mojca VOMER GOJKOVIČ, Nataša KOLAR, 2005: Arheologija ormoškega območja, dvesto let arheoloških raziskav. *Ormož skozi stoletja V*. Ur. Marija Hernja Masten. Ormož: Občina Ormož. 210–225.

Sergej VRIŠER, 1992: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kurt WOISETSCHLÄGER, Peter KRENN, 2006: *Steiermark*. (Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs), Wien: Verlag Berger-Horn Wien.

Marjan ZADNIKAR, 1970: *Znamenja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

Franc ZAGORŠAK, 2023: *400 let cerkve Marijinega obiskanja na Polenšaku*. Lenart: Kreativna pika d. o. o.

Andreja ŽIGON, 1982: *Cerkveno stensko slikarstvo poznega 19. stoletja na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.

Zusammenfassung

EINE KUNSTHISTORISCHE DARSTELLUNG DER ORTSCHAFTEN, AN DENEN DAJNKO LEBTE UND WIRKTE

Der Beitrag liefert einen kunsthistorischen Blick auf die Orte, in denen Peter Dajnko lebte und wirkte. Insbesondere vier davon, an denen er sich längere Zeit aufhielt, dürften einen bedeutenden Eindruck auf ihn hinterlassen haben, zumal sie alle reich an Kunstdenkmälern sind. In Maribor, wo er zwischen 1803 und 1808 das Gymnasium besuchte und in der Landeshauptstadt Graz, wo er bis 1814 Theologie und Philosophie studierte, wurde er in ehemaligen Jesuitengebäuden unterrichtet. In Radgona, wo er zwischen 1815 und 1831 als Kaplan wirkte, sind die meisten seiner Bücher entstanden. Sodann war er als Pfarrer und Dekan in Velika Nedelja tätig (1831–1873); dort zog er sich von der sprachwissenschaftlichen Arbeit zurück und widmete sich dem Verfassen der Pfarrchronik. Diese gilt als eine der umfangreichsten und reichhaltigsten Pfarrchroniken Sloweniens. Sie umfasst drei Bücher, in denen neben der Gemeinde Velika Nedelja auch die zum Dekanat gehörenden Nachbargemeinden vorgestellt werden. Dajnkos Interesse galt zwar mehr den Menschen als den Kunstwerken, aber er stellte auch die örtlichen Kirchen samt ihrer Ausstattung korrekt dar. Die Chronik entstand zu der Zeit, als die Behörden der Monarchie gerade begonnen hatten, formale Voraussetzungen für Kunstwerkschutz zu schaffen. Museen wurden der Öffentlichkeit bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zugänglich gemacht, es folgte die Gründung historischer Vereine, die Fachzeitschriften herausgaben; schließlich wurde 1850 in Wien die Kaiserlich-Königliche Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale gegründet. Dajnko hatte keine Gelegenheit, in diesen Institutionen mitzuwirken, die Chronik präsentiert ihn jedoch als einen aufgeschlossenen Intellektuellen. Erforscher seines literarischen und sprachwissenschaftlichen Werks schreiben ihm zu Recht eine wichtige Rolle in der slowenischen Aufklärungsbewegung zu und Kunsthistoriker schließen sich dieser Ansicht an. Eine detaillierte Untersuchung der Pfarrchronik Dajnkos bleibt bedeutende Verpflichtung für Historiker, Kunsthistoriker und Vertreter anderer Geisteswissenschaften.

Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času

Vincenc Rajšp

Slovenski inštitut na Dunaju, A 1010 Wien, vincenc@rajsp.si

Prispevek predstavlja slovensko-nemško jezikovno mejo na področju Radgone in Slovenskih goric na zemljevidih s konca 18. in v prvi polovici 19. stoletja ter mejo med Sekovsko in Lavantinsko škofijo od cesarja Jožefa II. do Slomškovega prenosa sedeža lavantinske škofije iz Šentandraža v Maribor leta 1859.

Ključne besede: Peter Dajnko, škofijske meje, narodnostne meje, kartografija

Der Beitrag bespricht die slowenisch-deutsche Sprachgrenze im Raum Radgona und Slovenske Gorice, wie sie auf den Karten vom Ende des 18. und der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dargestellt sind. Ebenso diskutiert wird die Grenze zwischen den Diözesen Seckau und Lavant aus der Zeit zwischen der Herrschaft von Kaiser Josef II. und der Verlegung des Bischofssitzes der Diözese Lavant von St. Andrä nach Maribor im Jahr 1859.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Diözesengrenzen, nationale Grenzen, Kartographi

Uvod

Peter Dajnko (1787–1873) je živel v zelo burnih časih, in sicer najprej v Svetem rimskem cesarstvu, po letu 1804 v Avstrijskem cesarstvu in po letu 1867 v Avstro-Ogrski. Doživel je vladavino petih cesarjev iz habsburške družine – rodil se je v času cesarja Jožefa II. (cesar med letoma 1765 in 1790); njegovo zgodnje otroštvo sta zaznamovali vladavini cesarja Leopolda II. (cesar med letoma 1790–1792) in zadnjega cesarja Svetega rimskega cesarstva Franca II., ki je leta 1804 razglasil Avstrijsko cesarstvo in nato vladal kot Franc I. do svoje smrti leta 1835; do konca pomladi narodov je bil cesar Ferdinand I. (2. decembra 1848 se je odpovedal prestolu), ki ga je nasledil osemnajstletni letni nečak Franc Jožef I. (vladal je med letoma 1848 in 1916), ki je bil zadnji Dajnkov cesar. Dajnko je živel tudi v dveh škofijah – do leta 1859 v Sekovski s sedežem v Gradcu in nato v Lavantinski s sedežem v Mariboru. Gradec je imel v Dajnkovem času šest škofov: Jožef III., Adam grof Arco (1780–1802), Janez VI., grof von Waldstein-Wartenberg (1802–1812), Simon Melchior de Pretis (1812–1823) kot apostolski vikar, Roman/ Franz Xaver Sebastian Zängerle (1824–1848), Jožef IV., Othmar von Rauscher (1849–1853), nato je bil nadškof in kardinal na Dunaju, ter Ottokar Maria grof Attems (1853–1867), ki je za Slovence pomemben, ker je kot prvi

sekovski škof pridigar slovensko. V Lavantinski škofiji je bil Dajnko Slomškov in Stepišnikov duhovnik.

Peter Dajnko je študiral teologijo v Gradcu (1808–1814) v času, ko so se zaostрили odnosi med cesarjem Napoleonom in Papežem Pijem VII., ki je bil v noči med 5. in 6. julijem 1809 aretiran in prisilno priveden v Francijo – konfiniran je bil v Savoni (Šumrada 2021: 47) in leta 1812 v dvorcu Fontainebleau. Ustanovljene so bile Ilirske province (1809–1814) in velik del Slovencev s Kranjsko, delom Koroške in Goriško je po schönbrunski mirovni pogodbi prišel pod francosko oblast (Melik 1986: 424). Leta 1800 so se začela prizadevanja za ustanovitev »slovenske škofije« (Windisches Bistum), ki so se uspešno zaključila v petdesetih letih 19. stoletja, ko je škof Anton Martin Slomška leta 1859 prenesel škofijski sedež iz Šentandraža v Maribor (Rajšp 2006: 343). Načrt preoblikovanja škofijskih meja v Notranji Avstriji je leta 1804 predvideval tri škofije, in sicer na Koroškem s sedežem v Celovcu, na Štajerskem pa nemško s sedežem v Gradcu in slovensko s sedežem v Mariboru (»iz finančnih razlogov« sta se omenjala tudi Ptuj in Celje). Pogajanja so bila najbolj intenzivna prav med Dajnkovim študijem v Gradcu (1808–1810), vendar pa je »slovensko rešitev« takrat preprečila vojna s Francijo. Dajnko o tem ni bil neposredno informiran, verjetno pa je kaj izvedel pri Primicu, ki je bil blizu Jožefu Jüstlu (Josef Alois Jüstel, (1765–1858), duhovnik in politik, po rodu iz Litoměřic na Češkem, v letih 1798–1814 direktor licejske knjižnice v Gradcu), enemu izmed visokih uradnikov, ki so zagovarjali ustanovitev slovenske škofije zaradi izobraževanja Slovencev. Graški škof Waldstein-Wartenberg je takrat nagovarjal vplivne uradnike, da bi se Lavantinska škofija ukinila in bi celotna Štajerska prišla pod eno škofijo. Cesarjev svetovalec (Staatsrat) in kabinetni svetnik duhovnik Martin pl. Lorenz pa je tako rešitev odsvetoval. Zavedal se je, da bi z ukinitvijo Lavantinske škofije in ustanovitvijo velike štajerske škofije v celjskem in mariborskem okrožju začelo primanjkovati duhovnikov z znanjem slovenskega jezika. Lorenza so podprli tudi vsi ostali svetovalci. Cesar je zato zavrnil predlog škofa Waldstein-Wartenberga in celotne Štajerske ni združil v eno škofijo, čeprav so se v graškem guberniju (višja upravná enota v stari Avstriji) pojavljali strahovi, da bo delitev na slovensko in nemško škofijo delovala politično razdruževalno (Bastgen 1914: 102). Preureditev notranjeavstrijskih škofij zaradi vojne s Francozi ni uspela.

Dajnko je doživel drugo prizadevanje za preureditev Lavantinske škofije konec dvajsetih let, ki prav tako ni uspelo. Leta 1827 je graški škof Roman Sebastian Zängerle nasprotoval »slovenski škofiji«, ker se ni želel odpovedati Slovenskim goricam, medtem ko je lavantinski škof Ignacij Zimmermann zagovarjal slovensko škofijo za mariborsko in celjsko okrožje (windische Dözes) s sedežem v Mariboru (Bastgen 1914: 289). Ideja Slovenske škofije (windisches Bistum) s sedežem v Mariboru je bila uresničena 1. septembra leta 1859. Župniji Dajnkove

kaplanske dobe sta bili razdeljeni med dve škofiji. Mestna fara Radgona na levi strani Mure, kjer je bil Dajnko kaplan v letih 1816 in 1831, ki je obsegala tudi slovenski radgonski kot, je pripadla Sekovski škofiji, fara Sv. Petra (danes Gornja Radgona) na desni strani Mure, kjer je opravljal službo kaplana leta 1815 in 1816 pa je pripadla Lavantinski škofiji, prav tako tudi Velika Nedelja, kjer je bil Dajnko župnik od leta 1831 do smrti leta 1873.

Dajnko se je med študijem v Gradcu srečal z intenzivnimi prizadevanji za uveljavitev slovenskega jezika v javnosti. Znana je dejavnost Janeza Nepomuka Primica, ki je leta 1810 v Gradcu ustanovil prvo slovensko znanstveno društvo *Societas slovenica*. Primic je bil pobudnik za ustanovitev slovenske katedre na graškem liceju. Cesar Franc I. je njegovo prošnjo (Vorschlag zur Errichtung einer slowenischen Lehrkanzel) odobril julija 1811. Pouk slovenskega jezika je bil namenjen jezikovnemu izobraževanju duhovnikov in uradnikov:

[...] v: a) verskem in estetskem ter b) naravnozgodovinskem in kmetijskem smislu. Duhovnik kot pravi ljudski učitelj bi naj preprostega človeka seznanjal z višjimi idejami verskih in državljanskih dolžnosti [...] bodoči uradnik, navdahnjen s plemenitim načelom *Fiat justitia, pereat mundus* pa naj bi na svojem položaju s strogim izvajanjem pravičnosti deloval za skupno dobro države. (Karničar 2021: 11).

Takrat je bila slovenščina prvič zapisana/imenovana *slowenisch* in ne *widisch*. Slovenska inteligenca takrat ni bila osamljena v jezikovnih prizadevanjih, saj je imela podpornike med visokimi uradniki, predvsem duhovniki. Duhovnik in doktor teologije Josef Alois Jüstel je kot ravnatelj graške licejske knjižnice v njej zaposlil Primica, nato pa je kot gubernijski šolski referent za Štajersko podprl Primičevo vlogo za slovenska predavanja na graškem liceju (Šumrada 2021: 96–97).

Slovensko-nemška jezikovna meja na Štajerskem

Slovensko-nemško jezikovno mejo na Štajerskem je prvi predstavil Žiga Herberstein (Sigismund Freyherr zu Herberstein Neyperg und Guetenhag /= Hrastovec/) v nemški izdaji *Moskovskih zapiskov* (Herberstein 1557). Slovenski jezik je označil za slovanski govor; imenoval ga je *slauonisch*, po nemško *windisch*, poimenovanje *sclauonisch* pa je označil za nepravilno. Tak jezik govorijo Dalmatinci, v Bosni, Hrvati, Istrijani, razteza se ob Jadranskem morju do Furlanije, na Krasu, govorijo ga Kranjci, Korošci ob Dravi, prav tako Štajerci štiri milje pod Gradcem ter ob Muri do Donave. Imenuje tudi druge Slované, med njimi Slováke (die Winden) med reko Váh in madžarskim govornim področjem na Ogrskem. Slovanska govorica sega do Carigrada, tako govorijo tudi Makedonci,

in nedaleč od Krakova ob reki Tyra (Dnister, Nistru) do Črnega morja ter naprej do reke Dnepr (Herberstein 1557: B 1).

Nato se slovensko v Nemščini pojavi na zemljevidih. V nemški izdaji Ortelijevega atlasa (Ortelius 2007) je objavljen zemljevid Wolfganga Lazia *Austriae ducatus chorographia*. V spodnjem delu karte je narisana pokrajina med rekama Muro in Dravo, zemljevid pa prikazuje tudi del Koroške in Štajerske. Na desni strani je zapisano krajinsko ime Windischpuchl (Slovenske gorice). Na levi strani reke Mure je zapisano mesto Rakerspurg (Radgona), na desni strani pa so vpisani Mureck (grad Cmurek) ter gradovi Gutenhag (Hrastovec), Wurmberg (Vurberk), Vatsch (Svečina) ter mesta Marburg (Maribor), Pettau (Ptuj), Fridau (Ormož), Zum Suntag (Velika Nedelja), Negaa (Negova) ter Lutenburg (Ljutomer).

V atlasu je tudi zanimiv zemljevid *Slavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae [...] nova descriptio*, katerega avtor je Avgustin Hirschvogel (1503–1553), ki obsega skoraj celotno slovensko ozemlje (Ortelius 2007: 41) in sega na severu preko reke Drave do sredine Slovenskih goric ter do Ljutomera (Lutenburg). Hirschvogel je prišel iz Nürnberga in je živel v letih 1536–1543 v Ljubljani (prim. WGW: Augustin Hirschvogel), tako da je geografski prostor dobro poznal. Na Dolenjskem je zapisal krajinsko ime Windische Mrck (Slovenska marka). Dragocen je tudi opis zemljevida (Ortelius 2007: 158), ki pojasni razširjenost slovanščine. Zapiše, da se slovanski jezik (*sclauonische Sprach*), ki ga nekateri imenujejo *windische* in po latinsko ilirski (*bei den latinis Illirica*) razteza od Jadranskega do Severnega morja, govorijo ga v Dalmaciji, Istri, Bosni, na Moravskem, na Češkem, dalje Lužičani, Šlezijci, Poljaki, Litvanci, Prusi, ki bivajo v Skandinaviji, Rusi, kakor daleč seže njihova oblast, Bolgari in v okoliškem prostoru vse do Carigrada, tako da je zelo v rabi pri Turkih.

S tem, ko se je Primož Trubar v prvi slovenski knjigi »podpisal« kot »gestelt durch Philopatridum Illiricum« = sestavil rodoljub ilirski, lahko iz gornjega

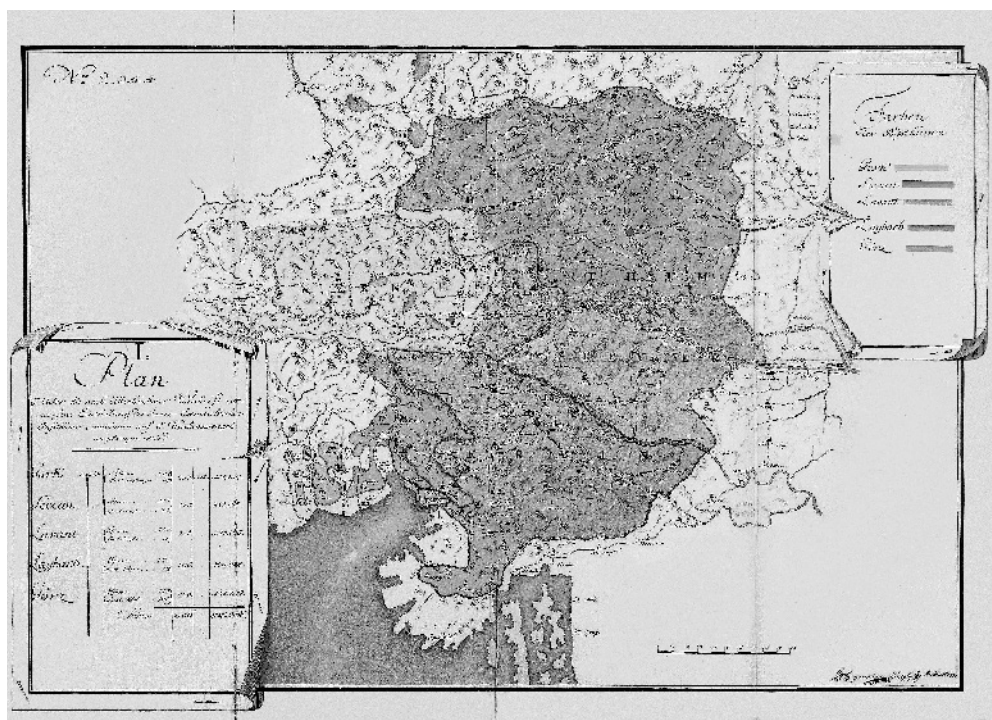
opisa izluščimo, da pomeni ilirski jezik in windische Sprache isto, da se je Trubar označil za Slovence z latinsko in nemško besedo, saj je slovenski jezik v nemščini imenoval windische Sprache in je svoje prvo knjižno delo poimenoval *Catechismus in der windischen Sprach*.

Oznaki *Slovenske gorice* in *Slovenska marka* v tem atlasu prvič kartografsko prikažeta prostor, na katerem se govori slovenski jezik, o katerem so pisali Herberstein, Primož Trubar in Adam Bohorič. Atlas seveda ni natančno predstavil slovenske meje v 16. stoletju. Prvič je bila jasno določena in kartografsko prikazana šele na zemljevidih, ki jih je celovski škof Auersperg pripravil po naročilu cesarja Jožefa II. – gre za priloge k načrtu nove razmejitve notranjeavstrijskih škofij. Širša javnost teh zemljevidov ni poznala, dostopni pa so bili dunajskim uradnikom, ki so se skoraj sedem desetletij ukvarjali z administrativno določitvijo nemško-slovenske jezikovne meje.

Cesar Jožef II. je 12. junija 1782 z dvornim dekretom imenoval krškega škofa Jožefa Franca Antona Auersperga za komisarja za preureditev škofijskih meja v Notranji Avstriji. Navodila za preureditev škofij so določala, da (1) morajo imeti škofije sedež v Notranji Avstriji, (2) se morajo po možnosti ujemati z deželnimi mejami in (3) mora biti vsaka škofija zaključena celota. Pomembno je bilo tudi navodilo, naj nove škofijske meje po možnosti upoštevajo tudi jezikovne meje (Rajšp 1999: 348). Dunajski dvor (država) je prvič upošteval jezikovno mejo kot pomemben dejavnik pri vzpostavljanju administrativnih meja. Ohlapno navodilo, da se to upošteva »po možnostih«, je sicer omogočilo oblikovanje novih škofijskih meja, ki se niso vedno ujemale z deželnimi in jezikovnimi mejami. Na slovenskem govornem področju je npr. Lavantinska škofija imela sedež na Koroškem, vključevala pa je tudi del Spodnje Štajerske. Krški škof Auersperg je za Koroško ugotavljal, da ni mogoče primerno načrtovati mejnih črt med župnijami, ker so jezikovno mešane, kljub temu pa si je prizadeval ustvariti natančno jezikovno sliko v svoji škofiji. Škof »upošteva vse za dušnopastirsko delo merodajne teritorialne enote. Najmanjša enota, za katero imamo na razpolago podatke o številu prebivalstva in o njegovem vsakdanjem jeziku, je predjožefinska fara, vikariat ali kuracija« (Domej 1999: 365). Sestavil je pisne sezname in naročil izdelavo zemljevidov z vrisano nemško-slovensko jezikovno mejo na Štajerskem in Koroškem. Na Štajerskem ni bilo veliko težav, zato je v dveh izmed treh načrtov predlagal razmejitev med Sekovsko in Lavantinsko škofijo glede na jezikovno mejo. Po njegovi statistiki sta bili označeni za slovenski mejni župniji v graškem okrožju Mureck/Cmurek (2.959 prebivalcev) in Radkersburg/Radgona (3.347 prebivalcev), v mariborskem okrožju pa Leutschach/Lučane (4.544 prebivalcev), Gamlitz/Gomilica (3651 prebivalcev), Ehrenhausen/Arnež (563 prebivalcev), Apače (3.499 prebivalcev), Sv. Peter (Gornja Radgona) z lokalijo Sv. Marije Magdalene

(Kapelski vrh) (5.535 prebivalcev). Na karti so bile te župnije dodeljene »slovenski« Lavantinski škofiji.

Po prvem načrtu naj bi škofijska meja potekala na Štajerskem po nemško-slovenski jezikovni meji, vključevala pa bi tudi koroški del škofije. V tem primeru bi bilo v Notranji Avstriji pet škofij: Krka (Gurk) s sedežem v Celovcu, Seckau s sedežem v Gradcu, Lavantinska s sedežem v Celju, Ptuj ali Mariboru, Ljubljana in Gorica. Škofu Aueršpergu je bil najljubši tretji predlog, po katerem bi bilo na tem področju osem škofij s sedeži v Gradcu (Seckau), Leobnu, Celju, Celovcu (Krka - Gurk), Beljaku, Ljubljani, Gorici in Trstu. Sekovski škofi pa se niso hoteli odpovedati Slovenskim goricam, zato ni bil dosežen končni dogovor.

Prvi natisnjen zemljevid, na katerem je bila vrisana jezikovna meja na Štajerskem in Koroškem, je izšel leta 1792 v atlasu *Der mittlere Theil von Untersteiermark oder der Marburger Kreis* (Kindermann 1789–1797). Danes ne vemo, kako je Kindermann pridobil podatke o narodnostni meji, ki na zemljevidu Slovincem ni bila naklonjena, saj so na nemški strani ostali Arnež in Lučane ter južno od Mure tudi Marija Snežna (Velka), Mura pa je postala mejna reka pred Apačami; Radgona in Radgonski sta ostala na nemški strani.

Kartografsko zanimanje za slovensko-nemško jezikovno mejo na Štajerskem je oživel v štiridesetih letih 19. stoletja, ko je bila ponovno zarisana na zemljevidu *Slovanský zeměvid* v knjigi *Slowanský Národopis* (Šafařík 1842). Šafaříkov zemljevid je pomemben zaradi realno zarisane slovensko-nemške narodnostne meje – podatke za jezikovno mejo so mu po posredovanju Matije Čopa poslali Anton Martin Slomšek, Matija Majar in Valentin Stanič. Slovaški protestant Pavel Jozef Šafařík je uporabljal zemljepisno lastno ime *Slovenci* in je vse slovenske kraje zapisal v slovenščini – Dajnkova Radgona je na zemljevidu del slovenskega jezikovnega prostora.

Jezikovno karto z vrisanim slovensko-nemškim obmejnim jezikovnim prostorom je izdelal tudi nemški protestant Karl Bernhardi (1843). Na zemljevidu nemških narečij *Sprachkarte von Deutschland* je zarisal zunanje meje nemškega govornega prostora – podatke o slovensko-nemški jezikovni meji na Koroškem in Štajerskem je pridobil od Šafaříka.

Bernhardi je opravil pomembno in pionirsko delo, saj je bilo v njegovih časih malo podlag in zato skoraj nemogoče pripraviti karte z zanesljivimi jezikovnimi ali narodnostnimi mejami. V nemški znanstveni reviji *Deutsche Vierteljahrschrift* (DVS 1840) beremo o prepletenosti slovanskih ljudstev in Nemcev, na jugu do Jadranskega morja in na vzhodu do Rusije in Turčije: »Wer will hier die Gebiete scheiden, eine Gränzlinie ziehen? Es ist rein unmöglich.«¹ (DVS 1840: 82) To je še posebej veljalo za nemško – slovensko mejo, čeprav Slovenci v članku sploh niso omenjeni. Vključeni so v skupino južnih Slovanov – skupaj z Bolgari, Srbi in Bosanci, ki jih imenuje Ilire (Illyrier), ki segajo na Kranjsko in Štajersko. O Bernhardijevi karti so razpravljali takrat pomembni časopisi, med njimi augsburška *Allgemeine Zeitung* in *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* (OeBLK 1846: 561). Avtor (ni podpisan) je v članku *Die Deutsche Sprachgrenze in Südosten der Steiermark*² zapisal, da je karta vzbudila pozornost tudi na »našem področju, ker je ponovno opozorila na različnost, ki, tako kot v drugih alpskih deželah, obstaja že več kot 12 stoletij«. Pisec članka misli, da Bernhardijeva meja ni zanesljiva. Kot veliko pomanjkljivost navaja, da ni označeno nemško prebivalstvo v spodnještajerskih mestih. Za podeželje je podrobneje opisal razmere v Nasovi (Nassau). Vas je označil kot jezikovno mešano, čeprav, kot priznava, leži na slovenskem jezikovnem območju. Cerkvoupravno je del nemške fare Apače (Abstall), v kateri vsake štiri tedne poteka slovensko bogoslužje. Avtor članka je zapisal, da so vaščani Nasove Nemci, ki so v veliki meri prevzeli slovenski (windischen) dialekt, ker so večinoma vinogradniki, Slovenke (windisches Weib) pa se na to delo bolje spoznajo kot Nemke. Nemški kmetje v vasi se radi poročajo s Slovenkami, ker običajno dedujejo tudi dele vinogradov.

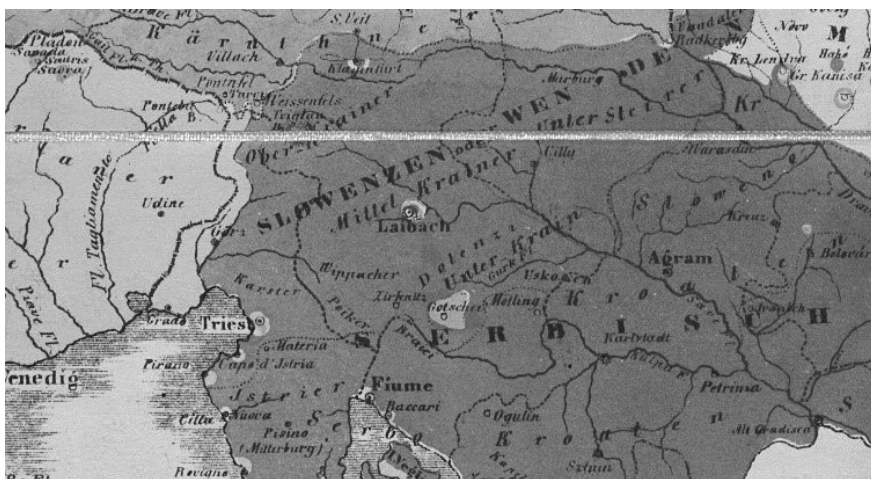
¹ »Kdo bi lahko tukaj ločil področja in potegnil meje? To je popolnoma nemogoče.« Prevod: V. Rajšp.

² »Nemška jezikovna meja na jugovzhodu Štajerske.« Prevod: V. Rajšp.

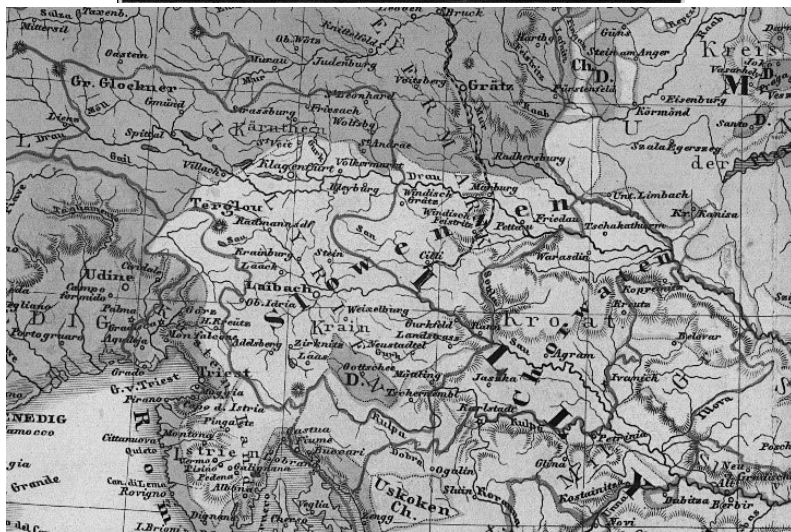
Pisec članka je svoje razmišljanje zaključil s trditvijo, da slovenske matere v družinah sčasoma vsilijo tudi slovenski jezik (AZ 1844: Nr. 270).

Leta 1845 je Wilhelm Sticker objavil knjigo o razširjenosti Nemcev. Za Kranjsko omenja nemški otok Kočevsko, kjer govorijo frankovsko (fränkische) narečje in se tudi po noši razlikujejo od Slovencev. Sticker je predstavil jezikovno mejo na Koroškem, ki teče med nemškim mestom Beljak (Villach) in slovenskim Celovec (Klagenfurt), nadaljuje pa se severno od Drave (krajev ne navaja) do mesta Radgona (Radkersburg). Sklicuje se na gornji članek *Allgemeine Zeitung* in meni, da je nemško jezikovno področje večje, kot ga je začrtal Bernhardi. Po »novem« naj bi tekla meja od Šentilja do Cmureka po reki Muri, mesti Maribor in Ptuj pa je označil za nemška otoka. Nasprotno kot *Allgemeine Zeitung* je označil Nasovo za slovenski kraj, med nemške kraje pa je uvrstil Lokavec, Vratji Vrh (Frattenberg), Žiberce (Seibersdorf), Žepovci (Schöpfendorf) itd. (Sticker 1845: 9). Druga izdaja Bernhardijeve karte (1849), ki je ni več urejal Bernhardi sam, je upoštevala Stickerjeve pripombe. Nemški obmejni kraji na karti niso označeni, so pa za nemška označena mesta Maribor in Ptuj na Štajerskem ter Celovec na Koroškem prav tako pa je tudi Radgona priključena nemškemu govornemu področju.

Zanimiv je tudi zemljevid z opisi, ki je izšel v Pešti (Haeufler 1846). Mesto Radgona se nahaja na slovenskem govornem območju, del prekmurskih Slovencev do St. Gotharda (Monošter) (krajevna imena niso zapisana) imenuje *Vandalen* (druga polovica Prekmurja je pobarvana kot madžarsko govorno področje), Slovence na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Goriškem pa imenuje *Slowenzen* ali *Wende*. Poimenovanje *Slowenzen* je prvi tak nemški zapis za Slovence na nekem zemljevidu.

Leta 1845 je nastal zemljevid *Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie*. Kot vir zanjo sta navedena Bernhardi in Šafařík, vendar pa ni sledila njuni slovensko-nemški jezikovni meji na Štajerskem. Radgona je na nemškem govornem področju, zanimivo pa je, da za poimenovanje Slovencev ne uporablja nemške oblike Winden ampak le *Slowenzen*. Karta je bila zelo pomembna za prepoznavnost Slovencev, saj je izšla v takrat najbolj znanem atlasu *Physikalischer Atlas* (Berghaus 1848: Nr. 10). Na zemljevidu je tudi Tabla narodov (*Völker – Tafel*), v kateri so Slovenci zapisani kot *Slowenzen* (*Winden*) v skupini 4. *Ilyro Serben* skupaj s Srbi in Hrvati. Navedeno je, da je Slovencev 1.167.300.

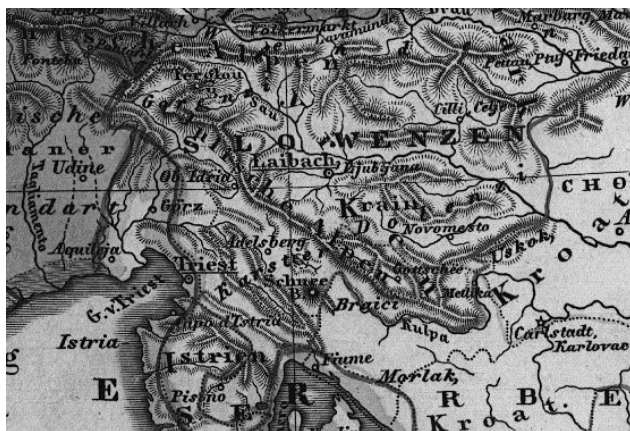
V atlasu je objavljena še Karta 9: *Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz: National, Sprach, Dialect Verschiedenheit* (Berghaus 1848: Nr. 9), na kateri je označeno slovensko govorno področje. Jezikovne meje so enake kot na Karti 10, naselbinsko zemljepisno lastno ime za Slovence je v nemščini zapisano kot *Slowenzen*, kraji na označenem slovenskem govornem področju pa so zapisani dvojezično v nemščini in slovenščini. Radgona je uvrščena v nemško

govorno področje, zato je zapisana le v nemščini (Radkersburg), dvojezični pa so npr. zapisi Klagenfurt – Celjovec, Marburg – Mariburk, Pettau – Ptuj, Friedau – Ormož, Cilli – Celje, Laibach – Ljubljana. Novo mesto (Novomesto) in Metlika sta zapisana samo v slovenski obliki, tako kot tudi prebivalci Gorenjci (Gorenzi) in Dolenjci (Dolenzi).

Völker-Tafel.			
I. Germanen und zwar Deutsche mit 5 Mundarten.		D.	7.283.000
II. Slawen			17.033.000
1. Tschechen, Morawen und Slowaken		SL.	7.229.300
2. Polaken, Polen oder Lechen		POL.	1.374.600
3. Klebrussen, Russischen, Finken, Ruthenen		R.	2.222.400
4. Illyro-Serben			4.604.600
a) Serben (Zirkonen u. Rußen)		Sn.	2.224.600
b) Chorwaten (Kroaten)		Ch.	812.300
c) Slowenen (Wenden)			1.167.700
5. Bulgaren, verstreut in den ungrischen Ländern		B.	7.100
III. Gräco-Romanen			7.283.000
1. Italiäner und romanisierte Serben			5.183.000
2. Walachen (Rumel) u. Kinnaren			2.100.000
3. Franzosen, verstreut in den deutsch, u. ungrisch. Länd.			6.000
4. Griechen, Siegelichen		F.	6.100
IV. Albaner, - Cimmäner an der unteren San			2.500
V. Armenier in 3 Niederlassungen in Steinhütten		Ar.	16.500
VI. Hindus, - Hyndar zerstreut			128.000
B. FINNEN: VII. Magyarern, oder Ungarn, nebst den Sachlern			9.810.400
C. SEMITEN: VIII. Juden, zerstreut in der ganzen Monarchie			475.000
D. TURKEN: IX. Osmanen zerstreut in den ungrischen Ländern			3.000

Gest. v. W. Behrens, Shr. v. Fr. im Baumgarten.

Prikaz Slovencev na kartah in zemljevidih sredi 19. stoletja dokazuje, da so v pomlad narodov leta 1848 vstopili kot narod, ki je bil v Evropi znan in priznan. Slovensko poimenovanje za narod se je uveljavilo tudi v nemških zapisih (*Slowenzen*), na Tablo narodov pa so bili Slovenci uvrščeni kot samostojna narodna enota južnoslovanske skupino, medtem ko so bili npr. Slovaki še vedno obravnavani kot Čehi in Moravci.

Država in slovenski jezik

Slovenščina je stopila na prizorišče javne rabe, tako kot številni drugi evropski jeziki, v bogoslužju, kjer je pri protestantih nadomestila latinščino in s tiskanimi knjigami v 16. stoletju. Raba je vzpodbudila tudi skrb za jezik, poleg knjig za versko rabo so bile napisane prve slovnice in prvi večjezični slovarji. V 17. stoletju se ta razvoj ni premočrtno nadaljeval. Osrednjo vlogo v znanosti in višjem izobraževanju je ohranila latinščina in njeno znanje se je izboljševalo ter je bilo na višji ravni kot v 16. stoletju. Latinščina je bila učni jezik na protestantskih in katoliških gimnazijah ter univerzah, nemščina pa takrat, razen v vsakdanji rabi in v administraciji, še ni imela posebnega položaja – na dunajski univerzi je bila kot študijski predmet uvedena »še« leta 1753, prvi profesor pa je bil Slovenec Žiga Popovič, rojen v Arclinu pri Celju, ki je na Dunaju predaval do leta 1766 (Wikipedija 1, Wikipedija 2). Slovenski jezik ni dobil take priložnosti. Slovenci so leta 1773 ob ukinitvi jezuitskega reda nekako izgubili korak s časom, saj so vse nekdanje latinske jezuitske šole postale nemške. Nekoliko bolje so sledili ukazu Marije Terezije, ki je začela uvajati obvezno šestletno osnovno šolanje. Najpomembnejši učbenik je postal Veliki katekizem leta 1777, ki ga je Marija Terezija ukazala prevesti tudi v slovenščino. Na zahtevo ljubljanskega škofa Herbersteina je delo opravil Jurij Japelj leta 1779, malo pred njim pa je spomladi istega leta izšel tudi katekizem *Izvrleci tega velikiga katekizma z uprašajnamu odgovorami*, ki ga je Janez Nepomuk Edling (1751–1791) posvetil cesarici, škof Herberstein pa ga je iz jezikovnih razlogov umaknil, ko je sredi leta 1779 izšel Japljev prevod (Hofinger 1937: 225).

Za kulturno zgodovino Slovencev je zelo pomemben tudi prvi prevod patenta Marije Terezije v slovenščino leta 1749 (Rajšp 2007: 67), saj je to formalni začetek slovenskega uradnega jezika – patente, čeprav ne vse, so nato nepretrgano prevajali v slovenščino.

Zdi pa se, da v slovenski zavesti ni dovolj zasidran eden izmed najpomembnejših dogodkov, ki so povezani z javno rabo slovenskega jezika. Tako rekoč spregledano ostaja, da je 4. marca 1849 slovenščina postala eden izmed uradnih jezikov Monarhije. Cesar Franc Jožef I. je takrat z odlokom določil »da se bo državni zakonik in vladni list v vseh po deželah navadnih jezikih izdajal« (Uvod 1849: II), to pa je bila podlaga za odlok o desetih jezikih v državi, v katere se prevajajo državni in deželni zakoni. V izvedbenem aktu odloka sta ministra za notranje zadeve grof Franc Stadion in justični minister Aleksander Bach določila deset uradnih jezikov:

»1. nemščina, 2. italijanščina, 3. madžarščina, 4. češčina (ki je veljala tudi za Moravane in Slovake), 5. poljščina, 6. ukrajinščina, 7. slovenščina, 8. srbsko-ilirski jezik s cirilico, 9. srbsko-ilirski jezik z latinico in 10. romunski (moldavo-valaški) jezik.« (Uvod 1849: VI)

Država je slovenščino tako »vsilila« kot enoten jezik vseh Slovencev. Usmeritev, da so »vsa ljudska plemena (Volksstämme) enakopravna in vsako ljudsko pleme ima neprekršljivo pravico do varovanja in nege svoje narodnosti in jezika«, je zarisala (kjer je bilo to mogoče) nove sodne in upravne meje po jezikovni ločnici. Minister Aleksander Bach je zaslužen, da je postala nemško-slovenska jezikovna meja na Štajerskem okrožna in sodna meja (čeprav nekoliko v škodo Slovencev). Slovenščina je bila pomembna za državne organe, kar kaže npr. zapis ob ustanovitvi deželnega sodišča v Celju, ki je bilo ustanovljeno »za obseg dosedanjega Celjskega okrožja in skoraj izključno s Slovenci (Vendi) poseljeni del Mariborskega okrožja, s sedežem v Celju«. (Vilfan 1988: 168) Šlo je za potrditev slovenske nacionalnosti v avstrijski državi, saj je »i/zbira tega mesta, v katerem se nahaja največje zastopstvo slovanske narodnosti, za sedež deželnega sodišča, nujna posledica načela enakopravnosti narodnosti«. Čeprav so v internih aktih takrat še označevali Slovence za *Wenden*, pa so pri objavi deželnega sodišča Celje na prvem mestu uporabili oznako *Slovenen*, v oklepaju pa so dodali pojasnilo *Wenden* (Vilfan 1988: 168). Slovenski nacionalni boj se s tem seveda ni zaključil, vendar so Slovenci dobili državno priznano možnost za lastno nacionalno uveljavitev in so to nalogo tudi uspešno opravili.

Glavni junak tega znamenitega jezikovno-političnega in kulturno-zgodovinskega dogodka je bil nedvomno Franc Miklošič, vendar pa ga Slovenci zaradi tega nismo nikoli primerno častili. Miklošič je bil prvi prevajalec Državnega zakonika in v njem se je v resnici uveljavil enotni slovenski knjižni jezik, dokončno pa se je potrdila tudi pisava gajica. Njegovo delo je nadaljeval Matej Cigale, ki je bil imenovan za uradnega prevajalca. K enotnemu knjižnemu jeziku je država pripomogla tudi s tem, da je Janežičevo slovnico enotnega slovenskega jezika iz leta 1854 predpisala za državni učbenik.

Slovenci so doživeli v Dajnkovem času dotlej nesluten razvoj. Pomlad narodov so leta 1848 dočakali kot obče znan evropski narod, ki je imel izvirno slovensko ime *Slovenci* in nemško različico *Slowenzen*, *Slovenen*, hkrati pa so bili tudi geografsko prepoznavni na takratnih zemljevidih. Prizadevali so si za poenotenje slovenskega knjižnega jezika. Dajnko se je v jezikovno dogajanje neposredno vključil s prevodom katekizma, s svojo slovnico (1824) in pisavo dajničico. Njegovi jezikovni pogledi niso bili sprejemljivi za vse Slovence, kljub temu pa so bili v tistem času zelo pomembni za dvig narodne in jezikovne samozavednosti Slovencev med Dravo in Muro (Jesenšek 2015: 125).

Čeprav se zdi, da je bil po letu 1849 potisnjen na rob dogajanja in se je tudi sam tako počutil, je potrebno razumeti njegov pogled na jezik in se zavedati, da so ga »ultraslavisti« in »panslavisti« krivično napadali v ljubljanskih in graških časopisih in mu povsem neutemeljeno očitali, da je »neprijatelj slovanskega ljudstva (Slavenvolkes)« (Glonar 1915: 53). Dajnko je težko sprejemal mejo med

Sekovsko in Lavantinsko škofijo, saj je zaradi nje veliko Slovencev ob Muri bilo priključenih graški – nemški škofiji. Glede jezika je bil stvaren (Jesenšek ur. 1998) in je zahteval, da se slovenski otroci v šoli naučijo tudi osnov nemščine, ki je bila takrat državni jezik. Cesarstvo in monarhijo je sprejemal za državo, v kateri živijo tudi Slovenci, zato do nje ni bil sovražno razpoložen – Marija Terezija je npr. skrbela tudi za izobraževanje v slovenščini, pomembna zagovornika slovenskega izobraževanja sta bila tudi duhovnika in visoka državna uradnika Lorenz in Jüstel, ki ju je spoznal v Gradcu.

Tudi ustanavljanje slovenske škofije je bil od cesarja Jožefa II. naprej državni projekt. Kasnejši ljubljanski škof Avguštin Gruber je še kot uradnik na Dunaju zapisal, da »pripada pravica urejanja škofijskih meja od najstarejših časov krščanske cerkve kroni, tako ravna cesar tudi v primeru urejanja škofijskih meja v Notranji Avstriji. Sveti sedež je informiral o nameravanih spremembah in ga bo tudi obvestil o definitivni regulaciji diecez«. (Bastgen 1914: 100.) Pri urejanju škofijske meje so imeli odločilno besedo svetovalci škofje in duhovniki, celovski škof Aueršperg, svetovalca Lorenz in Jüstel, predvsem pa salzburški nadškof Maksimilijan Tarnoczy, zadnji pobudnik preureditve cerkvenih meja na Štajerskem in Koroškem, ki je za to tudi osebno potoval k papežu v Rim. Pomembno besedo pri uresničitvi predloga o novi razmejitvi je imel še štajerski deželni predsednik Michael Karl Maria Graf von Strassoldo-Graffemberg (1798–1873). Zavrnil je nemško-štajerske nasprotnike nove škofijske meje, ki so sicer pravilno menili, da bo škofijska meja deželo razdelila na slovenski in nemški del. Prav nenavadno je, kako negativno je v slovenski zgodovini označen avstrijski notranji minister Aleksander Bach,³ ki je novo okrožno in sodno podobo Štajerske določil glede na nemško-slovensko jezikovno mejo, čeprav nikjer drugje v avstrijskem delu monarhije pri določanju mej ni upošteval jezikovnih razmer.

Zaključek

Martin Luter je v govorih omizju označil Slovane (Lužiške Srbe) kot najslabše med vsemi narodi *pessima omnium natio* (Kaufmann 2015: 48), ker »med njimi mrgoli hudičev«. Slovenci in Slovani so se mu zato maščevali in so te hudiče izgnali na Nemško ter jih velikokrat enako ocenjevali. V prvi polovici 19. stoletja pa je bilo pod dunajsko krono neizmerno veliko sodelovanja za korist Slovencev. Bernhardi, Šafarik, Tarnoczy, Strassoldo itd. so ob Francu Miklošiču odločilno promovirali Slovence v Evropi in jim omogočili, da so v sožitju z drugimi narodi popestrili ustavno življenje z volitvami ter tako soustvarjali novo stvarnost, tudi

³ Prim. Trdinovo povest Bachovi huzarji in Iliri, ki je izšla v *Ljubljanskem Zvonu* leta 1903.

nova nasprotja in nove, dotlej neznane rešitve, ki so jih na slovenskih tleh pred pomladjo narodov uspešno razširjali narodno zavedni slovenski duhovniki, med katere Peter Dajnko nedvomno spada.

Literatura

AZ, 1844 = *Allgemeine Zeitung* (27. 9. 1844).

DVS, 1840 = Die slawische Völker und ihr Verhältniß zu Deutschland. *Deutsche Vierteljahrschrift*, 1840.

Hubert BASTGEN, 1914: *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation*. Wien: Verlag der Buchhandlung Ambr. Opitz' Nachfolger,

Heinrich BERGHAUS, 1848: *Physikalischer Atlas oder Sammlung von Karten auf denen die hauptsächlichsten Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind*. Zweiter Band. Gotha: Verlag von Justus Perthes.

Karl BERNHARDI, 1844: *Sprachkarte von Deutschland*. Cassel: Bohné. (Carte linguistique de l'Allemagne).

Teodor DOMEJ, 1999: Jezikovna meja na Koroškem ob koncu osemnajstega stoletja. *Vilfanov zbornik. Pravo, zgodovina, narod*. Ur. Vincenc RAJŠP, Ernst BRUCKMÜLLER. Ljubljana: Založba ZRC. 363–374.

Josip GLONAR, 1915: Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi III. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 13/1, 40–61.

Joseph Vincenz HAEUFLER, 1846: *Sprachenkarte der österreichischen Monarchie samt erklärenden Übersicht der Völker dieses Kaiserstaates, ihrer Sprachstämme und Mundarten, ihrer örtlichen und numerischen Vertheilung*. Pest: in Commission bei Gustav Emich.

Žiga HERBERSTEIN, 1557: *Moscovia der Hauptstat in Reissen*. Durch Herrn Sigmunden Freyherrn zu Herberstain Neyperg vnd Guetenhag Obristen Erbeamrer vnd öbristen Erbtruckhsessen in Kärntn Römischer zu Hungern vnnd Beheim Khü. May. etc. Rat Camrer vnd Presidenten der Niderösterreichischen Camer zusammen getragen. Getruckt zu Wienn in Oesterreich durch Michael Zimmermann.

Johannes HOFINGER, 1937: *Geschichte des Katechismus in Österreich von Canisius bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der gleichzeitigen gesamtdeutschen Katechismusgeschichte*. Innsbruck Leipzig: Rauch.

Marko JESENŠEK, 2015: Dajnkov pomen pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta. 121–128.

Marko JESENŠEK (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Ludvik KARNIČAR, 2021: Predgovor. *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika. Janez Nepomuk Primic in njegovi Listi*. (Studia diplomatica Slovenica – Fontes 4). Ur. Janez Šumrada. Celovec: Mohorjeva. 7–12.

Thomas KAUFMANN, 2015: Luthers Judenhass im Kontext anderer Feindseligkeiten. *Antisemitismus und andere Feindseligkeiten: Interaktionen von Ressentiments*. Hg. Katharina Rauschenberger. Frankfurt, New York: Campus Verlag. 29–50.

Joseph Carl KINDERMANN, 1789–1797: *Die Provinz Innerösterreich oder die Herzogthümer Steyermark, Kärnten, Krain, die Grafschaften Görz und Gradisca und das deutsch-österreichische Litorale*. 12 Kartenblätter. Graetz: Franz Xaver Miller.

Vasilij MELIK, 1986: Ilirske province v slovenski zgodovini. *Zgodovinski časopis* 40/4, 423–429.

Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, III. Jahrgang, Nr. 72, 16. Juni 1846. (OeBLK 1846)

Abraham ORTELIUS, 2007: *Theatrum Orbis Terrarum*. Gedruckz zu Nuermberg durch Johann Koler anno MDLXXII. Mit einer Einführung und Erläuterungen von Ute Schneider. Diese Ausgabe des Theatrum Orbis Terrarum basiert auf einem Original der Klassik Stiftung Weimar/Herzogin Anna Amalia Bibliothek. Die Karten und Bilder sind in Originalgröße reproduziert, die Texte wurden für diese Ausgabe verkleinert. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Bernard RAJH, 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Vincenc RAJŠP 1999: Karte ob novi razmejitvi škofij na področju Notranje Avstrije v času cesarja Jožefa II. *Vilfanov zbornik. Pravo, zgodovina, narod*. Ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller. Ljubljana: Založba ZRC. 341–362.

Vincenc RAJŠP, 2006: Mesto Maribor na poti do škofijskega sedeža. *Studia Historica Slovenica* 6/2–3, 343–360.

Vincenc RAJŠP, 2007: Uveljavljanje slovenščine kot poslovnega jezika v času Marije Terezije in Jožefa II. Patenti v slovenskem jeziku. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 53, 67–72.

Pawel Josef ŠAFAŘIK, 1842: *Slowanský Národopis*. W Praze: Nákladem Wydawaele.

Wilhelm STICKER, 1845: *Die Verbreitung des deutschen Volkes über die Erde*. Leipzig: Gustav Mayer.

Janez ŠUMRADA (ur.), 2021: *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika. Janez Nepomuk Primic in njegovi Listi*. (Studia diplomatica Slovenica – Fontes 4). Celovec: Mohorjeva založba.

Sergij VILFAN, 1988: Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem). *Zgodovinski časopis* 42/2, 165–188.

UVOD, 1849 = *Vvod k občinnému državnému zákoniku in vladnimu listu Avstrijskiga cesarstva / Einleitung zu dem allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatte für das Kaiserthum Oesterreich*. Na Dunaju: C. Kr. Dvorna in državna tiskarna.

WGW = *Wien Geschichte Wiki*. Augustin Hirschvogel. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Augustin_Hirschvogel

WIKIPEDIA 1 = Johann Siegmund Valentin Popowitsch (slowenisch *Janez Žiga Valentin Popovič*). Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Siegmund_Popowitsch

WIKIPEDIA 2 = Janez Žiga Valentin Popovič (nemško *Johann Siegmund Valentin Popowitsch*). Wikipedija. Prosta enciklopedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_%C5%BDiga_Valentin_Popovi%C4%8D

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCH-DEUTSCHE SPRACHGRENZE IM RAUM RADGONA ZU DER ZEIT DAJNKOS

Peter Dajnko lebte in einer Zeit, in der sich staatliche, kirchliche und Gerichtsgrenzen sowie die gesellschaftliche Ordnung stark veränderten (vom Feudalismus zu einer neuen Verfassungsära, einer Ära der Wahlen und politischen Unruhen, einer Ära nationaler Durchsetzung und Nationalismen). Dajnko verteidigte die nationale Toleranz auf der Grundlage des Grundsatzes, dass ein guter Gedanke für das slowenische Volk auch einen guten Gedanken für alle anderen Völker fördert. Er strebte nach der Bildung seiner slowenischen Landsleute und befürwortete daher den Unterricht in Slowenisch und Deutsch – er war davon überzeugt, dass die Slowenen dadurch geeignete Grundlage für eine weitere Ausbildung oder einen sozialen Aufstieg erhalten würden. Slowenen im Kaiserreich Österreich müssen ihre Muttersprache (Slowenisch) und die Staatssprache (Deutsch) gut beherrschen, denn nur dann können sie gleichberechtigt am öffentlichen Leben teilnehmen.

Spremembe rabe tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric od 19. stoletja do danes s posebnim ozirom na vinogradniške površine

Igor Žiberna

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, Slovenija, igor.ziberna@um.si

Radgonsko-Kapelske gorice so že v srednjem veku slovele kot vinogradniška pokrajina. Vinogradi so pokrajini dajali značilno veduto, vino pa je bilo pomembno tržno blago. Delež vinogradniških površin je bil med najvišjimi v severovzhodni Sloveniji, le v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah je bil višji. Na velik delež vinogradniških površin so vplivale tudi ugodne naravno-geografske razmere, predvsem primerno lokalno podnebje, ugodne lege in kakovostna prst. Delež vinogradov se je do danes sicer znižal, vendar za razliko od ostalih vinogradniških pokrajin v severovzhodni Sloveniji (Haloze, Svečinske gorice, Mariborske gorice) bistveno manj.

Ključne besede: raba tal, vinogradništvo, Radgonsko-Kapelske gorice

Das Gebiet von Radgonsko-Kapelske gorice war bereits im Mittelalter ein bekanntes Weinanbaugebiet. Die Weinberge lieferten wichtiges Handelsgut Wein und die Hügel boten eine charakteristische Vedute. Der Anteil der Rebflächen gehörte zu den höchsten im Nordosten Sloweniens, nur in der östlichen Region von Ljutomersko-Ormoške gorice war er höher. Günstige naturgeografische Bedingungen, insbesondere das geeignete lokale Klima, günstige Standorte und hochwertige Böden hatten positive Auswirkungen auf den Weinbau. Der Anteil der Weinberge ist bis heute zurückgegangen, im Gegensatz zu anderen Weinanbaugebieten im Nordosten Sloweniens (Haloze, Svečinske gorice, Mariborske gorice) allerdings deutlich weniger.

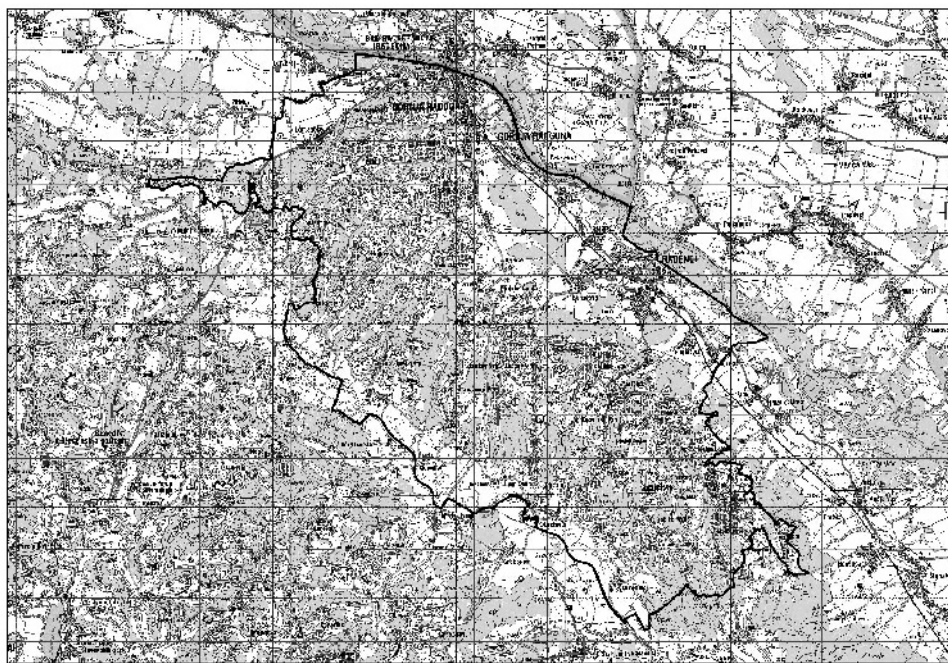
Schlüsselwörter: Landnutzung, Weinbau, Radgonsko-Kapelske gorice

Uvod

Radgonsko-Kapelske gorice so že od antične dobe pokrajina, ki je znana po vinogradništvu. Obravnavano območje je del Slovenskih goric, kjer je zgodnja leta preživel jezikoslovec in duhovnik Peter Dajnko. V članku predstavljam preobrazbo kulturne pokrajine, in sicer rabo tal od obdobja, v katerem je deloval Peter Dajnko, do današnjih dni – spremembe kategorije rabe tal sem kvantitativno analiziral na osnovi dostopnih prostorskih podatkov.

Geografski oris Radgonsko-Kapelskih goric

Radgonsko-Kapelske gorice sodijo po geografski regionalizaciji (Belec 1994: 2–3, Kert 1973: 13–14, Bračič 1984: 4–6) med mikroregije Srednjih Slovenskih goric, kamor uvrščamo še Ptuijske gorice in Osrednje Slovenske gorice. Radgonsko-Kapelske gorice na vzhodu omejuje Zgornje Mursko polje, na severozahodu Apaško polje, na zahodu Ščavniška dolina, medtem ko na jugu in jugovzhodu gričevje zvezno prehaja v Spodnje Mursko polje. V analizi sem zaradi primerljivosti s starejšimi podatki mejo Radgonsko-Kapelskih goric naslonili na meje katastrskih občin, upošteval pa sem le tiste k.o., ki vsaj deloma pokrivajo gričevje.¹

Slika 1: Pregledna karta Radgonsko-Kapelskih goric z vrisano mejo.

Vir: DTK50, GURS, 2015.

Obravnavam območja katastrskih občin Gornja Radgona, Mele, Črešnjevc, Police, Hercegovščak, Lomanoše, Plitvički Vrh, Lastomerci, Zbigovci, Orehovski

¹ Podobno omejitev je uporabil tudi Bračič (1984: 4–6) v socialnogeografski študiji Radgonsko-Kapelskih goric.

Vrh, Orehovci, Boračeva, Šratovci, Radenci, Rihtarovci, Kapelski Vrh, Očeslavci, Janžev Vrh, Stavešinci, Ivanjševci, Okoslavci, Dragotinci, Rožički Vrh, Stanetinci, Hrašenski - Rački Vrh, Murščak, Murski Vrh in Zasadi. Območje obsega 7888,4 ha in je nekoliko manjše od površja, ki mu pripadajo Radgonsko-Kapelske gorice po Kertovi regionalizaciji (11.826,5 ha), saj so tam zajete še katastrske občine, ki ne segajo v gričevje.

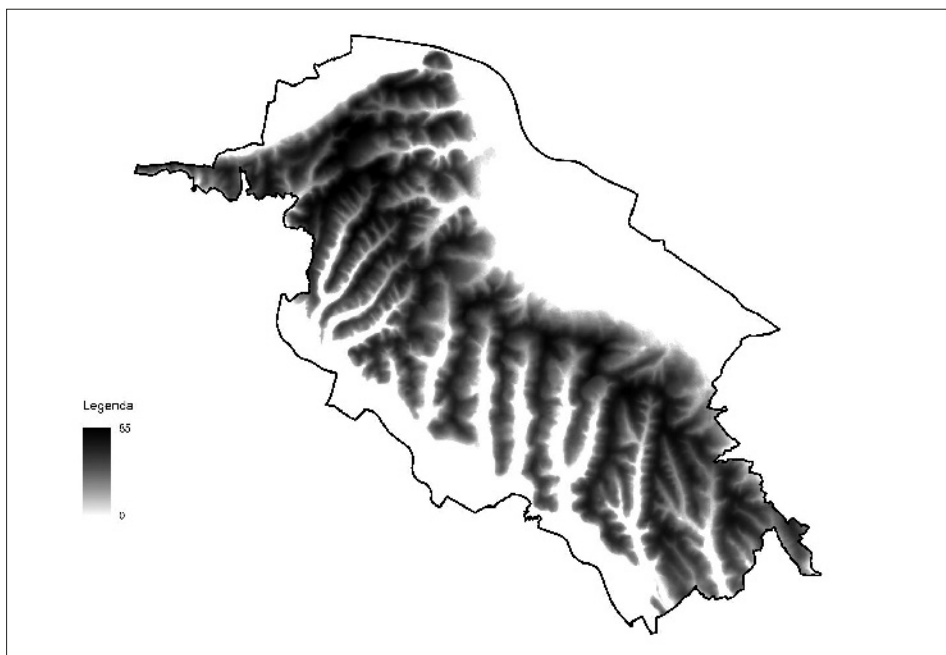
Poimenovanje obravnavanega območja se je v geografski literaturi spreminjalo. Melik (1957: 236) je uporabljal ime Radgonske gorice, podobno kot Šlebinger (1968: 8) in Belec (1971: 11). Izraz Radgonsko-Kapelske gorice je med prvimi uporabil Ilešič pri regionalizaciji Severovzhodne Slovenije (1967). Smiselnost poimenovanja je utemeljeval Bračič (1984), ki je mejo med obema enotama potegnil po dolini Očeslavskega potoka. Severozahodno od tod se nahajajo nekoliko starejše in odpornejše sarmatske miocenske kamnine, jugovzhodno od tod pa mlajše sarmatske miocenske kamnine. Omenjena meja predstavlja tudi mejo nekdanjih kmetijskih gospodarstev Gornja Radgona in Kapela. Mejo je možno začutiti tudi v morfologiji površja. V kapelskem delu goric vlada izrazita asimetrija rečnega omrežja, saj prevladujejo predvsem pritoki Ščavnice, medtem ko pritokov Mure skoraj ni. Doline so izrazito poldnevniško usmerjene. V radgonskem delu goric so enakomerneje prisotni pritoki Ščavnice in Mure, in sicer so doline pritokov Ščavnice v smeri SV – JZ, pritoki Mure pa v vzporedniški smeri. Po meji obeh enot je speljana tudi cesta, ki povezuje Osrednje Slovenske gorice z Gornjo Radgono in poteka po najnižji razvodnici med Muro in Ščavnico, čez Janžev Vrh in Ptujsko cesto. Tudi relativne višine so v splošnem nekaj višje v radgonskem delu goric.

Večino severozahodnega dela Radgonsko-Kapelskih goric pokrivajo sarmatski peščen lapor, pesek in prod, ki proti jugovzhodu prehaja v naslednjo obsežnejšo litološko enoto, tj. pesek in peščeni lapor iz panona. Na skrajnih jugovzhodnih in vzhodnih obronkih Radgonsko-Kapelske gorice preko peščene puhličaste gline prehajajo v Zgornje in Spodnje Mursko polje. V dolinah potokov najdemo aluvialne sedimente (Mioć, Žnidarčič 1989: 31–32; Mioć, Markovič 1998: 33–35). Taka litološka podlaga je osnova za evtrične rjave prsti, ki pokrivajo večino gričevnatega dela območja. Na slemenih je prisotna še antropogena rigolana prst (13,0 %). Distrična rjava prst (2,8 %) se nahaja predvsem v dolini Očeslavskega potoka in na območju Ptujске ceste, deloma pa na jugozahodnih obronkih gričevja med Ivanjševskim Vrhom in Očeslavci. V ravninskem delu prevladuje psevdoglej in hipoglej (31,4 %), ki proti Muri in ravnici Apaškega polja prehaja v obrečne prsti (9,8 %).

Podnebne značilnosti Radgonsko-Kapelskih goric kažejo na prisotne obpanske značilnosti. Kljub legi na prehodu nižinskega v termalni pas je meteorološka postaja Gornja Radgona beležila v obdobju 1961–1990 povprečno letno

temperaturo 9,5 °C, povprečno temperaturo v vegetacijski dobi (med aprilom in oktobrom) pa 15,9 °C. Letno je padlo 925,8 mm padavin, pri čemer je primarni maksimum padavin nastopil v poletnih mesecih kot posledica konvektivnih padavin, sekundarni maksimum pa novembra kot posledica pogostejših prehodov front. Padavine so v gričevju zaradi površinskega odtoka manj učinkovite, svoje pa v poletnih mesecih prispeva tudi evapotranspiracija, ki znižuje vodno bilanco (Žiberna 1992: 76). Vinski trti nasploh prija nekoliko sušnejše podnebje (Bračič 1967: 41–42).

Radgonsko-Kapelske gorice v severnem delu prečka radgonska antiklinala (Kert 1994: 4). Nadmorske višine so v tem delu najvišje in segajo na območju med Policami in Aženskim vrhom višino 343 m. V okviru obravnavanega območja le 16,4 ha (0,2 %) sega nad 325 m. med 300 in 325 m se nahaja 175,8 ha (2,2 %), v pasu med 275 in 300 m pa naraste na 889,3 ha (11,3 %). Z nižanjem nadmorske višine delež površja narašča in doseže največji obseg v pasu med 200 in 225 m (2701,0 ha ali 34,2 %), vendar predvsem na račun katastrskih občin, ki segajo na Zgornje Mursko polje ali do dna Ščavniške doline. Relativne višine v Radgonsko-Kapelskih goricah segajo do 125 m, kar z vidika topoklimatskih razmer (pojav termalnega pasa) lahko ocenimo kot zelo ugodno.

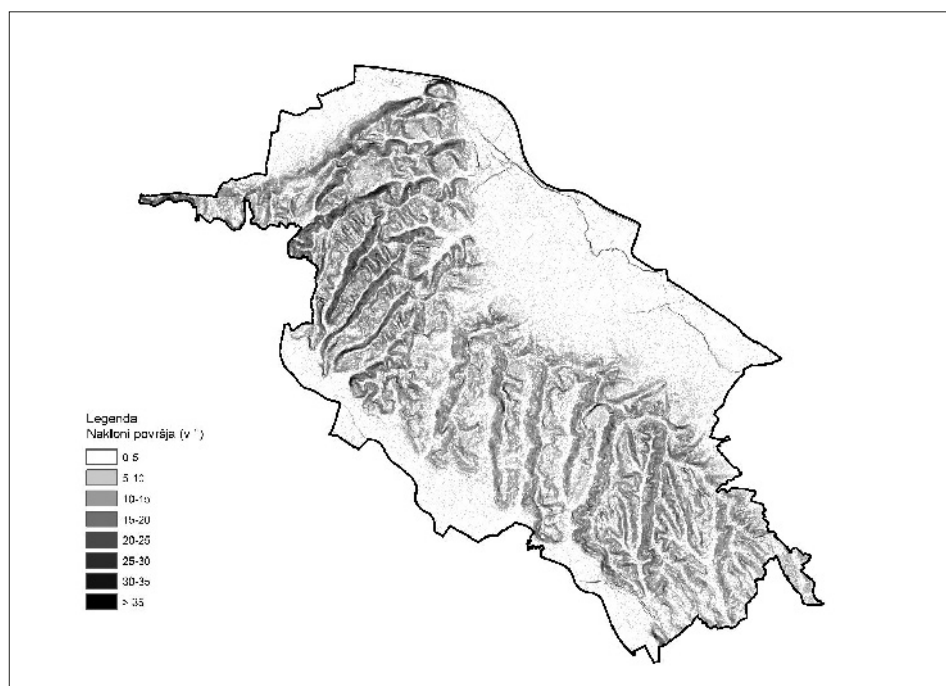

Slika 2: Relativne višine na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v metrih – m).

Vir: Lastni izračuni, 2023.

V pasu z relativnimi višinami pod 25 m se iz prej omenjenega razloga sicer nahaja 5.139,8 ha (65,2 %). V prehodnem pasu med nižinskim in termalnim pasom (25–50 m) se nahaja 1.834,8 ha (23,3 %), v pasu nad 50 m relativne višine pa 913,9 ha ali 11,6 % obravnavanega območja. Če bi meje Radgonsko-Kapelskih goric naslonil na morfološko mejo (stik ravnine in vznožja), bi bil ta delež neprimerno višji.

Nakloni v Radgonsko-Kapelskih goricah ne sodijo med največje v obpanon-ski Severovzhodni Sloveniji. Višji so v Halozah in Svečinskih goricah, pa tudi v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah. V Radgonsko-Kapelskih goricah nakloni nad 20°, ki že predstavljajo težavo pri strojni obdelavi, pokrivajo 206,9 ha ali 2,5 % celotnega površja. Delež površja se povečuje z zmanjševanjem naklonov. V razredu med 15° in 20° se nahaja 793,0 ha (10,1 %), v razredu med 10° in 15° 1.444,7 ha (18,3 %), v razredu med 5° in 10° pa 1.514,3 ha (19,2 %). Na strminah pod 5° se nahaja 6.974,6 ha (49,8 %).

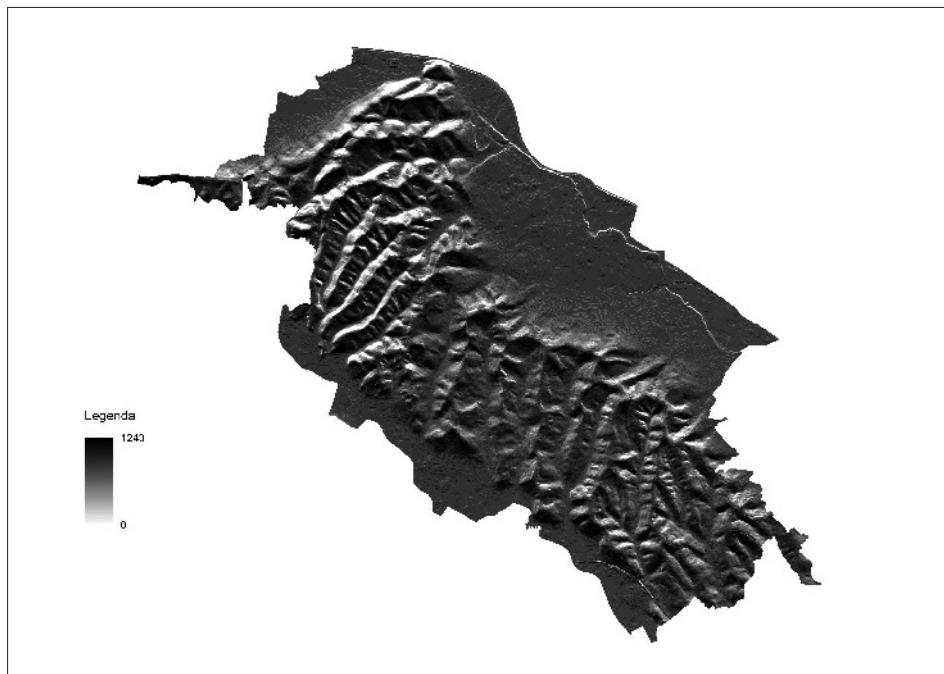

Slika 3: Nakloni površja na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v stopinjah –°).

Vir: DMV5; lastni izračuni, 2023.

33,5 % (2.643,5 ha) površja je ravninskega, sicer pa v Radgonsko-Kapelskih goricah prevladujejo vzhodne (913,4 ha ali 11,6 %), jugovzhodne (841,3 ha ali

10,7 %) in zahodne ekspozicije (652,4 ha ali 8,3 %). Najbolj obsevane lege (južne, jugovzhodne in jugozahodne) se nahajajo na skupaj 1.958,9 ha ali na 24,9 % površja, kar ob upoštevanju, da smo v tradicionalno pojmovano regijo Radgonsko-Kapelskih goric vključili tudi katastrske občine, ki segajo na dno dolin in na ravnino predstavlja visok delež. Zaradi ugodnih leg je tudi globalno sončno obsevanje sorazmerno visoko. 1.973,8 ha ali 25,1 % površja sodi v območja, ki letno prejmejo nad 1.100 kWh/m² globalnega sončnega obsevanja.

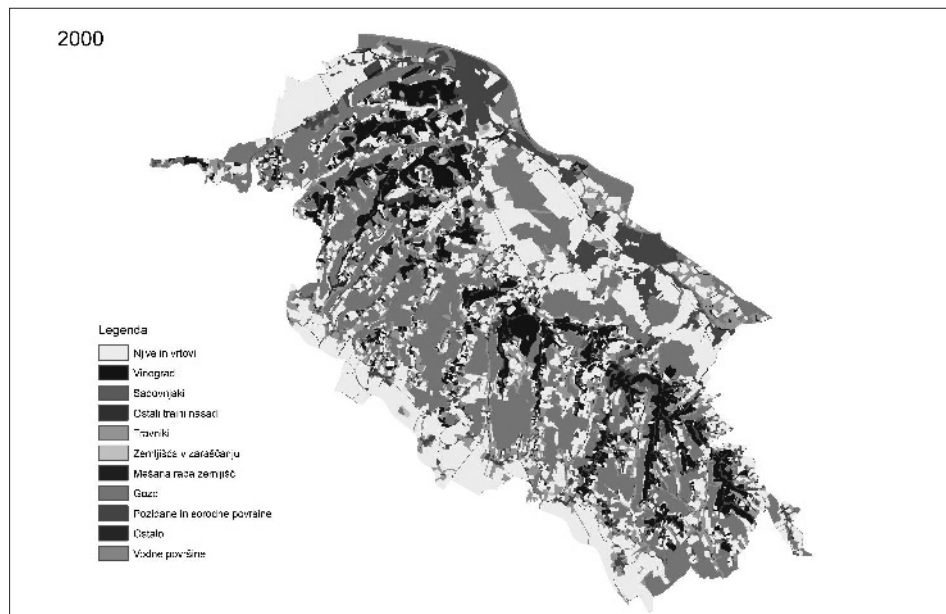

Slika 4: Globalno sončno obsevanje na območju Radgonsko-Kapelskih goric (v kWh/m²).
Vir: Lastni izračuni, 2023.

Radgonsko-Kapelske gorice po naravnogeografskih kazalcih ocenjujem kot ugodne za kmetijstvo, predvsem za gojenje vinske trte.

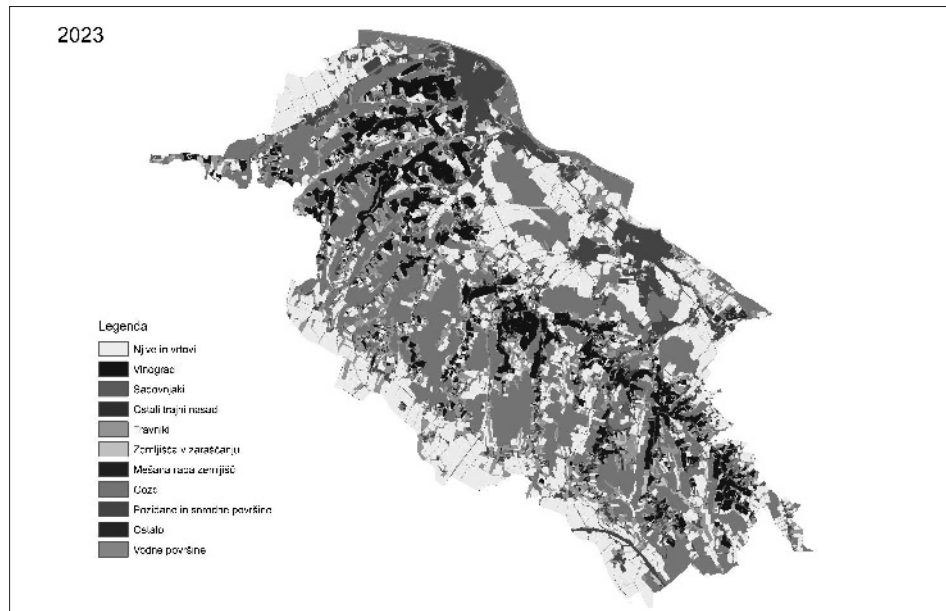
Spreminjanje rabe tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000–2015

Leta 2000 so na območju Radgonsko-Kapelskih goric prevladovala njive in vrtovi, ki so z 2.599,7 ha pokrivali kar 33,0 % površja.

Slika 5.1: Raba tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric leta 2000

Vir: MKGP, 2023.

Slika 5.2: Raba tal na območju Radgonsko-Kapelskih goric leta 2023.

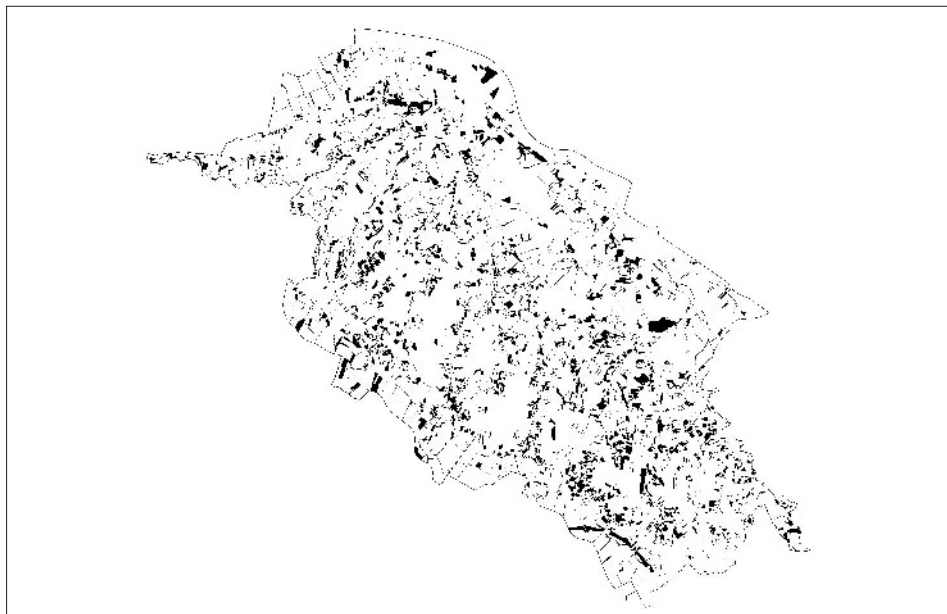
Vir: MKGP, 2023.

Na drugem mestu so sledili gozdovi (2.185,9 ha ali 27,7 %), nato pa travniki (976,9 ha ali 12,4 %), vinogradi (907,4 ha ali 11,5 %) in pozidane in sorodne površine (905,0 ha ali 11,5 %). Sadovnjaki so pokrivali le 167,8 ha ali 2,1 % površja, vse ostale oblike rabe tal pa manj kot 1 % površja. Do leta 2023 se je struktura rabe tal spremenila, saj se kot najpogostejša oblika pojavljajo gozdovi (2.259,7 ha ali 28,6 %), sledijo pa njive in vrtovi (2.186,3 ha ali 27,7 %), travniki (1.149,3 ha ali 14,6 %) in pozidane in sorodne površine (841,3 ha ali 10,7 %). Vinogradi so pokrivali 829,6 ha ali 10,5 % površja Radgonsko-Kapelskih gorici.

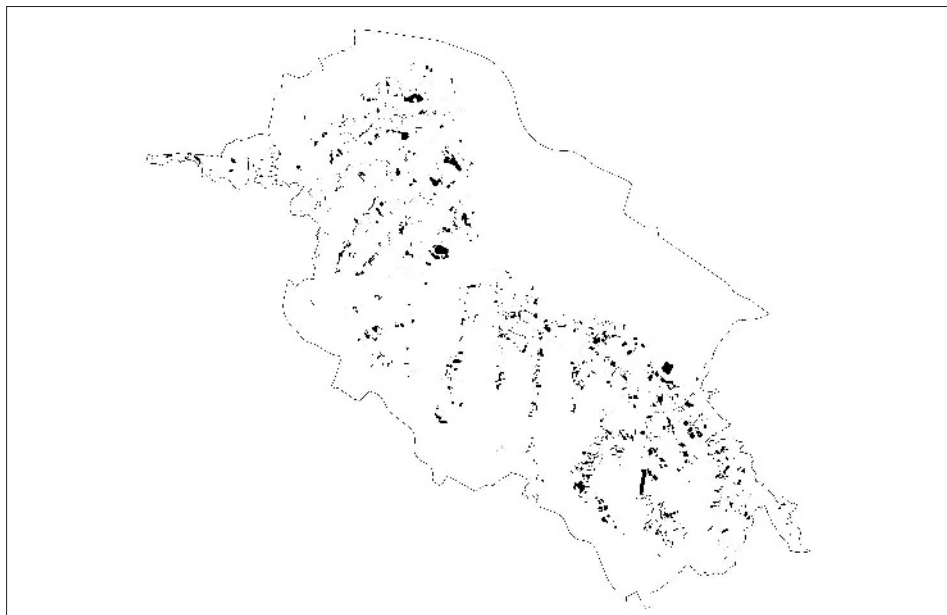
Primerjava med obema letoma pokaže, da so se med obdelovalnimi površinami najbolj zmanjšale površine z njivami in vrtovi (za 413,4 ha ali za 5,2 odstotnih točk/OT). Vinogradniške površine so se zmanjšale za 22,9 ha ali za 0,3 OT, sadjarske pa povečale za 77,7 ha ali za 1,0 OT. Zemljišča v zaraščanju so se v tem obdobju povečala za 291,0 ha (3,7 OT), travniki za 172,4 ha (2,2 OT).

Na skupaj 7.888,4 ha površja Radgonsko-Kapelskih gorici je do sprememb oblik rabe tal prišlo na 2.072,4 ha ali 26,3 % površja. Med najpogostejšimi spremembami oblike rabe tal se pojavljajo: njiva in vrt v travnik (383,3 ha), travnik v njivo in vrt (213,8 ha), travnik v zemljišče v zaraščanju (121,0 ha), vinograd v travnik (110,0 ha), njiva v pozidano zemljišče (108,3 ha), njiva v vinograd (84,9 ha), njiva v zemljišče v zaraščanju (70,6 ha), travnik v gozd (64,0 ha), vinograd v njivo (50,7 ha), sadovnjak v travnik (49,2 ha), travnik v sadovnjak (43,2 ha) in njiva v gozd (40,4 ha). Če smeri sprememb obdelovalnih površin v obdobju 2000–2023 obravnavamo po posameznih kategorijah rabe tal, je slika naslednja: njive in vrtovi so najpogostejše prehajali v travnike (383,3 ha), pozidane površine (108,3 ha), vinograde (84,9 ha), zemljišča v zaraščanju (70,6 ha) in gozd (40,4 ha). Vinogradi so prehajali v travnike (110,0 ha), njive (50,7 ha), zemljišča v zaraščanju (26,8 ha) in sadovnjake (20,0 ha). Sadovnjaki so najpogostejše prehajali v travnike (49,2 ha), zemljišča v zaraščanju 20,7 ha), gozd (20,4 ha), njive (11,1 ha) in pozidana zemljišča (11,0 ha).

Njivske površine so se enakomerno umikale na celotnem območju. V večjih kosih je viden umik predvsem na območju Zgornjega Murskega polja med Gornjo Radgono in Radenci ter na območju Hrastja-Mote. Nekaj večjih njivskih kompleksov je izginilo tudi v Ščavniški dolini, deloma na račun nove avtocestne povezave Maribor-Murska Sobota. Njive so se sicer najbolj umaknile na nadmorskih višinah do 225 m in relativnih višinah do 50 m (na relativnih višinah do 25 m, torej v nižinskem pasu, se je umaknilo 247,2 ha od skupno 457,0 ha izgubljenih njivskih površin, kar predstavlja 54,1 % vseh izgubljenih njivskih površin). Zanimivo je, da so se njivske površine najbolj umikale na najbolj obsevanih legah (na območjih z nad 1.000 kWh/m² se je umaknilo 406,6 ha njivskih površin ali 88,9 % vseh izgubljenih njivskih površin).

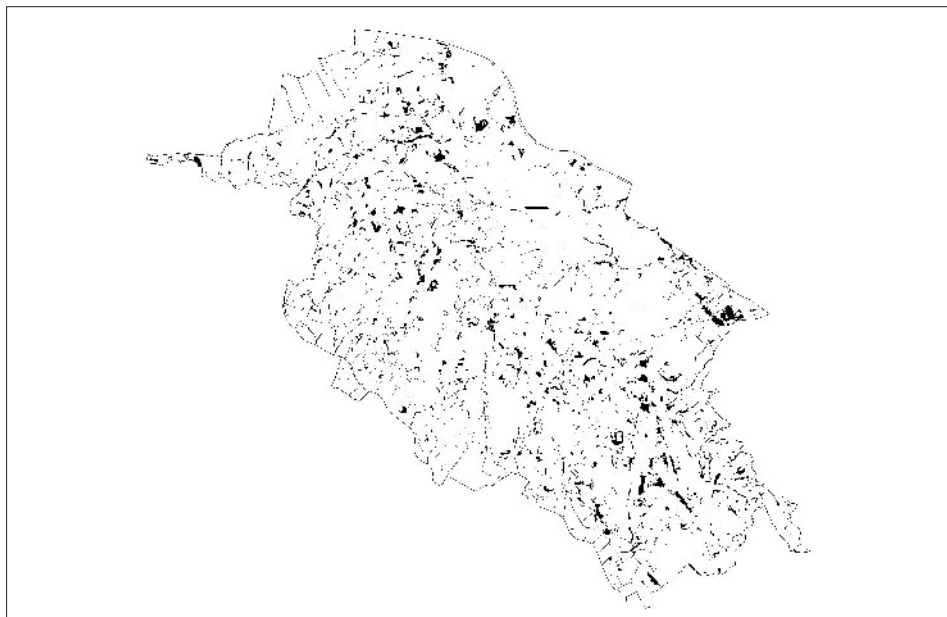
Slika 6: Območja umika obdelovalnih površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000–2023. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Slika 7: Območja umika vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 2000–2023. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Vinogradi so se umikali predvsem v termalnem pasu (na relativnih višinah nad 50 m se je od 22,9 ha izgubljenih vinogradov umaknilo kar 21,5 ha ali 93,9 %). V večjih kompleksih so se vinogradi umikali na območju Hercegovščaka, Poličkega vrha, na jugozahodnih pobočjih nad Črešnjevci, na Orehovskem Vrh, Janževem Vrh, Turjanskem Vrh in Okoslavskem Vrh.

Novonastale travniške površine so enakomerno razporejene na celotnem območju, z izjemo območja najvišje terase na Zgornjem Murskem polju med Gornjo Radgono in Radenci, kjer se nahajajo obsežnejši gozdni kompleksi. Med večje nove zaplate travniških površin lahko omenimo območje med Rihtarovci in Paričjakom. Novonastale površine v zaraščanju so se pojavile predvsem na območju dna dolin in nižjih delov pobočij Radgonsko-Kapelskih gor, v največjem kompleksu pa severovzhodno od Turjancev na nižji terasi. Tako ne preseneča, da se kar 90,0 ha (66,2 %) vseh površin v zaraščanju nahaja na relativnih višinah pod 25 m, 48,5 ha (35,7 %) pa na ravnini.

Slika 8: Območja novonastalih površin v zaraščanju na območju Radgonsko-Kapelskih gor v obdobju 2000–2023. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Novonastale gozdne površine se na ravnini med gričevjem in Muro pojavljajo južno od Gornje Radgone, v Gaju zahodno od Šratovcev in ob Muri med Gornjo Radgono in Turjanci. V gričevju so se nove gozdne površine pojavljale pretežno na osojnih pobočjih Poličkega Vrh, Črešnjevcev, Orehovskega Vrh in na širšem

območju Kapelskega Vrha, kjer pa so se le-te razraščale tudi na ugodnejših legah, na območjih nekdanjih njiv, sadovnjakov, vinogradov in travnikov.

Gledano v celoti sem na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obravnavanem obdobju zabeležil spremembe oblik rabe tal v okviru obdelovalnih površin na 218,2 ha (2,8 % celotnega površja), spremembe oblik rabe tal v okviru neobdelovalnih površin na 563,7 ha (7,1 % površja), spremembe neobdelovalnih v obdelovalne površine (intenzifikacija) na 426,9 ha (5,4 % celotnega površja) in spremembe obdelovalnih v neobdelovalne površine (ekstenzifikacija) na 863,5 ha (10,9 % celotnega površja). Razmerje med intenzifikacijo in ekstenzifikacijo je 1 : 2. Na en hektar površin s procesom intenzifikacije prideta 2 ha površja s procesom ekstenzifikacije. V enakem obdobju je bilo to razmerje na območju Slovenije 1 : 1,83.

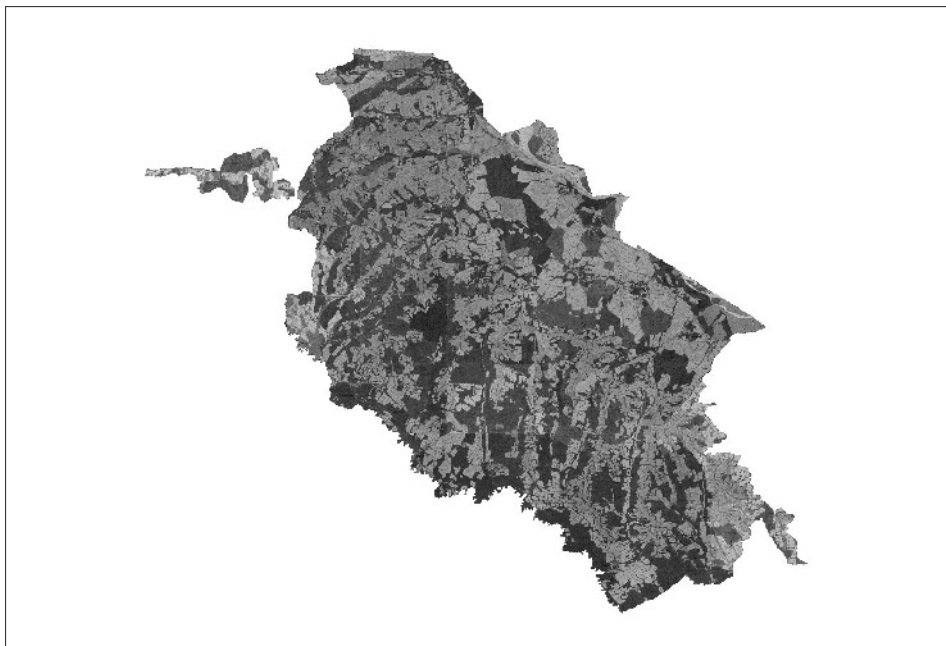
Spreminjanje vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric v obdobju 1824–2015

Analizo sprememb vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric sem časovno razširil do prve polovice 19. stoletja, kar mi omogočajo karte franciscejskega katastra, ki so v merilu 1 : 2.880 soliden vir podatkov o rabi tal (ARS 2020). Na združenih in georeferenciranih listih kart Franciscejskega katastra sem digitaliziral vinogradniške površine in njihove lege primerjal s tistimi v letih 2000 in 2023. V analizo nisem vključil liste za k.o. Lomanoše, saj teh v Arhivu (ARS 2020) žal ni. Izpad ni problematičen, saj se večina manjkajoče k.o. nahaja na ravnini Apaškega polja, v Radgonsko-Kapelske gorice pa sega le na severnih pobočjih, kjer vinogradniških površin ni bilo.

Bračič (1984: 54) je na osnovi analiz Franciscejskega katastra ugotovil, da se je leta 1824 na območju Radgonsko-Kapelskih goric nahajalo 2.094 ha (27,0 %) njiv in vrtov, 1.576 ha (20,0 %) travnikov, 42 ha (0,5 %) sadovnjakov, 1.194 ha (15,0 %) vinogradov in 2.071 ha (26,5 %) gozdov. Pravih sadovnjakov je bilo leta 1824 še malo, večinoma je šlo za travnike ali pašnike s sadnim drevjem, pri čemer je bil gospodarski pomen sadjarstva majhen, saj nenegovano sadno drevje ni nujno rodilo vsako leto. Sadje so domačini uporabljali predvsem za sadjevec in krlje (Bračič 1984). Zanimivo je, da so leta 2000 gozdne površine pokrivale 27,7 % površja Radgonsko-Kapelskih goric (1,2 OT več kot leta 1824), leta 2023 pa že 28,6 % (2,1 OT več kot leta 1824).

Na območju Radgonsko-Kapelskih goric se je leta 1824 po digitaliziranih podatkih Franciscejskega katastra nahajalo 1186,6 ha vinogradniških površin, ki so pokrivale 15,0 % celotnega površja (danes 884,4 ha vinogradniških površin pokriva 11,2 % površja). Podatek se sicer zelo dobro ujema z Bračičevim, do

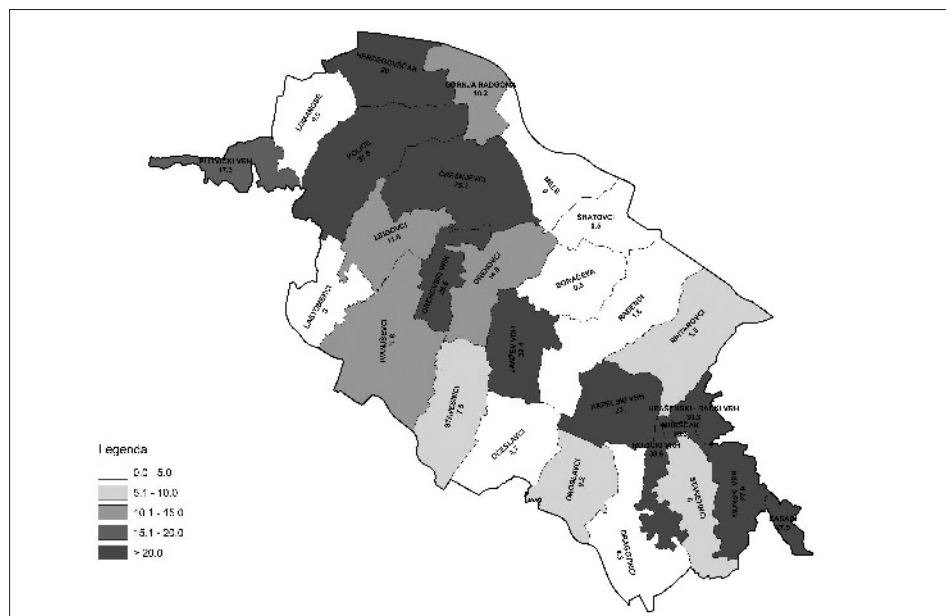
razlike pa je prišlo zaradi že omenjenega neupoštevanja k.o. Lomanoše, kjer se je na južnem robu, na slemenu in prisojnih legah nahajalo nekaj vinogradov. Kljub dejstvu, da so se med obdelovalnimi površinami vinogradi po površini nahajali na drugem mestu za njivami in vrtovi, pa je bil njihov splošen in gospodarski pomen bistveno pomembnejši (Zupanič 1969). Vinogradi so gričevju dajali značilno veduto, vino pa je bilo pomembno tržno blago. Delež vinogradniških površin je bil med najvišjimi v severovzhodni Sloveniji, le v Vzhodnih Ljutomersko-Ormoških goricah je bil z 24 % višji (Bračič 1984).

Slika 9: Radgonsko-Kapelske gorice na kartah Franciscejskega katastra leta 1824.
Vir: ARS 2020.

Na osnovi digitaliziranih podatkov vinogradniških površin ugotavljam, da je bilo absolutno vzeto največ vinogradniških površin v k.o. Police (202,1 ha), Črešnjevc (133,7 ha), Janžev Vrh (88,3 ha), Murski Vrh (76,8 ha), Kapelski Vrh (68,9 ha), Zbigovci (65,8 ha) in Hercegovščak (65,7 ha). Glede na delež vinogradniških površin od celotne površine katastrske občine pa je razporeditev nekoliko drugačna. Najvišji delež vinogradniških površin je bil leta 1824 v k.o. Rožički Vrh (38,6 %), v k.o. Police so ti pokrivali 37,6 %, Janževem Vrh 32,4 %, Hrašenskem-Račkem Vrh 30,3 %, Orehovskem Vrh 28,5 % in Črešnjevc 25,3 %. Gre za katastrske občine, ki se nahajajo na slemenih in prisojnih legah.

Lastniki vinogradov so bili pretežno zemljiški gospodje, samostani, cerkev in bogati meščani predvsem iz Radgone (Bračič 1984: 58).

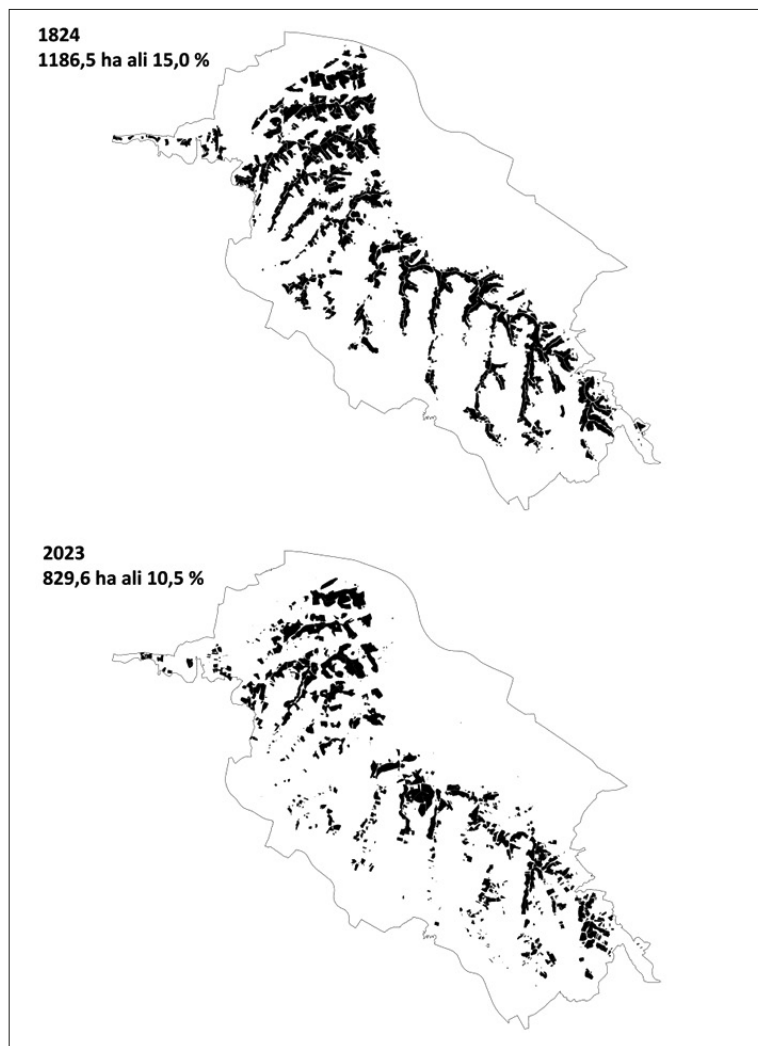

Slika 10: Delež vinogradniških površin v Radgonsko-Kapelskih goricah leta 1824 po katastrskih občinah. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Razporeditev vinogradov je bila leta 1824 glede na absolutne in relativne višine podobna današnji. Vinogradov na relativnih višinah pod 25 m je bilo 0,1 ha, kar je v skladu s pričakovanji: vinska trta pred trtno ušjo, ki je severovzhodno Slovenijo prizadela ob koncu 19. stoletja, je bila ekološko manj zahtevna od trte na ameriški podlagi, ki se je pri nas razširila po trtni uši. Posledica tega je bila, da je trta v preteklosti uspevala tudi na meji z nižinskim pasom, saj jo nizke temperature niso tako prizadele (Valenčič 1970: 300–302; Zupanič 1969). Večina vinogradniških površin se je nahajala v termalnem pasu, in sicer na relativnih višinah med 50 do 75 m 44,6 % vseh vinogradov (danes je v tem pasu 43,3 % vseh vinogradov), medtem ko je bilo v pasu relativnih višin med 75 in 100 m 41,9 % vseh vinogradov (danes 40,7 %).

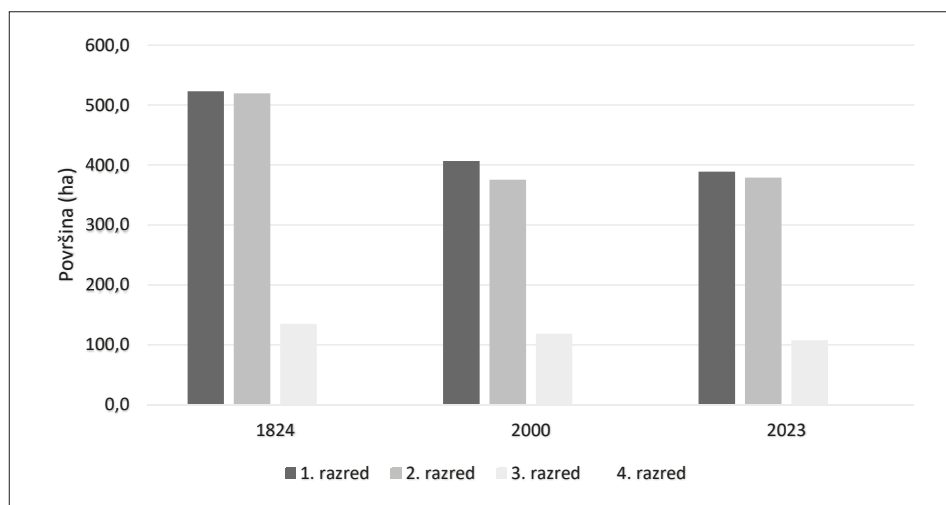
Zanimive spremembe pa so se zgodile pri razporeditvi vinogradniških leg glede na naklone površja. V 19. stoletju so vinograde obdelovali ročno, kar je pomenilo tudi obdelavo na velikih strminah. Delež vinogradov na strminah do 5° je bil leta 1824 0 %, danes pa je ta delež 15,2 %. Na pobočjih z naklonom nad 15° je bilo leta 1824 255,6 ha vinogradov (ali 21,5 % vseh vinogradov v

Radgonsko-Kapelskih goricah). Leta 2023 je bilo na teh strminah vinogradov le še 167,5 ha ali 18,8 % vseh vinogradov. Strojna obdelava na pobočjih s strmino večjo od 15° namreč podraži proizvodnjo, zato so topoklimatsko ugodne strme južne lege v vinogradništvu opuščali. Za razliko od nekaterih drugih tradicionalnih vinogradniških območij v severovzhodni Sloveniji pa Radgonsko-Kapelske gorice od prve polovice 19. stoletja do danes niso beležile tako velikega zmanjšanja vinogradniških površin.

Slika 11: Vinogradniške površine v Radgonsko-Kapelskih goricah v letih 1824 in 2023. Vir: ARS 2020; lastni izračuni, 2023.

Strukture vinogradniških leg glede na ekspozicije, globalno sončno obsevanje in vinogradniške bonitete ne kažejo bistvenih razlik med letom 1824 in današnjim stanjem. To dokazuje, da so na osnovi izkušenj in brez sofisticiranih pripomočkov že v 19. stoletju uspeli zaznati, katere lege so za gojenje vinske trte ugodnejše. Na prvorazrednih legah se je leta 1824 nahajalo 44,1 % vseh vinogradov (danes 44,0 %), na drugorazrednih pa 43,8 % (danes 42,8 %). Na pobočjih, ki prejmejo nad 1.100 kWh/m² globalnega sončnega obsevanja, je bilo leta 1824 50,9 % vseh vinogradov (danes 51,3 %).

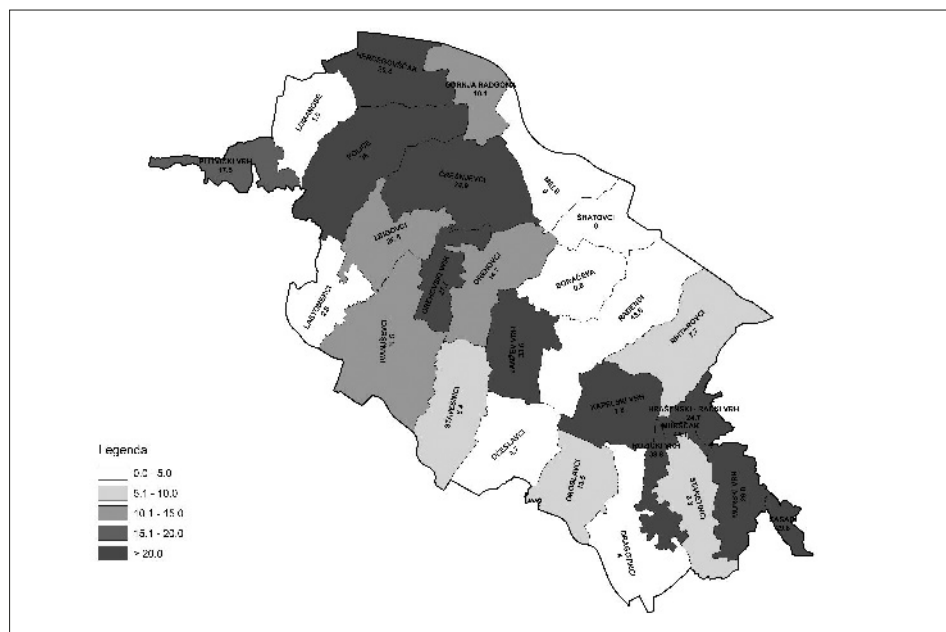

Slika 12: Vinogradniške površine v Radgonsko-Kapelskih goricah glede na vinogradniške bonitete v letih 1824, 2000 in 2023. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Vinogradništvo se je leta 1824 nahajalo na prehodu iz gospodarske krize, ki je ceno vina močno znižalo, v čas, ko je Štajerska kmetijska družba v Gradcu začela uvajati kakovostnejše vinske sorte in nasploh pospeševati vinogradništvo (Zupanič 1969). V času gospodarskega vzpona so tudi mnogi meščani naložili svoj kapital v vinogradništvo. Vino so od tod prevažali po Muri, po državni cesti Špilje-Radgona (do Radgone pa preko lesenega mostu). Na prometno povezanost Radgonsko-Kapelskih goric je ugodno vplivala tudi leta 1885 zgrajena železniška proga Špilje-Radgona, ki so jo leta 1890 podaljšali do Ljutomera (ES 2001: 303). Zemljiška odveza je leta 1848 sicer prinesla osebno svobodo in odpravo naravnih dajatev, vendar so slednje zamenjali davki in mnogi kmetje tega niso bili sposobni plačevati. Stanje so dodatno poslabšale slabe letine, ki so vinu znižale ceno. Tako stanje so izkoristili bogati meščani in kmetje, ki so zadolževanje vinogradnikov izkoristili in marsikateri vinogradnik je postal viničar na nekdanj

svojem posestvu. Sledil je kratek vzpon v osemdesetih letih 19. stoletja, saj so vinogradniki brez težav prodajali kakovostno vino na zahodnoevropski trg, kjer je vinograde že prizadela trtna uš. V sredini devetdesetih let se je trtna uš (poleg peronospre) pojavila tudi v Radgonsko-Kapelskih gorica, kjer je uničila slabo polovico vinogradov (Bračič 1984).

Podatki (LOK 1904) za leto 1900 za Štajersko so dober vir za informacije o rabi tal. Podatki o vinogradniških površinah prikazujejo stanje na začetku obnove vinogradov, zato sklepam, da je bilo vinogradniških površin ob koncu 19. stoletja – pred pojavom trtne uši – več. Leta 1900 (LOK 1904) je bilo na obravnavanem območju 1.160,0 ha (14,6 %) vinogradov. Največ vinogradniških površin (194,0 ha) se je še vedno nahajalo v k.o. Police, sicer pa so največje vinogradniške površine bile v k.o. Črešnjevc (131 ha), Janžev Vrh (91 ha), Murski Vrh (82 ha), Zbigovci (73 ha), Radenci (69 ha) in Hercegovščak (67 ha). Veliko katastrskih občin, ki so bile usmerjene v vinogradništvo, je leta 1900 kljub trtni uši še vedno izkazovalo več vinogradniških površin kot leta 1824.

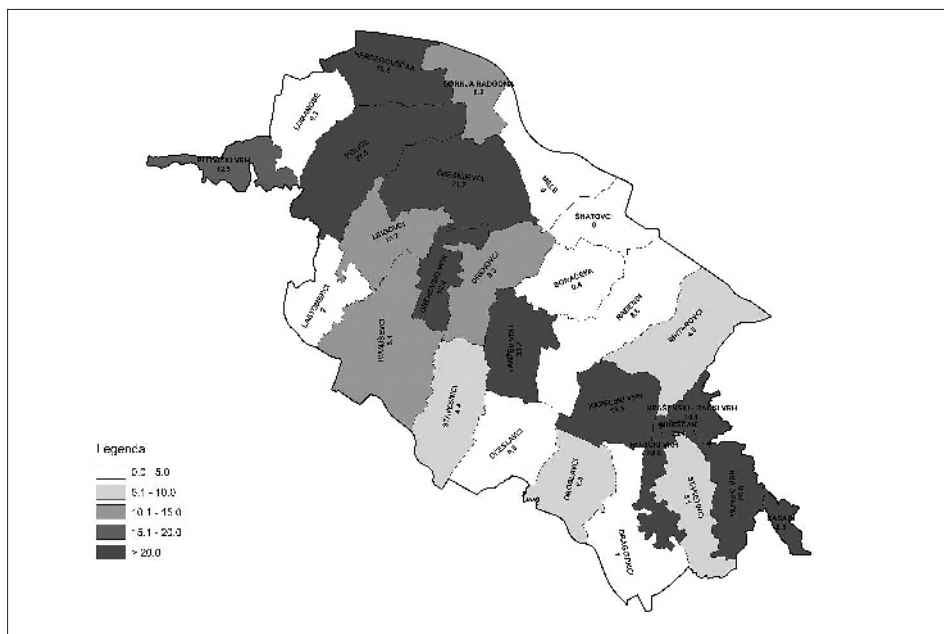

Slika 13: Delež vinogradniških površin v Radgonsko-Kapelskih goricah leta 1900 po katastrskih občinah. Vir: LOK 1904. Lastni izračuni, 2023.

S prehodom na občutljivejšo ameriško podlago so se med obnovo vinogradniške površine umaknile iz nekakovostnih leg, žal pa za to obdobje ne obstajajo natančnejši kartografski viri, ki bi omogočali analizo leg vinogradov v prvi

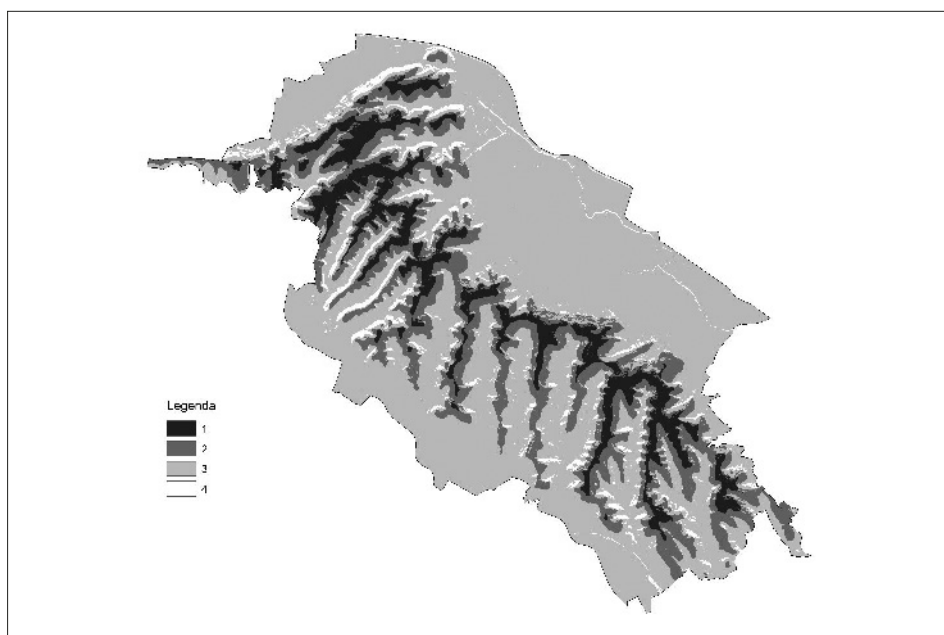
polovici in v sredini 20. stoletja. Vsekakor je nova meja po 1. svetovni vojni odrezala vinogradništvo severovzhodne Slovenije od tradicionalnega trga, hkrati pa se ej pojavila tudi neugodna delovala cenених dalmatinskih in banatskih vin. Dodaten udarec vinogradništvu je povzročila gospodarska kriza leta 1929 (Valenčič 1970: 303). Po Snojevih (1940: 122–129) podatkih je bilo leta 1939 na območju Radgonsko-Kapelskih goric 893 ha vinogradov – 48 % lastnikov je bilo Nemcev, ki so imeli praviloma večje vinogradniške površine (med lastniki vinogradov nad 3 ha površine je bilo 84 % Nemcev).

Konec druge svetovne vojne je prinesel nove družbene odnose in ustanovitve državnih kmetijskih posestev. Kmetje so se upirali kolektivizaciji. Obnova vinogradov se je na družbenih posestvih začela predvsem v šestdesetih letih 20. stoletja (Bračič 1984). Z rastjo Gornje Radgone, Radencev in industrijskih obratov ter zdraviliškega turizma se je v Radgonsko-Kapelskih goricah začela deagrarizacija, ki je vplivala na zmanjševanje vinogradniških površin. Na območju celotnih Radgonsko-Kapelskih goric so se vinogradniške površine v obdobju 2000–2023 zmanjšale za 77,7 ha, in sicer najbolj v k.o. Rožički Vrh (za 13,1 ha), Kapelski Vrh (za 10,9 ha), Rihtarovci (za 9,7 ha), Radenci (za 7,5 ha) in Okoslavci (za 7,3 ha). Povečanje je v omenjenem obdobju bilo zaznati v k.o. Police (za 5,0 ha), Plitvički Vrh (za 5,0 ha) in Ivanjševci (za 3,2 ha).

Slika 14: Delež vinogradniških površin v Radgonsko-Kapelskih goricah leta 2023 po katastrskih občinah. Vir: Lastni izračuni, 2023.

Kljub splošnemu zmanjševanju vinogradniških površin v Radgonsko-Kapelskih goricah pa je potrebno priznati, da nihanja niso bila tako neugodna kot v Halozah, Mariborskih goricah ali Svečinskih goricah. Radgonsko-Kapelske gorice so zaradi ugodnih naravnogeografskih dejavnikov vedno veljale za območje, ki je primerno za gojenje vinske trte. Prvorazredne vinogradniške lege s 765,7 ha pokrivajo kar 9,7 % vseh Radgonsko-Kapelskih goric. Če k temu prištejem še 1.635 ha (20,7 %) drugorazrednih leg, ki so še vedno dovolj kakovostne, se ta površina poviša na 2.401,0 ha ali kar 30,4 % površja, kar pomeni, da bi lahko z razširitvijo današnjih vinogradov na najbolj kakovostne, a še neizkoriščene lege skupno vinogradniško površino skoraj potrojili.

Slika 15: Bonitete vinogradniških površin na območju Radgonsko-Kapelskih goric.

Vir: Lastni izračuni, 2023.

Prevladujoča oblika rabe tal na prvorazrednih vinogradniških legah je še vedno vinograd, ki pokriva 48,0 vseh prvorazrednih leg. Na drugem mestu so travniki, ki se nahajajo na 15,8 % prvorazrednih vinogradniških leg, pozidane in sorodne površine (13,9 %), njive in vrtovi (9,4 %) in gozd (4,5 %) ter sadovnjak (4,5 %). Vinogradniške možnosti so v Radgonsko-Kapelskih goricah bolje izkoriščene kot v ostalih vinogradniških pokrajinah severovzhodne Slovenije. S spremembo zaraščenih zemljišč v vinograde na prvorazrednih legah bi v Radgonsko-Kapelskih goricah pridobili novih 28,8 ha vinogradov, če pa bi k

temu dodali še travnike in gozdove na prvorazrednih legah, bi se vinogradniške površine na prvorazrednih legah povečale z današnjih 367,2 ha na 551,5 ha ali za 150,2 %.

Zaključek

Radgonsko-Kapelske gorice so del Srednjih Slovenskih goric. Naravno geografske značilnosti dajejo ugodne pogoje za gojenje vinske trte. Prevladujejo mehke karbonatne kamnine, ki vplivajo na rahlo bazično reakcijo v prsti. Potek antiklinale čez severni in osrednji del mikroregije viša relativne višine in tako večja delež površja v termalnem pasu. Potek slemen ugodno vpliva na večanje prosojnih površin, kar viša globalno sončno obsevanje. Vse naštetu je povzročilo, da je vinogradništvo kot gospodarska dejavnost že v srednjem veku dajalo prepoznavno podobo tej pokrajini, čeprav prihaja na območju Radgonsko-Kapelskih goric do nekaterih neugodnih sprememb tal. V obdobju 2000–2023 je prišlo do spremembe oblik rabe tal obdelovalnih površin na 218,2 ha (2,8 % celotnega površja), do spremembe oblik rabe tal neobdelovalnih površin na 563,7 ha (7,1 % površja), do spremembe neobdelovalnih v obdelovalne površine (intenzifikacija) na 426,9 ha (5,4 % celotnega površja) in do spremembe obdelovalnih v neobdelovalne površine (ekstenzifikacija) na 863,5 ha (10,9 % celotnega površja). Razmerje med intenzifikacijo in ekstenzifikacijo je 1 : 2, tako da je prišlo na en hektar površin s procesom intenzifikacije 2 ha površja s procesom ekstenzifikacije. V enakem obdobju je bilo to razmerje na območju Slovenije 1 : 1,83.

Kljub ugodnim naravnim zmožnostim so se zmanjšale tudi vinogradniške površine. Leta 1824 sopokrivale 15,0 % površja, leta 2015 pa le še 10,5 % površja. Zaskrbljujoče je, da vinogradi pokrivajo le 48,0 % prvorazrednih vinogradniških površin, travniki 15,8 %, pozidane površine pa 13,9 %. Vinogradniške zmožljivosti so v Radgonsko-Kapelskih goricah sicer bolje izkoriščen kot v ostalih vinogradniških pokrajinah severovzhodne Slovenije, vendar pa bi s spremembo travniških in gozdnih površin ter zemljišč v zaraščanju na prvorazrednih legah v vinograde pridobili novih 184,3 ha vinogradov in bi se delež vinogradov dvignili s sedanjih 10,5 % na 12,9 %.

Spremembe rabe tal so med drugim tudi posledica splošnih vrednot in odnosa celotne družbe do kmetijske dejavnosti. Če želimo spremeniti odnos do obdelovalnih površin (tudi vinogradniških), bomo morali doseči širši družbeni dogovor in začeti celoviti reševati to vprašanje. Kmetijstvo je res gospodarska dejavnost, vendar pa ima pomembo vlogo pri ohranjanju kulturne pokrajine in skrbi za kolikor toliko enakomeren poselitveni vzorec.

Literatura

- ARS 2020 = *Arhiv Republike Slovenije*, 2020. *Fond kart Franciscejskega katastra*.
- Borut BELEC, 1971: Razširjenost in nekatere značilnosti družbenega vinogradništva v Severovzhodni Sloveniji. *Geografski obzornik* 18/3–4, 10–18.
- Borut BELEC, 1994: *Subpanonska Severovzhodna Slovenija. Gradivo za Regionalno geografsko monografijo Slovenije*. Elaborat. Maribor: Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- Vladimir BRAČIČ, 1967: *Vinorodne Haloze. Socialnogeografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo*. Maribor: Založba Obzorja.
- Vladimir BRAČIČ, 1984: *Radgonsko-Kapelske gorice – socialnogeografska študija*. Maribor: Raziskovalni inštitut Pedagoške akademije Maribor.
- AGURS 2005 = DTK 1 : 250.000. *Arhiv GURS*, 2005.
- ES 2001 = *Enciklopedija Slovenje*, 15. zvezek. *Wi–Ž. Geslo Železnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Svetozar ILEŠIČ, 1967: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3 (38)/1, 8–23.
- Božidar Kert, 1973: *Družbena geografija osredja Zahodnih Slovenskih goric (območje občine Lenart)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- LOK 1904 = *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. IV. Štajersko*. Dunaj: C. kr. Centralna statistična komisija.
- Anton MELIK, 1957: *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PRT 2023 = *Podatki o rabi tal za območje Slovenije za leti 2000 in 2023*. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Javno dostopni podatki. <https://rkg.gov.si/vstop/>. URL: <http://rkg.gov.si/GERK/>
- Petar MIOČ, Stjepan MARKOVIČ, 1998: *Tolmač za list Čakovec*. Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Ljubljana: Geološki zavod RS.
- Petar MIOČ, Miro ŽNIDARČIČ, 1989: *Tolmač za lista Maribor in Leibnitz*. Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Ljubljana: Geološki zavod RS.
- Božidar KERT, 1994, *Srednje Slovenske gorice*. Elaborat. Maribor: Raziskovalni inštitut Pedagoške fakultete.
- PKS 2015 = *Pedološka karta Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano*. Javno dostopni podatki. <https://podatki.gov.si/dataset/> URL: <http://rkg.gov.si/GERK/>
- Fran SNOJ, 1940: Vinogradi v gornjeradgonskem sodnem okraju. *Tehnika in gospodarstvo* 6/5–6, 122–129.
- Ciril ŠLEBINGER, 1968: Geološka podoba pokrajine med Muro in Dravo. *Svet med Muro in Dravo*. Ur. Viktor Vrbnjak. Maribor: Založba Obzorja. 7–44.

Vlado VALENCIČ, 1970: Vinogradništvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1. Agrarno gospodarstvo*. Ur. Pavel Blaznik. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 279–308.

Ivo ZUPANIČ, 1969: *Vinogradništvo Slovenskih goric*. Maribor: Založba Obzorja.

Igor ŽIBERNA, 1992: Vpliv klime na lego in razširjenost vinogradov na primeru Srednjih Slovenskih goric. *Geografski zbornik* 32, 51–139.

Zusammenfassung

VERÄNDERUNGEN DER LANDNUTZUNG IM GEBIET VON RADGONSKO-KAPELSKE GORICE VOM 19. JAHRHUNDERT BIS ZUR GEGENWART MIT BESONDERER RÜCKSICHT AUF DIE WEINBERGFLÄCHEN

Der Beitrag stellt Veränderungen der Landnutzung im Gebiet von Radgonsko-Kapelske Gorice und Velika Nedelja vom 19. Jahrhundert bis heute vor. Kartographische und tabellarische Daten zur Bodennutzung, gewonnen auf der Grundlage des Franziskanerkatasters, des Lexikons der Gemeinden der in der Nationalversammlung für Steiermark vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1900 sowie neuerer digitaler Daten des slowenischen Ministeriums für Landwirtschaft, Forstwirtschaft und Ernährung werden verwendet. Die Forschung basiert auf den grundlegenden natürlichen geografischen Elementen, die die Landnutzung beeinflussen. Anschließend werden die Veränderungen in der Struktur der Landnutzungskategorien und die Richtung ihrer Veränderungen dargestellt, hauptsächlich vor dem Hintergrund der Aufgabe kultivierter Flächen. Das Gebiet von Radgonsko-Kapelske gorice ist ein bekanntes slowenisches Weinanbaugebiet, daher wird besonderes Augenmerk auf Veränderungen in Weinanbaugebieten in der Region mit dem größten natürlichen Potenzial für den Weinbau gelegt – es handelt sich um eine Analyse der Veränderungen und des Nutzungsgrades dieses Potenzials von der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis heute.

Die Ergebnisse zeigen, dass in der Region Radgonsko-Kapelske gorice die Anbaufläche um 436,6 ha (5,5 %) zurückgegangen ist. Hierzu trugen vor allem die Reduzierung der Felder und Gärten (um 413,4 ha) sowie die Reduzierung der Weinberge (um 77,7 ha) bei. Während im Jahr 1824 die Weinberge in der Region Radgonsko-Kapelske gorice 15,0 % der Fläche ausmachten, ist dieser Anteil heute auf 10,5 % gesunken. Erfreulich ist, dass sich der Anteil der Rebflächen in erstklassigen Lagen kaum verändert hat: Im Jahr 1824 lag er bei 44,1 %, im Jahr 2023 bei 44,3 %. Besorgniserregend ist allerdings die Tatsache, dass die bewachsene Fläche in den letzten 24 Jahren um 291 ha oder 3,7 % zugenommen hat.

Vloga duhovnika v narodnoprebudnih gibanjih

Miran Puconja

Cven 30, SI 9240 Ljutomer, puconjam@gmail.com

Na slovenskem severovzhodu je v preteklih stoletjih na podeželju prevladovala slovenska narodna zavest, trško prebivalstvo pa je bilo večinoma nemško orientirano. Slovenski narodni voditelji so bili duhovniki, ki so svoje prebujenjske ideje vezali na kmečko prebivalstvo. Ljudstvo je bilo mogoče versko osveščati le v razumljivem, to je maternem jeziku. Prvotno prosvetiteljska funkcija duhovnikov je kmalu prerasla v narodno povezovalno, kasneje pa tudi v državotvorno vlogo.

Ključne besede: duhovnik, narodnoprebudno gibanje, državotvornost, Prlekija

Im ländlichen Nordosten Sloweniens dominierte in den vergangenen Jahrhunderten das slowenische Nationalbewusstsein, während die marktliche Bevölkerung überwiegend deutsch orientiert war. Die slowenischen Nationalführer waren Priester, die ihre Erweckungsideen mit der bäuerlichen Bevölkerung verbanden. Die religiöse Aufklärung konnte nur in einer verständlichen, also der einheimischen Sprache erfolgen. Aus dem ursprünglich aufklärerischen Wirken der Priester entwickelte sich bald eine national vereinende, später auch staatsbildende Funktion ihrer Tätigkeit.

Schlüsselwörter: Priester, nationale Erweckungsbewegung, Staatsbildung, Prlekija

Uvod

Rojstvo slovenske kulture sloni na primarni slovenski vernosti, zlasti pa na slovenskih duhovnikih, ki so bili dolgo časa njeni prevladujoči nosilci, oblikovalci in razširjevalci. V mislih imam seveda slovenske protestante, zlasti Primoža Trubarja, če pa se osredinim na slovenski severovzhod, na Prlekijo in Prekmurje, prav tako ugotavljam, da so bili tudi tu primarni nosilci slovenske zavesti narodno osveščeni duhovniki. Skrbeli so za osnovno izobrazbo preprostih, poučevali so v slovenskem jeziku, zahtevali so rabo slovenščine v uradih in v javnem življenju, bili so navdihovalci narodnega gibanja in nosilci idej o vsenarodnemu poenotenju in državotvornosti. Temeljno vprašanje, ki si ga zastavljam, je, od kod so črpali zavest, da so ostajali zvesti izročilu pokolenj, njihovim šegam in navadam.

Po zmagi avstrijskega cesarja Ferdinanda nad Poljakom Ivanom Zapoljo so ogrsko-hrvaške dežele prišle pod avstrijski gospodarski in kulturni vpliv. Dunajska kotlina z okolico je vse bolj postajala središče vsakovrstnega napredka evropskega jugovzhoda. Na ozemlju današnje severovzhodne Sloveniji sta

vzpostavljeni rečni in cestni promet znotraj obsežnega gospodarskega območja omogočila številne novosti, ki so nastajale zaradi stikov etnično-jezikovno različnih narodov. Šlo je za čas in prostor, v katerem se je začela oblikovati osebna, torej eksistenčna samozavest v celotnem bivanjskem razponu, torej tudi v jezikovni rabi. Take razmere so dobesedno izzivale in hkrati narekovale poučno prakso. Nastajajoča avstrijska kapitalistična država s svojimi suvereni je ob splošnem gospodarskem dvigu in ustanavljanju šol v mnogonacionalni monarhiji zagotavljala temeljne predpostavke, s katerimi je lahko uresničila fiziokratska načela. Če upoštevamo, da je na Slovenskem prve temelje slovenski šoli postavila reformacija, torej versko gibanje, lahko predpostavimo, da je tak razvoj na Kranjskem dal vzgled tudi ostalim deželam in je v času rekatolizacije postal pomembno izhodišče za celovit razvoj slovenskih dežel – najbolj intenziven je bil zlasti v utrjenih mestih in trških središčih, kjer je imela trdnejšo organizacijsko substanco tudi trška cerkvena institucija. Šlo je za višjo vsestransko, narodno zavest tamkajšnje duhovščine, ki je bila praviloma slovenskega porekla.

Najstarejša slovenska besedila med Dravo in Muro

Prvo ohranjeno cerkveno besedilo severovzhodne Štajerske (Prlekija) je *Raputhov evangelij*. Naisal ga je duhovnik Andrej Raputh, ki je 3. julija 1686 prišel od Svetega Antona za župnika v Ljutomer. Gre za prevod evangelija, ki se bere 5. nedeljo po binkoštih. Odlomek je pisan povečini v prleškem dialektu, v pisavi pa je več kajkavskih znakov, nekaj tudi bohoričičnih (Rigler 1968: 667).

Sredi 18. stoletja so v duhu rekatolizacije tudi po takratni spodnji Štajerski misijonarili številni jezuiti. Med njimi je bil tudi Ignacij Parhamer in njegovi slovenski privrženci, zbrani v gibanju bratovščine krščanskega nauka, so leta 1758 pripravili in natisnili *Obchinzko knjizico. Parhamerjev katekizem* je bil prvi katekizem v slovenskem jeziku na Štajerskem. Jezik je močno približan kajkavščini, verjetno zaradi sekovskega škofa in njegovega duhovniškega kroga, ki je ugotavljal, da so se otroci učili krščanski nauk iz »vech fele knjisciz« (iz več različnih jezikov). Po mnenju »duhovnih poglavarjev« (škofa) v farah, »kere vech od horvaczkoga kak od krajinzkoga jezika imajo« je bila za prevod ustreznejša kajkavščina. Prva izdaja Parhamerjvega katekizma zaradi kajkavščine ni bila sprejeta med vzhodnoštajerskimi uporabniki, zato ji je sledila druga izdaja leta 1764, ki je sicer ohranila kajkavski črkopis, jezikovno pa je že bila bližja štajerski slovenščini kot pa kajkavščini (Jesenšek 2015: 82). Tretja izdaja iz leta 1777 je bila natisnjena v bohoričici, jezikovno pa se je v njej uveljavila štajerska različica slovenskega jezika (Rigler, 1968: 670–672). Opozoriti moram, da je že v začetku 18. stoletja izpričano zanimanje za vseslovensko jezikovno narodno

zavest, ki se kaže v korespondenci med baronom Žigo Zoisom in ljutomerskim dekanom Mihaelom Jaklinom.

Vzhodnoštajerski preporodni krog

Pred uvedbo splošne šolske obveznosti, ki jo leta 1774 zahtevala Marija Terezija, je za šolsko prakso skrbela Cerkev. Mladino so poučevali duhovniki, tudi cerkovniki, v cerkvenih prostorih, zlasti v kaplanijah. Ponekod je tak pouk pomenil predstopnjo uvajanja v »latinsko šolo«, ki je bila pripravljalnica za bogoslovnico (Puconja 2009: 157–165). Kmečkim sinovom je bila v tem pogledu najbližja varaždinska gimnazija, ki so jo do leta 1773 vodili jezuiti. Ob vsesplošni latinščini je bila tudi slovansko usmerjena, saj je bil pomožni učni jezik kajkavščina, ki je bila blizu tudi maternemu jeziku vzhodnoštajerskih gojencev; slednji, zlasti duhovniki, so kasneje kot preporodni delavci v domačem okolju ob svojem narečju in vdirajoči kranjščini uporabljali tudi kajkavski jezik (Puconja 2009: 170).

Duhovniki so rabi materinščine v Cerkvi pripisovali velik pomen. Ivan Narat, Štefan Modrinjak, Mihael Jaklin in Leopold Volkmer so leta 1803 v okviru Svetourbanske akademije poskušali oblikovati vzhodnoštajersko (knjižno) različico slovenskega jezika. Ivan Narat jo je želel približati kranjščini, Modrinjak, Jaklin in Poljanec pa so se ogrevali za kajkavščino (Jež 2016: 160). V nihanjih med samostojno različico knjižnega jezika, nadomestno kajkavščino in približevanju kranjščini so se dogovorili, da z odločitvijo ne bodo hiteli. Pripraviti so želeli slovar in premisliti, katera jezikovna rešitev bo za slovenski prostor med Dravo in Muro najboljša – do končne odločitve niso prišli, ker je delo Svetourbanske akademije zamrlo; le Gašpar Harman, kaplan v Selnici ob Dravi, je pripravil slovarček za črke K, L, M, N in S, ki je ostal v rokopisu; enako tudi Jaklinova zbirka besed (Jesenšek 2015: 46, 349).

V tistem času so izstopale privatne župnijske šole, na katerih so duhovniki pripravljali posamezne mladeniče za nadaljnje šolanje. Pri Tomažu pri Ormožu je tako poučeval Jože Herman, v Ljutomeru Mihael Jaklin, kasnejši mentor in usmerjevalec mladih Vraza in Miklošiča, dalje Leopold Volkmer prav tako na Ptuju in pri Svetem Urbanu ter Anton Kreml ki je na Ptuju med drugimi pripravljajl Stanka Vraza za vpis na mariborsko gimnazijo (Vrbnjak 1998: 103–106).

Vzhodnoštajerski krog preroditeljskih duhovnikov je usmerjal kulturno preobrazbo ljudskih množic, s čemer je vzpostavil most do širše in globlje jezikovne samozvesti in hkrati poglobljajl (narodno) bit. Svetourbanska akademija, v kateri je že opazno izstopalo iskanje povezav s kranjsko tradicijo, je bila zametek organizacijske nadgradnje slovensko usmerjene duhovščine,

Primičev slovenski misijon v Gradcu

Drugo pomembno preporodno žarišče je leta 1807 nastalo v Gradcu, ko je v to mesto prišel študirat pravo Vodnikov učenec Janez Nepomuk Primic. V društvu *Societas Slovenica* (*Slovensko društvo*) je zbral »nad 15 bogoslovcev« in si prizadeval, da bi v jezikovnem seminarju med njimi vzbudi globlji čut za slovenščino. Društvo je imelo širok raziskovalni program, segajoč v štajersko topografijo, proučevanje šeg in navad, folkloristike in zgodovinopisja. Ko je Primic aprila leta 1912 obhodil kraje južne Štajerske in spotoma pridobival ljudi za slovensko skupnost, je zelo pogosto obiskoval tudi slovenska župnišča (Barbarič 1966: 72–130).

Da so svetourbanski akademiki doživeli večji odmev in da je Primičevo slovensko misijonarjenje izzivalo občudovanje, dokazuje eksklamacija Dobrovskega v pismu Kopitarju dne 30. januarja 1811: »Vivant socii Jaklin, Modrinjak et. Volk-mayer at que alii in Primitz et. socii valde mihi placent!«¹ (Barbarič 1966: 95)

Pesmi Leopolda Volkmerja, Božidarja Flegeriča in Štefana Modrinjaka

Slovinci, ki so živeli med Dravo in Muro, so dobro sprejeli Volkmerjeve pesmi, ki so bile napisane v ljudskem jeziku. (Jesenšek 2015: 99). Slomšek ga je imenoval »stari slavulj veselih Slovenskih goric«, njegove razumljive pesmi v domači govorici pa so bile spontan izziv ljudske samozavesti. Ljudstvu so še posebno ustrezala njegove stanovske pesmi, npr. *Hvala kmetiškega stana*, in basni (Barbarič 1966: 92). Volkmerjevo realistično doživljanje sveta je preprostu človeku dajalo specifičen impulz in ljudstvo je v njegovih pesmih videlo več, kot je izhajalo iz ostalih praktičnih besedil.

K branju v domačem jeziku sta zamikali tudi anakreonska poezija Božidarja Flegeriča in narodnoprebudno pesništvo Štefana Modrinjaka, npr. njegova akrostična *Poslanica Cvetku za primicijo 1813*² / *Amico Cvetkoni* (Barbarič 1966: 98). Če se Petra Danjka s tega stališča le dotaknem, potem moram poudariti, da je s svojimi izdanimi knjigami zbujal, čeprav predvsem regionalno, slovensko domovinsko zavest. Njegova slovnica *Lehrebuch der Windischen sprache* je temeljila na govoru radgonske okolice (Barbarič 1966: 101) in je imela velik pomen za razvoj slovenskega jezika (Jesenšek 2015: 124).

¹ »Naj žive društveniki Jaklin, Modrinjak, Volkmer in ostali! Primic in tovariši so mi zelo všeč!«

² Pesem je hranjena v zbirki redkih tiskov Univerzitetne knjižnice Maribor pod signaturo Ms 45/2.

Graški bogoslovci

Vzhodnoštajerski kmečki mladeniči so prvo narodnopreradno injekcijo prejeli iz prizadevanj omenjenih preporoditeljev, delujočih na domačih farah, ki pa so sicer po končani varaždinski gimnaziji postali študentje na graški bogoslovnici. V Varaždinu so se v dijaškem krožku Srba Mojsije Baltiča in Hrvata Ljudevita Gaja seznanili s panslavističnimi prizadevanji Čelakovskega, Šafařika in Kollárja. V Gradcu so se zbirali Josip Muršec z Biša, Ivan Klajžar od Svetega Lovrenca v Slovenskih goricah, Jurij Matjašič iz Pacinja pri Ptuj; z Vrazom in Miklošičem je leta 1830 prišel v Gradec študirat še Jakob Košar iz Slaptincev; prav tako je bil v Gradcu tudi kasnejši duhovnik Lovro Vogrin (Petre 1939: 16). Po posvetitvi so mladi teologi, sedaj kaplani, delujoči na med seboj oddaljenih farah, kljub temu ostali povezani. Njihova graška slovanska usmeritev je tu trčila na predhodno prerodno delo Volkmerja, Modrinjaka, Cvetka, Dajnka, Jaklina in Krempla. Znašli so se v vrtincu pravopisne reforme, ki jo je vodil velikonedeljski župnik Peter Dajnko proti bohoričici in proti rabi kranjske različice knjižnega jezika (Petre 1939: 19).

Poseben filološki paradoks je utelešen v liku Antona Murka. Po polletnem začetnem vztrajanju v frančiškanskem redu je le-tega zapustil in sprejel Greinerjev poziv za pripravo slovensko-nemškega in nemško-slovenskega slovarja, v bohoričici pa je izdal tudi kratko slovnico, ki jo je naslonil na kranjsko jezikovno tradicijo. Murko je pomembo povezal slovenski narodni prostor, saj je deloval jezikovno združevalno in je zavračal stališče svojih ožjih rojakov, ki so želeli uveljavitvi vzhodnoštajersko jezikovnokulturno bit (Petre 1939: 15).

Slovenska družba

Hkrati je v tem času v Gradcu deloval krog, ki je vključeval interes za vse slovansko in slovensko – od slovarjev do slovnice, etnografskega gradiva do skupnega nakupovanja in izposojanja knjig. Člani *Slovenske družbe* so bili tudi štajerski teologi, ki so že bili kaplani v domači pokrajini, se tam srečevali s praktičnim duhovniškim delom in ostali vsaj opazovalci svojih ilirsko mislečih in v laični poklic usmerjenih tovarišev Kočevarja in Vraza (Petre 1939: 35).

Globlje stike tako z Vrazovo akcijo kakor tudi s svojimi stanovskimi kolegi je ohranil Ivan Muršec. Odlikoval se je po izrazitem duhovniškopoklicnem pa tudi narodnopreradnem vplivu. Z avtoriteto uglednega duhovnika je v cerkvi, na šoli in v gospodarski organizaciji vasi imel neposreden stik s praktičnim življenjem in je pomembno vplival oblikovanje slovenske narodnostne misli. Ob njem so izstopali še trije v slovansko filologijo usmerjeni graški teologi: Jakob Košar,

proučevalec slovanskih jezikov, Oroslav (Jirga, Jurij) Caf, veliki up, ki je želel napisati slovnico vseh slovanskih jezikov, a se je raje posvetil etimologiziranju, in Anton Murko, ki je vztrajal na svoji poti (Petre 1939: 26–27).

Tudi po razhodu nekdanje slovensko-hrvaške družbe sta stike z Gajem dolgo vzdrževala dva graška bogoslovca, in sicer Murko ter Matjašič. Gaj je leta 1828 zapustil Gradec in vpisal študij prava na univerzi v Pešti, Matjašič pa je prestopil iz filozofije v graško bogoslovje. Matjašič je po prvem letniku študija obiskal Gaja in njegovo družino v Krapini. Gaj je v tem času pisal knjižico za sprejem češkega črkopisa in že skušal vplivati na Matjašiča, da tudi on svoje vzhodnoštajerske rojake pripravi za sprejem te pisave. Pri Dajniku ni mogel uspeti, saj se je le-ta trudil za uveljavitev svoje pisave. Župnik Cvetko iz Limbuša ni bil navdušen nad dajnico, vendar pa Matjašič kljub temu ni uspel razširiti gajice med svojimi rojaki. Tudi Gajev poskus, da bi nagovoril Murka za gajico, ni bil uspešen, saj je Murko še nekaj časa vztrajal pri kranjski knjižni tradiciji in bohoričici (Petre 1939: 50). Matjašič je ostajal povezan z Gajem, saj je kot kaplan v Dravskem Središču zvesto razširjal Danico Ilirsko. Vraz je npr. poskušal pridobiti za ilirizem malonedeljskega župnika Antona Krempla, ki je bil pripravljen sprejeti češko-ilirski črkopis in natisniti nekaj besedil tudi v novi pisavi (Petre 1939: 116).

Štajerska duhovniška družba, ki so jo sestavljali Klajžar, Matjašič, Kremp, Vogrin in Horvat, ni bila pasivna. Ob vzornem dušnopastirskem delu so bili razpeti med ilirskim razvojem in zavestnim delom za svoj narod. Kremp je bil kulturno in jezikovno izredno širok. Spoštoval je Gaja in Šafařika in zato ni odklanjal sodelovanja z mladimi ilirskim krogom, kljub temu pa je v široko postavljenem načrtu utiral pot slovenskemu slovstvu, predvsem znanstveni publicistiki v domačem jeziku (Petre 1939: 144). Ko je leta 1837 izšlo Kollarjevo delo *O literarni vzajemnosti med Slovani*, so ga takoj prebrali Muršec, Matjašič, Vogrin in Kremp. Knjiga je navdušila slovenske Gradčane, zato je Šafařik v časopisu *Ost und West* objavil članek *O novejši ilirski literaturi* in svetoval Slovincem, naj sprejmejo novo pisavo (Petre 1939: 148–149). Vzhodnoštajerski krog duhovnikov je bil navdušen in Kremp je predlagal, naj bi gajica postala uradna pisava, ki bo zbliževala slovanski in slovenski prostor (Petre 1939: 11). Ptujski kaplan Josip Muršec pa je vztrajal pri trdni slovenski usmerjenosti in je postal je prizadeveni razširjevalec slovenskih knjig ter je tako nadaljeval delo starejše generacije (Petre 1939: 116–117).

Po marčni revoluciji

Po marčni revoluciji je bila leta 1851 ustanovljena Mohorjeva družba v Celovcu, ki je bila za Slovence zelo pomembna. Nekateri vzhodnoštajerski duhovniki so

bili med prvimi naročniki, kasneje pa vneti razpečevalci njenih knjig (Vrbnjak 1968: 397). V začetku petdesetih let 19. stoletja je bilo po Slovenskih goricah dovolj učiteljev, ki so končali varaždinsko gimnazijo in so se zgledovali po narodnem delu mlajše duhovščine. Sekovski škof je že dobival pritožbe zaradi duhovnikov, ki naj bi bili preveč slovensko usmerjeni. Pritoževali so se predvsem nad malonedeljskim kaplanom J. Cvetkom, naročnikom Vrazovega *Kola* in Kremplovih *Dogodivščin*. Ljutomerski dekan Franc Cvetko, tedanji šolski nadzornik, je zato na šole razposlal okrožnico, s katero je duhovščino opozoril, naj bolj skrbi za nemški jezik na ljudskih šolah. Poudaril je, naj duhovniki ne škodijo »višji omiki« in tudi ne dobremu sožitju med kmetom in državo. Enako stališče je zastopal tudi Dajnko – razočaran je bil zaradi zavrnitve dajncice (Vrbnjak 1968: 395–396), vendar pa ni bil protislovensko usmerjen, ampak je zagovarjal dvojezični pouk, da bi se slovenski otroci ob materinščini v šolah naučili tudi osnovne nemščine, ki je državni jezik Avstrijskega cesarstva (Jesenšek 2015: 122). Opozarjam, da so kmalu po terezijanski dobi trdni slovenjegoriški in murskopoljski kmetje ponekod svoje sinove pošiljali v Straden, Radgono in Gnass, da bi se dobro naučili nemščine in bodo kot bodoči gospodarji na kmetiji večji razumevanja nemških pisem (uradnih protokolov) (Puconja 2011: 283).

V takih razmerah se je znašel predstavnik mlajšega rodu, duhovnik in prepričan panslavist Davorin Trstenjak iz Kraljevcev pri Sv. Juriju ob Ščavnici, ki je začel bitko za obrambo »stare naše in utrdenje nove Slave« (Trstenjak 1853: 53–55). Zavračal je zgodovinsko tezo o prihodu naših prednikov iz Zakarpatja, zagovarjal pa je avtohtonost Slovencev s pomočjo mitologije in »lingvistike«. Objavlja je v Bleiweisovih *Novicah*, *Slovenski Bčeli* in *Zori*. Bleiweis je označil njegovo delo za rodoljubno, Karel Dežman pa ga je zavrnil na osnovi Miklošičevih trditvev (Vrbnjak 1968: 397). Trstenjak je kljub napačnim trditvam bodril slovenski narodni duh in je bil prepričan, da bo stara slava naroda navdihnila sedanji in bodoči čas.

Leta 1859 je bil prenesen škofijski sedež iz ponemčenega Št. Andraža na Koroškem v Maribor in Spodnja Štajerska se je cerkveno-upravno združila ter poenotila. Maribor je začel postajati središče narodnega utrjevanja Štajerske, sčasoma pa je nadomestil dotedanje narodnopreroditeljstvo, ki je potekalo na črti Varaždin – Gradec od 17. pa vse do prve polovice 19. stoletja. Narodno-utrjujočo vlogo Maribora pa moram relativizirati, saj mi je pokojni akademik Anton Trstenjak pripovedoval, da v mestu še v času prve svetovne vojne na ulici niso upali govoriti v slovensko. Avstrijski liberalizem utemeljen predvsem na jožefinski gospodarski usmerjenosti, medtem ko je slovenska inteligenca bila bolj zazrta v narodno gibanje (Vrbnjak 1968: 398). Ugotavljam, da se je slovenska spodnještajerska duhovščina ob šibki slovenski narodni plasti vsaj deloma lotevala tudi gospodarskih vprašanj.

Hkrati je izstopala tudi skrb za boljšo kmetijsko izobrazbo. Skupina rodoljubov, med katerimi sta bila duhovnika Josip Juršec in Jakob Gomilšak,³ je na Vodnikov rojstni dan (2. februar 1862) naročila petnajst izvodov Zalokarjeve knjige *Umno kmetovanje in gospodarstvo* in jih razdelile čitalnicam in organiziranim nedeljskim šolam po Slovenskih goricah in Murskem polju (Vrbnjak 1968: 406).

Božidar Raič

Brezkompromisni borec za uveljavljanju slovenščine na vseh področjih družbe od posvetnega do cerkvenega življenja je bil duhovnik, narodnopolitični delavec in profesor slovenščine na mariborski gimnaziji Božidar Raič. Zahteval je, da se naj po letu 1853 na mariborski gimnaziji uvede slovenščina kot obvezni učni predmet za vse učence, prav tako pa naj bi v slovenščini poučevali tudi zgodovino, pravopis in verouk. Raič se je nato zavzel še za uradovanje v slovenskem jeziku, zato so ga kmalu suspendirali (Ftičar 1968: 346–347). Na mariborski gimnaziji se je kljub temu začela uveljavljati slovenščina, saj so bili na Raičevi strani tudi Trstenjak, Matjašič, Šuman in Pajk (Ftičar 1966: 151). Leta 1860 je nadaljeval duhovniško službo pri Sv. Barbari v Halozah. Ukvarjal se je s pedagoškim in publicističnim delom ter spodbujal je dijake, naj se ob vstopu v šolo izjasnijo za Slovence. Postal je sodelavec Vilharjevega lista *Naprej*. Nekateri duhovniki so se zavzemali za uvedbo konkordata, ki je višji duhovščini (dekanom) ob cerkveni zaupal tudi šolsko oblast (Ftičar 1968: 352). Bližajoča se tisočletna obletnica prihoda svetih bratov Cirila in Metoda je spodbudila tudi Raiča. Odločilno je bilo njegovo delo pri ustanavljanju ptujske čitalnice in vsega, kar je bilo v čitalnici povezano s svetima bratoma. Postal neutrudni sodelavec političnega časopisa, ki ga je tega leta 1865 začel izdajati koroški narodnjak Andrej Einspieler. Raič je v *Slovincu* objavljal članke, v katerih je zagovarjal slovensko šolstvo, slovensko uradovanje (tudi v cerkvi), slovenske matične službe in vrnitev slovenskih profesorjev v domovino. Raičevo delo je najtesneje povezano tudi z organiziranjem besed, tj. spominskih proslav »pod milim nebom« v spomin Volkmerju, Povodnu in Cvetku. Decembrska ustava je omogočila svobodno zbiranje, zato so nastali tudi pogoji za organiziranje taborov (Ftičar 1968: 353–356). Raič je bil tudi eden izmed pobudnikov taborskega gibanja na Slovenskem. Na ljutomerskem, ormoškem kot tudi žalskem taboru je Raič nastopal kot eden glavnih govornikov. S svojim gromovitim glasom in emocionalnim pridihom, zlasti pa s pojavno karizmatiko v elegantni črni suknji

³ Gomilšak je bil pobudnik ustanavljanja mladeniških in dekliških krožkov ob koncu 19. stoletja in avtor številnih pesmi, kasneje tudi uglasbenih iz čitalniške dobe.

ter belih rokavicah je z ognjevitimi govorniškimi zamahi bodril ljudske množice (Ftičar 1968: 359).

Raič je bil leta 1868 v zboru štajerskih mladoslovencev med ustanovnimi člani časopisa *Slovenski Narod*. Kljub vezanosti na institucionalno Cerkev ni poznal ovir in konservativni dogmatizem cerkvenih oblasti ni mogel zaustaviti njegove volje, s katero je narodnopolitično prebujal ljudstva (Ftičar 1965: 362). Čvrsto je stal na načelih mladoslovenskega gibanja in bil v tem pogledu liberalno usmerjen. Ljudski tribun velikega formata je na svečanosti ob praznovanju Miklošičeve 70. letnice na Glavnem trgu v Ljutomeru v slavnostnem govoru strnil ves narodni program Zedinjene Slovenije. Zahteval je odcepitev od Gradca in narodno šolstvo (Ftičar 1968: 372).

Raič je bil med prvimi, ki je slovenski kulturni prostor seznanil s Prekmurjem. Rezultat njegove poti v Prekmurje leta 1960 je spis *Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru*. Prekmurje je prepoznal za pokrajino, v kateri se je po pisala panonska zgodovina slovenskega jezika. V Cankovi je obiskal Jožefa Borovnjaka, na Goričkem pa protestantske duhovnike. Opozoril je na Košiča in na njegovo posvetno slovstvo ter na razliko med knjižno slovenščino in staro knjižno prekmurščino, vendar pa so bili njegovi poskusi združevanja obeh različic manj uspešni. Svetoval je ustanovitev nižje gimnazije v Ljutomeru, ki naj bi bila znanstveno in duhovno središče Prekmurcev, vzhodnih Štajercev in Medžimurcev. Raič je tudi predlagal, da naj bi se Prekmurje priključilo lavantinski škofiji (Ftičar 1966: 120–122). V Prekmurju je razširjal Mohorjeve knjige in opravljal pomembno buditeljsko delo ter tako pridobil številne Prekmurce, da so sodelovali na narodnih zborovanjih na desnem bregu Mure. Narodnozdrževalno je tudi njegovo poimenovanje *Pomurje*⁴ za politično ločeni slovenski pokrajini na levi in desni strani Mure (Ftičar 1966: 125).

Poudarjam, da je prav v Prekmurju bila duhovščina edina intelektualna plast, ki je navezovala stike z ljudstvom in je pri tem ves čas tudi vztrajala. To je bilo nujno zlasti po uvedbi dualizma leta 1867, ko se je v ogrskih deželah, v katere je bilo vključeno tudi Prekmurje, stopnjevala madžarska (hungarus) zavest, tj. zavest o pripadnosti t. i. državni naciji ne glede na izvirne etnose.

Ljutomerski prostor

Ljutomer je bil narodnostno mešan trg z nemško in slovensko čutečimi prebivalci ter z napol kmečkimi obrtniki. Imel je pomembne geografski položaj na

⁴ Prim. Raičevo pozdravno pesem *Slovenci Podravski in Pomurski pozdravljajo novega višega pastirja prečastitega Slomškovega Antona Martina* (Novice 1859: 300).

prometno-gospodarski povezavi med Varaždinom in Gradcem. V začetku petdesetih let 19. stoletja je ta prostor pomembno zaznamoval ljutomerski župnik Anton Klemenčič (1819–1873), ki je bil trdno povezan z okoliškim kmečkim zaledjem in s stanovskimi kolegi iz jurjevske župnije. V svoje narodno delo je vključil vidne tržane in z njim so tesno sodelovali tudi Ivan Dragutin Huber, trgovec s knjigami, Ivan Kukovec, posestnik v Ljutomeru ter odvetnik Jakob Ploj iz Grabonoša pri Sv. Jurija ob Ščavnici. Sestavni del Klemenčičevega kroga so bile tudi vidne kmečke osebnosti iz okolice Ljutomera, npr. Vrazov nečak Vatroslav Mohorič iz Podgradja, Ivan Kralj, kmet iz Iljaševcev, in tudi križevski župan Ivan Farkaš ter posestniki Mariniči iz Gornjega Krapja (Puconja 2011: 262–265). S tako sestavo narodnozavednih mož je ob navezavi na močno slovensko kmečko okolico, ki je zagotavljala množično udeležbo na murskopoljskih javnih nastopih (bésede in ljutomerski tabor), predstavljal močno opozicijo nemško usmerjenemu trškemu uradništvu. Klemenčiču je leta 1863 ob tisočletnici prihoda Cirila in Metoda organiziral veličastno besédo pred svojo vilo nad Ljutomerom, velja pa tudi za glavnega organizatorja prvega slovenskega tabora v Ljutomeru. V domoljubnih in narodnoupodarjenih prizadevanjih Klemenčiča in njegovega kroga vidim kontinuiteto narodnih stremeljenj, rastočih iz ideje Zedinjene Slovenije, ki so se kljub vmesnim zagatam nadaljevala v ustavno dobo.

V malonedeljski župniji je postal tak vrelec narodne zavesti priljubljeni župnik Anton Kremlj. Narodnoprebudno delo v ljutomerske okraju se je razživelo zlasti v 60. letih 19. stoletja po zaslugi kmeta Antona Božiča (Jesenšek 2022: 14), ki je imel velike zasluge pri organiziranju malonedeljske básede in čitalnice (Vrbnjak 1968: 409–413).

Vloga in pomen Frana Kovačiča v slovenski zgodovinski zavesti

Vzporedno z narodnokulturnimi prizadevanji se je na slovenskem severovzhodu zelo zgodaj oglašala tudi zgodovinska zavest. Šlo je za spontano domoljubje razsvetljenskih zgodovinarjev Gmejnerja in Rojka ter romantikov Povodna, Kremlja in Trstenjaka, tudi delo Igorja Orožna, Janka Pajka in Matije Lubše; vse to pa je znanstvenozgodovinsko utemeljil Matej Slekovec, uveljavljeni mentor blestečega Frana Kovačiča.

Na začetku je glavno mentorsko vlogo opravil veržejski župnik Lovro Hanžekovič, ki je prav tako kot ljutomerski župnik Anton Klemenčič pošiljal sposobne kmečke mladeniče na gimnazijo v slovanski Varaždin, ne pa v takrat ponemčeni Maribor. Klemenčič se je začel zanimati za slovanske jezike in književnosti kot dijak varaždinske gimnazije, kasneje pa je svoje znanje nadgrajeval na teološkem študiju v Zagrebu. Poudarjam, da interes za slovanski jug ni značilen le

za Miklošiča, Vraza in Korošca, ampak tudi za mnoge druge Prleke. Klemenčič je nadaljeval študij na mariborskem bogoslužju, kjer je bil organizator Društva bogoslovcev (kasneje se je preimenovalo v *Slomšek*, v njihovem glasilu *Lipica* pa je sodeloval Matija Slavič). Društveniki so objavljali politične, leposlovne in znanstvene prispevke. Na študiju filozofije v Rimu je spoznaval kulturne dosežke tega mesta, knjižnice, arhive, muzeje, hkrati pa je se je začel zavedati kulturne zaostalosti štajerskih Slovencev. Po opravljenem doktoratu je kot profesor na mariborski teologijiprofesuri v Mariboru je kot urednik bogoslovnega glasila *Voditelj v bogoslovnih vedah* leta 1898 proučeval tudi članke o slovenski cerkveni zgodovini in pri tem opozarjal na širšo kulturno problematiko. Ko je bil v Mariboru po škofijski sinodi leta 1896 ustanovljen lavantinski škofijski muzej, je Kovačič poskušal organizirati posebno lavantinsko muzejsko društvo. Srečal se je z Matejem Slekovcem – oba sta bila človeka zgodovinske vede, le da je Kovačič vanjo vstopal, Slekovec pa se je zaradi starosti od nje že poslavljal (Vrbnjak 1967: 6).

Iz korespondence med Kovačičem in Slekovcem spoznavamo, da je Kovačič čutil potrebo po muzejskem društvu, ki bi registriralo umetnine in starine. Slekovec je dvomil, da bi se ideja lahko uresničila, saj se je med duhovniki le malokdo zanimal za to stvar. Opozarjam na superiornost Slekovca – duhovnika, raziskovalca in pisca kronik, ki so bile izhodišče za številna Kovačičeva. Slekovec je bil pravo nasprotje plitkosti duhovnikov, ki so ga obdajali. Kovačiča je spodbujal, da je v graškem deželtnem arhivu študiral izvirne listine, Kovačič pa je ob spoznal, da mora Maribor dobiti muzej, knjižnico, arhiv ter lastno glasilo (Vrbnjak 1967: 7).

S Kovačičem je povezano tudi delo *Znanstvenega kluba* (1902–1903). V Mariboru so obravnavali različna humanistična vprašanja in porodila se je ideja o ustanovitvi zgodovinskega društva. Kovačič se je posvetoval s slovenskimi znanstveniki na Dunaju, v Gradcu in v Ljubljani. 18. marca 1903 je s Henrikom Schreinerjem sklical občni zbor v mariborski Čitalnici in ustanovil Zgodovinsko društvo (Vrbnjak 1967: 24–25), ki je že naslednje leto začelo izdajati *Časopisa za zgodovino in narodopisje*. Slovensko narodno prebujanje je bilo utemeljeno na »višjem nivoju« in z željo, da se z znanstvenim delom pokaže, kako zelo smo Slovenci zreli tudi za historično osmišljanje svoje narodne biti. Osveščeni posamezniki so začutili svojo vlogo v času velikih sprememb v zelo usodnih trenutkih za narod. Ustanovitev društva za proučevanje domače zgodovine je bil pomemben domoljubni korak, ki je vzbujal slovensko samozavest. Šlo je za pomembno Kovačičevo odločitev, ki je osmislila in nadaljevala domoljubno delo predhodnikov. Kovačičeva prizadevanja za muzej, ki naj bi na slovenskem Štajerskem postal institucija za zbiranje knjig za knjižnico, so obrodila bogate sadove in nastale so tri ustanove: Narodni muzej, javna Študijska knjižnica in Banovinski arhiv.

Slovincem na levi in desni strani Mure je prebujal zgodovinski spomin z razpravo *Doneski k starejši zgodovini Murskega polja* (ČZN 1919), napisal pa je tudi številne monografije, npr. *Trg Središče* (1910) in *Ljutomer. Ljutomerska zgodovina trga in sreza* (1926), *Slovenska Štajerska in Prekmurje* (1926), med cerkvenozgodovinskimi deli izstopa obsežna *Zgodovina lavantinske škofije* (1928), bil pa je tudi pomemben urednik in cerkveni funkcionar (Vrbnjak 1967: 24–25).

Kovačič je na Pariški mirovni konferenci v okviru Etnografske sekcije sodeloval z Matijo Slavičem pri določanju slovenske severne meje. Verstovski je pisal, da je konferenca škandal prve vrste, saj so zastopniki bili le statisti mednarodno uveljavljenih diplomatov. Kovačič in Slavič sta pripravila elaborate, v katerih sta znanstveno argumentirala slovensko naselitev panonskega prostora. Komisija jima sprva ni sledila in je severno mejo določila na reki Dravi ter predlagala plebiscit, ki bi to potrdil. Jugoslovanske interese je zastopal diplomat Ivan Žolger, ki je bil tudi edini nekdanji slovenki diplomat in minister v avstro-ogrski državi. S pomočjo argumentov, ki jih je pripravil Kovačič, je možnost plebiscita razširil na ptujsko (levi gred Drave) in na celotno ljutomersko območje. Komisija je hitro ugotovila, da tak plebiscit ne bi uspel, zato so odstopili od ideje, da bi bila Drava mejna reka – severna meja je bila pomaknjena višje na sever in slovenska Štajerska (razen Radgonskega kota) je bila priključena Jugoslaviji (Teplý 1966: 315–317). Hkrati se je reševalo tudi vprašanje Prekmurja, ki ga je v slovenskih okvirih argumentiral Slavič. Zdelo se je že, da bo Prekmurje kljub temu izgubljeno. Slavičeva prizadevanja pa so obrodila sadove, ko mu je na Pariški mirovni konferenci prisluhnil srbski znanstvenik Mihajlo Pupin. Bil je ugleden profesor na kolumbijski univerzi in prijatelj ameriškega eksperta majorja D. W. Johnsona, vodilnega diplomata na Pariški mirovni konferenci in prav tako ameriškega profesorja. Johnson je na terenu preveril vse Slavičeve dokaze in Prekmurje je bilo vrnjeno matičnemu slovenskemu ozemlju ter takratni jugoslovanski državi (Teplý 1966: 316–317).

Anton Korošec v zgodovinski zavesti slovenskih Štajercev

Most med zgodovinsko teoretičnimi in državotvornimi aktivnostmi predstavlja duhovnik in politik Anton Korošec (Jesenšek, ur. 2020). Že kot semeniščnik je v šolskem letu 1892/1893 sodeloval v društvu z vrstniki, ki so se kasneje uveljavili v cerkvenem in javnem življenju: škof Ivan Tomažič, Matija Slavič, Fran Kovačič, Avgust Stegenšek. V društvu, ki so ga imenovali *Slomšek*, so delovali predvsem Prleki, ki so se posvečali teološkimi in filozofskimi vprašanjem ter so v duhu tradicije gojili stike s Slovaki, Čehi in nato vse bolj s Hrvati. Korošec je ugotavljal, da so slomškovci delovali v času velikih sprememb. V Monarhiji je

vladalo veliko nezadovoljstvo in povsod sta bila prisotna nemir in »šumenje«; organizirali so se različni tabori, na katerih se »ločujejo in zbirajo« duhovi, človeštvo pa je stalo pred »viharnimi časi« (Lipica 1992/93: 257). Korošec je to občutenje poznal, zato je razumel izjemnost trenutka in potrebo po nečem novem, drugačnem, naprednejšem, kar so čutili tudi naši modernisti. Za Korošca je bilo leta 1895 usodno srečanje z Janezom Evangelistom Krekom, organizatorjem slovenskega narodno krščansko akademskega gibanja (Krek 1961: 75). Korošec je začel odpirati socialno vprašanje v okviru krščanskega etosa, saj se je kot kmečki sin zavedal, da je potrebno skrbeti za obstoj kmečkega stanu. V mešetarijih in posrednikih je prepoznal pijavke kmečkih množic, zato si je prizadeval za ustanovitev zadrug. Narodno obrambne odtenke dotedanjih domoljubov je stopnjeval in usmerjal v kmečko politično gibanje in se tako pripravljaj na bližnje državnozborske volitve (Slovenski gospodar 1897: 37). Politično stopnjevanje se kaže v njegovem članku *Naša prihodnost pod habsburško krono*. Tik pred sprejemom urednikovanja *Slovenskega gospodarja* je namigoval na združitev z južnimi brati in nakazoval zametke majniške deklaracije iz leta 1917 (Slovenski gospodar 1896: 38). Stopnjeval je misel o slovenski samostojnosti, ki jo je poudarjal v *Našem domu*, tj. novi prilogi *Slovenskega gospodarja*, v kateri je oblikoval svoj strankarski aparat in se pripravljaj na parlamentarni nastop (Bister 1992: 27–35). Čeprav leta 1902 še ni uspel na volitvah za štajerski deželni zbor, je Korošec nadaljeval s političnim delom, tako da je vključil mladi rod zavednih, katoliško mislečih Slovencev na Štajerskem ter že leta 1903 organiziral tri manifestativne zборе (Bister 1992: 36).

Maja leta 1906, potem ko je leto poprej doktoriral iz teologije, je Korošec kot novo izvoljeni poslanec splošne kurije za volilno okrožje Celje zmagal na državnozborskih volitvah. Prizadeval si je tudi za rešitev kmečkega vprašanja na Dravskem polju (Bister 1992: 41–52). Pozimi leta 1906/1907 je novi volilni zakon uveljavil več sprememb. Liberalci so ustanovili Narodno stranko za Štajersko, politični misleči katoliki pa so dotedanji pododbor Slovenske krščansko-socialne zveze spremenili v samostojno Krščansko socialno zvezo za Štajersko, ki ji je predsedoval Anton Korošec. 31. januarja 1907 je bila ustanovljena Slovenska kmečka zveza za Štajersko, Korošec pa je kot njen kandidat v volilnem okrožju Rogatec – Šmarje – Kozje z veliko večino zmagal na volitvah 14. maja 1907 (Bister 1992: 53–56). Korošec je postal duhovni voditelj mladega krščansko-socialnega rodu, njegova katoliška, narodna, socialna in kmetsko poudarjena stranka pa je prevladala v političnem življenju na slovenskem Štajerskem (1992: 53–56).

Zaključek

Raputhov evangelij in aktivnosti Svetourbanske akademije so izraz istih prizadevanj, ki so gnale slovenske protestante v 16. stoletju – uporaba maternega jezika, in sicer najprej in predvsem v liturgiji, ki bi jo ljudstvo tudi razumelo. Svetourbanski akademiki so nihali med kajkavščino, kranjščino in domačim jezikom, ko so poskušali oblikovati ljudem razumljiv jezik in uveljaviti panonske različice slovenskega knjižnega jezika. Skozi vsa stoletja izstopa pomembna vloga domačih župnikov, ki so usmerjali nadarjene kmečke sinove v šolanje. Razmere v preteklosti temu niso bile naklonjene in le redki izbranci so se lahko primerno izšolali. Šlo je za kult župnika, ki je bil v danih (kmečko)kulturnih razmerah duhovna nadgradnja avtoritete, rastoče iz paternalističnih prvin kmečkega človeka.

V spremenjenih družbenozgodovinskih razmerah po marčni revoluciji je moč avtoritete duhovnika pri ljudstvu začela prehajati v lidersko narodnobuditeljsko vlogo. Genetične korenine tega pojava izhajajo iz dejstva, da je duhovnik človek, ki prihaja iz ljudstva ter živi in dela z ljudstvom, predvsem pa je nosilec krščanskih vrednot, ki so duhovni temelj celotnega bivanjskega habitusa slovenskega kmečkega ljudstva. Zgodovinski primer takega duhovnika na slovenskem severovzhodu v drugi polovici 19. stoletja je ljutomerski župnik Anton Klemenčič.

Tako zasnovana avtoriteta duhovnika je lahko dosegla naravni univerzalizem delovanja, ki temelji na odnosu med verskim/duhovniškim in širše kulturno usmerjenim poslanstvom duhovnika, predvsem pa je v službi duhovnika, ki deluje za slovenski narod. Le iz tega kulturnega univerzalizma, zlasti pa sožitja med ljudstvom in duhovnikom, se pravi širšim farnim občestvom in obdajajočim družbenim ter duhovnim kozmosom, je v duhovniku zrasel čut za narodno celovitost in zgodovinski spomin, v prelomnih razmerah pa se je oblikovala tudi vizija slovenske državotvornosti.

Literatura

Štefan BARBARIČ, 1965: Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. *Panonski zbornik*. Ur. Franc Zadavec. Murska Sobota: Pomurska založba. 72–130.

Feliks J. BISTER, 1992. *Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju*. Ljubljana: Slovenska matica. 27–56.

Jože FTIČAR, 1966. Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi medsebojni stiki. *Panonski zbornik*. Ur. Franc Zadavec. Murska Sobota: Pomurska založba. 117–130.

Jože FTIČAR, 1968. Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju. *Svet med Muro in Dravo*. Ur. Viktor Vrtnjak. Maribor: Založba obzorja Maribor. 346–382.

- Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta.
- Marko JESENŠEK, 2021: *Kremplov vpliv na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika. Deroči vrelec Antona Kremla*. (Zora 141). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba. 13–68.
- Marko JESENŠEK, 2022: *Malonedeljsko čitalništvo in slovenski jezik. Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*. (Zora 146). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 7–39.
- Marko JESENŠEK (ur.), 2020: *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije*. Ur. Marko Jesenšek. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča.
- Andraž JEŽ, 2016: *Stanko Vraz in nacionalizem. Od narobe Katona do narobe Prešerna*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Anton KOROŠEC, 1897: Krščanski in socialni etos. *Slovenski gospodar* 5, 37 (4. februar 1897).
- Miha KREK, 1961: Iz življenja in dela dr. Antona Korošca. *Zbornik – Koledar Svobodne Slovenije*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija. 75–86.
- LIPICA, 1892/1893: *Lipica* 21/8, 257 (15. 5. 1893).
- Fran PETRE, 1939. *Poizkus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Miran PUCONJA, 2009. Kulturnozgodovinska določila panonske evroregije. *Ena meja – dve etnologiji?* Ur. Željka Jelavić, Sanja Potkonjak, Helena Rožman. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo. 157–170.
- Miran PUCONJA, 2011: *Slovenska kmečka kultura*. Murska Sobota: Klar.
- Jakob RIGLER, 1968. Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. *Svet med Muro in Dravo*. Ur. Viktor Vrbnjak. Maribor: Založba obzorja Maribor. 667–672.
- Bogo TEPLÝ, 1966: Dr. Fran Kovačič in Dr. Matija Slavič – njuno delo za Prekmurje. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 315–318.
- Davorin TRSTENJAK, 1853: Starozgodovinski pomenki. *Kmetijske in rokodelske novice* 11/53, 210 (2. 7.1853); 11/44, 214 (6. 7. 1853); 11/55, 218 (9. 7. 1853)
- Viktor VRBNJAK, 1967: Dr. Fran Kovačič. *Vestnik* 41/43, 6–25.
- Viktor VRBNJAK, 1968. Prvi slovenki tabor v Ljutomeru. Ur. Viktor Vrbnjak. *Svet med Muro in Dravo*. Ur. Franc Zadavec. Maribor: Založba obzorja Maribor. 382–474.
- Viktor VRBNJAK, 1998: Vzgoja in izobraževanje na slovenskem Štajerskem v Volkmejerjevem času. *Vokmerjejev zbornik*. (Zora 1). Ur. Jože Lipnik. Maribor: Slavistično društvo. 103–125.

Zusammenfassung

DIE ROLLE DER PRIESTER IN NATIONALEN AUFSTANDSBEWEGUNGEN

Die rekatholisierende jesuitische Kontinuität manifestierte sich auch in Prlekija (im Nordosten der slowenischen Steiermark) in den Übersetzungen des Parhamer-Katechismus; davon sind mehrere Versionen erschienen, die sprachlich zwischen dem Kajkavischen und dem Prlekija-Dialekt schwankten. Die verpflichtende Aufgabe der Geistlichen, religiöse Texte zu veröffentlichen, wurde von den Mitgliedern der sog. St. Urban-Akademie in Destrnik fortgeführt, wandelte sich jedoch gleichzeitig in eine praktisch-utilitaristische und didaktische Tätigkeit.

Der Auftrag zur nationalen Erweckung, den Lernende aus der slowenischen Nordoststeiermark in Varaždin als Schüler des dortigen Gymnasiums erhielten, wandelte sich durch ihr Studium am Grazer Theologischen Seminar zum bewussten Slowenentum, welches sie als geistliche Hirten in ihren Heimatorten verbreiteten.

Anton Kremlj und Anton Klemenčič waren Priester in Mala Nedelja bzw. Ljutomer und dazu berühmte Volkstribune, die die slowenisch orientierte Bauernbevölkerung in organisierte öffentliche Auftritte einbezogen. Zum Bewusstsein der Zugehörigkeit zur slowenischen Nation trug ebenso die umfangreiche und vielfältige kulturelle Tätigkeit der Priester Božidar Raič und Davorin Trstenjak bei, die für ihre entschiedenen und viel beachteten öffentlichen Auftritte bekannt waren.

Priestern Simon Povoden und Lovro Vogrin war klar, dass das historische Bewusstsein den Nationalgeist erweckt, und die steirische Nationalbegeisterung wurde auch von Anton Kremlj mit seinem historischen Werk *Dogodivšine štajerske zemle* gesteigert. Priester und Chronist Matej Slekovec, Prälat und bedeutender Historiker Fran Kovačič, Theologe und Übersetzer Matija Slavič, der sich um die Festlegung der slowenischen Grenze im Nordosten verdient gemacht hat, sowie Priester und slowenischer Politiker Anton Korošec setzten diesen Weg fort.

Im Allgemeinen waren Priester bäuerlicher Herkunft. Das ursprüngliche Nationalgefühl erhoben sie zur kreativen Lösung sozialer und sprachlicher Konflikte. Im Priesterberuf verteidigten sie Werte, die auch der slowenischen Bevölkerung eigen waren. Dies verschaffte ihnen einen Vorteil gegenüber Verteidigern nationaler und anderer allgemeiner Werte, die aus einem liberalen und Kapitalumfeld stammten.

Dajnkov *Veliki katekizem* za katoliške Slovence med Muro in Dravo

Vinko Škafar

Breg 18, SI 3000 Celje, vinko.skafar@rkc.si

Avtor predstavlja *Veliki katekizem*, ki ga je Peter Dajnko (1787–1873) prevedel iz nemščine v vzhodnoslovenski (knjižni) jezik. Izšel je v treh izdajah (1826, 1833, 1837) in je bil namenjen katoliškim Slovcem med Dravo in Muro, ki so spadali v sekovsko škofijo. V vseh treh izdajah je Peter Dajnko uporabljal novi slovenski črkopis, ki se je po njem imenoval dajničica. Pomembno je predvsem to, da je bil Dajnkov *Veliki katekizem* obvezna osnovnošolska knjiga.

Ključne besede: Peter Dajnko, *Veliki katekizem*, Christoph Bartholomäus Anton Migazzi, Johann Ignaz von Felbiger, Jurij Japelj, Slovenci med Muro in Dravo

Der Autor stellt den Großen Katechismus (*Veliki katehizem*) vor, den Peter Dajnko (1787–1873) aus dem Deutschen in die oststeirische Landesvariante der slowenischen Schriftsprache übersetzte. In drei Auflagen erschienenenes Werk (1826, 1833, 1837) war für katholische, zwischen den Flüssen Drau und Mur lebende und zur Diözese Seckau gehörende Slowenen bestimmt. Für alle drei Ausgaben ist die neue slowenische Schrift namens Dajničica charakteristisch. Besonders zu betonen ist, dass Dajnkos *Veliki katehizem* ein Pflichtlehrbuch in der Grundschule war.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, *Veliki Katehizem*, Christoph Bartholomäus Anton Migazzi, Johann Ignaz von Felbiger, Jurij Japelj, Slowenen zwischen Mur und Drau

Uvod

Tridentinski koncil (16. stoletje) si je postavil pomembno nalogo pripraviti nov katekizem, ki naj bi upošteval koncilске dekrete z različnih teoloških področij (dogmatično, moralno, biblično, cerkvenopravno). *Catechismus Romanus*, ki je bil leta 1566 po ukazu papeža Pija V. objavljen v latinščini, je bil podlaga različnim narodnim in stanovskim katekizmom. Raziskavo sem umestil v obe Radgoni, nemško (danes Bad Radkersburg)¹ in slovensko (danes Gornja

¹ Cerkev sv. Janeza Krstnika v današnji avstrijski Radgoni se omenja leta 1402, kot samostojna župnija pa šele ob koncu 15. stoletja, ko se je kot nova župnija ločila od župnije in cerkve sv. Ruperta, ki je stala v današnji slovenski Gornji Radgoni. V letih 1395–1542 so imeli v avstrijski Radgoni samostan s cerkvijo sv. Jakoba avguštinski kanoniki, ki so leta 1542 samostan s cerkvijo zapustili. Leta 1614 so kapucini dobili skoraj porušen avguštinski

Radgona),² ki sta v Dajnkovem času spadali v Sekovsko škofijo s sedežem v Gradcu. Začel bom z ohranjanjem slovenščine v 17. in 18. stoletju v obeh današnjih Radgonah. Nato bom na kratko predstavil slovenske, predvsem slovensko štajerske katekizme v drugi polovici 18. stoletja, nastanek avstrijskega *Velikega katekizma*, ki je leta 1777 izšel na Dunaju, Japljev (1779) in predvsem Dajnkov (1826, ²1833, ³1837) prevod tega uradnega avstrijskega katekizma. Kot zanimivost bom predstavil cerkveno in državno dovoljenje za natis Dajnkovega prevoda *Velikega katehizma* in objavil *Predgovor* Dajnkovega katekizma iz leta 1837, ki je nekatekizemski uvod v uradno besedilo z vprašanji in odgovori. Vsebino katekizma bom samo nakazal, nekaj več pozornosti, čeprav samo vzorčno, bom posvetil opombam, ki jih je Dajnko prevedel iz avstrijskega *Velikega katehizma* in je z njimi obogatil uporabnike svojega vzhodnoštajerskega prevoda; Japelj jih ni prevedel.

Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju v Radgoni

O slovenščini v današnji avstrijski Radgoni sem pred leti objavil dva prispevka (Škafar 2003: 17–51, 2005: 171–183). V knjižnici varaždinskega kapucinskega samostana sem našel *Dalmatinovo Biblijo*, ki je do razpusta kapucinskega samostana v avstrijski Radgoni (1816) pripadala radgonskemu kapucinskemu samostanu – lastnik *Loci Capucinatorum Radkerspurgi* je vpisan v sedanji varaždinski izvod Dalmatinove biblije (Škafar 2003: 44–46). Kapucini v avstrijski Radgoni so imeli ob nemških redno tudi dva slovenska pridigarja, »praznične-ga« in »rednega« (Škafar 2003: 33–34). P. Zaharija iz Jarenine je v popisu vseh radgonskih kapucinov leta 1740 omenjen kot redni slovenski pridigar in voditelj procesije (Škafar 2003: 33); to pomeni, da so tudi v avstrijski Radgoni uprizarjali spokorniško slovensko pasijosko procesijo podobno kot v Škofje Loki (leta 1721 jo je napisal p. Romuald Marušič). To dokazuje, da so prebivalci avstrijske Radgone in njene okolice, tj. štajerski Slovenci iz slovenskih vasi, ki so spadale v župnijo avstrijske Radgone, dobivali evangeljsko oznanilo tudi v slovenskem jeziku. V 17., 18. in na začetku 19. stoletja so radgonski kapucini v Marijini

samostan, ki so ga leta 1617 začeli obnavljati. V avstrijski Radgoni so kapucini ostali do leta 1816, torej dvesto let.

² Gornjeradgonska cerkev sv. Ruperta se omenja kot župnijska cerkev že leta 1446. Današnja Župnija sv. Petra v Gornji Radgoni je bila »ponovno« ustanovljena kot župnija 22. 5. 1811, sedanja gornjeradgonska cerkev pa je bila zidana leta 1813, pozneje podrti in spet zidana ter posvečena 1892.

cerkvi pridigali v slovenščini. Vse do leta 1920 so v avstrijsko Radgono radi prihajali tudi verniki iz Prekmurja in Slovenskih goric, na kar spominja tudi slovenski napis nad vrati radgonske Marijine cerkve. Gotovo je Peter Dajnko kot dolgoletni kaplan v avstrijski Radgoni slovensko pridigal in vodil različne pobožnosti prav v radgonski Marijini cerkvi. Domnevam, da je v Marijini cerkvi tudi razlagal ali vsaj predstavil prvo izdajo svojega *Velikega katehizma*, ki je izšel leta 1826, ko je bil kaplan v avstrijski Radgoni. Marijina cerkev je bila do konca prve svetovne vojne »slovenska cerkev« in so v njej bila različna bogoslužja in pridege v slovenščini med mašo, ki je bila takrat v latinščini.

Z avstrijsko Radgono sta v času Marije Terezije sredi 18. stoletja povezana tudi dva slovenska rokopisa kapucina p. Bernarda Apostla (1711–1784) iz Maribora: droben rokopis *Slovenski priročnik molitev za bolnike* (Radgona, 1757) in obsežen rokopisni *Nemško-slovenski slovar* (*Dictionarium Germanico-Slavonicum*, 1760), ki ima 55.524 besed (Škafar 2003: 37–44).

Peter Dajnko je imel še posebno srečo, da je v njegovem radgonskem času do leta 1831, ko je odšel k Veliki Nedelji, v obeh Radgonah bila slovenščina »domača«, saj so ljudje lahko kupovali slovenske knjige »v Alojz Wajcinger'ovemi knjiži«, ki je bila v avstrijski Radgoni. Leta 1810 je Janez Nepomuk Primic (1785–1823) ustanovil v Gradcu *Slovensko društvo* (*Societas slovenica*) in že leta 1811 dal pobudo za ustanovitev stolice slovenskega jezika na graškem liceju, na katerem je slovenščino poučeval – zaradi bolezni – žal samo do leta 1813. Gotovo je vse to vplivalo na Dajnka dijaka in nato graškega študenta filozofije in teologije. Gradec je spodbudno vplival na ambicioznega in nadarjenega študenta ter poznejšega jezikoslovca, kulturnika in duhovnika Petra Dajnka, ki je dočakal visoko starost.

Slovenski katekizmi v drugi polovici 18. stoletja

Na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem, v Prekmurju in na Primorskem so se uveljavile različne priredbe in izdaje katekizmov (Andoljšek 1978: 41–43). V Ljubljani in na Štajerskem je bil v uporabi katekizem Ignaca Parhamerja (1715–1786). V Ljubljani je kranjski Parhamerjev *Cathechismus, tu je bukvice tiga ispraševanja* izšel večkrat (1760, 1761, 1762, 1766, 1770), tri vzhodnoštajerske različice prevodov (17158, 1764 in 1777) pa so izšle v Gradcu pod naslovom *Občinska knjižica ispitavanja (Kratka spitavanja teh pet štukov keršanskoga navüka)*. Prvo graško izdajo je najbrž pripravil Gregor Jožef Plohl (1730–1800), ki je obiskoval gimnazijo v Varaždinu, filozofijo in teologijo študiral v Gradcu, nato pa je bil ptujski župnik in dekan. Parhamerjev katekizem je bil za »graške« Slovence leta 1758 natisnjen v kajkavskem jeziku in črkopisu; druga izdaja leta 1764 je

ohranila kajkavski črkopis, vendar se je oddaljila od kajkavščine; v tretji izdaji leta 1777 je kajkavski črkopis zamenjala bohoričica, v vzhodnoštajerskem jeziku pa je ostalo le še nekaj kajkavizmov (Jesenšek 2015: 82–83). Martina Orožen (1973: 130) misli, da je vzhodnoštajerski Parhamerjev katekizem s prevzemom bohoričice dokazal, da je bil kranjski knjižni jezik tudi na tem področju dovolj znan, zato je bila naslonitev nanj naravna in edino možna. Nekaj časa so v slovenskem delu Sekovske škofije uporabljali tudi katekizem, ki gaje pripravil duhovnik Peršič in je izšel leta 1782 v Gradcu (Snoj 1985: 392–393).

Jožef Anton Jakomini (1755–1830), teologijo je študiral v Rimu in je bil lavantinski župnik, je iz latinščine prevedel poseben katekizem, ki je izšel leta 1790, leta 1791 pa je izdal tudi kateheze v latinščini, ki jih je v slovenščino prevedel Andrej Reya, župnik v Zibiki.

V Istri sta znana Klepšetov *Synopsis catechetica* (Katehetski povzetek) iz leta 1743 in 1757 ter izgubljeni Kosanov katekizem iz leta 1749 (Snoj 1985: 390–393).

Avstrijski Veliki katekizem

V deželah pod habsburško oblastjo je Marija Terezija 6. decembra 1774 izdala *Splošne šolske naredbe*, ki so uvedle šolsko obveznost in verouk kot obvezni predmet. Za verouk v šoli je bil potreben primeren učbenik – katekizem, ki je leta 1777 izšel na Dunaju. Izvod uradne izdaje katoliškega katekizma je danes ohranjen v knjižnici Univerze v Freiburgu: *Der grosse Katechismus mit Fragen, und Antworten samt der Einleitung in die Kenntniß der Gründe der Religion und den beweisenden Stellen zum Gebrauche in den kaiserl. königl. Staaten. Wien 1777.*³ V njem je z datumom 12. 7. 1777 objavljena spremna beseda takratnega dunajskega nadškofa kardinala Krištofa Bartolomeja Antona Migazzija (1714–1803 Wien), zato nekateri ta katekizem imenujejo kar Migazzijev *Veliki katekizem*; pri nas je znan kot Felbigerjev katekizem (Felbiger je bil avtor tega avstrijskega *Velikega katekizma*). Katekizem vsebuje vprašanja in odgovore o veri, upanju in ljubezni, o zakramentih, krščanski pravičnosti in poslednjih rečeh in je bil namenjen učiteljem verouka – krajši različici sta Izvleček iz *Velikega katekizma* in mali katekizem, ki je prirejen za veroukarje in ima dodan abecednik za veroučence. Avtor *Velikega katekizma* je Johann Ignaza von Felbiger (1724–1788), ki je bil od leta 1758 opat avguštinskega samostana v Zahaniju na Poljskem. Njegova šolska reforma v Nemčiji je navdušila katoličane in protestante. Cesarica Marija Terezija ga je leta 1774 povabila na Dunaj in ga imenovala za generalnega komisarja za šolstvo za avstrijsko in češko deželo cesarstva.

³ Katekizem mi je oskrbel Vinko Rajšp.

Felbiger je s sodelavci leta 1776 napisal dvojezični nemški in srbski pripomoček za pravoslavne otroke v Banatu.⁴

Japljev prevod avstrijskega *Velikega katekizma*

Slovenski prevod avstrijskega *Velikega katekizma* je izšel v Ljubljani leta 1779. Najprej je grof J. N. Edling, referent za šolstvo in reformator šolstva na Kranjskem, izdal *Izvečik tega velikega katekizma s vprašanji inu odgovormi*, nato pa je Jurij Japelj, ki ga je pritegnil k sodelovanju ljubljanski škof Herberstein, pripravil tudi dvojezično izdajo celega katekizma: *Ta veliki katekizmus z vprašanji inu odgovormi*. Japljev katekizem je dobesedni prevod avstrijskega *Velikega katekizma*, ki ga je izdala konferenca avstrijskih škofov pod pokroviteljstvom dunajskega nadškofa Migazzija in s sodelovanjem strokovnjaka za šolsko reformo Felbigerja. Japljev *Veliki katekizem* ima samo katekizemska vprašanja in odgovore, ne vsebuje pa uvodov in opomb, ki v nemški izdaji utemeljujejo vprašanja in predvsem odgovore z navedki iz Svetega pisma. Dve izdaji Japljevega katekizma sta dvojezični (1779, 1789), ostale pa samo slovenske (1787, 1793, 1800, 1804, 1809) (Snoj 1985: 392).

Dajnkov prevod avstrijskega *Velikega katehizma*

Legan Ravninar (1998: 171–181) je predstavila liturgično terminologijo v Dajnkovih katekizmih, Škafar (1998: 275–295) pa Dajnkovo nabožno slovstvo, tudi tri izdaje Dajnkovega *Velikega katehizma*, in Dajnkovo teologijo (Škafar 1999: 501–525), ki je seveda navzoča tudi v njegovi drugi nabožni literaturi.

Dajnko je leta 1826 prevedel avstrijski veliki katekizem (Felbiger 1777) za Slovence med Muro in Dravo⁵ in ga objavil v dajncici (Dajnko 1826). Prvi izdaji⁶ sta v naslednjih enajstih letih sledili še dve (Dajnko 1833⁷ in 1837⁸). Vsakokratna izdaja Dajnkovega *Velikega katehizma* ima novo dovoljenje Sekovskega

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Ignaz_von_Felbiger

⁵ Z jožefinsko preureditvijo škofijskih meja so leta 1785 k Sekovski (graški) škofiji južno od Drave prišle župnije mariborskega okrožja: Sv. Barbara pri Borlu, Zavrch, Leskovec v Halozah, Cirkovce, Sv. Janž na Dravskem polju, Hoče, Slivnica, Ruše, Limbuš, Sv. Magdalena v Mariboru, Devica Marija v Puščavi in Sv. Lovrenc na Pohorju. Tako je okoli 200.00 Slovencev »bilo prideljenih nemški sekovski škofiji« (Kovačič 1928: 324).

⁶ Prvo izdajo Dajnkovega katekizma hranijo: NUK 10247, UBG I 10 405, UKM 27 699, itd.

⁷ Drugo izdajo Dajnkovega katekizma hranita: NUK 10282, TKM T 4-1/1833, itd.

⁸ Tretjo izdajo Dajnkovega katekizma hranijo: NUK 92156, TKM T 4 1/1837, KIP 807, itd.

škofijskega ordinariata v Gradcu in graškega Gubernija za Štajersko. Vzorec dovoljenja, ki predstavlja postopek cerkvenih in civilnih dovoljenj za uradni šolski veroučni učbenik, navajam po drugi izdaji (Dajnko 1833: II):

Nr. 1041. Im vorliegenden Werke: Der grosse Katechismus etc. wird nichts gefunden, was der katholischen Glaubens oder Sittenlehre entgegen wäre, und wird gegen die Drucklegung in geistlicher Beziehung kein Anstand gestellt. – Oder in windische Sprache:

V' nazočni knigi: Veliki Katehizem i. t. d. nič ne je najti, kaj bi bilo proti katoliškemu vernemu ali zadržavanskemu navuki, ino zato v' duhovnem ogledi sme natisnjena biti.

Von dem fürstbischöflich Seckauer Ordinariate zu Gratz am 1. May 1833.

ROMAN,⁹ mp.

Joseph Prasch, mp. Cons. Secr.

Reimprimatur.

Vom k. k. steyerm. Gubernium in Gratz am 19. May 1833.

Franz Krabath, mp., Gub. Rath.

Vorgemerkt.

Vom k. k. Bücherrevisionsamte zu Gratz am 21. May 1833.

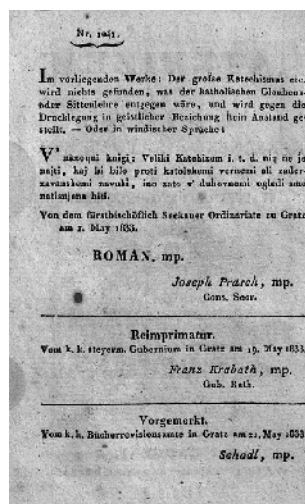
Schodl, mp.

Slika 1: Upodobitev Kristusa z otroki (1833)

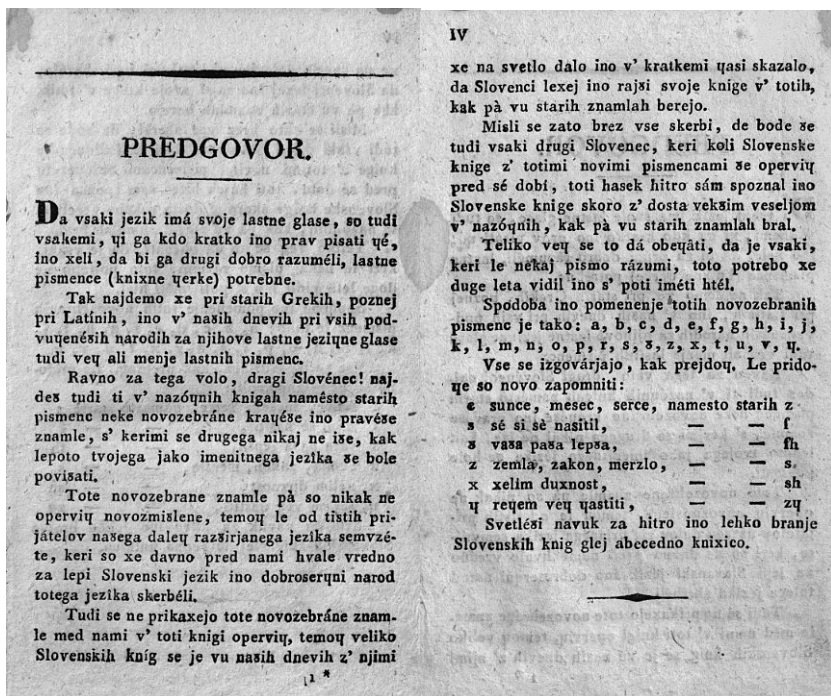
Slika 2: Naslovnica (1833)

Slika 3: Dovoljenje (1833)

⁹ Roman Franz Xaver Sebastian Zängerle (1824–1848), sekovski škof.

Dajnko je prevodu katekizma dodal dva *Predgovora*. V prvem, krajšem (Dajnko 1837: III–IV) je predstavljen črkopis dajničica:

Slika 4: Predgovor (Dajnko 1933: III–IV)

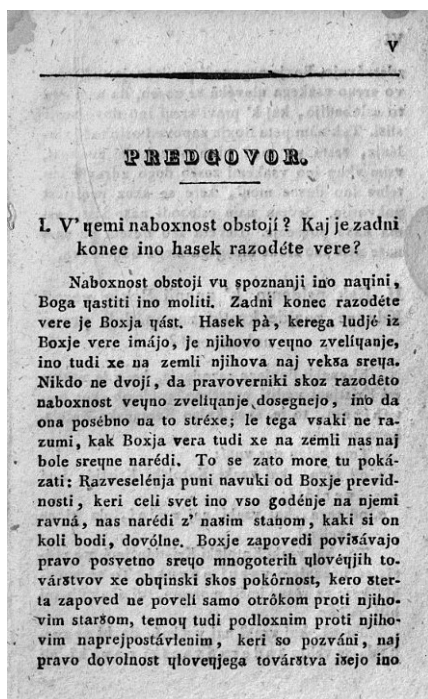
Drugi, daljši predgovor pa učitelja verouka uvaja v vprašanja in odgovore oziroma v vsebino verouka. Bralec v njem spozna Dajnkov vzhodnoštajerski (knjižni) jezik in vsebino avstrijskega uradnega *Velikega katehizma*. V *Predgovoru* objavljam Dajnkova razmišljanja pred katekizemskimi vprašanji in odgovori, ki niso del katekizma. *Predgovor* leta 1833 je enak kot leta 1837 (Dajnko 1833: V–XIII):

Predgovor

I. V' čemi nabožnost obstoji? Kaj je zadni konec ino hasek razodéte vere?

Nabožnost obstoji vu spoznanji ino načini, Boga častiti ino moliti. Zadni konec razodéte vere je Božja část. Hasek pá, kerega ludjé iz Božje vere imájo, je njihovo večno zveličanje, ino tudi že na zemli njihova naj vekša sreča. Nikdo ne dvoji, da pravoverniki skoz razodéto

nabožnost večno zveličanje dosegnejo, ino da ona posébnó na to stréže; le tega vsaki ne razumi, kak Božja vera tudi že na zemli nas naj bole srečne narédi. To se zato more tu pokázati: Razveselénja puni navuki od Božje previdnosti, kerí celi svet ino vso godénje na njem ravná, nas narédi z' našim stanom, kaki si on koli bodi, dovolne. Božje zapovedi povišávajo pravo posvetno srečo mnogoterih človéčjih továrštev že občinski skos pokórnost, kero šterta zapoved ne povelí samo otrókom proti njihovim staršom, temoč tudi podložnim proti njihovim naprejpóstávenim, kerí so pozváni, naj pravo dovolnost človéčjega továrštva íšejo ino zderžávajo. Božje zapovedi povišávajo tudi pravo srečo vsakega človéka še zoseb, da nam vse to oslobodíjo, kaj k'pravi sreči in dovolnosti sliši. Tak nam peta Božja zapoved oslobodi živlénje, šesta pa med hišnimi zakonci, zvestost, vsim vkup ino vsakemi zoseb dugo zdravje ino telne ino dušne moči, kere se skoz nečistost pokvaríjo. Sedma nam oslobodi našo lást, osma našo počtenje. Devéta ino deséta pa nam naše žéle ino zroke mnogega zlega odderžáva.

Slika 5: Predgovor (Dajnko 1933: V–XIII)

II. Kak pridemo k' znanji Božje vere? Kde se znajde kratki zapopádek prave nabožnosti?

K' znanji Božjega razodenja, kero je vsakemi Kristjani vediti potrebno, pridemo skos Katehizem, to je, skos knigo Keršansko-Katoliškega navuka.

Tota kniga nas vuči:

1. to, kaj vsaki Katoliški Kristján imá verjéti;
2. to, kaj vsaki naj včini, da bi se zveličal.

To, kaj vsaki Katolški Kristján imá verjéti, se imenujejo verni navuki. To so navuki, kere za resne iméti moremo, či si zveličani biti želímo.

To pá, kaj vsaki naj včíní, da bi se zveličal, se velijo zaderžávanski navuki, ali zapovedi za našo zaderžávanje. Njih ne smejmo samo znati, temoč tudi spuniti nje moremo.

1. Verni navuki.

Naj imenitnéši verni navuki stojíjo v'apostolski véri; znajde pá se tudi še v'ovih glavah Keršansko Katolškega navuka več vernih navukov, poséбно v' glavi od svetih sakramentov. Naj imenitnéši verni navuki se kratko tak zapopádnejo:

a) Božjo bitje, njegove lastnosti. Predne dužnosti, kere se iz znanja Božjih lastnosti nadájo. Je en Bog; on je od samsebe naj popunéšo, ino zato naše lubavi ino časti naj vrednéšo bitje; on je stvoríteľ, zderžávavec, ino ladavec vsih reči, proti nam naj dobrotliveši, ino proti žalostnim grešnikom milostíven. Človek ga ne smej samo spoznáti, krez vse lubiti ino njegovo volo spuniti; on se ga more tudi bojati, da je vsegavedóči ino vse zná, da je naj svetéši ino vse, kaj je hudo, odmetáva, ino kak naj pravičneši kaštiga.

b) Predni razodéti navuki od treh Božjih peršon
Božjo razodenje nas vuči, da so tri Božje peršone edne naravi ino ednega bitja. Oča, Sin ino Sveti Duh; ono nas tudi vuči, da je Bog Oča vse stvoril, da je druga Božja peršona človek postála, naj bi za naše grehe zadósta včínila, nas skos svojo terplenje ino smert z'nebeškim Očétom sprijaznila, od večnega pogubljenja rešila, nas krepost vučila, ino nam priklád za nasledúvanje dala; da nas Bog Sveti Duh vu svetemi kersti, ino skoz vredno doségnenje drugih svetih sakramentov posvečáva, ali posvečenje v'nas pomnožáva.

c) Od Kristusa sporóčene pomoči k'našemi zveličanji.
Včlovečen Božji Sin Kristus Jezus je premišlávaje Božjih zapovedi, molítbo ino svete sakramente kak pripomóči k'našemi zveličanji sporóčil; on nas je sam molíti, ino tudi keršansko pravico skos to vučil, da nas je od hudega odpominjal ino na dobro ali na krepost primárjal. On je tudi cirkvo, vidlivo zebránje svojih vernikov spočél, kere vudi vsi tisti biti morejo, ki si zveličanje želíjo; on je poslal Svetega Duha, kerí vso resnico vuči; on je obéčal pri svojih vernikih ostáti noter do konca sveta. Cirkva je stup ino terdina resnice, njej slíši oblást, dvojo réči vu vernih ino zaderžávanskih navukih razločiti; ona imá Jezu – Krista za nevidítnega, Rimskega papeža pá za vidítnega vajvoda.

d) Od človečjega stana
Perva dva človeka sta resen od Boga pravična ino po njegovi pripodóbi stvorjena; alipà skos svojvolno prelomljenje Božje zapovedi sta se pohujšala. Dobremi sta se odvernula ino na hudo prevzéla. Njúnji greh je nas ob svečéčo (posvečujočo, op. v. š.) milost spravil ino na hudo prenésel. Mi se zato hudóbní otróki na svet porodimo, ino še le skos sveti sakrament kersta otróki ino prijatelji Božji ino vudi Kristusove cirkve postanemo. Skos kerst se pervih staršov greha ravno tak mijemo ino osnažimo, kak se skos sakrament pokóre od duga tistih grehov rešimo, kere po kersti včínimo. Polek tega pá še le ostánemo dužni za naše grehe časne kaštige terpéti. Kaštige pervega greha so mnogotére telne ino dušne težáve ino slabosti, posebno pá smert. Smert obstoji v'ločenji duše od tela. Človečja duša je čisti duh, bitje, kero v'nas misli ino voli. Naša duša je nevmerjoča ino bode na vse veke živéla. Ona bode potém, kak človek dobro ali hudo dela, po smerti plačana ali kaštigana. Tela mertvih ludi bodo na konci sveta vstanule, vsako telo bode s'svojo dušo pá zedinjeno. Ludjé bodo té vsi vkup od Jezu-Krista sojeni, ino dobili ali večno plačo v' nebésah, ali večno kaštigo v' pekli.

2. Zaderžavanski navuki.

Zaderžavanski navuki nas vučijo, našo zaderžavanje tak ravnáti, da se Bogi dopádne.

a) Od dužnosti

Dužnosti so dela, kere smo dužni oprávlati. Občinksi navuk od naših dužnosti je v desetih Božjih zapovedah zapopádnjen. Neke posébné dužnosti pridejo tudi v' glavi od Keršanskega vupanja, od svetih sakramentov, ino posébnó v' glavi od Keršanske pravice naprej, ino se v' totih delih Keršanskega navuka razložijo. Dužnosti pá se tudi tak razstaviti dajo: Dužnosti so mnogotere, najmreč: proti Bogi, proti sebi samemi, ino proti bližnemi. Tote so za vsakega, niéden ne smej biti v' njih nepodvučen.

b) Predna zapoved Keršanskih zaderžavanskih navukov.

Predna zapoved Keršanskih zaderžavanskih navukov je: Včini iz lubavi proti Bogi vse, kaj se Božjim popunostam priméri, kaj se ti iz Božjih popunosti dava za dužnost, ino kaj je po njegoví razodéti voli dostojno; včini, kaj Jezusov navuk velí, kaj tvojo lastno, resnično, naj bolšo srečo, ino popuno dovolnost tvojega bližnega povišava. Popusti vse, kaj je hudo. Lubi bližnega, kak sebe samega. Bodi kreposten.

c) Kaj je krepost?

Keršansko krepost, od kere se v' navuki čiste nabožnosti govori, nam kniga Keršanskega navuka tak popíše: Keršanska krepost, občinski povédano, je dár, kerega Bog s'posvečéčo milostjo v' našo dušo vlejša, naj bi našo volo za take dela pripravil, kere so po Jezu-Kristovi zapovedi dostojne in večnega življenja vredne.

Krepost, v' občiski besedi, je le edna, ino obstoji v' močni voli, brezi vsega izvzétja, Božjim, Jezu-Kristovim, ino njegove cirkve zapovedam, ino tudi vestnemi poveljenji se pokorno skazati. Iz tote predne kreposti izhajajo vse posébné kreposti, kere se po svojih spočétnih zrokih ali Božje, ali zaderžavanske kreposti velíjo, ino od svojih mnogotérih reči tudi mnogotére iména imájo.

d) Kaj je pobožnost?

Ludjé, keri so za Boga volo krepostni, se imenujejo pobožni. Pobožnost ne obstoji vu lastnomisléčemi, zosebnimi ino nepoštenimi življenji, temoč vu prevéni skerbi, to včiniti, kaj se Bogi dopádne; pobožnost za to obstoji v' oprávljanji takih kreposti, za Boga volo, kere naj vekšo dobróto človéčjega továrstva povišavajo. Vživanje reči totega sveta je pobožnosti ne protivno; kajti pobožnost prepové le hudo vživanje posvetnih reči.

III. Kak se nabožnost more skazati?

Nabožnost, kak se je že v' začétki reklo, se more skos to skazati, da Boga spoznamo, častimo ino molimo.

1. Kdo imá nabožnost?

Nabožnost imá le tisti, keri skaže čast za Boga ino Božje reči, keri vu vsakemi svojemi činenji ino popušénji Boga pred očmi imá, keri je prevéno pripravljen ino maren, se po Božji voli ravnáti, keri Boga tak moli ino časti, kak Bog moljen ino časten biti čé. Is tega se vidi, da se nabožnost znotra ino zvuna more oprávlati.

2. Kak se nabožnost znotra oprávla?

Znotra se nabožnost oprávla, či nad Božjim razodenjem brez vsega dvojenja imámo dopádnjenje, ino se tém, kaj cirkva razlóči ino povelí, pokorno podložimo, se na Boga zanêsemo ino ga lubimo; či svojo serce k' Bogi povzdignemo ino ga za njegovo pomoč prosimo, ino z'

Božjo pripomočjo vse zvesto delamo; či smo pripravljeni njemu služiti; či smo močno k' redi, na njegovi naj sveteši voli iméti dopádnjenje, ino jo zvesto spuniti.

3. Kak se nabožnost zvuna oprávla?

Zvuna se nabožnost oprávla skos popuno spunenje Božjih ino cirkvenih zapovedi, skoz očivestno molitbo ino skoz zvesto nazóčnost pri Božji službi, kere naj imenitneši del pri pravovernikih v' altarskemi priporácanji ino v'pravemi vživanji svetih sakramentov, posebno Presvetega Rešnega Tela obstoji. Tudi moremo skos poslušanje Božje beséde ino skoz branje pobožnih knjig našo znanje v' nabožnosti razširjávati, se na dobro primárjati ino skerbéti, da tega ne pozábimo, kaj smo se že navučili.

4. Pristava

a) Zavolo vernih služebnikov ino duhovnikov

Verne služébnike ino poséбно duhovnike more Kristján, kak strežnike svetih sakramentov, kak take, keri pri Bogi za lustvo prosijo, kak vučitele naj predneših ino naj hasnovitnéših resnic drago poštvávati. Cirkvene navade ino od cirkve za dobro spoznane pobožnosti more on za hvalovrédne iméti ino né zaničávati. Pobožnosti pá ne smé v' lastnovólnih ino še dosta menje v' takih rečah iskati, kere lubav proti bližnemi razžalijo, ali nas vu spunjenji naših dužnosti odderžavajo.

b) Zavolo prave nabožnosti.

Prava nabožnost, s' kero se verne dela skazati ino poséбно naše molitbe oprávlati morejo, obstoji pred vsem drugim vu čisto zebrani misli, pred Bogom brez radovolnega raztrošenja, ino tudi v' tem, da naše serca ino žele z' njim zedinimo.

Zapopadek

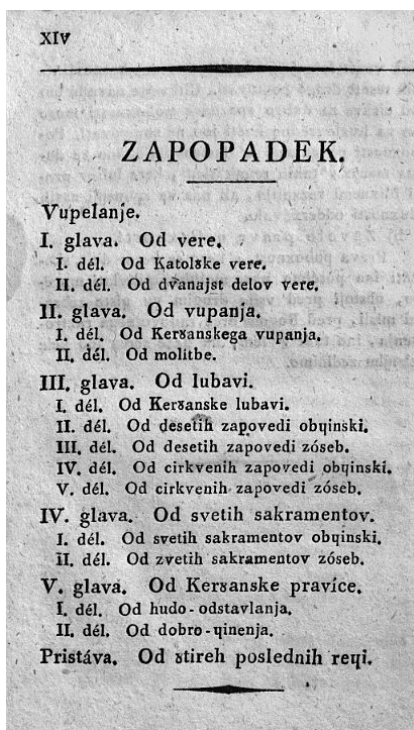
Predgovoru sledi *Zapopadek* (Dajnko 1833: XIV), tj. kazalo prevedenega *Velikega katekizma*. Dajnko napove, da bo krščanski katoliški nauk predstavljen v (1) petih glavah (poglavjih): Od vere (vera), Od vupanja (upanje), Od lubavi (ljubezen), Od svetih sakramentov (sveti zakramenti) in Od keršanske pravíce (krščanska pravica); in (2) *Pristávi* (dodatek): Od štireh poslednih rečih (štiri poslednje reči). Sledi kratko *Vupelanje* (Dajnko 1833: 15), tj. neke vrste uvod, ki že začenja z vprašanji:

Pitanje: Kaj se velí Katehizem?

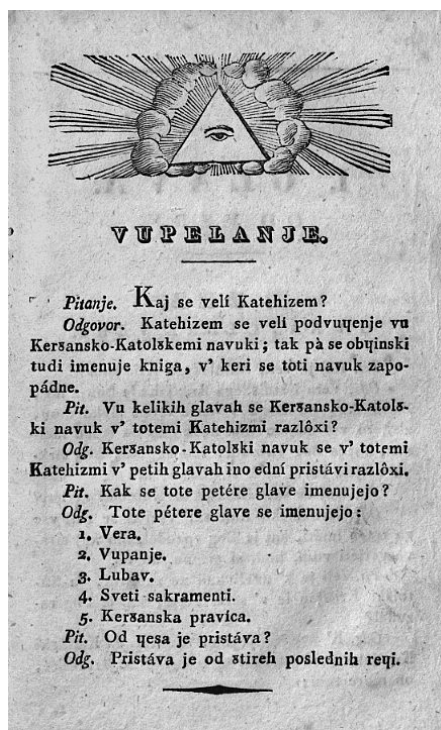
Odgovor: Katehizem se velí podvučenje vu Keršansko-Katoliškemu navuki; tak pá se občinski tudi imenuje kniga, v' keri se toti navuk zapopádne. (VK 1837: 15)

Pit. Vu kelikih glavah (op. poglavjih) se Keršansko-Katolški navuk v' totemi Katehizmi razlóži?

Odg. Keršansko-Katolški navuk se v' totemi Katehizmi v' petih glavah ino edni pristávi razlóži. (VK 1837, 15)

Slika 6: Zapopadek (Dajnkovo 1933: XIV)

Slika 7: Vupelanje (Dajnkovo 1933: 16)

Opombe v Dajnkovem Velikem katehizmu

V nadaljevanju predstavljam izbrana vzorčna vprašanja z odgovori, ki kažejo način katekizemskega predstavljanja katoliške potridentske in »avstrijske« teologije v 18. in 19. stoletju. Gre za dragocene katekizemske opombe, ki jih je Dajnko prevedel po prvi nemški izdaji; kranjski Japljev prevod leta 1779 teh opomb nima.

Peter Dajnko v *Velikem katehizmu* nikjer ne omenja avtorjev nemške predloge – Felbiger (1788) in škof Migazzi (1803) sta umrla pred izidom Dajnkovega prevoda –, zato pa v prvih dveh izdajah na naslovnici navaja sebe kot prevajalca.¹⁰ V tretji izdaji Dajnko ni omenjen, na naslovnici je zapisano le, da gre za *tretjo nasvetlodanje*. V Dajnkovem prevodu tudi ni naveden avtor opomb, Felbiger,

¹⁰ Na svetlo dal Peter Dainko, Kaplan pri mestni fari v Radgoni (Dajnko 1826).

Drugokrat na svetlo dal Peter Dainko, tehant, šolnega okraja priglednik ino farmošter pri Veliki Nedeli (Dajnko 1833).

kar pa ne zmanjšuje njihovega pomena. Pomembno je, da jih je Dajnko vključil v svoj prevod in z njimi dodatno svetopisemsko pojasnil katehetske odgovore na vprašanja, kar je bilo za tiste čase zelo pomembno in teološko dragoceno. Dajnko je v vseh treh izdajah vzhodnoštajerskega velikega katekizma objavil enake podčrtne opombe (prevedel jih je po prvi Felbigerjevi izdaji avstrijskega Velikega katekizma). Predstavljam jih po prvi izdaji katekizma (Dajnko 1826), in sicer navajam katekizemsko vprašanje in odgovor, pri odgovoru pa opombo, ki jo je Dajnko v besedilu označil s črko in jo je dodal podčrto, navajam v tekočem besedilu v ležečem tisku in z levim umikov, tako da jo dopolnim s svetopisemskim navedkom iz Svetega pisma (SSP 2000):

Pit(anje). Je k' zveličanji že zadosta, da Katolški kristján le v' serci verje, kaj je Bog razodél?

Odg(ovor). K' zveličanji je ne zadosta, da Katolški Kristjan le v' serci verje, kaj je Bog razodél, on more tudi

1. svojo vero skoz dela kazati, a)¹¹.

2. kaj v' serci verje, či je potrebno, tudi z' vustami očivéstno spovedati. b)¹². (VK 1837: 16–17)

Pit. Zakaj moremo verjéti, kaj je Bog razodél?

Odg. Verjéti, kaj je Bog razodél, moremo zato, da je Bog večna resnica c)¹³ ino neskončana mudrost, kera ne kani, ino se tudi ne dá kaniti.

Pit. Kera Božja osóba je Sveti Duh?

Odg. Sveti Duh je tretja Božja osóba, u)¹⁴ on je pravi Bog. y)¹⁵

¹¹ ^{a)}Kaj hasne, moji brati! Či kdo reče, da imá vero, pà ne imà dél; jeli bode ga vera zmogla zveličati? Jak. II. 14. Ravno kak je telo brez duše mertvo, tak je vera brez dél mertva. Jak. II. 26.

SSP 2000: Kaj pomaga, moji bratje, če kdo pravi, da ima vero, nima pa del? Mar ga lahko vera reši? Jak 2,14. Kakor je namreč telo brez duha mrtvo. Tako je mrtva vera brez del. Jak 2, 26.

¹² ^{b)}S' sercim se verje k' pravici, verna spoved z' vustami pà postáne na zveličanje. Rim. X. 10. SSP 2000: S srcem namreč verujemo, in tako smo deležni pravičnosti, z usti pa izpovedujemo vero, in tako smo deležni odrešenja. Rim 10,10.

¹³ ^{c)}Spočétek tvojih beséd je resnica. Ps. CXVIII. 160. SSP 2000: Načelo tvoje besede je resnica. Ps 118, 160.

¹⁴ ^{u)}I. Joan. V. 7.

SSP 2000: 1 Jn 5,7.

¹⁵ ^{y)}Joan. XV. 26. ino XVI. 13. 14. 15.

SSP 2000: Jn 15,26 in 16,1, 16,14 16,15

Pit. Od koga Sveti Duh ishaja?

Odg. Sveti Duh od Očeta ino Sina zraven Bog ishaja. v)¹⁶

Pit. Kde nas Sveti Duh posvečava?

Odg. Sveti Duh nas posvečava:

1. Vu Svetem kersti. e)¹⁷

2. Vu sakramenti pokóre.

3. Keliko koli krat druge svete sakramente vredno dosegnemo.

Pit. Kaj še Sveti Duh v' nas dale včini?

Odg. Sveti Duh nam razsvétli naš razum, nas vučí, f)¹⁸ ino primárja, po Božji voli delati, g)¹⁹ ino nam podeli svoje dare. h)²⁰

Pit. Keri so dari Svetega Duha?

Odg. Dari Svetega Duha so: 1. Dár mudrosti. 2. Dár razuma. 3. Dár svetovanja. 4. Dár moči. 5. Dár vednosti. 6. Dár pobožnosti. 7. Dár Božjega straha. i)²¹

¹⁶ v) Joan. XV. 26. ino XVI. 13, 14. 15.

SSP 2000: Jn 15,26 Jn 16,13 16,14 16,15.

¹⁷ e) On nas je ne zavolo dél pravice, kere smo opravili, temoč zavolo svoje milosti skos kerst prerójenja ino skos ponovljenje Svetega Duha odkupil. Tit. III. 5.

SSP 2000: On nas je rešil, a ne zaradi del pravičnosti, ki bi jih storili mi, marveč po svojem usmiljenju, s kopeljo prerójenja in prenovitve po Svetem Duhu. Tit 3.5.

¹⁸ f) Odžalitel Sveti Duh pà, kerega bode Oča v'mojem imeni poslal, bode vas vse vučil. Joan. XIV. 26.

SSP 2000: Tolažnik pa, Sveti Duh, ki ga bo Oče poslal v mojem imenu, on vas bo učil vsega, (kar sem vam povedal). Jn 14,26.

¹⁹ g) Bog je, kerí v' nas obojno, volenje ino spunenje, po svojemi dopádnjeni oprávla. Fil. II. 13.

SSP 2000: Bog je namreč tisti, ki po svojem blagohotnem načrtu udejanja v vas hotenje in delovanje. Flp 2,13.

²⁰ h) Dari so resen mnogotéri, Duh pà le eden; tudi opravila so mnogotére, Gospod pà le eden, kerí vse vu vsih oprávla; – to vse pà oprávla le eden ino ravno tisti Duh, kerí vsakemi dáva, kak če. I. Kor. XII. 4. 6. 11.

SSP 2000: Različni so milostni darovi, Duh pa je isti. Različna so dela, isti pa je Bog, ki dela vse v vseh. Vse to pa uresničuje en in isti Duh, ki deli vsakemu posebej, kakor hoče. I Kor 12,4 12,6 12,11.

²¹ i) Izaia. XI. 2. 3. (V Dajnkovi opombi ni zapisano svetopisemsko besedilo ampak samo navedeck).

SSP 2000: Na njem bo počival Gospodov duh: duh modrosti in razumnosti, duh sveta in moči, duh spoznanja in strahu Gospodovega« Iz 11,2.

Pit. Jeli se znajdejo neki stopáji, ali povišani kraji nebeškega veselja?

Odg. Znajdejo se stopáji, ali povišani kraji nebeškega veselja; kdo je več dobrega včinił, bode v' nebi tudi več plačan. x)²²

Pit. Kaj nas premišlavanje nebeškega veselja vuči?

Odg. Premišlavanje nebeškega veselja nas vuči:

1. Naj vse križe ino terpenja dovolno prenašamo, da je težáva totoga časa nikaj ne proti veličestvi, kero se nam bode v' nebi razodéło. t)²³

2. Da se vso posvetno veselje nebeškemi veselji ne dá pripodóbiti.

Opomb je v Dajnkovem *Velikem katehizmu* zelo veliko, nekaj sem ji izbral in predstavil, da bi lažje razumeli nemškega avtorja in tudi Dajnkoovo odločitev, da jih je prevedel. Katekizemski odgovori so utemljeni v Svetem pismu. Svetopisemske opombe bi bile primerna snov za samostojno razpravo. S teološkega vidika opombe niso svetopisemska revolucija v avstrijskem *Velikem katehizmu*, vendar pa kažejo, da je vladalo vse večje zanimanje za Sveto pismo tudi med nekaterimi habsburškimi teologi. Pomembno je, da je Dajnko tako teološko usmeritev v Avstrijskem cesartvu poznal in jo je upošteval v slovenskem prevodu.

Prevod avstrijskega *Velikega katehizma* kaže, da je Dajnko v prostoru med Dravo in Muro želel uzakoniti vzhodnoštajersko različico slovenskega knjižnega jezika; njen zunanji znak je bila pisava dajničica. Dajnko je bil izjemno deloven, vztrajen in goreč slovenski severovzhodnoštajerski duhovnik, ki je Slovencem Sekovske (graške) škofije omogočil, da so med letoma 1826 in 1838 imeli enako katekizemsko besedilo kot Dunajčani in Gradčani. Pomembno je, da Dajnko vključil v prevod vse opombe, ki so bile v originalnem avstrijskem *Velikem katehizmu* in so bile ponekod obširnejše in daljše kot vprašanja in odgovori. Škoda, da ni objavil še trideset strani dolgega poglavja *Uvod o verstvih in o*

²² x) *Kdo redko seja, bode tudi redko žnjel, kdo pa obilno seja, bode tudi obilno žnjel. II. Kor. IX. 6. Drugi bliskét je na sunci, drugi na meseci, ino drugi na zvezdah, ino tudi zvezde so v' bliskéto med sobo razločene. Tak bode tudi vu od mertvih – vstanenji. Telo bode v' nesperhlivosti pa gorstanilo. I. Kor. XV. 41. 42.*

SSP 2000: Kdor varčno seje, bo tudi varčno žel, kdor pa obilno seje, bo tudi obilno žel. 2 Kor 9,6.

Drugo je veličastvo sonca in drugo veličastvo lune in drugo veličastvo zvezd. Zvezda se namreč od zvezde razlikuje po veličastvu. Tako je tudi z vstajenjem mrtvih. .. Mrtvi bodo vstali nepropadljivi. 1 Kor 15,41 15,42.

²³ t) *Jas mislim, terpljenje totoga časa se pridóčemi veličestvi, kero bode v' nas razodéto, nikak ne dá pripodóbiti. Rim. VIII. 18.*

SSP 2000: Mislim namreč, da se trpljenje sedanjega časa ne dá primerjati s slavo, ki se bo razodela v nas. Rim 8,18.

Svetem pismu,²⁴ saj bi tako avstrijski Febigerjev katekizem bil v celoti preveden v slovenščino (tudi Japljev kranjski prevod tega poglavja ni imel).

Avstrijski *Veliki katehizem*, ki sta ga je prevedla v slovenščino Japelj (kranjska različica slovenskega jezika) in Dajnko (vzhodnoštajerska različica slovenščine) je bil veliko bolj »katoliški« kot Napoleonov, ki ga je prevedel Vodnik (1811). Elisabeth Germain (1992: 301–302) je Napoleonov katekizem imenovala »cesarski«. Francija je imela takrat »en sam katekizem«, ki je bil »cesarski«, med tem ko so Avstrijci, Nemci in Slovenci imeli »papeškega« – uvod v francoski katekizem je napisal cesar Napoleon (IZPIS 2020: 3–4), uvod v avstrijski katekizem pa dunajski nadškof kardinal Migazzi (Migazzi 1777: III. – IV).

Dajnkov prevod avstrijskega *Velikega katehizma* je prinesel v slovenske katoliške šole med Dravo in Muro, ki so spadale pod sekovsko škofijo, »avstrijsko« sholastično in tridentinsko teologijo. Opombe, ki jih je Dajnko prevedel, so slovenskim bralcem omogočile svetopisemsko razlago, ki je ponatančila katekizemske odgovore.

Zaključek

Dajnkov katekizem je Slovincem v Sekovski škofiji nadomestil Parhamerjevega, ki je bil v prvi izdaji (1758) jezikovno blizu kajkavščini in je imel kajkavski črkopis, vzhodnoštajerski slovenski jezikovni različici pa se je približal v drugi (1764) in tretji izdaji (1777). Dajnko je prevedel Febigerjev avstrijski *Veliki katehizem* v vzhodnoštajerski (pokrajinski knjižni) jezik, vse tri izdaje (1826, 1833, 1837) je natisnil v dajnčici. Vrednost Dajnkovega *Velikega katehizma* je predvsem teološko pastoralna. Slovincem med Dravo in Muro je ponudil moden in kakovosten katekizemski učbenik, ki so ga hkrati uporabljali na velikem Dunaju in v manjših slovenskih krajih. Dajnkov prevod *Velikega katehizma* je dobil trikrat dovoljenje za natis, s tem pa je postal tudi uradni šolski učbenik za Slovence v Sekovski škofiji. Dajnkova *Predgovora* v katekizmu sta dva. V prvem *Predgovoru* je na dveh straneh predstavil svojo pisavo dajnčico, zanjo je navduševal »dragega Slovenca« in pohvali vse tiste, »keri so že davno pred nami hvale vredno za lepi Slovenski jezik ino dobroserčni narod totega jezika

²⁴ Prim. Einleitung in die Kenntniß der Gründe wie auch der allgemeinsten und die wesentlichsten Lehren der christkatholischen Religion. Unter dem Vorsitze Gr. Hochfürstlichen Eminenz des Herrn Kardinals und Erzbischofs zu Wien, Christoph aus den Grafen von Migazzi, berichtet und gut geheissen. *Der grosse Katechismus mit Fragen und Antworten samt der Einleitung in die Kenntnis der Gründe der Religion und den beweisenden Stellen zum Gebrauche in den kaiserl. königl. Staaten*, Wien 1777, 1–32.

skerbeli!» (Dajnko 1826: III). Drugi *Predgovor* (Dajnko 1833: V–XIII) pa je pedagoški, saj pastoralno usmerja v spoznavanje krščanskega nauka in konkretno življenjsko uporabnost *Velikega katehizma*. Pomembno je, da je Dajnko prevedel vse opombe iz uradne avstrijske izdaje. Na nekaterih straneh so svetopisemske opombe celo daljše od samega besedila vprašanj in odgovorov. Dajnkova zasluga je, da svetopisemskih besedil v opombah ni samo navajal, ampak jih je tudi objavil v slovenskem jeziku, kar pomeni, da je imel pri prevajanju *Velikega katehizma* na mizi tudi *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*. Prav ta Dajnkova odločitev je omogočila uporabnikom katekizma, da so imeli v opombah slovenske svetopisemske navedke, ki so jih učitelji lahko uporabljali ob katekizemski razlagi. Gre za Dajnkovo teološko dodano vrednost *Velikemu katehizmu* – njegov prevod katekizma je zaradi opomb celovitejši, bolj svetopisemski in tudi zato bolj teološki kot Japljev, ki ne vsebuje Felbigerjevih svetopisemskih opomb.

Kratice

KIP – Knjižnica Ivana Potrča, Ptuj

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

SKL – Semeniška knjižnica, Ljubljana

SSP – Slovenski standardni prevod Svetega pisma, 1996

TKM – Teološka knjižnica, Maribor

UBG – Universitätsbibliothek, Graz

UKM – Univerzitetna knjižnica, Maribor

VK – Veliki katekizem

Literatura

Ivan ANDOLJŠEK, 1978: *Naš začetni bralni pouk, I*. Ljubljana: Univerzum.

Peter DAJNKO, 1826: *Veliki katehizem, to je, kniga keršansko – katoliškega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. Na svetlo dal Peter Dainko, Kaplan pri mestni fāri v' Radgoni. V' Radgoni, v' Alojz Wajcinger'ovemi knigiši. Z' pismencami Andraša Lajkama v' Gradci.

Peter DAJNKO, 1833: *Veliki katehizem, to je, kniga keršansko-katoliškeganavuka vu pitanjah ino odgovorih*. Drugokrat na svetlo dal Peter Dainko, tehant, šolnega okraja priglednik ino farmešter pri Veliki Nedeli. V Radgoni, v' Alojz Wajcinger'ovemi knigiši. Natisk in papir od Andraša Lajkama v' Gradci.

Peter DAJNKO, 1837: *Veliki katehizem, to je, kniga keršansko – katoliškega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. Tretjo nasvetlodanje, V' Radgoni. A' Alojz Wajcinger'ovemi knigiši. Natisek ino papir od Andraša Lajkama Naslednikov v' Gradci.

Johann Ignaz von FELBIGER, 1777: *Der grosse Katechismus mit Fragen, und Antworten samt der Einleitung in die Kenntniß der Gründe der Religiom und den beweisenden Stellen zum Gebrauche in den kaiserl. königl. Staaten.* Wien.

Elisabeth GERMAIN, 1992: *Katekizem cesarski.* France Škrabl, priredil. *Katehetsko-pedagoški Leksikon.* Ljubljana: Katehetski center Knjižice. 301–302.

IZPIS, 2020 = Ispis is pervopisa Zesarske skrivne pisavnize. V poslopju Tuillerie 4. dan malitavnica 1804. *Vodnikov katekizem. Kershanski navuk Ilirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva. Se najde per H. W. Korn Bukve prodajavzu.* (Zora 139). Ur. Irena Orel, Martina Orožen in Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 15–16.

Jurij JAPELJ, 1793: *Ta veliki Katekismus s' prashanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje mladih ludy v' zesarских krajlevih deshelah,* kateriga je Is Nemshkiga na Slovensk Jesik prestavil, inu sdaj na novu pregledal, inu popravil Jurij Japel, Director pèr svetimu Petru v' Lublani. V' Lublani.

Marko JESENŠEK, 2015: Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v prevodu Parhamerjevega katekizma. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika.* (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta. 75–84.

Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik.* (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Franc KOVAČIČ, 1928: *Zgodovina Lavantinske škofije. 1228–1928.* Maribor : Lavantinski kn. šk. ordinariat.

Andreja LEGAN RAVNIKAR: 1998: Liturgična terminologija v Dajnkovih katekizmi. *Dajnkov zbornik.* (Zora, 3). Referati s simpozija v Črešnjevcih. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 171–181.

Christoph Bartholomäus Anton MIGAZZI: 1777: Wir Christoph von Gottes Gnaden der H. K. Kirche. Wien den 12. Heumonats 1777. *Der grosse Katechismus mit Fragen und Antworten samt den beweisenden Stelle.* Wien. III–IV.

Martina OROŽEN, 1973: Jezikovno in knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 9/1, 127–137.

Bernard RAJH (ur.), 1998: Dajnkovo berilo. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Alojzij Slavko SNOJ, 1985: Naši katehetski viri in učbeniki do razsvetljenstva. *Bogoslovni vestnik* 45/1, 43–62.

Alojzij Slavko SNOJ, 1985: Naši katehetski viri in učbeniki od razsvetljenstva do srede dvajsetega stoletja. *Bogoslovni vestnik* 45/4, 389–410.

Ciril SORČ, 2011: Jurij Japelj dogmatik. *Japljev zbornik.* Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 205–216.

SSP 2000 = *Sveto pismo Stare in Nove zaveze.* Slovenski standardni prevod. Osnovna izdaja, Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. <https://www.biblija.net/biblija.cgi?l=sl>

Vinko ŠKAFAR, 1998: Nabožno slovstvo Petra Dajnka. *Dajnkov zbornik.* Referati s simpozija v Črešnjevcih. Uredila Marko Jesenšek in Bernard Rajh. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 275–295.

Vinko ŠKAFAR, 2003: Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja 7*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 17–51.

Vinko ŠKAFAR, 2005: Slovenski utrip v Radgoni v drugi polovici 18. in v 19. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja 8*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 171–183.

Vinko ŠKAFAR, 1999: Versko slovstvo v dajnci. *Bogoslovni vestnik* 59/4, 501–525.

Vinko ŠKAFAR, 2020: Vodnikov katekizem v primerjavi z Japljevim in starejšimi (teološki vidik). *Vodnikov katekizem. Kershanski navuk sa Ilirske deshele vsét is Katehisma za vse zerkve Franzoskiga Zesarstva*. (Zora 139). Uredili Irena Orel, Martina Orožen, Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 306–321.

Valentin VODNIK, 1811: *Kershanski navuk Ilirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva. Se najde per H. W. Korn Bukveprodajavu*.

Zusammenfassung

DAJNKOS VELIKI KATEKIZEM FÜR KATHOLISCHE SLOWENEN ZWISCHEN MUR UND DRAU

Peter Dajnko (1797–1873) und der österreichische große Katechismus (1777) bilden den Ausgangspunkt für die Analyse des Gebrauchs der slowenischen Sprache im 18. und 19. Jahrhundert, und zwar im Raum zwischen den Flüssen Drau und Mur, gehörend zur Diözese Seckau. Insbesondere interessiert das Gebiet um die beiden Radgona, heute das österreichische Bad Radkersburg und das slowenische Gornja Radgona. Im Mittelpunkt der Diskussion steht der Wiener Große Katechismus (*Der grosse Katechismus mit Fragen, und Antworten samt der Einleitung in die Kenntniß der Gründe der Religion und den beweisenden Stellen zum Gebrauche in den kaiserl. königl. Staaten*, Wien 1777), den Peter Dajnko in die oststeirische Landesvariante der slowenischen Schriftsprache übersetzte und dreimal herausgab (1826, 1833 und 1837). Alle drei Ausgaben wurden in seiner neuen Dajnce-Schrift gedruckt, obwohl er selbst bis 1821 die Bohoričica und nach der Abschaffung von Dajnce (1839) die Gajica-Schrift verwendete. Bei Dajnkos Übersetzung des Großen Katechismus ist die Schriftart allerdings weniger wichtig, denn besonders wertvoll ist die Entscheidung, den deutschen Text in die oststeirische Landesvariante der slowenischen Schriftsprache zu übersetzen, die dadurch noch beliebter geworden ist.

Dajnkos slowenischer Großer Katechismus ist insbesondere als Schulbuch für den slowenischen katholischen Religionsunterricht in den Schulen zwischen Drau und Mur von Bedeutung. Vorgestellt und transkribiert werden Dajnkos Vorwort (*Predgovor*) und einige Beispiele biblischer Notizen, die früher vom Jurij Japelj nicht übersetzt und veröffentlicht wurden, obwohl er ein bekannter Bibelübersetzer war. Mit der Übersetzung des Großen Österreichischen Katechismus erhielten die zur Diözese Seckau gehörenden Slowenen zwischen Drau und Mur denselben Katechismus für ihre Schulen, den sie zumindest zeitweise in Wien, Graz, Ljutomer, Ormož und ebenso in der heutigen Pfarrei Gornja Radgona verwendeten. Mit Hilfe des Großen Katechismus lernten sie bereits in der Schule die „österreichische“ Katechismus-theologie in ihrer Muttersprache kennen, die interessante Zitate aus biblischen Texten notizenweise einbezog, was für die damalige Zeit wichtig und theologisch fortgeschritten war.

Dajnkov pokrajinski knjižnojezikovni in črkopisni načrt ter poskus prevajanja *Svetega pisma*

Marko Jesenšek

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana;
Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor,
marko@jesensek.si

V članku je predstavljeno življenje in delo Petra Dajnika, in sicer njegovo družinsko drevo in šolanje, ponatančena ocena njegovega literarnega (nabožno slovstvo) ustvarjanja, delovanja na področju slovničarstva in črkopisa (dajnčica), zbiranja ljudskih pesmi in poskusa prevajanja *Svetega pisma* – predstavljeno je Dajnkovo pismo Kopitarju, v katerem navaja, zakaj ni mogel dokončati načrtovanega prevoda; pismo je transliterirano iz gotice in prevedeno v slovenščino.

Ključne besede: Peter Dajniko, družinsko drevo, slovnica, dajnčica, pokrajinski knjižni jezik, Sveto pismo, pismo Kopitarju

Dargestellt und ausgewertet werden das Leben und Werk von Peter Dajniko, sein Stamm-
baum und seine Ausbildung, seine literarische (religiöse) Tätigkeit und Aktivitäten im
Bereich der Grammatik und Orthographie (Dajnčica-Schrift), seine Sammlung von Volks-
liedern sowie sein Versuch der Bibelübersetzung. Anhand eines Briefes an Kopitar ist
nachvollziehbar, warum er die geplante Übersetzung nicht vollenden konnte. Der Brief
wurde aus dem Gotischen transkribiert und ins Slowenische übersetzt.

Schlüsselwörter: Peter Dajniko, Stammbaum, Grammatik, Dajnčica-Schrift, regionale
Literatursprache, Bibel, Brief an Kopitar

Uvod¹

Življenje in delo Petra Dajnika je natančno predstavljeno v več člankih in razpravah (npr. Raič 1867, Marn 1885, Fekonja 1891, Flegerič 1899) literarnih zgovodovinah (npr. Macun 1883, Marn 1885, Glaser 1895), v *Slovenskem biografskem leksikonu* (Kidrič 1925), diplomski nalogi (Šedivy 1957), *Dajnkovem zborniku* (Jesenšek ur., Rajh ur. 1998) in *Dajnkovem berilu* (Rajh ur. 1998a).

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Leta 1997 je v Gornji Radgoni potekal znanstveni simpozij, na katerem so sodelovali jezikoslovci, literarni zgodovinarji in zgodovinarji, ki so predstavili Dajnka in čas, v katerem je živel in delal. Štiriindvajset razprav s simpozija je objavljenih v *Dajnkovem zborniku* (1998), hkrati z njim pa je izšlo tudi *Dajnkovo berilo* (1998), v katerem je predstavljen izbor nabožnih besedil, nekaterih odlomkov iz predgovorov in poljudnostrokovnih besedil ter Dajnkovo leposlovno ustvarjanje (pesmi in zbirka ugank, basni ter drugih zgodb).

France Kidrič je predstavil Dajnka kot filologa in nabožnega pisatelja v obsežnem poglavju v *Slovenskem biografskem leksikonu*. Zapisal je pomembno spoznanje, da je Dajnko normiral vzhodnoštajerski pokrajinski knjižni jezik in ga je po »preudarku [...] postaviti na trdno podlago«. Martina Orožen (2003: 419) je dokazala, da je vzhodnoštajerski knjižni jezik v panonskem trikotu Radgona – Ptuj – Ljutomer – Prekmurje opisal s teoretično-normativnim pristopom. Nina Ditmajer (2023: v tisku) je ponatančila Kidričev zapis v predlogu za izdelavo gesla *Dajnko*, Peter za *Novi Slovenski biografski leksikon* (geslo je oddala 23. 8. 2022).

Dajnko je bil že za časa življenja znan slovenski slovničar, prevajalec, nabožni pisatelj in zbiralec ljudskega pesništva. Primerno ga je predstavil Šafářik (1826; 1864: 39, 40, 60, 61, 73–75), po Šafářikovem zapisu leta 1826 tudi Sartori (1830). Aleksandr Nikolaevich Pypin in Vladimir Danilovich Spasovich navajata Dajnkove knjige v njuni zgodovini slovanske literature v poglavju Die Slovenen (1880: 369, 382, 393). Pomembno se mi zdi, da je Dajnko omenjen kot prevajalec *Svetega pisma* v prvi moderni poljski enciklopediji *Encyclopedia Powszechna*, in sicer že v prvi od treh izdaj t. i. Orgelbrandove enciklopedije,² ki je izšla med letoma 1859 in 1868 v 28 zvezkih (Otto 1860: 432).

Navajam še geselski članek o Dajniku v digitaliziranem *Avstrijskem biografskem leksikonu*, ki ga ureja Avstrijski center za digitalno humanistiko in kulturno dediščino (ACDH-CH) pri Avstrijski akademiji znanosti in umetnosti (ÖBL 1954: 167)³

Dajnko (Dainko) Peter, Philologe, Schriftsteller und Priester. Geb. Kerschbach, Steiermark (Črešnjecji, SLO), 23. 4. 1787; gest. Groß Sonntag, Steiermark (Velika Nedelja, SLO), 22. 2. 1873; röm.-kath. Sohn von Philipp **Dajnko** und Maria **Dajnko**, geb. Koroschetz. – D. besuchte 1803–08 das Gymnasium in Marburg an der Drau und studierte dann bis 1814 Philosophie und Theologie in Graz. 1815–31 in St. Peter am Ottersbach und Oberradkersburg als Kaplan tätig, war D. danach bis zu seinem Tod Priester in Groß Sonntag. Er übte verschiedene Ämter und Funktionen im Schulwesen und im kirchlichen Bereich aus. Nach dem Vorbild

² Imenovana je po lastniku izdajateljskega podjetja Samuelu Orgelbrandu.

³ Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Online Edition. Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815 (2. überarbeitete Auflage – online). Österreichische Akademie der Wissenschaften (Hrsg.) <http://www.biographien.ac.at/oebf?frames=yes>. ÖBL Online-Edition, Lfg. 4 (30. 11. 2015). 1. Auflage: ÖBL 1815-1950, Bd. 1 (Lfg. 2, 1954), Seite 167.

von →Bartholomäus Kopitar und →Josef Dobrovský beschrieb D. die steirisch-slowenische Sprache zwischen Mur und Drau in seinem „Lehrbuch der Windischen Sprache“ (1824). Diese Grammatik, weitere Sprachlehr-, Lese- und Sachbücher (z. B. zum Thema Bienenzucht) sowie Bibeltexte, ein Katechismus (in mehreren Auflagen) und zahlreiche Lieder- und Gebetbücher stellten das Ostslowenische den slowenischen Literatursprachen in Krain und Kärnten gleichrangig zur Seite. Als auch andere Autoren begannen, sich D.s schriftsprachlicher Norm zu bedienen, stieg die Gesamtzahl der Mitte der 1830er-Jahre in Ostslowenien kursierenden und in der Dajnčica (dem nach D. benannten, auf dem lateinischen basierenden, um drei Grapheme ergänzten Alphabet) gedruckten Bücher auf ca. 50.000. D.s Bestrebungen, das Ostslowenische als Schriftsprache zu etablieren, brachten ihm in der slowenischen Literaturgeschichtsschreibung häufig und zum Teil bis heute den Vorwurf des Sprachpartikularismus ein. Objektiv begünstigten sie jedoch die um die Mitte des 19. Jahrhunderts einsetzende Ausformung einer einheitlichen gesamtslowenischen Schriftnorm (Neuslowenisch). So griff etwa →Maks Pleteršnik für sein slowenisch-deutsches Wörterbuch auf Texte von D. als Quelle für oststeirisch-slowenische Belege zurück. Für die Verschriftlichung (v. a. der typisch slowenischen Verschluss- und Reibelaute) schlug D. Buchstaben vor, von denen einige im Slowenischen bis heute verwendet werden (c, s, z), während sich die aus nichtlateinischen Alphabeten übernommenen Zeichen nicht durchsetzten bzw. auf zum Teil heftigen Widerstand stießen, wie schon davor der Gebrauch der Orthographie von →Fran Metelko (Metelčica, 1833 von der Studienhofkommission verboten). Diese Auseinandersetzung mündete in den sogenannten steirischen ABC-Krieg. 1839 wurde auch die Verwendung der Dajnčica in Schulbüchern untersagt. Es setzte sich die noch heute im Slowenischen verwendete Gajica durch. Die Vielfalt von D.s sprachlichem Schaffen und die Breitenwirkung seiner Schriften im slowenisch-pannonischen Raum sind nicht zu unterschätzende Wirkfaktoren in der Entwicklung und ein wichtiges Fundament für die spätere sprachliche Vereinheitlichung des Slowenischen.

Weitere W.: *Evangeliumi na vse nedele ino svetke skos leto*, 1817; *Abecedna knjizica na hitro ino lahko podvyučenje Slovenskega branja*, 1824; *Čelarstvo, ali celó novi, kratki, popun navuk čelne reje*, 1831; *Das Buch Genesis*, verwindischt vom Weltpriester P. D., 1836 (Manuskript: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, SLO); *Jezus, Maria ino Jožef, Božji Angeli ino Svetniki, naši Varehi ino Pomočniki*, 1856.

L.: Enc. Jug.; SBL; Enciklopedije Slovenije 2, 1988; B. Rajh, *Knjižnojezikovno delo P. D. kot poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja*, phil. Diss. Ljubljana, 1998; J. Rajhman, in: *Dajnkov zbornik*, red. M. Jesenšek – B. Rajh, 1998, S. 57ff.; M. Jesenšek, in: *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik. Prispевki k meddisciplinarni slovenistiki*, ed. A. Leben u. a., 2014, S. 127ff.

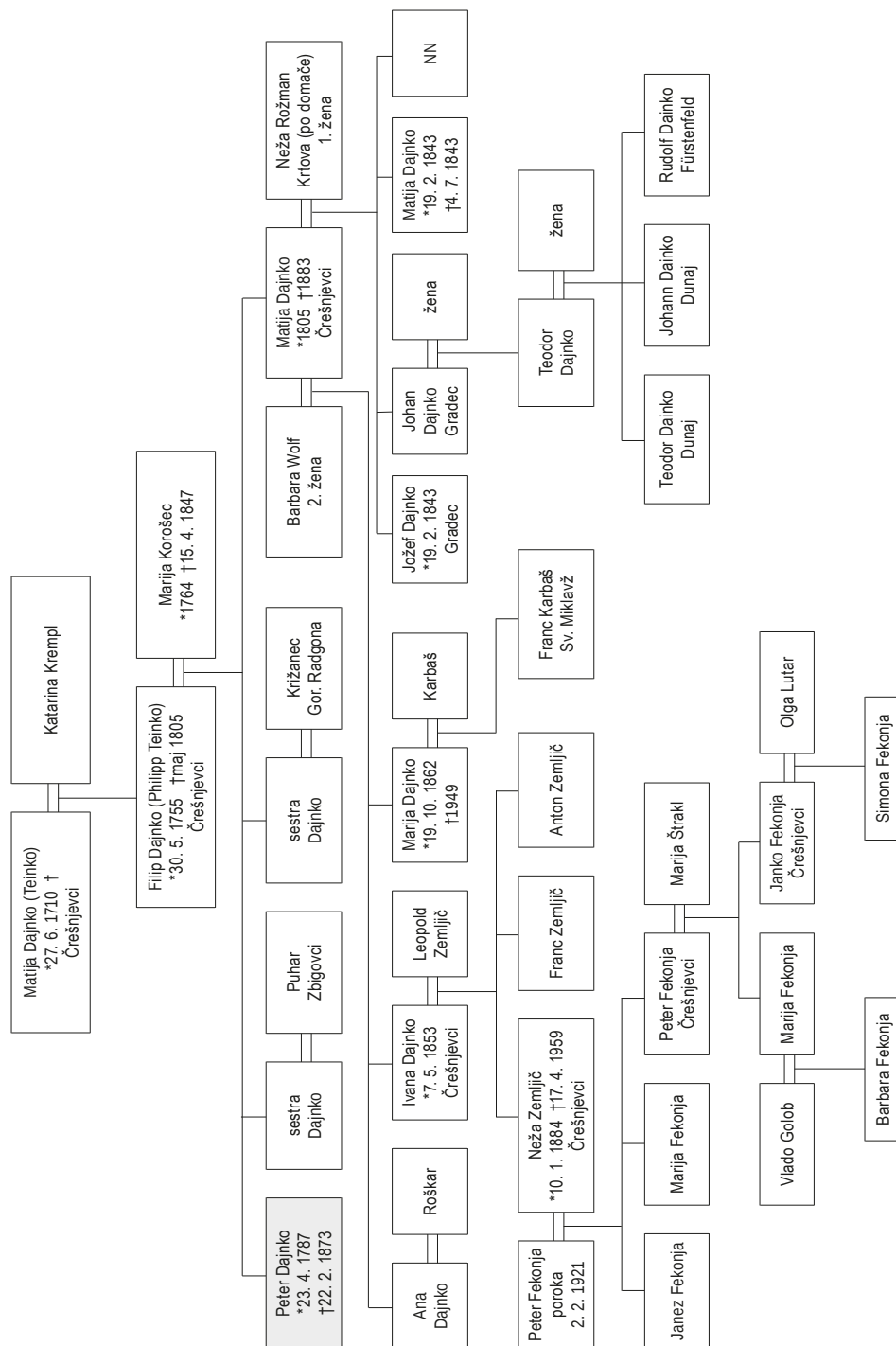
Zuletzt aktualisiert: 30.11.2015

(M. Reichmayr)

Družinsko drevo Petra Dajnka⁴

Ded Petra Dajnka je bil Matija Dajnko (Teinko), rojen 27. 6. 1710 pri Sv. Petru pri Radgoni, babica pa Katarina Dajnko (roj. Krempel). Dajnkov oče Filip Dajnko (Philipp Teinko) se je rodil 25. aprila 1778 pri Sv. Petru pri Radgoni

⁴ Za pomoč pri ponatančenju podatkov se zahvaljujem Franciju Justu.

(Črešnjevc pri Gornji Radgoni), mama Marija Dajnko (roj. Korošec) pa leta 1764. Peter Dajnko (*23. 4. 1787 †22. 2. 1873) je bil prvorojenec, imel pa je še dve sestri in najmlajšega brata Matija Dajnka (*1805 †1883). Vsi so se rodili na dedovi domačiji (Črešnjevc 34), ki jo je oče Petra Dajnka obnovil leta 1848, nasledil pa jo je najmlajši sin Matija, po njem pa hčerka Ivana, poročena Zemljič. Njena hčerka Neža (pranečakinja Petra Dajnka) je nasledila domačijo in se na njej poročila s Petrom Fekonjo. Nežin vnuk Janko Fekonja je leta 2013 pridobil evropska sredstva za obnovo babičine domačije in več kot tristo petdeset let stara cimprana in s slamo krita domačija,⁵ ki jo je na prelomu 17. in 18. stoletja verjetno zgradil praded Petra Dajnka, je ohranila podobo, kakršno je imela, ko se je v njej rodil Peter Dajnko. Kajžarija se je takrat po domače imenovala Cikralj. Nova streha iz ržene slame ima površino 170 m², v hiši pa je ohranjeno tudi več kosov starega pohištva, stara kmečka krušna peč, črna kuhinja in nekaj dokumentov lastnikov hiše in npr. skrinjica za shranjevanje jedilnega pribora z Dajnkovimi inicialkami, ki jo je Dajnko dobil kot godovno darilo.

Slika 1: Dajnkova rojstna hiša. Foto Franci Klemenčič
(https://sloveniaguide.si/search/?geodir_search=1&styp=gd_place&s=petra+dajnka&snear=&sort_by=&sgeo_lat=&sgeo_lon=)

Ljudmila Šedivy (1957: 8) navaja, da je bil Dajnkov oče kajžar, vendar pa je bila »vsa družina Dajnkovih zelo premožna«. Po pripovedovanju Dajnkove pranečakinje Neže Fekonja (roj. Zemljič) je bil Matija, brat Petra Dajnka, kletar

⁵ <https://www.prlekija-on.net/lokalno/6381/rojstna-hisa-petra-dajnka-v-cresnjevcih-dobiva-no-vo-slamnato-streho.html>

v radgonskem gradu, ko je bil lastnik Franc Karel Wurmbrand-Stuppach (1790–1855), med drugim tudi ustanovitelj podružnice Štajerske kmetijske družbe v Radgoni. Verjetno je v gradu kletaril že Petrov in Matijev oče Filip Dajnko, potem ko je družina Herberstein leta 1789 prodala grad grofu Francu Jožefu Wurmbrand-Stuppachu (1753–1801). Grof je bil zelo izobražen in inteligenten človek, ki je hitro napredoval od okrožnega glavarja v Mariboru, notranjeavstrijskega gubernijskega in dvornega svetnika ter deželnega glavarja do glavarja zahodne Galicije. Razpoložljivi podatki o njem govorijo, da je gojil domoljubna čustva in je imel občutke za pravičnost:

Ker je bil njegov oče v dobrih odnosih z gornjeradgonskim graščakom, mu (op. Petru Dajniku) je verjetno ta priskrbel inštrukcijo v Gradcu pri neki plemiški rodbini. Tam se je navadil lepega vedenja in uglednosti. Pri vzgoji in pouku plemiškega sina je moral pokazati velik uspeh, zakaj njegov oče ga je ob koncu razen plačila nagradil še z 12 zlatniki take velikosti, da je vsak mogel pokriti srednje velik vinski kozarec. Te zlatnike je večkrat kazal in jih hranil do smrti, a tedaj so neznano kam izginili, ne da bi prišli v roke sorodnikov. Verjetno jih je izmaknil kdo med tistih, ki so mu stregli ob koncu življenja. (Šedivy 1957: 34)

Šolanje

Dajnko se je naučil pisati, brati in računati v šoli pri Svetem Petru (Gornja Radgona), ki je bila sredi 18. stoletja še zasebna, po šolski reformi Marije Terezije pa je postala javna šola s takrat prepoznavno versko vzgojo in učenjem iz predpisanega katekizma. Konec 18. stoletja je »imela le eno učno izbo v cerkvenikovi hiši, ki je stala do 1. 1822 prav na istem mestu, kakor sedanje šolsko poslopje« (Kovačič 1926: 355). Dajnkov prvi učitelj (v učilnici je bilo še približno 40 otrok) je bil cerkvenik in organist Simon Fras (rojen leta 1752 pri Sv. Petru pri Mariboru / Malečnik), ki je leta 1777 prišel k Sv. Petru pri Radgoni. Svoje službene obveznosti je vestno izpolnjeval več kot petdeset let, tako da ga je dekan Magdič že leta 1805 prepoznal za »marljiv/ega/ in goreč/ega/ v šolski in cerkveni službi« (Kovačič 1926: 356). Dajniku je omogočil zanesljivo prvo šolsko izobrazbo, ki jo je nadgradil v radgonski šoli in z verjetno tudi dodatnimi pripravami na nadaljnje šolanje pri vikarjema Antonu Bohancu (do 1800) in predvsem Antonu Bratuši, s katerim je ostal v stiku tudi med študijem, ter kaplanih Karolu Furlaniju, Francu Hellerju in Jožefu Mayerwieserju. Osnovnošolsko izobraževanje pri Sv. Petru in v Radgoni ter priprave na gimnazijo so trajale najmanj tri leta (to je bil minimalni pogoj za nadaljevanje šolanje na gimnaziji), pri Dajniku mogoče še leto več, saj je bil s šestnajstimi leti in pol med starejšimi, ki so se leta 1803 vpisali na mariborsko gimnazijo. Odločilne spodbude, da sta starša poslala Petra Dajnka na šolanje v Maribor, so bila prigovarjanja učiteljev Frasa, vikarja Bratuša in kaplana Mayerwieserja, široka humanistična razgledanost grofa Franca Jožefa

Wurmbrand-Stuppacha in dobro plačana služba grajskega kletarja, ki jo je pri njem opravljal Filip Dajnko.

3. novembra 1803 se je Dajnko s šestdesetimi sošolci udeležil slovesne maše ob začetku novega šolskega leta na mariborski gimnaziji (Šedivy 1957: 26). Na gimnaziji je spoznal Vida Penna in Franca Cvetka, ki sta bila v letniku pred njim, ter Antona Krempla in Kolomana Kvasa, ki sta se vpisala leto za njim. Njihovo humanistično razgledanost in slovenstvo je dve leti pomembno sooblikoval Ivan Narat, edini Slovenec v gimnazijskem profesorskem zboru, ki pa je leta 1806 utonil med kopanjem v Dravi. Med Dajnkovimi profesorji je bil tudi nemški pesnik Janez Gottweiss, ki je Dajniku priljubil pesništvo in je bil med zadnjimi zagovorniki dajnčice. Nekdanji učenec je prosil za pomoč svojega gimnazijskega profesorja, ki je bil takrat sodniški oskrbnik graščine Malek pri Ljutomeru, in ta je (neuspešno) »poskušal po posebnem pismu do sekovskega ordinarijata dajnčico rešiti smrti« (Glaser 1895: 49). Na gimnaziji, ki jo je zaključil leta 1808, je pridobil odlično znanje iz grščine in latinščine ter široko razsvetljsko izobrazbo, kar mu je omogočilo, da je leta 1817 začel prevajati *Sveto pismo Nove zaveze* iz originala (*Evangeliumi na vse nedele ino svetke skoz leto. Preloženi is grečkega na slavenski jezik čisteši*, v' Radgoni, 1817), *Staro zavezo* pa iz latinščine (rokopis prevoda *Prve Mojzesove knjige*, 1836).

Šolanje je nadaljeval na graškem liceju – med letoma 1808 in 1810 je študiral filozofijo, med 1810 in 1814 pa bogoslovje. Čeprav leta 1810 in 1811 ni bil med člani društva *Societas slovenica* (Slovensko tovarištvo), ki ga je vodil Janez Nepomuk Primic, pa je verjetno poslušal njegova predavanja na novoustanovljeni licejski stolici za slovenski jezik (Rajh 1998: 11–12). Poznal je Primčeva prizadevanja za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega »v smislu Kopitarjevih purističnih načel« (Orožen 1996: 94), vendar je kot zapozneli razsvetljenec in nadaljevalec Volkmerjevega, Modrinjakovega, Jaklinovega ter Naratovega pogleda na jezik verjel, da je potrebno »zagotoviti Slovincem med Muro in Dravo obstoj posebnega slovstva, v katerem bi se naj vse posebnosti domačega govora brez vsakega ozira na dotakratni razvoj slov. literarnega jezika jasno odražale« (Kidrič 1925). Romantično razumevanje naroda je v prvi polovici 19. stoletja zahtevalo poenotenje slovenske knjižne norme, zapozneli razsvetljenec Dajnko pa je zagovarjal slovenske pokrajinske knjižne različice. Prizadeval si je za oblikovanje vzhodnoštajerskega knjižnega jezika med Dravo in Muro, in sicer razlikovalno do prekmurske knjižne norme med Muro in Rabo ter osrednjeslovenske kranjske knjižne različice. Kidrič (1925) in Rajh (1998) sta izčrpno predstavila Dajnkovo vlogo v »črkarski pravdi« in pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika, predlog za izdelavo gesla *Dajnko, Peter* (Ditmajer 2023: v tisku) za *Novi Slovenski biografski leksikon* pa dodaja še nekatere podrobnosti iz njegovega življenja, ponatančno predstavitev slovnice (*Lehrbuch der Windischen Sprache*.

Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen, Grätz, 1824) in pesmi (*Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*, 1827; *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi*, 1826, 1833), kronološko urejen seznam Dajnkovih tiskanih del (dvajset enot) in posodobljeno literaturo (npr. Marko Jesenšek, ur., Bernard Rajh, ur.: *Dajnkov zbornik*, 1998; Bernard Rajh, ur.: *Dajnkovo berilo*, 1998; Bernard Rajh: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*, 2002; Martina Orožen: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 2013; Marko Jesenšek: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*, Maribor, 2015) (Ditmajer 2003: v tisku).

Duhovnik in nabožni pisatelj⁶

V duhovnika je bil posvečen 18. marca 1813 v tretjem letniku študija, ker je bil odličen in vzoren študent. Kot kaplan je sprva služboval v Waltersdorfu (1814) in Eggersdorfu (1814–5) blizu Gradca, nato pa skoraj sedemnajst let v župnijah Sveti Peter pri Radgoni (Gornja Radgona) (1815–1816) in Radgona (Bad Radkersburg) (1816–1831); leta 1831 je postal župnik pri Veliki Nedelji in je tam ostal dvainštirideset let do svoje smrti (1873) – opravljal je tudi službo dekana in okrožnega šolskega nadzornika. Dodeljene so mu bile častne duhovniške službe sekovskega duhovnega svetnika (2. 12. 1833 – sekavski škof Roman Franz Xaver Sebastian Zängerle) in lavantinskega duhovnega svetnika (20. 11. 1861 – lavantinski škof Anton Martin Slomšek) ter konzistorijalnega svetnika (11. 9. 1867 – lavantinski škof Stepinšek) ter lavantinskega častnega kanonika (1871); 1867 (6. 11. 1867 sklep cesarja; 25. 11. 1867 namestništvo izda odlok o podelitvi) je dobil zlati križec s krono za zasluge (SG 1873: 94).

V radgonskem obdobju je Dajnko že veljal za znanega štajerskega pisatelja, saj je objavil kar šestnajst knjig. Šafářik (1864: 39) ga je že kot kaplana v župniji Radkersburg (Radgona) prepoznal za enega najustvarjalnejših in najzaslužnejših piscev med Slovenci na Štajarskem ter ga postavil ob bok Jarnikovim knjižno-jezikovnim prizadevanjem na Koroškem:

Peter Dainko (1816), Caplan an der Stadtpfarre zu Radkersburg (Radgona), einer der fruchtbarsten und verdienstvollsten Schriftsteller unter den Windischen in Steiermark. Sein literarisches Verdienst ist um so höher anzuschlagen, als er, gleich Jarnik in Kärnten, mit seinen patriotischen Bemühungen in Steiermark noch so ziemlich vereinzelt da steht. (Šafářik 1864: 39)

⁶ Nina Ditmajer mi je kot gradivo za *Dajnkov simpozij*, ki je potekal v Gornji Radgoni 9. 6. 2023, poslala interno različico predloga za izdelavo gesla *Dajnko, Peter*, ki ga pripravlja za *Novi Slovenski biografski leksikon*. V tem poglavju povzemam njene ugotovitve z nekaterimi dopolnitvami.

Pomembna ponatančenja so pri razlagi Dajnkovega knjižnega delovanja, kjer sta glede naklade knjig v dajščici navedena dva podatka – Kidrič (1925) navaja le enega: »[...] je krožilo med vzhodnještajerskimi Slovenci ok. 1834 menda res že kakih 50.000 knjig v dajščici.«:

Dajnko knjižno delovanje je na tem območju povzročilo ogromno naklado štajerskih knjig v dajščici, ki so izhajala v Radgoni, kjer je založnik Alojz Weitzinger prodajal tudi prekmurske katoliške tiske. Martin Veršič je 1833 v delu *Duhovni varuh* zapisal, da je na tem ozemlju natisnjenih že čez 20.000 knjig, medtem ko je Koloman Kvas navajal precej večje število 50.000. (Ditmajer 2023: v tisku)

V predlogu za izdelavo gesla za *Novi Slovenski biografski leksikon* je poudarjeno, da se v največji mogoči meri sklada z resničnostjo, da udarca »Dajnkovemu delu in črkopisu niso povzročili samo osrednjeslovenski duhovniki, ki so takrat delovali na Štajerskem, ali njegovi rojaki, ki so zagovarjali poenotenje slovenske knjižne norme, temveč tudi mladi štajerski študenti v Gradcu« (Ditmajer 2023: v tisku):

Njegov vpliv je začel sprva popuščati z nastopom Antona Martina Slomška, Antona Kremp-la, Gašparja Harmana in Jurija Aliča v t. i. slovenski abecedni vojni, nato pa še posebej z izdajo slovnice Antona Murka v bohoričici *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche* (1832). Nasprotja so se pričela kazati ob pripravi na natis prevoda Machnerjeve začetnice. Kljub mnenju, da Dajnko prevod ni primeren za celjsko okrožje, mu je deželna oblast pod pretvezo dovolila natisniti knjigo, ki je izšla leta 1831. Njegove knjige v dajščici so prenehale izhajati, ko je graški gubernij 1837 predlagal dvorni komisiji odpravo Dajnkovih knjig. Ta je julija 1838 izdala odlok o prepovedi, za novega prevajalca pa predlagala Antona Murka, ki tega dela žal ni izdal, saj je takrat med vzhodnoštajerskimi duhovniki že prevladovala želja po tiskanju knjig v gajici. (Ditmajer 2023: v tisku)

Razlag, Raič in Macun so Dajniku krivično očitali nemškutarstvo, ker naj bi v učilnicah in pri vizitacijah govoril le nemško, zato je v *Novem Slovenskem biografskem leksikonu* pomembna informacija o Flegeričevi zavrnitvi teh navedb (Ditmajer 2023: v tisku).

Raič (1867: 32) je neupravičeno razvrednotil Dajnko slovnicaško in prevajalsko delo s ponarejeno mislijo, da štajerski Slovenci »nekoliko prek 40 let v minolost« niso imeli narodno zavednih voditeljev,⁷ še več, da so bili celo brez

⁷ Raič se moti oz. namenoma zavaja. Narodna ideja je bila na severovzhodu Štajerske zelo živa. Pojavljala se je kot branilka slovenske jezikovne meje in se je kazala v nasprotju slovenstva do nemštva. »Zlasti ostro obliko je dobila v drugem desetletju našega veka — istodobno z Vodnikom na Kranjskem — v Slovencih med Muro in Dravo, kjer so rodoljubi, kakor Modrinjak, Krempel, Cvetko, pozneje Danjko, z besedo in pismom izražali ognjevitost svojega narodnega prepričanja, — takrat, ko sta Fichte in Arndt glasno propovedovala rodoljubje na Pruskem.« (Glaser 1898: 79)

slovenskih knjig.⁸ Ivan Macun je tako neresnično izjavo zavrnil z dokazom, da so se Narat, Modrinjak, Cvetko, Jaklin, Pergar, Primic, Šmigoc, Dajnko, Krempel, Kvas »in še drugi navdušeni mladenči« na Štajerskem kljub neuresničenemu svetourbanskemu načrtu narodnostno prebudili, začeli razmišljati o domoljubju in uresničevati razsvetljenski knjižnojezikovni program, s katerim je »nam Slovincem prišlo veliko dušnega blaga« (Macun 1861: 83). Dajnko je poročal Macunu v pismu leta 1861, da so si Šmigoc, Primic in on dopisovali s Kopitarjem in Dobrovskim: »Ker, kakor mi je pripovedoval dekan Dajnko v privatnem listu, v teh je razgovorih pravi začetek in razvitek Šmigocove slovnice kakor tudi prošnje in prizadevanja za stolico slovenskega jezika.« (Macun 1883: 83) Raič v svojem konstrukt sicer omenja Zelenkovo (1791), Šmigočevo (1812) in Dajnko (1824) slovnico, vendar preračunljivo podtika, da sta zadnji dve napisani v nemščini. Prva za Raiča ni vredna »piškaviga oreha«, čeprav gre za dvojezično nemško-slovensko izdajo, pri Dajniku pa zamolči, da je »namenjena temeljnemu poučevanju za Nemce« in jih spodbuja, da se učijo slovenskega jezika, ter »boljšemu poznavanju za Slovence« (Orel 1998: 130). V slovnici je bilo zbranega veliko besedja, ki je značilno za prostor med Dravo in Muro, normirana je bila vzhodnoštajerska različica slovenskega knjižnega jezika, glede na nemškega in slovenskega naslovnika pa je slovnica presegla ozko pokrajinskost. Raič je Dajniku očital, da pri pisanju slovnice ni upošteval Bohoriča in »primernih slovniških znanosti«, ki jih je Dobrovsky objavil leta 1822⁹ v slovnici *Institutiones linguae slavicae veteris dialecti*. Dejstvo pa je, da si je Dajnko dopisoval z Dobrovskim in da sta ga češki slavist in Kopitar verjetno spodbudila, naj napiše kratko in pregledno slovnico vzhodnoštajerskega pokrajinskega knjižnega jezika. Dajnko je slovnico načrtoval¹⁰ prav po Dobrovskem,¹¹ kar je znano tudi češkemu slovničarjem, saj je npr. Havránek (1953: 108–109) zapisal, da je vpliv dveh slovníc Dobrovskega *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache* (1809) in *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822) na Dajnka zaznan in več kot očiten. Raič je bil dober govornik, ki je slovel na bésedi in taborih (Jesenšek 2015: 218), vendar pa manj več pisatelj in brez nagnjenja za jezikovna

⁸ Šafarik (1824) in Sartori (1830) poročata, da se sodobna slovenska literatura lahko pohvali s poučnimi in razvedrilnimi knjigami, ki jih ne manjka: »Auch an andern Unterrichts- und Unterhaltungsbüchern fehlt es der neueren windischen Literatur nicht;« (Sartori 1830: 102)

⁹ Raič napačno navaja letnico 1819.

¹⁰ Po Dobrovskem posveča veliko pozornosti glagolom s se (Orožen 2003: 428). Vidsko vprašanje je prilagodil Kopitarjevi delitvi na perfektivne in imperfektivne glagole, tako da je Dajnkova delitev glagolov ustrezno »temeljila na prisotnosti oz. odsotnosti dovršenosti glagolskega dejanja« (Merše 1998: 143).

¹¹ Drži pa, da glagolskih spregatev ni delil po nedoločniški priponi glagolov kot Dobrovský, ampak jih je razvrščal po sedanjiški osnovi tako kot Kopitar.

vprašanja, komajda jezikoslovni ljubitelj na tem področju. Moral bi prisluhniti Šafářiku, ki je tri leta pred njim slavistični stroki jasno sporočil, da je Dajnko napisal dobro slovnico, ki je razumljiva, jasna in pregledna:

/w/ird kein Unbefangener wird in Abrede stellen, dass diese Grammatik mit vorzüglichem Fleisse ausgearbeitet worden, und sich durch Gründlichkeit und Reichhaltigkeit, so wie durch Fasslichkeit, Klarheit und Bündigkeit des Vortrages auf das vortheilhafteste auszeichnet. (Šafářik 1864: 60)

Dobrovský je leta 1825 pohvalil tudi dajničico kot »dobro narejeno« pisavo, Raič pa je le podcenjevalno zapisal, da je Dajnko s svojo pisavo »zabredel na krivi pot«, ne da bi to kakor koli poskušal dokazati. Zadovoljil se je s priložnostnim zapisom, da »p/ravopis narodu krojiti zahteva nekoliko več, nego le povrhoma znati kakega razrečja podnarečje«, ki ga je akrobatsko zaključil z zavajajočo tvorbo, da je Dajnko postal nemškutar, ker Slovenci niso sprejeli njegovega črkopisa. Misel je povzel po Macunu, ki je zapisal, da je bil Dajnko po zavrnitvi dajničice zelo razočaran in tako »razžaljen, da je nehal delovati na lepo izkrčenem narodnem polju, ter da je tudi zmiraj kot dekan brez izjema le izpitaval nemški« (Macun 1883: 86). Macun je nesrečno zapisano trditev o Dajnkovem izpraševanju v nemščini oblikoval leta 1844 in jo nato (nepreverjeno?) navedel tudi v zapisu o svojem življenju in delu ter tudi v poglavju o Petru Dajniku:

Ko je v svoji domovini vidil, kako je Dajnko izpitoval vse samo nemški, in kako z druge strani tudi stolica slov. jezika v Gradcu neje delovala, kolikor bi lahko bila mogla, opisal je v 1. tečaju Jordanovega lista v Lipsiji »Slawische Jahrbücher«, tedaj leta 1844. žalostno stanje ljudskih škol po slovenskem Štajerji (»Über die slovenischen Volksschulen in Untersteiermark«) in sledečega leta (1845) o sosednih slovenskih deželah (»Die Slaven in Krain und den benachbarten Provinzen«). (Macun 1883: 133)

Radoslav Razlag je verjetno izpostavil nemško izpraševanje po Macunu, dodatno pa je navedel Dajnkovo samooznako, da je »nemškutar«:

U posljednje doba pako se sakrije u gustu koprenu nehajstva, no čini se, da se i tudjincem baci u sovražne naručje; jer ne samo njegovo poslovanje kao školski ogleda ovo priča, nego i sam naivno kaže: ja sam němškutar. (Razlag 1852: 130)

Razlag izjave ni podkrepil z dokazi, jo je pa primerno poresničil Glaser (1895: 175), ki je prišteval Dajnka »m/ed najmarljivejše pisatelje slovenske, ki so na Štajerskem budili narodno zavest« in povečevali slovensko literaturo. Zavrnil je neresnično sestavljeno novotvorbo o Dajnkovem nemškutarstvu: »Temu nasproti se pa mora priznati, da je blizu dvajset let z nenavadno marljivostjo delal v raznih strokah slovenskega slovstva: pisal je molitvenike, slovnico in knjige narodnega gospodarstva.« (Glaser 1895: 181) Dajnko je utiral negotovo

pot, po kateri se je začel uveljavljati slovenski jezikovni in literarni program na severovzhodu Štajerske, s tem pa je izkazoval narodno pripadnost in dolgoročno usmeril razvoj slovenske narodne miselnosti. Tega se je zavedal tudi Macun, ki je v nadaljevanju popravil trditev, da Dajnko po prepovedi dajničice ni več pisal. Navedel je, da je pod Slomškovim vplivom v začetku šestdesetih let ponovno začel objavljati v Drobtinicah (npr. *Ponovljenje cirkve svetega Joaneza kerstnika na Holmu blizu Ormoža*, 1861; *Štajerski Jeruzalem*, 1862), pred tem pa je pri radgonskem tiskarju Weitzingerju izdal 436 strani obsežno knjigo molitev in pesmi (*Jezus, Maria ino Jožef, Božji Angeli ino Svetniki, naši Varehi ino Pomočniki*, 1856). Raič ni bil tako pravičen do Dajnka. Zavestno je razširjal zavajajočo tvorbo, da je Dajnko postal nemškutar, ker Slovenci niso sprejeli njegovega črkopisa:

Dajnko poparjen porazom svojega krivopisa zapustil je obdelovanje narodnega slovstva, razve kake hrapave in nepravilne pesmi, p. »Pesem na deklic«, ter postal trden nasprotnik našemu knjižnemu napredku, vsaj celo žilav nemškutar, kar belodano priča njegovo dekansko delovanje v učilnicah; ni menda nemškutarščejih učilnic na vsem Slovenskem, nego so v dekanovini velikonedeljski. Toisto svedoči zgodba, da je on zavrgel sevsema »Sveto opravilo«, zloženo Slomšekovej skrbjo ter vsi vladikovini prepisano za rabo, in novi obrednik; jemu rabi neko klobasarjenje, ktero si je sam skrparil in zvozlaril. Tako se ne spolnjujejo knezovladiške naredbe, bili kdo drug se drznol kaj takega poskusiti, mahoma bi čutil po ščepcih, če je kdo le nemškutar, obilno mu se prizanaša, še pohvalnic ne pogreša. (Raič 1867: 32)

Nekulturno pisno izražanje se je zelo približalo sovražnemu govoru. Raič ga je izkoristil za osebno obračunavanje z Dajnkom, ki ni pomagalo razumeti ozadja »črkarske pravde«.

Zablodo o Dajnkovem nemškutarstvu, ki se je v slovenskem prostoru nekritično prepisovala skoraj šestdeset let, je pojasnil šele Božidar Flegerič (1899: 35) v življenjepisju Ivana Macuna. Iz svojih izkušenj – do leta 1857 je bil učenec v župniji pri Sv. Bolfenku (Vodraci pri Središču ob Dravi), ki je bila pod velikonedeljsko dekanijo – je potrdil, da je dekan Dajnko izpraševal učence v njegovi osnovni šoli vedno v slovenščini, saj nemško otroci niso znali; enako tudi pri Sv. Miklavžu / Miklavž pri Ormožu in v Središču ob Dravi. Šole so bile tudi pri Veliki Nedelji, Sv. Lenartu, v Ormožu in na Polenškaku. Dajnko je v šolskem poročilu leta 1859 zapisal, da je pouk v njegovi dekaniji potekal po predpisanih knjigah v slovenščini in nemščini, vendar je bil učni jezik samo nemški le v višjih razredih ormoške šole, verjetno pa se je v nemščini malo več poučevalo tudi v višjih razredih malonedeljske šole, ker je bil tam sedež nemškega viteškega reda (Šedivy 1957: 41). Dajnko je učil verouk skoraj do smrti (Šedivy 1957: 37) in Flegerič ga je ohranil v spominu kot »dobro dušo« – bil je naglušen, zato je zastavil vprašanje, nanj sam odgovoril, učenci pa so ponavljali za njim. Slovenske otroke je vedno spraševal v slovenščini. Macunovo

izkušnjo, ki se je v pisnih virih posplošila in so jo nato nekritično prepisovali, je zato označil za izjemo:

Tukaj mi je še pristaviti, da Macun obdolžuje krivo Dajnka, da je kot dekan vedno izpraševal le nemški. To ni res. [...] Po mojih mislih je prišel pokojni Macun morda kdaj v Ormož, kjer so hodili v šolo otroci nemških uradnikov, zmožni nemščine. Da je te učence pokojni dekan Dajnko nemški izpraševanje lahko verjetno, a Slovencev ni. (Flegerič 1899: 35)

Dajnko je nemškutarstvo, ki so mu ga podtikali, zavrnil v pismu Rudolfu Gustavu Puffu 26. junija 1854 (Glonar 1915: 53–54). Skliceval se je na neresnično pisanje »ultraslavistov«, ki so ga v Bleiweisovih *Novicah* in graškem *Gratzerzeitungu* označili za sovražnika slovenskega naroda. Krivična obsodba je bila izrečena, ker je kot šolski nadzornik zahteval, da se v šolah ob slovenščini uporablja tudi nemščina. Šlo je za Dajnkovo razumno stališče, saj so se morali učenci v podeželski šoli primerno (na)učiti tudi nemščine, da bi se lahko vpisali na mariborsko gimnazijo, ali pa so jo potrebovali v vojski, kjer je bil poveljevalni jezik nemški. Dajnko je pojasnil, da zaradi takega stališča ni nemškutar, ampak razmišlja krščansko in ostaja pravi domoljub, čeprav so ultra- in panslavisti v tistih zmedenih časih mislili drugače.

Dajnkovo slovenstvo potrjuje tudi spominski zapis v *Slovenskem gospodarju*, v katerem je jasno povedano, da je bil eden izmed prvih narodnih buditeljev v radgonski okolici, hkrati pa je tudi »v živi besedi narodni duh vzbujal« ter bogatil slovensko slovstvo:

Bog sam ve in pravični domoljubi pripoznavajo, da so Dajnko ravno v tem času kot kaplan v Radgoni za Slovence mnogo storili. Povsod, kamorkoli prideš, ti vedo starejši prebivalci povedati o Dajnkovih molitvenih knjigah, o njegovem slov. katekizmu itd. Narodnjak zdrave korenine ni iskal hvale niti dobička drugega, kakor edino le korist naroda in čast Božjo. (SG 1873: 86)

Slovničar

Dajnko je leta 1822 dokončal rokopis učbenika slovenskega jezika, ki je izšel dve leti kasneje v Gradcu. S slovnico *Lehrbuch der Windischen Sprache* je leta 1824 nagovoril Nemce, da bi se začeli učiti slovenskega jezika, ki se je oblikoval na severovzhodu Slovenije. Spodbujal pa je tudi svoje vzhodnoštajerske rojake, naj izboljšajo znanje slovenščine, ki mora postati trdna osnova za razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja v stičnem slovensko-nemško-madžarsko-ilirskem geografskem, zgodovinskopoličnem in kulturnojezikovnem prostoru.

V začetku 19. stoletja so se osrednjeslovenske pokrajinske jezikovne različice že poenotile v knjižno kranjščino, ki je kot nadnarečna tvorba dolensščine in

gorenjščine s središčnim ljubljanskim govorom pritegnila tudi tržaške, koroške in osrednještajerske govorce.

V panonskem prostoru med Muro in Rabo se je konec 18. stoletja oblikovala knjižna prekmurščina kot nadnarečna tvorba goriškega in ravenskega narečja brez združevalnega mestnega ali trškega govora. Prostor med Dravo in Muro pa naj bi v dvajsetih letih 19. stoletja z rahlim zamudništvom prav tako razvil svojo pokrajinsko knjižno različico slovenskega jezika, ki bi razlikovalno do kranjščine in prekmurščine povezovala severovzhodna štajerska narečja, upravičenost pa ji bi dajal trški govor Radgone s tiskarno in uveljavljenim založnikom Alojzom Weitzingerjem. Na neenotnost slovenskega jezikovnega prostora so vplivale posebne družbene in kulturne razmere, tudi razdelitev slovenskega jezikovnega prostora na alpski osrednjeslovenski in panonski vzhodnoslovenski prostor ter politična odvisnost od cesarskega Dunaja ali kraljeve Pešte. Šafárik (1824: 275) in Sartori (1830: 96) sta slovensko jezikovno pokrajinskost razumela kot posebno bogastvo jezika, ki si je v prvih desetletjih 19. stoletja šele začel pridobivati enotno knjižno podobo. Sartori (1830: 101) je po Šafáriku opozori, da se dvojnični razvoj slovenskega jezika najlepše kaže prav v slovnica, ki so nastajale na prelomu 18. in 19. stoletja. Med več kranjskimi jezikovnimi priročniki je izpostavil Japljevo kranjsko rokopisno slovnico *Slavische Sprachlehre*, ki jo je prevajalec Svetega pisma napovedal že v uvodu *Nove zaveze* leta 1784, za tisk pa je bila pripravljena leta 1804 in je bila namenjena Kranjcem, Primorcem, Štajercem in Koroščem. Novo obdobje v slovenskem slovničarstvu je napovedala Kopitarjeva znanstvena slovnica jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1809). Na severovzhodu Štajerske je pohvalil Šmigočevo slovnico *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812), ki je »zelo uporabna« in Dajnko (1824), ki je ob kranjski Metelkovi (1825) »najnovejši slovenski jezikovni priročnik«.

Dajnko je v *Predgovoru* (*Vorrede*) pojasnil, da je na željo slovanskih prijateljev (Dobrowský) pripravil slovnico slovenskega (pokrajinskega knjižnega) jezika na severovzhodu Štajerske (narečje severnih in vzhodnih Štajercev). V širši slovenski jezikovni prostor vključuje še Slovence na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem (južna in zahodna Štajerska) ter v Prekmurju (ogrski Slovenci v Železni županiji) in na Hrvaškem, ki govorijo svoje pokrajinske različice slovenščine: »/D/enn die Sprache unserer Slawischen Nachbarn sowohl die der Kroaten, als auch die der Krainer und Kärnthner ist ja im Grande genommeu die nähnliche, nurr in der Mundart ungleich mehr oder weniger abweichend.« (Dajnko 1824: III–IV) Slovenščina ima več pokrajinskih različic s številnimi narečji, zato je Dajnko poskušal iz severovzhodnih štajerskih narečij sestaviti nadnarečni pokrajinski knjižni jezik, zavedajoč se, da je tudi ta še »zelo

nepopoln«. S slovnico je želel bralcem čim bolj približati splošne značilnosti slovenskega jezika. Severovzhodna štajerska pokrajinska različica slovenskega knjižnega jezika naj bi bila most med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom. V tridesetih letih 19. stoletja je Dajnkov knjižni jezik omogočil lažje soočenje slovenske kranjske in prekmurske knjižne različice, njuno združitev sredi 19. stoletja in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika – tako je »razložil svoj pogled na avtonomnost pokrajin znotraj slovenskega prostora« (Rajhman 1998: 57).

Čeprav je Koloman Kvas učil slovenščino na graški univerzi po Dajnkovi slovnici, je Anton Murko zavrnil njegovo pokrajinskost. V slovnici ljudskih narečij Slovencev na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v zahodnih okrožjih Ogrske (*Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*, 1832) je sprejel Kopitarjev središčni kranjski jezikovni koncept, »dasiravno bi on po svojem rojstnem kraju in marnu se mogel odločiti za štajersko narečje« (Trstenjak 1872a: 24). Romantični pogledi na jezik in prebujajoče se slovensko narodno vprašanje so zahtevali jezikovno enotnost Slovencev. Oroslav Caf je opozarjal, da sta pokrajinska kranjščina s koroško in osrednještajersko različico ter severovzhodna štajersčina preveč oddaljeni in za medsebojno sporazumevanje nepriljubljene. Slovenci potrebujejo normativno slovnico enotnega knjižnega: »Dajnko je ves Štajerec spodnjega kraja, Murko ves pokrajnčeni Štajerec, Metelko cel Krajnec ino Gutsmanna je malo druga, kakor Korošec, ob kratkem: Slovenske gramatike ino slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo.« (Caf 1845: 11) Anton Kreml se je prav tako odločil za Murkovo združevalno pot, ki jo je na Štajerskem najbolj odločno zagovarjal Anton Martin Slomšek. Kljub temu pa je bila Dajnkova pokrajinskost »na začetku 19. stoletja še povsem razumljiva«, saj so takrat obstajali le deželni jeziki, razločevanje med knjižnim jezikom in narečji pa teoretično še ni bilo utemeljeno (Orožen 2003: 418–419).

Jože Rajhman je opozoril na prezrto mesto iz razvoja slovenskega jezika, da je Dajnko za Šmigocem v slovnici postavil zahtevo po novih oblikah (-om, -oma; -ega; lepi, lepa, lepo). Murko jih je sprejel in s tem opozoril pred Matijem Majarjem Ziljskim na severovzhodnoštajerske pokrajinske oblikoslovne rešitve, ki so napovedale oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Dajnko je sredi 19. stoletja veljal za »jezikovnega separatista« in njegovih rešitev na Kranjskem niso sprejemali. »Njegove« nove oblike pa so se uveljavile, ko so jih predlagali Murko, Majar in Miklošič in so postale zunanji prepoznavni znak enotnega slovenskega knjižnega jezika. »Zahteva je bila formulirana tako, da je zagovorniki starih oblik niso mogli preslišati.« (Rajhman 1998: 63) Dajnkova pokrajinskost je bila pozitivna protiutež kranjskemu purizmu, obe jezikovni različici pa sta kot nadnarečni tvorbi normirali razlikovalno pokrajinsko glasoslovno-oblikoslovno podobo slovenščine, ki se je sredi 19. stoletja preoblikovala v skupno normo.

Dajščica

Dajnko je v slovnici napovedal nov slovenski črkopis, po njem imenovan dajščica (Just 2023: 25). Spoznal je, da številne črkopisne reforme latinice (Trubar, Krelj, Pohlin, Gutsman, Kopitar) niso ponudile najboljših pisnih znamenj za sičnike in šumevce ter primernih rešitev za zapisovanje trdega in mehkega *l* in *n* ter samoglasnikov. Trubarica je nedosledno določila dvočrkje za zapisovanje glasov *č*, *ž*, *š*, kreljica je nekako uredila glasovno vrednost *s* in *š* v eno- in dvočrkju (*f*, *fh*, *s*, *sh*), črkopisne nejasnosti pa so ostajale pri pisnih znamenjih za palatalne glasove, polglasnik, jat in (naglasni) kakovosti *e*-ja in *o*-ja. Dvočrkje je bilo značilno tudi za prekmurico (po vzoru ogrice). Dajnko je vpeljal enočrkje. Uredil je zapisovanje sičnikov (*c*, *z*, *s*) in šumevcev (*q*, *x*, *θ*), sprva je zagovarjal tudi posebna znaka za palatalni *nj* (*η*) in narečni *ü* (*y*), vendar pa ju je po letu 1829 začel opuščati.

SLOVENSKE					PISMENCE.				
a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m,					n, o, p, r, s, t, u, v, q.				
Novo	Staro mnogoletno pisanje vest				slovenskih qerk c, s, t, z, x, q.				
	Krajin.	Horvat	Voger	Nemec	Slav.	Dalm.	Serv	Pol.	Čeh
c	z	c, ts	c, cz, ts	z, tz, c	c	c	c	c	c
s	f	sc	fz, sc	fs	s	s	s	s	s
š	fh	sh	fc, sc, s	fisch, fch	sh	sc, sh	sc	sz	s' fl, fs
z	s	z	z	s	z	z	z	z	z
x	sh	s	's	sch, sh*)	x	's, x	x	'z	z'
q	zh	ch	cs	tsch	ch, q	ch, q	cs, q	cz	c'
P r e g l e d					v' b e s e d a h,				
cvetec	zvetec	cvetec	cvetets	zvetetz	cvetec	cvetec	cvetec	cvetec	cvetec
sestra	seftra	fsefztra	szeszttra	fsefstra	sestra	sestra	sestra	sestra	sestra
shchesh	shchesh	scchesh	scchesh	fischfchesh	scchesh	scchesh	scchesh	scchesh	's'ce's
zvoziš	svosifh	zvoziš	zvoziš	svosifsch	zvoziš	zvoziš	zvoziš	zvoziš	zvozi's
xixek	shishek	'si'sek	'si'sek	schischeck	xixek	xixek	xixek	'zi'zek	'zi'zek
qiyek	zhizhek	csicsek	chichek	tschitfcheck	chichek	chichek	qiyek	cziczek	'ci'cek
Isgovaranje vsih drugih pa					ostane po stari navadi.				
*) Dieser Laut mangelt im Deutschen, wird nur wie das französische je gelesen werden.					ausdrucksweise durch obige Zeichen ersetzt, und soll				

Slika 2: Joseph Machner, Peter Dajnko, 1833: *Abecedna knixica za dexelne bole vu cesarsko kralovskih derxavah*. V' Gradci: V' zaloxbi vsih terxkih knigárov, ino natisnjena s' Kienrajhovimi pismencami.

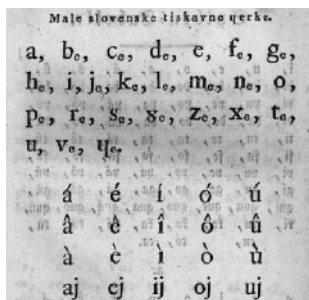
Poenostavil je črkopis in ga prilagodil glasovni podobi slovenskega jezika. Dajničica se je tako ustalila in je imela petindvajset črk kot današnja slovenica. Dajnko je postal pobudnik pozitivne črkopisne reforme, ki se je v štiridesetih letih 19. stoletja zaključila s sprejetjem slovenice; proti koncu petdesetih let 19. stoletja je zato brez težav prevzel slovenski črkopis, ki se je razvil iz gajice. Dajničico je predstavljal v predgovorih svojih knjig, npr.: *Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvüčenje Slovenskega branja* (1824):

Da vsaki jezik má svoje lastne glase, so tydi vsakemi, či ga kdo kratko ino prav pisati čé, ino xeli, da bi ga drygi dobro razuméli, lastne pismence (knixne čerke) potrebne. Tak najdemo xe pri starih Grekih, poznej pri Latinih, ino v' naših dnevih pri vsih podvyučénéih narodih za njihove lastne jezične glase tydi več ali mene lastnih pismenc. Ne zaděni se zato nad tim, dragi Slovenec! či tydi ti v' nazóčni knixici med dozďajnimi pismencami neke kračéše ino pravéše znamle najdeš, s' kerimi se drygega nikaj ne iše, kak lepoto tvojega jako imenitnega jezika še bole povišati. Znamle, kere so novo zebrane, so nikak ne opervič novozmišlene, temoč le od tistih priátelov našega ďaleč razširjanega jezika semvzéte, kerí so xe ďavno pred nami hvale vredno za lepi Slovenski jezik ino dobroserčni narod totega jezika skerbéli. Misli se zato brez vse skerbi, da de vsaki Slovenec toto hasek hitro tydi sam spoznal ino namesto dozďajnih pismenc skoro z' dosta vekšim veseljom Slovenske knige v' nazóčnih, kak pà v' dozďajnih znamlah bral. Teliko več se to dá oběčati, da je vsaki, kerí le nekaj pismo rezumi, toto potrebo xe duge leta vidil ino s' poti imeti htel. Spodoba ino pomenenje totih novozebranih pismenc je po abecedni ředi tak: a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, p, r, s, š, z, x t, u, y, v, č. Vse se izgovárjajo, kak prejďoč. Le pridóče so novo zaponiti:

c	sunce, mesec, serce.	namesto z
ŋ	ŋegova ŋiva.	namesto nj
s	se si se nasitil.	namesto f
š	vaša paša lepša.	namesto fh
z	zemla, zakon, merzlo.	namesto s
x	xelim duxnost.	namesto sh
y	dyša, vysta, lydjé.	namesto ü
č	rečem več častiti.	namesto zh

Vse dryge reči na zgovarjanje, zlaganje ino branje naših čerk ostanejo, kak dozďaj.

V prevedeni Machnerjevi *Abecedni knjižici* (1833) je zapisovanje sičnikov in šumevcev v »novem« črkopisu (dajničica) tabelarno primerjal z bohoričico (kranjski črkopis), prekmurico (vogrski črkopis), z nemško in drugimi slovanskimi pisavami (npr. poljska, češka, hrvaška itd. pisava). Zapisal je, da ima »sedanjik« novi slovenski črkopis petindvajset črk (slovenske pismence), izgovarjava samoglasnikov (glasniki) pa je lahko dolga (*á, é, í, ó, ú*), kratka (*â, ê, î, ô, û*) ali srednje dolga (*â, ê, î, ô, û*):

Slika 3: Dajnkova – male tiskane črke (in črkovanje). *Abecedna knixica*, 1833: 11.

Slika 4: Dajnkova – velike tiskane črke. *Abecedna knixica*, 1833: 29.

Slika 5: Dajnkova – male in velike pisane črke. *Abecedna knixica*, 1833: 11.

Čeprav je bila Dajnkova črkovna reforma dobro zamišljena, jo je leta 1825 kritiziral kranjski reformator Franc Metelko. V *Uvodu (Einleitung)* svoje slovnice *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen* (1825) je razmišljal o novih črkah, ki bi bile primerne za Slovane in dodal, da bi bilo bolje, če bi Dajnko ostal pri bohoričici kot pred njim Leopold Šmigoc v štajerski slovnici *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812). Obregnul se je, da Dajnko glede jezika in pisave pač ravna, tako kot zna in se je s tem na neprimeren način vmešal v črkarsko reformo s parafraziranimi Hieronimovimi besedami: »Quilibet abundet in sensu suo.«¹² (Metelko 1825: XXVI). Metelko je ustvaril slovensko fonetično pisavo z dvaintridesetimi črkami (tudi znak za dvočrkje šč) in dodatnimi ločevalnimi znamenji za izgovorjavo glasov. Pohlinu in Dajnku je očital neuspešno črkarsko reformo, ni pa se zavedal, da je njegova metelčica še manj ustrezna zaradi preveč črk (npr. dva h-ja, polglasnik). Mešanica cirilskih, grških in predelanih znakov je bila tako nestvarna in neestetska, da je šlo za črkarsko zablodo, ki je ni bilo mogoče sprejeti – Jakob Zupan in Anton Murko sta jo posmehljivo označila za krevljico. Črkopisna reforma, ki jo je uvedel Dajnko (enočrkje in petindvajset pisnih znamenj), je bila prava, Metelkova reformatorska smer (strogo fonetično načelo) pa je bila slepa ulica na poti do sodobne slovenice. Oba sta bila spodbujena s Kopitarjevo željo po novem latinskem Cirilu, ki bi pripravil idealni črkopis za Slovane, tako da bi dvajsetim latinskim črkam dodal še približno devet novih,

¹² Gre za Hieronimovo pričevanje v delu *Ad Lucinum*, ali je med postom dovoljeno jesti jajca in piti mleko: »Unaquaeque provincia abundet in suo sensu et praecepta maiorum leges apostolicas arbitretur.« (»Vsaka pokrajina naj ravna po svoji preudarnosti in upošteva zapovedi svojih prednikov kot apostolske zakone.«) https://tomasdeaquino.org/suma-teologica/II_II_q147.htm

ki bi oblikovno prav tako ustrezale latinskim: »/A/us der vorgeschlagenen Operation aber nicht nur ein gleichförmiges, sondern zugleich ein den Gesetzen der Buchstaben schrift vollkommen entsprechendes Alphabet hervorgehen würde!« (Kopitar 1809: 203) Kopitar je dajnčico ocenil za brezhibno pisavo, medtem ko nad metelčico ni bil navdušen in je npr. znak za polglasni označil za »kozlička med ovčami«. Tekmovalnost med novima slovenskima črkopisoma so stopnjevale še druge, Dajnku naklonjene ocene – pohvalili so ga Dobrovský, Zupančič in Sonnleitner¹³ –, vendar pa se je za dajnčico začelo zapletati že leta 1827, ko je bilo potrebno za Slovence v lavantinski in graški škofiji prevesti abecednik Josepha Machnerja. Dajnko je besedilo prevedel leta 1828, vendar pa nekateri niso bili navdušeni nad njegovo vzhodnoštajersko pokrajinsko različico slovenščine, motila pa jih je tudi dajnčica. V Ljubljani rojeni Gašpar Harman, ki je bil župnik pri Svetem Petru (Malečnik) pri Mariboru, je oceni, da Dajnkovo »narečje ni pravo«. Jezik in pisavo Dajnkovega prevoda je zavrnil tudi v Poljanah nad Škofjo Loko rojeni Jurij Alič, ki je bil takrat dekan v Vidmu ob Savi (Krško), z utemeljitvijo, da »Slovenci v Celju ne mogó vsprejeti Dajnkovega narečja«. Oba ocenjevalca sta bila po rodu Kranjca in jima novonastajajoča pokrajinska knjižna različica slovenskega jezika seveda ni bila blizu; med štajerskimi duhovniki so enotno knjižno normo in metelčico (ali bohoričico) zagovarjali še Anton Martin Slomšek, Anton Kreml in kasnejši dekan v Hočah pri Mariboru Anton Murko. Kreml je prevedel tudi Machnerjev abecednik, vendar v različico slovenščine, ki se je zgledovala po kranjsčini, glede pisave pa je ostal pri bohoričici – predlagal je, naj se v obeh škofijah uporablja enoten jezik in črkopis. Lavantinski škof Ignacij Franc Zimmermann, se je, kljub temu da se je vzhodnoštajerske različice slovenščine dobro naučil v Volkmerjevi privatni šoli pri Svetem Urbanu (Jesenšek 2015a: 101), zato odločil, da ne bo natisnil Dajnkovega prevoda. Prisluhnil je Aliču – med letoma 1816 in 1818 je bil višji šolski nadzornik in referent za nižje šolstvo v Št. Andražu – in v lavantinski škofiji so začeli uporabljati Metelkov ljubljanski prevod Machnerjevega abecednika, ki je izšel leta 1826 v metelčici; enako tudi ponatis leta 1832. Metelčica je tako postala črkopis, v katerem so se opismenjevali tudi učenci v osrednještajerskem prostoru lavantinske škofije, in sicer vse do leta 1834, ko je izšel nov prevod v »stari kranjski pisavi« bohoričici, za katero se je zavzemal Slomšek, pridružila pa sta se mu tudi Alič in Murko. Dajnko se s porazom ni sprijaznil in

¹³ Dajnko se je 21. 6. 1827 pohvalil Šafāriku, da je profesor Suppantšitsch (Zupančič) imenoval dajnčico za triump naše ortografije (»das Alphabet den Triump unserer Orthographie«), Kopitar za brezhibno (»tadellos«), Dobrowsky za pravilno narejeno (»recht getan«), Sonnleitner za res dobro narejeno (»wirklich gut gelungen«) in profesor Rask iz Kopenhagna za dobro izbrano (»gut gewachlt«). (M. Murko 1898: 376)

pregovoril je spodnještajerske župnike ter učitelje, da so podprli njegovo pisavo. Pridobil je celo Harmana in Krempla, tako da je poslal v Gradec vse potrebne podpise proti metelčici.¹⁴ Svojo dajnčico in pokrajinsko različico slovenščine je predstavil tudi v daljšem dopisu,¹⁵ v katerem je utemeljil, zakaj je metelčica »profesorja kranjskega jezika v Ljubljani« neprimerna za štajerske Slovence, hkrati pa je poudaril, da je dajnčico in vzhodnoštajersko različico slovenščine med Dravo in Muro ter prekmursko različico med Muro in Rabo pohvalil tudi Kopitar (Glaser 1895: 47). Vodstvo sekovske škofije v Gradcu se je leta 1831 odločilo za natis Dajnkovega abecednika in tako so se Slovenci v dveh sosednjih škofijah učili pisati in brati v različnih črkopisih in dveh pokrajinskih različicah slovenščine. Na slovenskem Štajerskem se je začela abecedna vojna. Murko se ni odločil za črkarske novotarije: »[...] und nur das, entweder im Munde des Volkes Praktische oder in unserer, obwohl armen Literatur sich Bewährende in mein Buch aufgenommen habe.« V *Uvodu (Vorrede)* slovnice *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten* (1832) je pojasnil, da ostaja zvest bohoričici, ki je v njegovih knjigah, namenjenim vsem Slovincem, znak tradicije. Slovenci potrebujejo enoten latinski črkopis, ne pa dajnčice in metelčice, ki imata v abecedah tudi nelatinične črke in sta omejeni na slovenski severovzhodni ali osrednji prostor, zato postavljata med Slovence »kitajski zid«. Drugo izdajo slovnice (1843) je nato natisnil v sodobni slovenici, ki je postala prepoznavni zunanji znak enotnega slovenskega knjižnega jezika:

Tako je z besedo in v djanji na Štajarskem poderl Dajnčico, pa tudi Metelčico, A. J. Murko, na Koroškem djanski U. Jarnik, in ondi pričeto abecedno vojsko sklenil in dokončal je, djal bi, z obeh omenjenih del tolikanj iskreno priporočbo Lubomir t. j. Slomšek. Pa – komaj potihne abecedna vojska na Štajarskem in Koroškem, kar se vname le še huje na Kranjskem! (Marn 1871: 36–37)

Dajnčica je bila v šolah prepovedana 18. avgusta 1838: »Tudi sicer je Dajnkova pisava ostala le bolj v svojem ožjem domu; dlje v Slovence se ni razširila. In tako je 'dajnčica' skoro potihnila, ne 'da bi se bili o njej kaj bolj prepirali'« (Fekonja 1891: 617). Njeni zagovorniki in nasprotniki so v črkarski pravdi odpirali neprijetna vprašanja, vendar pa so razčistili negotovost o slovenstvu – štajerski

¹⁴ Poudaril je, da tudi Kopitar ni zadovoljen z metelčico. Prim. Kopitarjevo pismo z dne 23. 2. 1825, v katerem Dajnku priznava, da je njegova pisava (razen znaka 8) veliko boljša kot kranjska (metelčica): »Carnioli tandem typos ipsi excogitarunt, mihi haud nimis probatos quoad formam. Tui longe melius, uno -8 excepto, quod minus placet.« (Košan 1890: 5).

¹⁵ Des Peter Danjko, Kaplans in Radkersburg mit seinen mitarbeitenden Freunden in der slovenischen Literatur Detail, betreffend das Alphabet des H. Fr. Metelko, Professors der »krai-nerischen Sprache in Laibach«.

»stari« preporoditelji Dajnkevega (Koloman Kvas, Anton Lah, Anton Šerf, Vid Rižner, Martin Veršič) in »mladi« romantiki Murkovega kroga (Anton Murko, Anton Martin Slomšek in somišljeniki) so bili »istih misli, da bi bilo najbolje, ko bi se Slovenci poprijeli češkega pravopisa, kakor ga je prikrojil Hrvatom dr. Ljudevit Gaj« (Glaser 1895: 50). Dajniku je potrebno priznati, da se je zavedal pomanjkljivosti bohoričice (Sket 1893: 150), zato je prvi pokazal, kako naj bo urejen slovenski črkopis in je bil tudi prvi, ki »je hotel s svojimi 'znamli' olepšati jezik slovenski«. (Fekonja 1891: 721).

Zbiralec ljudskih pesmi

Dajnko je bil tudi zbiralec narodnega blaga in pisec pesmi, predvsem so ga zanimale ljudske pesmi, ki jih je zbral in izdal v *Sto cerkvenih ino drygih poboxnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem* (1826) in posvetni pesmarici *Sto in petdeset posvetnih Pesmi in dvesto Vganjk med Slovenskim narodom na Štajarskem* (1827).

Zbiranje narodnih pesmi je bilo v vseh avstrijskih deželah zelo popularno, saj ga je spodbujal dvorni komisar grof Franz Joseph Saurau. Trstenjak (1872: 28) je npr. poročal, da je imel leta 1825 v šoli učitelja, ki je nagovarjal, da so mu prinašali ljudske pesmi in napeve, on pa jih je vestno zapisoval. Dajnko je 21. junija 1827 pisal Šafaříku, da je po javnem pozivu v dunajskem časopisu *Oesterreichischer Beobachter* leta 1825 začel zbirati narodne pesmi na Štajarskem in jih je leta 1827 objavil v knjižni obliki (M. Murko 1898: 376). Podobno je pred tem leta 1824 vabil tudi graški časopis *Archiv für oester. Gesch. Völker und Laenderkunde* – društvo Gesellschaft der Musikfreunde des oesterreich. Kaiserstaates je prosilo, naj ljudje po vseh avstrijskih deželah zbirajo narodne pesmi z napevi (Trstenjak 1872: 28). Dajnko (1827: VII) je v drugem Predgovoru (v prvem je predstavil danjčico) k *Posvetnim pesmim* manj natančno zapisal, da se je dela lotil »na povelje sekretéra igranske druxbe« gospoda Joxefa od Sonnlaitnara (Joseph v. Sonnleithner), in sicer je želel zbrati štajerske »tak na dobro poboxne, kak tydi posvetne« pesmi.¹⁶ Dajnko je posla Jožefu Sonnleithnerju, tajniku avstrijskega Društva prijateljev glasbe, sto slovenskih štajerskih ljudskih pesmi; za napeve, ki jih je priložil, so se menda pulili dunajski skladatelji in jih porabljali za svoje pesmi:

¹⁶ »Od tih pesmij poslal je 1. 1825. 50 posvetnih in 50 cerkvenih z napevi vred društvu prijateljev muzikalnih avstr. cesarstva, katero je hotelo tako zbirko prirediti iz vseh avstr. krajev zraven z napevi.« (Rakuša 1890: 36)

Nisem slišal, ka bi ta zbirka kedaj bila na svitlo prišla, če pa je kateremu naših čitateljev znana, bi koristno bilo, ako bi to oznanal nam, ali pa slov. Matici, ki narodno blago nabira. V nekem časniku sem bral, da so dunajski skladatelji prav neusmiljeno ono zbirko pukali, in s tujim perjem svoje muzikalične sklade kinčili. Dobro bi bilo, ako bi se kateri naših slovenskih rojakov na Dunaji živečih, potrudil izvediti, je li še ima društvo prijateljev godbe v svojem arhivu to zbirko, in če bi mogoče bilo Dajnkovo poslanico pridobiti. (Trstenjak 1872: 28)

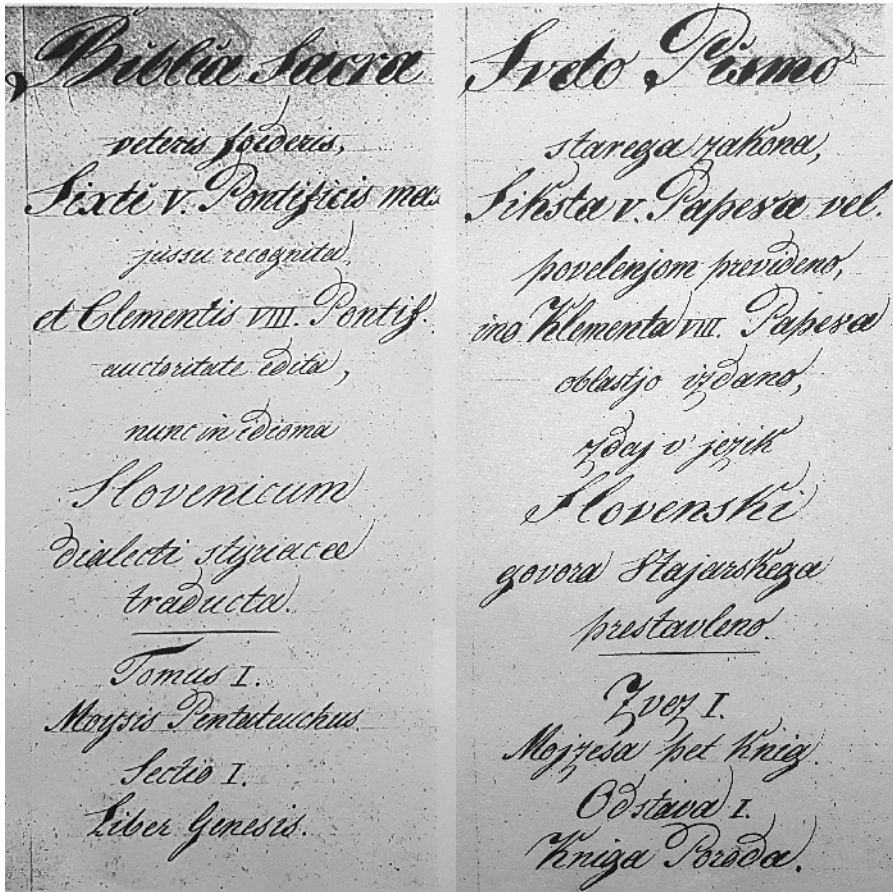
Šafářik z Dajnko zbirko ni bil zadovoljen (M. Murko 1898: 376), ker je bila poustvarjena in se je v njej prevečkrat izgubila prvotna ljudska podoba pesmi: »Es sind wohl meistens nicht vom Volke, sondern von andern verständigen, wohlmeinenden Leuten für das Volk gemachte Lieder.« (Šafářik 1864: 84) Dajnko je nekatere pesmi celo sam napisal in jih je imenoval za narodne, »nekaj je pa tudi Vrbnjakovih« (Rakuša 1890: 36). Jezikovno jih je približeval podobi pokrajinskega knjižnega jezika, ki ga je normiral v slovnici leta 1824, zelo rad pa jih je tudi uglasbil. Pri tem mu je pomagal učitelj iz Svetinj pri Ormožu Andraš Šef, ki je Dajnku »viže na note postavljaj«. Sodelovala sta tako, da je Dajnko »svoje umotvore Šefu narekoval, a ta jih je zapisoval« (Rakuša 1890: 36).

Več pesmi, ki jih je Dajnko zbral, ni bilo izvirno ljudskih, ampak so jih duhovniki in učitelji že pred njim popravljali za narod in so se »udomačile med ljudstvom«, ker so dajale »koristnih naukov zlasti v npravstvenem oziru« (Sket 1893: 398). Šafářik ugotavlja, da so bile ljudske ljubezenske pesmi večkrat nespodobne in so jih duhovniki zato »popravljali«. Zdi se, da je tudi Dajnko upošteval ta praktični vidik, ko je skladal posvetne pesmi za Štajerce (Šafářik 1864: 74) in je z njimi budil narodno zavest med štajerskimi Slovenci: »Da pa si tote pesmi vsaki Slovenec tydi v' rokah iméti xeli, zato sem skerben bil, ne tydi na svetlo dati.« (Dajnko 1827: VIII) Ljudske pesmi je res popravljaj in jih je zložil »ad hoc«, vendar pa so kljub temu pomembne (Glaser 1895: 176), ker kažejo, da je bilo slovensko ljudsko pesništvo na prelomu 18. in 19. stoletja pomembna jezikovna protiutež nemškim jezikovnim težnjam.

Slovenci v Dajnkovem času nismo imeli dobrih in natančnih zbiralcev ljudskih pesmi. Vodnik, Dajnko, Korytko in objave v Kranjski Čbelici so jezikovno popravljali ljudske pesmi in jih tudi vsebinsko ter motivno predelovali, tako da se zdi še najbolj izvirno gradivo, ki ga je objavil Vraz v Zagrebu (*Narodne pėsni ilirske, koje se pevaju po Stajerskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, 1839) (Pypin, Spasovich 1880: 393).

Dajnko je zbiral tudi uganke štajerskih Slovencev in jih je malo pred smrtjo poslal Macunu, da bi jih objavil – škoda, da Macun ni izpolnil Dajnkove želje, ker so se mu zbrane uganke zdele »premale vrednosti za tisk« (Macun 1883: 86).

Prevajanje Svetega pisma

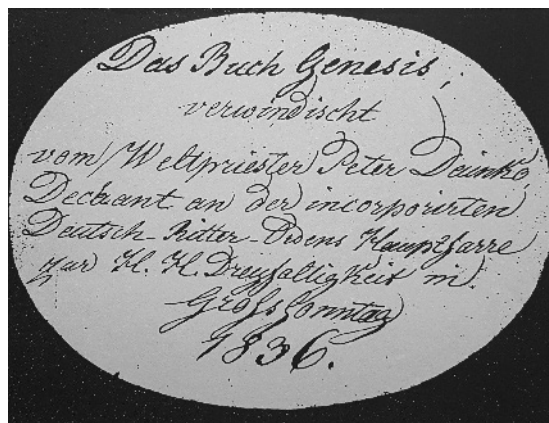

Slika 6: Peter Dajnko, *Biblia Sacra veteris foederis, Sixti V. Pontificis max. jussu recognita, et Clementis VIII. Pontif. auctoritate edita, nunc in idioma Slovenicum dialecti styriacae traducta. Tomus I. Moysis Pentateuchus. Sectio I. Liber Genesis* (1a). *Sveto Pismo starega zakona, Siksta V. Papeža vel. poveljenjom prevideno, ino Klementa VIII. Papeža oblastjo izdano, zdaj v jezik Slovenski govora Štajerskega prestavleno. Zvez I. Mojzesa 5 knjig. Odstava I. Kniga Poroda* (1b). *Sveto Pismo starega zakona. Kniga Poroda*. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Peter Dajnko je želel izdati dvojezično latinsko-slovensko *Sveto pismo* v dajnci. Na veliko delo se je sistematično pripravljajl od leta 1817, ko je iz grščine prevedel *Evangelio*me na vse nedéle ino svetke skos leto (ponatis 1818²), leta 1826 so jim sledili *Listi ino evangeli*ji na vse nedele, svetke ino imenitnebe dneve celega ker8aⁿsko-katol8kega cirkvenega leta (ponatis 1833). Leta 1821 je začel

izdajati *Svetega pisma sgodbe is starega ino novega sakona* (Pervi del, *Svetega pisma zgodbe is starega zakona*, 1821 v bohoričici, 1826² v dajščici; Drugi del, *Svetega pisma zgodbe iz novega zakona*, 1826), leta 1826 pa je prevedel še *Veliki katehizem*, to je, *kniga keršajsko-katolškega navuka vu pitanah ino odgovorih* (ponatis 1833², 1837³).

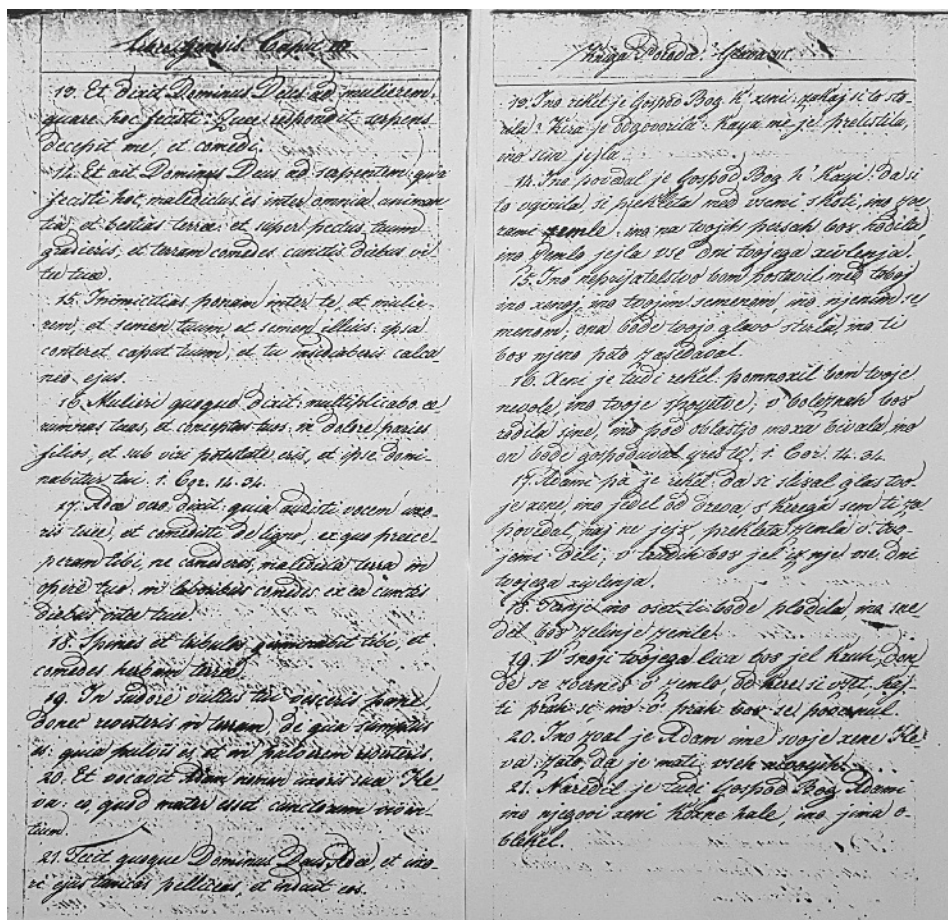
Staro zavezo (rokopis) je prevajal iz vulgate v »jezik slovenski govora štajerskega«, tj. v vzhodnoštajersko različico slovenskega knjižnega jezika. Rokopis je dajščica, ki jo je leta 1824 uzakonil v slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Leta 1836 je prevedel *Knigo poroda* (Prva Mojzesova knjiga, Geneza).

Slika 7: Peter Dajnko, *Das Buch Genesis, verwindischt vom Weltpriester Peter Dainko, Dechant an der incorporirten Deutsch-Ritter-Ordens Hauptfarre zur H. H. Dreyfaltigkeit in Gross Sonntag 1836. Sveto Pismo starega zakona. Kniga Poroda*. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Velikega prevajalskega načrta pa ni mogel dokončati, ker je bila njegova pisava med abecednim nemirom negativno ocenjena in umaknjena iz šol. Pokrajinski knjižni jezik, ki ga je želel uveljaviti kot učni jezik in ga je razširja v cerkvi, nabožni in posvetni literaturi, je sicer odigral pomembno vlogo pri povezovanju osrednje- in vzhodnoslovenskega jezikovnega prostora, vendar pa je postajalo jasno, da je pokrajinskost presežena in se bo oblikovala enotna slovenska knjižna norma. Dajnko je v javnosti neupravičeno izgubljal ugled, ki ga je imel v dvajsetih letih 19. stoletja. Zavedal se je, da ne bo več našel založnika, ki bi tvegala in natisnil *Sveto pismo* v dajščici in v vzhodnoštajerski različici slovenskega jezika. Sto šestdeset strani rokopisa v »štajerski slovenščini« je poslal Kopitarju na Dunaj. Prosil ga je, naj podpre njegovo delo, predvsem pa dajščico, ki jo je uredil na Kopitarjevo pobudo in se je o njeni usodi odločalo prav v tistem času: »Trenutno sem sam še vedno v željnem pričakovanju, kako

se bo visoka k.&k. dvorna študijska komisija odločila glede c s 8 z x 4. 1000 in 1000-krat bo narobe, če pri tem ne bi upoštevali Vašega znanja, sicer bi morale biti vse naše literarne zadeve vedno in brez pomislekov dobro opravljene.« Zdi se, da je Dajnko bolj kot Kopitarjevo pomoč potreboval sogovornika, ki ga bo razumel – doma ga namreč niso, čeprav je Krempl (1845: 255) nekaj let kasneje priznal, da Dajnko »ima vender zasluženje, da je z' svojimi pismencami že k' našem zdajnem občinskem pravopisu se perbližal.«

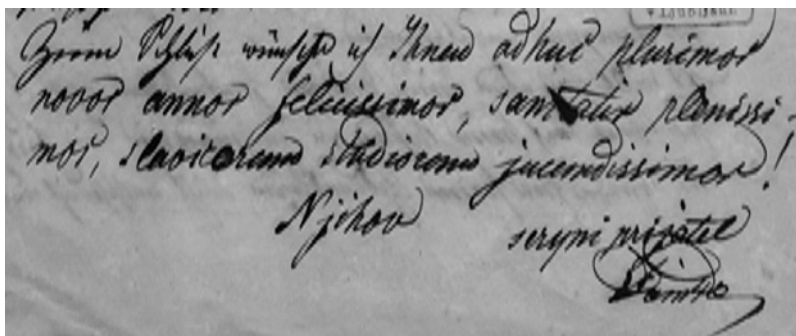
Slika 8: Peter Dajnko, Sveto Pismo starega zakona.
Kniga Poroda. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Dajncica ni bila slepa ulica v razvoju slovenskega črkopisa, saj je ponazorila enočrkovni vzorec slovenske abecede, vendar se je Dajnko konec leta 1836 že

sprijaznil, da se njegov knjižnojezikovni program izteka¹⁷ in da tudi z dajnčico dolgoročno ne bo uspel. Kopitarju je zato napisal, da lahko njegov prevod Prve Mojzesove knjige v miru bere in razmišlja o jeziku in pisavi: »Lahko jo obdržite, kakor dolgo želite in pri branju dodate svoje pripombe.« Vedel je, da se bodo jezikovne razmere na Slovenskem umirile in da bo tudi pisava šla po poti, ki jo je začrtal leta 1824: »/Z/aradi tega bi bilo treba tako veliko delo predstaviti v prihodnji čas, najmanj do tedaj, ko bo pravopis jasnejši in enotnejši in ko bo opazen večji napredek pri delovanju slovenske jezikovne stolice.«

Kopitar ni vrnil Dajnku rokopisa prevoda, Dajnko pa dela nikoli ni nadaljeval. Rokopis *Knige Poroda* se je ohranil v dunajski zapuščini Jerneja Kopitarja in je bil prenesen v Državno biblioteko v Ljubljani (v rokopisu je na več mestih vtisnjen njen žig). Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (NUK) hrani Dajnkov rokopis *Biblia Sacra veteris foederis / Sveto Pismo starega zakona* pod signaturo MS 397,¹⁸ in sicer Tomus I. Moysis Pentateuchus. Sectio I. Liber Genesis / Zvez I. Mojzesa pet knjig. Odstava I. Kniga Poroda.

Delni prepis (izbor) Dajnkovega slovenskega vzhodnoštajerskega starozaveznega prevodnega drobca je objavljen v *Dajnkovem berilu* (Rajh ur. 1998: 19–31).

Slika 9: Zaključek Dajnkovega pisma Kopitarju (20. 12. 1836)
s slovenskim podpisom v dajnčici (NUK, Ms 397).

V Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Ms 397) je v prilogi rokopisa *Knige Poroda* ohranjeno tudi nemško pismo (rokopisna gotica), ki ga je Dajnko 20. decembra 1836 od Velike Nedelje poslal Jerneju Kopitarju na Dunaj – podpisal se je v slovenščini: »Njihov serqni prijatel Dainko.«

¹⁷ Zadnja Dajnkova knjiga v bohoričici je izšla leta 1837, in sicer *Veliki katehizem, to je, kniga keršansko-katolskega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. Tretjo nasvetlodanje. V' Radgoni. (1826, 1833², 1837³).

¹⁸ https://www.nuk.uni-lj.si/sites/default/files/dokumenti/2024/Katalog_rokopisov_2024.pdf

–, in je v njem omenjen rokopisni fragment prevoda ter napovedana njegova usoda (v prvem delu pisma pa Dajnko razmišlja o tem, da je pisec Kločevega glagolita sveti Hieronim). Navajam prepis Dajnkovega pisma iz gotice in prevod v slovenščino:¹⁹

Großsonntag am 20ten Dezember 836

Herzlicshter Freund!

Endlich einmal meinen verbindlichsten Dank für Ihren mir verehrten Glagolita Clozianus. – Ich übergebe Ihnen in der Beylage: Hodierni Vinidi in Styria, einige kleinen Conferenzen über denselben Pag. 125-126. Und aus dem Wenigen ist es sogleich ersichtlich, daß Gl. Cloz. kein Kärnthner, kein Krainer, kein Steyrer, kein Pseudocroate, sondern aller Wahrscheinlichkeit nach ein Dalmata – S. Hieronymus muß gewesen seyn. Wollte Gott daß die abgängigen Theile irgendwem noch vorgefunden werden könnten, und vorzüglich die Anfangsblätter weil vermeinthlich und Titelbatte auch den Vefaßer udgl. angemerkt ist. – Über Ihr Pag. VIII. ποτπηγα bin ich dahin einverstanden: ποδβηγα = subterfugatrix; ποδπηγα = subvariegata; ποτβηγα viam curtisans, cursatrix, potnica viatrix fugitrix ποτπηγα = ποτπηξα nobis potepága, potepéxa, potepüga = vagatix und expulsa von poteplem se = circumvagor oder von potepen sem = expulsus sum. Alle drey formen -aga -exa -uga sind in unserem Munde üblich, hindeutend auf eine liederliche Weibsperson. Die Masculina davon lauten bey nur potepák, potepeß, potepüh, wobey die gelinden finalbuchstaben potepag, potepeß, potepüg in harte k 8 h. übergangen. – Dergleichen Alterthümer, wie sie in Ihrem Gl. Cloz. erscheinen, zeugen klar, wie wunderbar sich im Munde durch Volker in verschiedener Gegenden die Nöthigsten voces radical-es et derivatae forterhalten. Und die große Verwandtschaft der slawischen Sprache mit der grichischen und lateinischen eben führt allmählig zur Vermuthung – und nicht ungegründet – Gregorii Dankowsky, Matris Slavicae filia erudita vulgo lingua greeca.

Zugleich kann ich Ihnen zu Ihrem herzlichsten Vergnügen aus meinen eigenen mehrjährigen Erfahrung sagen, daß die Sloveni Murenses, vicini Blatensibus, von denen Sie Glag. Cloz. P. LVII erwähnen, cum Dravensibus in Styria von Pettau abwärts gegen Kroatien identisch sind. Des Deutsch. Ritter Ordens Decanats- u. Schuldistriktsbezirk Großsonntag enthält in sich nebst den Hauptpfarre auch die Stadtpfarre Friedau, dann die drey Pfarren St. Thomas, Polsterau und St. Nikolaus, dann die drey

¹⁹ Zahvaljujem se prof. dr. Borutu Holcmanu in prof. dr. Vidi Jesenšek za pomoč pri prepisu iz gotice in prevodu v slovenščino.

Localien St. Leonhard, Pollenschack und St. Wolfgang, endlich, die drey filialen Kulmsberg = hum χολεμ, St. Maria bey Polsterau und Jerusalem in den Weingebirgen bey Luttenberg. Die habe ich in den 5 Jahren meines Hierseyens als Dechant alle Gelegenheit die hiesige Mundart in apice et jota ins Kleinste kennen zu lernen und finde, daß die Sprache, Kleidung, Sitten, und gar Alles ad punctum dasselbe ist, was man bey den Slovenen an der Mur und Radkersburg findet. Nur die 2 Stationen Polsterau und St. Wolfgang pflegen schon ein wenig zu varasdinisiren, und nicht zu wundern, indem sie die Wochenmärkte Warasdins besuchen. Die nächste Pfarre hinter St. Wolfgang ist die kroatische Pfarre S. Hieronymus in Strigau, und da es in den alten Nürnberger Landkarten alldort in der Anmerkung lautet: Patria St. Hieronymi, so herrscht noch immer unter dem Volke die allgemeine Meinung, dieser Strigau, und nicht ein anderes (Stridonimus Dalmatiae) sei der Geburstort des H. Hieronymus. Allein Ihr Glag. Cloz., wenn man ihn für den sant Jeronymus gelten lasen darf, ist in seiner

Zunge kein Strigauer, sondern vielmehr ein Stridonier Dalmatiae, also stiftet Ihr Glag. Cloz. auch noch das Gute, daß man das hiesige Volk mit der Sprache der Jeronymus überzeugen kann, daß er kein Strigauer war. Die Geistlichkeit in Strigau war auch immer frey genug, das gemeine Volk in dieser Meinung zu bestärken, um am Jaliressfeste 30. September die Kirchfahrt des Volkes immer zahlreicher zu machen. Wenn ich gelegentlich der dortigen Geistlichkeit im Scherz und Ernst Ihren „Dises puech hat Sant Jeronimuß mit aigner Hant geschrieben in Crabatischer sprach“ vorlesen werde, bin ich recht begierig, was die Ungarischen Patres Uram-bata dazu sagen werden.

Betreffend Ihr Schreiben v. 26. ober. wegen Osnova Slovnice Slavjanske narečja ilirskoga dürfen Sie und wir Alle unbesorgt seyn, er wird uns so wenig mit seinem Hut beschatten, als man z. B. die Italiener, Spanier und Franzosen nicht zurück in die lateinische Sprache hoffen kann. Wie der Atticus, Dorar, Eolus, Jonus für seinen Dialect Vorzug hielt, so bleiben auch unsere Dialecte in ihrer gerechten Eigenliebe und verdienen für sich gebildet zu werden. Alle meine croatischen Nachbarn lernen wider Osnova. Endlich lege ich Ihnen hier auch bey das Buch Genesis Latein und Steyerwindisch. Sie können es behalten, so lang sie es wollen, und belieben bey Durchlesung Ihre Bemerkungen anzubringen.

Es will sich aber kein Verleger herbeylassen, und so großes Werk auf seine Kosten zu nehmen, in der Furcht, er werde für seine Geldauslagen nicht entschädigt werden;

auf diese Art wird man solch eine Arbeit noch auf weitere künftige Zeiten verschieben müsen, wenigstens dahin, bis Einmal noch mehr Einhelligkeit in der Orthographie und bessere Fortschritte der windischen Sprachlehrkanzel am Tage seyn werden. Mittlerweile bin ich selbst noch immer in der begierigen Erwartung, was die hohe k. k. Studienhofcommißion über c s 8 z x 4 entscheiden werde. 1000 und 1000 Mahl gefehlt, wenn man in derley Punkten nicht Ihre bekannten Kenntniße in allen diesen Gegenständen zu Rathe zieht, sonst müßten alle unsere literarischen Angelegenheiten alsdann immer – und ohne Bedenken gute Erledigungen hoffen. Übrigens gehen unsere kleinen Büchlein immer brav unter das Volk, und so eben die großen Katekizem und Evangelji wieder neu aus der Presse hervor. Auch die 100 theologischen Lieder sind soeben neu aus der Druckerey erschienen. Und wann die Stud. Hofcommission anders von der ganzen Sache die richtige Aufklärung erhalten hat, so steht unmöglich zu fürchten, daß Hochdieselbe unsere gemeinsame Bemühungen in der windischen Orthographie und Sprache verkennen und den ferneren Gebrauch des c s 8 z x 4 uns untersagen werde.

Zum Schluß wünsche ich Ihnen ad hui plurimos
novos annos felicissimos, sanitatis plenissimos,
slavicornum studiorum jucundissimos!

Njihov serčni prijatelj
Dainko.

Velika Nedelja, 20. decembra 836

Najdražji prijatelj!

Končno najlepša hvala za podarjeno Glagolita Clozianus. – V prilogi Vam posredujem: Hodierni Vinidi in Styria in nekaj manjših pripadajočih ocen Pag. 125–126. Iz teh malenkosti je takoj razvidno, da Gl. Cloz. ni koroškega, kranjskega, štajerskega ali psevdohrvaškega izvora, saj je po vsej verjetnosti iz Dalmacije – moral je biti S. Hieronim. Če bi Bog želel, da bi se izginuli deli lahko pri komer koli znašli, predvsem začetni listi, bi s tem izvedeli tudi kaj o avtorju, saj je na naslovnem listu domnevno omenjen. – Glede Pag. VIII. ποτπηγα se strinjam z naslednjim: ποδβηγα = subterfugatrix; ποδπηγα = subvariegata; ποτβηγα viam curtisans, cursatrix, potnica viatrix, fugitrix. ποτπηγα = ποτπηξα nobis potepaga, potepexa, potepūga = vagatix in expulsa od poteplem se = circumvagor ali od potepen sem = expulsus sum. Vse tri oblike -aga, -exa, -uga so v našem govoru običajne in se nanašajo na nemarno in razvratno žensko osebo. Ustrezne moške oblike so pri nas potepák, potepeš, potepūh, pri čemer so šibki končni glasovi (črke) potepag, potepex, potepūg prešli v trde k, 8, h. – Podobne starodavnosti kot se pojavljajo v Vaši Gl. Cloz. jasno pričajo, kako čudovito

se v ljudski govorici na različnih območjih ohranjajo sijajni voces radicales et derivatae. In velika sorodnost slovanskega jezika z grškim in latinskim postopoma vodi k domnevi – in to ne neosnovano – Gregorii Dankowsky, Matris Slavicae filia erudita vulgo lingua greeca. Hkrati Vam lahko v Vaše največje veselje in iz svojih lastnih večletnih izkušenj povem, da so Sloveni Murenses, vicini Blatensibus, od katerih omenjate v Glag. Gloz. P. LVII, cum Dravensibus na Štajerskem od Ptuja navzdol proti Hrvaški identični. Nemško viteško dekanatsko in šolsko okrožje Großsontag (Velika Nedelja) poleg glavne župnije zajema tudi mestno župnijo Friedau (Ormož) ter tri župnije St. Thomas (Sv. Tomaž), Polsterau (Središče ob Dravi) in St. Nikolaus (Sv. Miklavž), nadalje tudi tri dušnopastirske localie St. Leonhard (Sv. Lenart), Pollenschack (Polenšak) in St. Wolfgang (Sv. Bolfenk) ter končno tri podružnice Kulmburg (Hum) = hum χολεμ, St. Maria bei Polserau (Sv. Marija pri Središču ob Dravi) in Jerusalem (Jeruzalem) v vinorodnem hribovju pri Ljutomeru. Tako sem v petih letih svojega bivanja tam kot dekan lahko njihov govor in apice et jota do podrobnosti spoznal, zato menim, da so jezik, oblačila, običaji in absolutno vse ad punctum enaki temu, kar najdemo pri Slovencih ob Muri v okolici Radgone. Le na dveh mestih Polsterau (Središče ob Dravi) in St. Wolfgangu (Sv. Bolfenk) začenjajo varaždinizirati, kar ne čudi, saj tedensko obiskujejo tržnico v Varaždinu. – Za župnijo St. Wolfgang se nahaja hrvaška župnija St. Hieronima v Štrigovi (Strigau), in ker se v starih nürnberških zemljevidih povsod navaja Patria St. Hieronymi, je med ljudstvom razširjeno splošno mnenje, da naj bi bil prav ta kraj Štrigova (Strigau) in ne Stridonium Dalmatiae rojstni kraj sv. Hieronima. Toda Vaš Glag. Cloz., če naj bi ga pripisovali sv. Hieronimu, ne izkazuje izvora v Štrigovi, saj je nasprotno njegov izvor iskati v Dalmaciji (Stridonier Dalmatiae), torej Vaš Glag. Cloz. dela celo dobro, ko lahko tukajšnje ljudstvo prepriča, da Hieronim ne izhaja iz Štrigove. Duhovščina v Štrigovi je bila zmeraj dovolj svobodne volje, da je navadne ljudi pri tem mnenju podpirala in s tem dosegla, da jih je ob vsakoletnem praznovanju 30. septembra v cerkev privabila vedno več. Če bi ob priložnosti tamkajšnji duhovščini v šali ali zares prebral njihovo lastno izjavo »Dises puech hat Sant Jeronimuß mit aigner Hand geschriben in Crabatischer sprach« (to knjigo je z lastno roko v hrvaškem jeziku napisal sv. Jeronym), me res zanima, kaj bi k temu rekli madžarski očetje Uram-bata. Glede na Vaše pisanje z dne 26. oktobra o Osnovi Slovnice Slavjanske narečja ilirskoga – smo lahko Vi in tudi vsi mi brez skrbi; ne more nas zasenčiti, kakor npr. ne moremo pričakovati, da se bo Italijan, Španec in Francoz vrnil k latinščini. Kakor so Grki, Dorci, Eoli, Jonci dajali prednost lastnim dialektom, tako tudi naši dialekti zaslužijo ljubezen in pozornost. Vsi moji hrvaški sosede ropotajo proti Osnovi. Končno Vam prilagam tudi knjigo Genesis v latinščini in štajerski slovenščini. Lahko jo obdržite, kakor dolgo želite in pri branju dodate svoje pripombe. Ne bo se pa našel založnik, ki bi tako obsežno delo založil na lastne stroške, pač v strahu, da svojega denarnega vložka ne dobi povrnjenega; zaradi tega bi bilo treba tako veliko delo prestaviti v prihodnji čas, najmanj do tedaj, ko bo pravopis jasnejši in enotnejši in ko bo opazen večji napredek pri delovanju slovenske jezikovne stolice. Trenutno sam še vedno željno pričakujem, kako se bo visoka k. & k. dvorna študijska komisija odločila glede c, s, 8, z, x, ʧ. 1000 in 1000-krat bo narobe, če pri tem ne bi upoštevali Vašega znanja, sicer bi morale biti vse naše literarne zadeve vedno in brez pomislekov dobro opravljene. – Sicer pa gredo naše male knjižice uspešno med ljudi in pravkar je iz tiska prišla nova izdaja Katekizma in Evangelijev, enako tudi 100 teoloških pesmi. Glede odločitve študijske dvorne komisije se ni treba bati, da bi spregledala naša skupna prizadevanja za slovenski pravopis in jezik in da bi nam prepovedala rabo c, s, 8, z, x, ʧ.

Njihov srčni prijatelj
Dainko

ms.
397.

DRZ. BIBLIOTEKA
Lublinski.

Gratzschburg am 20ten September 1836.

Sehr geehrte Herr!

Ich habe mir die Ehre, Ihnen die hiesige
Bibliothek zu empfehlen. Sie ist eine
sehr reichhaltige, und ich hoffe, dass
Sie sich für die Wissenschaften
interessieren werden. Ich habe
auch einige Bücher, die ich
für Sie gekauft habe, und die ich
Ihnen zu verkaufen habe. Ich
hoffe, dass Sie sich für diese
Bücher interessieren werden.

Slika 10: Peter Dajnko, Pismo Kopitarju, 1 (20. 12. 1836). (NUK, Ms 397)

[illegible]

Slika 11: Peter Dajnko, Pismo Kopitarju, 2 (20. 12. 1836). (NUK, Ms 397)

[illegible]

Slika 12: Peter Dajnko, Pismo Kopitarju, 3 (20. 12. 1836). (NUK, Ms 397)

Zaključek

Peter Dajnko je bil pomemben štajerski pisec, prevajalec, slovničar in zbiralec narodnega blaga, ki je v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja »skoro samotež oral slovensko ledino na Štajerskem« (Glaser 1895: 181). Objavil je dvajset samostojnih knjig, veliko med njimi pa je bilo tudi ponatisnjenih. Poznan je bil v širšem evropskem prostoru. Na potovanju po Sloveniji ga je 11. in 12. marca 1841 pri Veliki Nedelji obiskal Izmail Sreznjevski in zapisal, da je učeni Dajnko njegov odličen prijatelj in znan po vsej slovanski Evropi: »Mr le Dechan Dainko est un horame excellent. Je ne parle pas des ces connaissances: comme savant il est deja connu dans toute l' Europe slave.« (Merhar 1899: 129) Tudi Šafářik (1864: 39) je visoko cenil njegove literarne zasluge, Sartori (1830: 101, 102) ga je poznal kot pisca najnovejše slovenske slovnice, velikokrat so o njem pisali ilirski avtorji in literarni zgodovinarji (npr. v Ivan Kolar *Danici ilirski*, 1836). Dajnčica je predstavljena v Leipziški izdaji *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* (NN 1847: 42, 51, 55). Dajnko ima geslo v znameniti Orgelbranovi *Encyclopediji Powszechni* (1859). Pypin in Spasovich (1880: 369, 382) navajata Dajnkovo slovnico in pisavo dajnčico, na več mestih ga omenja češka akademjska *Sbirka pramenův ku poznání literárního života* (SPPLŽ 1902), geselski članek je objavljen tudi v biografskem leksikonu Avstrijske akademije znanosti (ÖBL 1954: 167).

V slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) je normiral vzhodno-štajersko pokrajinsko različico slovesnega jezika in predstavil pisavo dajnčico, ki je v slovensko abecedo uvedla enočrkje ter odprla pod do sodobne slovenice.

Dajnko je zbiral tudi štajerske ljudske pesmi, ki jih je zbral in izdal v *Sto cir-kvenih ino drygih poboxnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na štajarskem* (1826) in posvetni pesmarici *Sto in petdeset posvetnih Pesmi in dvesto Vganjk med Slovenskim narodom na štajarskem* (1827). Ljudske ljubezenske pesmi so bile večkrat nespodobne, zato jih je jezikovno, vsebinsko in motivno popravljaj, kljub temu pa kažejo veliko ustvarjalno moč in raznovrstnost ljudskega pesnjenja.

Dajnkovo veliko, a nedokončano delo na področju cerkvenega slovstva je bil prevod *Svetega pisma*. Delo je zastavil že leta 1817, ko je iz grščine prevedel *Evangelio*, v dvajsetih letih 19. stoletja je začel izdajati *Svetega pisma sgodbe is starega ino novega sakona* in *Veliki katehizem*. Celoten prevod *Svetega pisma* si je zamislil kot vzporedno latinsko-slovensko besedilo v dajnčici, vendar je leta 1836 prevedel le *Knigo Poroda* (Prva Mojzesova knjiga, Geneza). Dela ni nadaljeval, ker ni našel založnika, ki bi leta 1836 še tvegala tiskati v bohoričici. Usodo svojega svetopisemskega rokopisnega fragmenta je napovedal v pismu Jerneju Kopitarju 20. 12. 1836.

Literatura

- Oroslav CAF, 1845: Pozdravec vsem Slovencom. *Kmetijske in rokodelske Novice* III/3, 10–11 (15. 1. 1845).
- Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Grätz: Gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich.
- Peter DAJNKO, 1826: *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi med katoliškimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem*. V' Radgoni.
- Peter DAJNKO, 1827: *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*, V' Radgoni.
- Nina DITMAJER, 2023: Dajnko, Peter. *Novi Slovenski biografski leksikon*. (v tisku).
- Andrej FEKONJA, 1891: Kratka povestnica slovenskega pravopisa. Pravopisne reforme. — Dajnkov črkopis — dajničica. Metelkovo črkopis je — metelčica. — »Črkarska ali »abecedna vojska«. — Gajev pravopis gajica (čeho-ilirčica). *Ljubljanski zvon* 11/11, 668–675 (1. 11. 1891).
- Božidar FLEGERIČ, 1899: Ivan Macun. *Dom in svet* 12/2, 33–36; ([J]15. 1. 1899); 12/3, 65–70 (1. 2. 1899).
- Karol GLASER, 1895: *Zgodovina slovenskega slovstva. II. zvezek*. Od francoske revolucije do 1848. leta. V Ljubljani: Slovenska matica.
- Karol GLASER, 1898: *Zgodovina slovenskega slovstva. IV. del*. Stritarjeva doba od 1870 do 1895. leta. V Ljubljani: Slovenska Matica.
- Josip GLONAR, 1914: Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi. Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa (Pismi Petra Dajnka). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11/1, 40–61.
- Bohuslav HAVRÁNEK, 1953: Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovedu. *Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 97–116.
- Marko JESENŠEK, 2015: Slovenski jezik od malonedeljske besede do ljutomerskega tabora. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 217–231.
- Marko JESENŠEK, 2015a: Volkmer in oblikovanje vzhodnoštajerske knjižne norme. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 94–101.
- Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Franci JUST, 2023: *So z nami, smo z njimi. 2. Izročilo Petra Dajnka*. Murska Sobota: Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja.
- Ivan KOLAR, 1836: O slovstvenoj uzajemnosti medju kolenj i narečji slavenskimi. *Danica ilirska* II/30, 119 (23 Serpanj 1836).
- Johann KOŠAN, 1890: Slovenischer ABG-Streit mit besonderer Beriicksichtigung des Danjko'schen Alphabets. *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg*. Marburg: Im Verlage des k. k. Staats-Gymnasiums. 3–31.

- Franc KOVAČIČ, 1926: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. V Mariboru: Zgodovinsko društvo.
- Anton KREMPL, 1845: *Dogodivšine Štajerske zemle*. V Gradci: V zalogi per Franci Ferstli bukvoteržci.
- France KIDRIČ, 1925: Dajnko, Peter. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/>
- Fran LEVEC, 1879: Odlični pesniki in pisatelji slovenski. Matija Čop. *Zvon* 5/15, 226-229 (1. 8. 1879)
- Ivan MACUN, 1883: Peter Dajnko. *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. V Gradcu: Založil in na svetlo dal pisatelj. 82–86.
- Josip MARN, 1871: *Jezičnik ali Metelko v slovenskem slovstvu*. 9. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.
- Josip MARN, 1885: *Jezičnik. Knjiga Slovenska v XIX. veku*. 23. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.
- Josip MARN, 1886: *Jezičnik. Knjiga Slovenska v XIX. Veku*. B. 23. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.
- Ivan MERHAR, 1899: I. I. Sreznjevski na Slovenskem. *Dom in svet* 12/5, 129–196 (129-132, 161-166, 193-196) *Dom in svet* 12/5, (1. 3. 1899), *Dom in svet* 12/6 (15. 3. 1899) *Dom in svet* 12/7 (1. 4. 1899).
- Majda MERŠE, 1998: Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida v primerjavi z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 143–158.
- Anton MURKO, 1832: Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain, und Ungarns westlichen Distrikten. Nebst einem Anhang der zum Sprechen nothwendigsten Wörter, einer Auswahl deutsch-slowenischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben, und kurzer slowenischer Aufsätze zum Uebersetzen ins Deutsche. Grätz: Ferstl-Greiner.
- Matija MURKO, 1898: Dainkovo in Čopovo pismo do Šafarika. *Ljubljanski zvon* 18/6, 376 (1. 6. 1898).
- NN, (Von Dr. +**+), 1847: Die Aussichten der Slawen auf eine gemeinschaftliche allslawische Schriftsprache. Von Dr. ++ **. Entwurf eines gesamtshawischen Alphabets auf lateinischem Grunde, nach den Ansichten eines Südslawen. *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* 5/2. Hrg. J. P. Jordan. Leipzig: Slawische Buchhandlung. 41-57.
- Irena OREL, 1998: Dajnkova raba predlogov v primerjavi z osrednjeslovensko. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 129–142.
- Martina OROŽEN, 1996: *Janez Nepomuk Primic in njegovi nazori o oblikovanju slovenskega knjižnegajezika. Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 91–102.
- Martina OROŽEN, 2003: Dajnko – slovničar in dialektolo. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora 26). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 418–433.
- ÖBL 1954 = Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. Online Edition. Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815 (2. überarbeitete Auflage – online). Österreichische

Akademie der Wissenschaften (Hrsg.) ÖBL Online-Edition, Lfg. 4 (30. 11. 2015) 1. Auflage: ÖBL 1815-1950, Bd. 1 (Lfg. 2, 1954), Seite 167. <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>

Aleksandr Nikolaevich PYPIN, Vladimir Danilovich SPASOVICH, 1880: Die Slovenen. *Geschichte der Slavischen literaturen von A. N. Pypin und V. D. Spasovič*. Nach der 2. auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech. Leipzig: F. A. Brockhaus. 369–395.

Radoslav RAZLAG, 1852: Životopisi. *Zora, jugoslavenski zabavnik za godinu 1852*. U Gradcu: Tiskom Tancerovim. 127–165.

Božidar RAIČ, 1867: A. Krempelj (Poskus životopisne črtice). *Slovenski gospodar* 1/32, (21. 11. 1867).

Bernard RAJH, 1998: *Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 11–26.

Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Jože RAJHMAN, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Fran RAKUŠA, 1890: *Slovensko petje v preteklih dobah. Drobtinice za zgodovino slovenskega petja*. Ljubljana: Narodna tiskarna.

Franz SARTORI, 1830: *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*. In skizzirten Umrissen bearbeitet von Dr Franz Sartori [...] Erster Theil. Mit einem Anhang: das Vater unser in den Sprachen und Typen der verschiedenen in der österreichischen Monarchie einheimischen Nationen darstellend. Wien: C. Gerold.

SPPLŽ 1902 = *Sbirka pramenův ku poznání literárního života*, vydává III. Trída České akademie věd a umění: Korrespondence a prameny cizojazyčné. Skupina 2. Češka: Nákl. Akademie (1902).

SG, 1873 = Peter Dajnko. *Slovenski gospodar* 7/11, 86 (13. 3. 1873).

Jakob SKET, 1893: *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol*. Na Dunaju.

Pavel Jozef ŠAFÁŘIK, 1826: *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Mit kön.ung. Universitäts Schriften.

Pavel Jozef ŠAFÁŘIK, 1864: *Geschichte der südslawischen Literatur: aus dessen handschriftlichem Nachlasse*. I. Slowenisches und glagolitisches schriftthum. Hrsg. von Josef Jireček. Prag: F. Tempsky.

Ljudmil ŠEDIVY, 1957: *Peter Dajnko – življenje in delo*. Diplomaska naloga (tipkopis). Ljubljana: Filozofska fakulteta

Davorin TRSTENJAK, 1872: Spomini iz mladih let v zadevah slovenskih narodnih pesem. *Zora* 1/2, 28 (15. 1. 1872).

Davorin TRSTENJAK, 1872a: Prineski k zgodovini dušnega prerojenja Slovencev na Štajerskem. *Zora* 1/2 (15. 1. 1872), 1/4 (15. 2. 1872).

Leopold OTTO, 1860: Biblija kraiška. *Encyklopedja powszechna*. Tom trzeci. (B.-Bol.). Ur. Kazimierz Władysław Wójcicki, Leon Rogalski, Jan Pankiewicz in Fryderyk Henryk Lewestam. Warszawa: Orgelbranda.

Zusammenfassung

DAJNKOS PLANUNG DER REGIONALEN LITERATURSPRACHE, DER ORTHOGRAPHIE UND DER BIBELÜBERSETZUNG

Peter Dajnko war ein bedeutender steirischer Schriftsteller, Übersetzer, Grammatiker, Sammler nationaler Güter sowie Anfänger des steirischen Slowenentums in den 1920er und 1930er Jahren des 19. Jahrhunderts. Er ist Autor von zwanzig Büchern, von denen etliche auch nachgedruckt wurden. Für seine Werke war er im weiten europäischen, besonders slawischen Raum bekannt. Während einer Reise durch das slowenische Sprachgebiet besuchte ihn in der Nähe von Velika Nedelja Izmail Sreznjevski (11. und 12. März 1841) und nannte ihn seinen großen Freund. Šafárik (1864: 39) schätzte seine literarischen Verdienste hoch, ebenso Sartori (1830: 101, 102). Illyrische Autoren und Literaturhistoriker haben mehrfach über seine Leistungen geschrieben (z. B. Kolar 1836), die Dajnčica-Schrift wurde in den Leipziger *Jahrbüchern für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* (NN 1847) vorgestellt. Pypin und Spasovich (1880: 369, 382) berichteten über die Dajnkos Grammatik und die Dajnčica-Schrift; ebenso wird er an mehreren Stellen im tschechischen akademischen Werk *Sbirka pramenův ku poznání literárního života* (SPPLŽ 1902) erwähnt, enzyklopädische Artikel über ihn wurden veröffentlicht, so z. B. in der Orgelbrans berühmter Enzyklopädie *Powszechni* (1859) und dem *Biographischen Lexikon der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* (ÖBL 1954: 167).

In seiner Grammatik *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) normierte er die oststeirische Version der slowenischen Schriftsprache und führte die Dajnčica-Schrift ein, womit das Prinzip der Schreibung durch einzelne Buchstaben in das slowenische Alphabet einführt wurde und die Tür zum modernen Slowenischen öffnete.

Darüber hinaus war Dajnko Sammler steirischer Volkslieder, die er in der religiösen Sammlung *Sto cirkvenih ino drygih poboxnih pesmi med katolskimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem* (1826) und der Sammlung profaner Gedichte *Sto in petdeset posvetnih Pesmi in dvesto Vganjk med Slovenskim narodom na Štajarskem* (1827) herausgab. Volksliedbesieder waren oft obszön, weshalb er sie sprachlich, inhaltlich und motivisch korrigierte, dennoch zeigen sie eine große Gestaltungskraft und die Vielfalt der Volksdichtung.

Dajnkos umfangreiches, jedoch unvollendetes Werk im Bereich der kirchlichen Literatur ist die Übersetzung der Bibel. Seine Übersetzungsarbeit begann er im Jahr 1817, als er Evangelien aus dem Griechischen übersetzte. Sodann veröffentlichte er übersetzte Bibelgeschichten (*Svetega pisma sgodbe is starega ino novega sakona*) und den Großen Katechismus (*Veliki katehizem*).

Die gesamte Bibelübersetzung plante er als parallele lateinisch-slowenische Ausgabe in der Dajnčica-Schrift, jedoch übersetzte er 1836 nur das erste Buch Mose (*Kniga poroda, Genesis*). Die Arbeit setzte er nicht fort, da er keinen Verleger finden konnte. Wer würde es nämlich riskieren, in der Dajnčica-Schrift Bücher zu drucken? Das Schicksal des biblischen Manuskriptfragments sagte er im Dezember 1836 in dem Brief an Jernej Kopitar voraus.

Jezikovni vidiki Dajnkovich abecednikov (1816, 1824, 1833)

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI 1000 Ljubljana, irena.orel@ff.uni-lj.si

Tematsko in jezikovno obravnavam tri vrste abecednikov za učenje branja in pisanja, ki jih je med letoma 1816 in 1833 priredil duhovnik, preroditelj in jezikoslovec Peter Dajnko v vzhodnoštajerski različici knjižnega jezika: v bohoričici za nedeljske šole za odrasle in samoučenje *Začetek vičenja slavenskega po nedelah* (1816), v dajničici pa *Abecedno knixico na hitro ino lahko podvyenje Slovenskega braja* (1824, 1833) ter eno- in dvojezične izdaje uradne *Abecedne knixice za dixelne sole vu cesársko kralovskih derxavah* (1824, 1831, 1833).

Ključne besede: Peter Dajnko, abecedniki, zgodovina slovenskega knjižnega jezika, vzhodnoštajerska različica knjižnega jezika

Thematisch und sprachlich werden drei Arten von Alphabetbüchern zum Lesen- und Schreibenlernen diskutiert, die zwischen 1816 und 1833 vom Pfarrer, nationalen Erwecker und Sprachwissenschaftler Peter Dajnko in der oststeirischen Landesvariante der slowenischen Schriftsprache herausgegeben wurden: *Začetek vičenja slavenskega po nedelah* (1816), ein Alphabetbuch für Sonntagsschulen für Erwachsene und Selbststudium in der Bohoričica-Schrift, das Werk *Abecedna knixica na hitro ino lahko podvyenje Slovenskega braja* (1824, 1833) in der Dajničica-Schrift sowie ein- und zweisprachige Ausgaben des offiziellen Alphabetbuches *Abecedne knixice za dixelne sole vu cesársko kralovskih derxavah* (1824, 1831, 1833).

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Alphabetbücher, Geschichte der slowenischen Schriftsprache, Oststeirische Landesvariante der Schriftsprache

Uvod¹

Umestitev Dajnkovich abecednikov v njegovo prerodno in v predhodno abecedniško dejavnost

Najpomembnejši uresničevalec vzhodnoštajerskega prerodnega programa Peter Dajnko (1787–1873), rimskokatoliški duhovnik, slovničar, nabožni pisec,

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

prevajalec, pesnik, čebelar, je v svojem ustvarjalnem obdobju med letoma 1816 in 1833, ki ga Bernard Rajh glede na izdajanje knjig deli na tri podobdobja: začetno (1816–1821), vrhunsko (1824–1826) in sklepno (1831–1833) (Rajh 1998: 179), ob številnih prevodih in priredbah nabožnih in dveh posvetnih del (izvirnega *Čelarstva* (1832) ter *Posvetnih pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem* (1827), preskrbel tudi tri vrste abecednikov za učenje branja in pisanja ter osnovnega računanja v osmih izdajah: prvi je še v bohoričici, od izida slovnice *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) pa v njegovem črkopisu z osmimi novimi črkami. Namenjeni so bili za lažje branje njegovih knjig v skladu s šolsko reformo leta 1774 in politično šolsko ustavo leta 1806.²

Dajnko je sledil kranjskim preroditeljem in piscem šolskih priročnikov Marku Pohlinu (od leta 1765),³ Janezu Debevcu, Valentinu Vodniku, Janezu Nepomuku Primcu in Matevžu Ravnikarju in (iz nemščine) prirejal abecednike z osnovnimi napotki za branje abecede, zlogov, besed in stavkov z molitvami oz. poljudno-strokovnimi in moralistično-pripovednimi besedili.

Sprva so bili abecedniki table za branje: v *Tomaža Kempenzarja bukvah* (Ljubljana 1745) je na koncu »Tabla teh puštabov«, v Celovcu tiskani *Kanizijev katekizem* iz leta 1762 ima »vižo brat se vučiti«, Pohlinova *Abecedika* (1765) je »znak nove dobe, rabila sta jo kamniški organist Jakob Zupan, ki je pred letom 1770 učil v Kamniku brati, pisati in številiti«, pesnik Leopold Volkmer je na Ptuj, »ker so bile mestne šole nemške, privatno poučeval v branju in pisanju ter pripravljajal za gimnazijo (v letih 1769–1784).« (Ilešič 1902: 7–9) Pisanje se je izpostavljalo kasneje: »Prvo navodilo za pisanje nahajamo v ljubljanskem abecedniku iz l. 1808 in še le Slomšek je vzkliknil v "Blažetu in Nežici": "Blagor tistemu, kdor brati zna; kdor pa tudi piše, še več velja."« (Ilešič 1902: 7)

Dajnkovi abecedniki so sledili polstoletni tradiciji začetnic na Kranjskem in se vsebinsko le mestoma (predvsem v molitvah) ujemajo z njimi,⁴ naj omenim samo nekatere:

² Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

³ Dajnka lahko imenujemo tudi vzhodnoštajerski Pohlin – vzporednice izpostavi Bernard Rajh (1998: 186–187, 1998b: 22–25), ki med njunima prerodnima programoma in delom ugotavlja »neverjetne podobnosti« na več ravneh: nenadni vstop v javno delovanje in »obsežna slovstvena bera«, knjižnojezikovna usmeritev in jezikovna praksa z izbiro narečne jezikovne podlage in poskusa reformiranja črkopisa, tematska in besedilnozvrstna skladnost s polstoletnim razmakom. Začetno besedilo je pri obeh ravno abecednik.

⁴ Natančen pregled in opis vseh abecednikov od protestanovskega obdobja z medsebojno primerjavo je prispeval Fran Ilešič (1902), izčrpno primerjavo začetnic za bralni pouk pa Ivan Andoljšek (1960–1978).

- Pohlinovi *Abecedeka ali plateltof sa tifte, katiri fe otte Krajnsku brati navzhiti* (1789) in *Nov popravleni plateltaf ali bukve teh zherk, inu befedi sa vse Katęri sę ozho Kransku bráti is Fundamenta vuzhiti* (1794);
- Vodnikov *Abezeda sa Perve fhole* (1811), *Abezęda ali Asbuka, Das ABC=Buch, L' Abécę* (1812);
- priredba Pohlinove *Abezedike ali Plateltafa sa tifte, katiri fe otte Krajnsku brati navzhiti* (1798) z naslovom *Plateltaf ali bukve zherk sa vse, katęri fe hozhejo Krajńsko brati is sazhetka vuzhiti* (1808),⁵
- Primčeva *Abezeda sa ,Slovęnze, kateri se hózhejo ,Slovęńsko brati nauzhiti* (Gradec 1812);
- časovno sovpadajoče Ravnikarjeve izdaje *Abezędnika sa Šhole na Kmětih po/v' zęfárfkih kraljévih Deshélah* (1816, 1818, 1826) idr.

Glede na metodo branja in berivo se ločijo v več skupin. Abecedniki Felbigerjeve dobe še ohranjajo nabožno berivo: prve vrste (1789, 1798, 1813, Debevčev *Kranjski plateltaf* (1791),⁶ *ABC-bukvice* (1818) imajo kontinuiteto s Trubarjevimi, a je berivo pomnoženo in novo in med seboj delno različno (»viša za spovd, vera, upanje, ljubezen, dve zapovedi krščanske ljubezni; cerkvene zapovedi, zakramenti, rožni venec, poglavitni grehi, "štuki te pokore", molitev za vse potrebe« (Ilešič 1902: 29–30). Napredek kažejo abecedniki druge vrste (1784, 1790, 1794, 1808) z istim naslovom (*Bukve teh črk ino besedi*), ki poleg razširjenega repertoarja nabožnih besedil (molitev pred šolo, po šoli, k materi božji, angelu varuhu, angelom, pri sveti maši) vsebujejo tudi moralizirajoče posvetno berivo: »1. kratke nauke o čednem vedenju, 2. kratke moralno-vzgojne povesti, 3. moralno-vzgojne pesmi, v Gutsmanovem abecedniku nabožno-moralne« (Ilešič 1902: 25): prvi so reki (ok. 37 do 39), »kratke povesti so umetno prikrojeni mladinski spisi«: *Radovedni otrok, Brumno dete, Molčeči otrok, Previdni otrok, Gospodarski otrok. Plateltaf ali bukve zherk inu befedi sa vse, Katęri fe hozhejo Krajńsko brati is sazhetka vuzhiti* iz l. 1808 pa vsebuje še opis delov človeškega telesa, njegovega delovanja, duše, hiše in predmetov s prevodom v nemščino po načelu nazornega pouka Johanna Heinricha Pestalozzija od bližnjega k oddaljenemu (*Plateltaf* 1808: 35–40). V Rottenhannovi dobi pa je za abecednikom sledil kot prvo berilo katekizem, vzgojno-moralne *Male povesti* in še eno berilo. Delijo se na dve vrsti: »Berivo abecednikov prvega tipa je le

⁵ Istega leta je v samozaložbi izšel tudi abecednik zgoniškega kurata Petra Budina *Novi kluzh ali tabla sa branje inu pifanje*, ki je prvi črno-belo ilustrirani učbenik, njegov avtor pa »predhodnik analitično-sintetične metode, začetnik bralno-pisalnega pouka in začetnik glaskovalne metode« (Hojan 2018).

⁶ Naslov in letnica sta povzeta po F. Kidrič 2013a.

nazorni nauk in sicer zelo obsežen, celih 30 strani male osmerke (Ilešič 1902: 29).⁷ V drugi tip sodita Metelkov (1829, 1832) in Dajnkov abecednik (1831, 1833), ki imata isto berivo, nabožno in moralno-vzgojno: začenjata se s sestavkom o Bogu in njegovih lastnostih (spoznavanje Boga), končujeta se z rimanimi molitvami; vzgoji služijo poleg rekov, kratkih zgodb tudi povesti iz svetega pisma, ki služijo v ponazorilo moralnim izrekom (Ilešič 1902: 29–30).⁸

Vsebina Dajnkovih abecednikov in primerjava z nekaterimi drugimi abecedniki

France Kidrič je Dajnkove šolske knjige, med katerimi je tudi berilo s poučnimi (moralističnimi) zgodbicami *Kmet Izidor s svojimi otroki* (1824), v *Slovenskem biografskem leksikonu* opredelil kot prevode »dotičnih nem. oficijalnih učbenikov brez upoštevanja prejšnjega slov. repertoarja«, ki niso inovativni ne slovensko kompilativni (Kidrič 1925, 2013). Podobno je zlasti dvojezične abecednike opredelil Fran Ilešič (1902: 29) kot »gola prestava iz nemščine«. Dajnkovi abecedniki vsebujejo osnovne preglednice in napotke za branje abecede, zlogov, besed in stavkov, molitve in druga katehetska (1816) oz. poljudnostrokovna oz. moralno-poučna besedila (1824, 1831, 1833), na koncu tudi arabske in rimske številke od ena do tisoč z besedno razvezavo (1824, 1833E⁹): npr. 1833E: 1 I edna, 11 XI ednajst, 21 XXI eden ino dvajsti, 700 DCC sedemstó, 1000 M jezero, ali vse štiri osnovne računske operacije v tabelah (1816).

⁷ Tak je npr. Ravnikarjev *Abezédnik sa „Shole na Kmétih v’ zefárških kraljévih Deshélah* (Ljubljana 1816), kjer so že besede v zlogih, besede in povedi tematsko opredeljene v povezavi s človekom, opravili staršev doma in na polju, dejavnostmi, živalmi, kar je podano s stališča učenca, zato se konča v prvi osebi: »Torej tudi jes fe morem pozhaľi dela pervajati.« (Ravnikar 1816: 33) Zelo kratek *Splohin nauk od kranjskih Zherk; posěbni glaf novih, in navôj po njih prâv brati Janeza Zalokarja* (1825) ni povezan z drugimi, saj je namenjen uveljavitvi metelčice: predstavi črke v metelčici, v uvodu pojasni, da ima vsak glas svojo črko, navede abecedo v razpredelnici (c, č sta na koncu), v razdelku *Kaj de je tréba we pâr branz na sumz imétz* govori o zlogovanju s po enim samoglasnikom, o »rosah« na črkah, tj. naglasnih znamenjih (dolgo, kratko), ločilih (píke in druge znamnja med besédamz, npr. nežnja ali vejnja) in vse prikaže v 16 vrstic dolgem *Berilu*. Metelkov abecednik (1829) tudi navaja ločila in vejico poimenuje *prench.lej*.

⁸ Dajniku nekateri (Glaser, Andoljšek) pripisujejo tudi abecednik *Bukvice za šoli odrasteno mladost* (Gradec 1819). Andoljšek (1960: 106) avtorja ni ugotovil, meni, da »ni pa popolnoma izključeno, da je Peter Dajnko, ker pravi Anton Fekonja, da je našel knjižico omenjeno med Dajnkovimi deli«, vendar Ilešič Dajnkoovo avtorstvo zanika.

⁹ E je okrajšava za enojezični učbenik v slovenščini, D za dvojezičnega (nemško-slovenskega).

Prvi abecednik iz leta 1816 za samoučenje branja, tudi za odrasle v bohoričici,¹⁰ namenjen začetnim nedeljским (prostovoljnim) šolam, ki je samo v slovenščini, z naslovom *SAZHETEK VÜZHENJA 'SLAVEN'SKEGA PO NEDELAH, KNISHIZA sofeb narozhena doraſhenim ino vſem, ker predalezh ſo od ſhole farne, ino ſe v' kratkem brati, ino doſta potrebnega navüzhiti hzhejo* (V RADGONI V KNIGI'SHI ALOIS WAIZINGER'OVEMI),¹¹ vsebuje naslednja poglavja: *Zherkovje, Slogovska tabla, SAZHÉTEK BRANIA v' edno slognih beſedah, SAZHÉTEK BRANIA v vezh slognih beſedah, Neki lépi ſpomini, SA VEZHNO SHIVLENJE POTREBNI NAVÜKI ENEGA KRISTJANA* z molitvami in drugimi katehetskimi odlomki, ki se konča z molitvijo o Kristusovem trpljenju in smrti, razdelkom *Spomin sa zherkovje, slogovanje nu branje* (str. 23–25), sledijo tabele za *Cifre, ali snamle sa Shtenje* in za štiri osnovne računske operacije ter *Kasar* (str. 31–32). Vsebinsko se ne ujema z Vodnikovo *Abezedo sa Perve ſhole* (1811), Ravnikarjevo eno- in dvojezično izdajo iz 1816. leta s *Abezédnik sa Šhole na Kmétih v' zefarſkih kraljévih Deſhélah – Nahmenbüchlein zum Gebrauche der Landſchulen in den kaiſer. königl. Staaten*, njegovi napotki *Uk zherke ſposnávati, slógovati in brati* pa delno spominja na Dajnkov razdelek *Spomin sa zherkovje, slogovanje nu branje*.

Primerjava s Primčevo *Abecedo* kaže na različni predlogi, kljub podobnosti v abecedi, črkovanju, razen pri Dajniku brez *e* ob soglasnikih *t*, *v*, *z* (Primic: *te*, *ve*, *ze*). Različna je tudi izbira molitev: več jih ima Primic, skupne so očenaš, zdravamarija, apostolska vera, molitev pred in po šoli, toda Dajnko jih navaja v verzih, Primic pa ne, *Obudenje vere, upanja, ljubezni* pa se vsebinsko razlikujejo, prav tako tudi nauki (npr. Ravnikar *Kratki nauki k' lepimu inu modrimu sadershanju*).

Abecedna knixica na hitro ino lahko podvyuſen/nje Slovenskega bran/nj/a v dajničici v štirih izdajah (Radgona 1824 (1. izdaja), 1833 (3. in 4. izdaja)) s črkami Andreja Lajkama, se od prve močno razlikuje ne le po črkopisu, ampak tudi vsebinsko, saj zajema *Predgovor* o novih črkah, prirejen za abecednik, zapisan v dajničici tudi v lekcionarju *Listi ino evangeli na vse nedele, svetke*

¹⁰ Ivan Andoljšek (1978: 239) navaja, da je kot jezikoslovec Dajnko raziskoval »tri slovenske knjižne jezike: koroškega, kranjskega in vzhodno-štajerskega, zadnje narečje si je tudi izbral za svoje književno delovanje in se odločil postaviti ga na trdno podlago. Po teh svojih načrtih je v letih 1816–1821 izdal svojih prvih šest knjig, med njimi kot prvo Začetek vüčenja slovenskega [...]«, vse v bohoričici.

¹¹ Ta abecednik ima še izdajo z drugačnim naslovom: v Univerzitetni knjižnici Maribor se nahaja z isto letnico pod naslovom *Abc sa Slovénze ali püt, se v' kratkem brati, nu doſti potrebnega navüzhiti*: [Radgona], v' radgonskem knigiſhi pri Aloisji Waizingeri, 1816, vendar ju pripis v Cobiss-u enači: »razen naslova je vsebina popolnoma enaka kot: *Sazhetek vüzhjenja ſlavenſkega po nedelah*, Radgona 1816.«

ino imenitnese dneve celega kersaŋsko-katolskega cirkvenega leta (Radgona 1826) in drugih besedilih, dodani pa so napotki za izgovarjavo (zgovarjanje) s pravilnim zlogovanjem, na katere v drugih knjigah usmerja k abecedniku. Za ostale opombe o izgovarjavi in zlogovanju pa bralce napoti na svojo slovnico. Sledijo abeceda in berila z zlogi, zlogovnimi besedami in besedilci o različnih prirodoepisnih temah, vse oštevilčeno in razporejeno v 54 razdelkov,¹² ki jih drugi abecedniki nimajo, po abecedi velikih in malih tiskanih v pokončni in pisanih črk v ležeči pisavi, na koncu je tabela z arabskimi, rimskimi in izpisanimi številkami (Dajnko 1824: 29).¹³ Enojezična izdaja iz 1833 (4. izdaja) se od predhodnih ne razlikuje niti po naslovu, ima enak *Predgovor* in ostale dele besedila ter je le nekoliko jezikovno spremenjena. Po letu 1827 je po nasvetu Josefa Dobrovskega opustil specifične vzhodnoštajerske črke *y* za preglašeni *u* in *η* za palatalni *ń* ter ju nadomestil kar z *u* in dvočrkjem *nj*, kljub predlogu Dobrovskega za zamenjavo z *ü* (Rajhman 1970: 306, Rajh 1998: 8), zato je prilagodil abecedo in ima tudi stolpec manj v delu s črkami in zlogi (npr. brez *by*, *cy*, *dy*, *fy*, *gy*, *hy*, *jy*; *byk*, *dyh*, *cyr*, *fyr*, *gyb*, *hyb*, *jyg* (Dajnko 1833: 8, 10), npr. *fynt* – *funt*, *kyre* – *kure*, *tydi* – *tudi*; *negov* – *njegov*, *konj* – *konj*).

Pri prislovu iz predložne sklonske zveze pisno ne ločuje več predloga z opuščajem in ga piše poenobesedeno: *v'godi* – *vgodi* (blisk ino grom) (str. 20).

Glasoslovno je odpravil nekatere narečne odraze:

- zlitje *ij*: *Azja* – *Azija*, toda le *Avstralja* (str. 26),
- prehodni *j*: *Vujxge* – *vuxge* (str. 20),
- odraz *i* za kratki *e* iz prasllovanskega jata: *potim* – *potem* (str. 20),
- nekatere posebnosti ali pomote: *v' Idrije* – *v' Idriji* (str. 25), kjer verjetno ne gre za končniški *-e* ali delno reducirani *-i*, ampak za popravek napačnega zapisa.

¹² Npr. v zadnjem (54.) razdelku opisuje slona: »štirinoxnih stvari na zemli, je slon naj veksi. On je tak močen, da osem lydi lahko nese. Njegov hersel je posebno imeniten; kajti v nega si on lahko vise dvajsti pintov vode navléqe; ino tistega, kateri ga svadi, vsega poléje. On doxivi blizo sto ino petdeset lét, ma dva predna zoba tak velika, da xe eden okóli osemdeset fyntov vaga. Njegov dom je Azja ino Afrika.« (Dajnko 1824: 29)

¹³ Tudi Dajnko je kot dekanjski šolski nadzornik v Veliki nedelji naročal učiteljem, naj z učenci »marljivo vadijo prehod k nemškemu jeziku«, torej so pričenjali s poukom v slovenščini (Schmidt 1988: 233). Op. 364 SŠM, Verordnungen in Schulsachen, inv. št. 8/10, 13. okt. 1837. Schmidt (1988: 212) v zvezi s to začetnico omenja razlog za Dajnkov neuspeh: »Na Štajerskem so imeli torej prej uradno odobrene slovenske tekste za nedeljske šole kakor na Kranjskem. Morda je tudi Dajnko mislil na začetne šole, ko je 1824. leta izdal v dajničici »Abecedno knjižico na hitro ino lahko podvüčenje slovenskega branja«, pozneje pa še nekaj nabožnih tekstov. Uspeti pa ni mogel, ker je bilo največ začetnih šol lavantinske škofije v celjskem okrožju, tu pa je bil po Aličevi in Rudmaševi zaslugi odpor do dajničice najmočnejši.« (Schmidt 1988: 212)

Oblikoslovno je opazna uvedba analoške končnice *-ah* v mestniku množine druge ženske sklanjatve samostalnikov po prvi ženski sklanjatvi: v' *nekih nočih* – *nočah* (str. 18).¹⁴

Leta 1831 in 1833 je izšel dvojezični abecednik *Abecedna Knixica za dexelne sole vu cesarsko kralovskih derxavah* (*Nahmenbüchlein für Landschulen in den kais. konigl. Staaten*), natisnjen v Gradcu s Kienrajhovimi črkami,¹⁵ preveden iz uradnega nemškega abecednika Josepha Marchnerja, ki je bil leta 1827 uveden v avstrijske šole (Ostanek 1972: 24).¹⁶ Dvojezični priredbi novo predpisane osnovnošolske Marchnerjeve¹⁷ začetnice (1831, 1833a) »sta Dajnkov jezik in predvsem črkopis poskušali razširiti v širši štajerski oz. slovenski prostor in jima priboriti

¹⁴ Prim. v disertaciji (Rajh 1998a: 53) ujemalne samostalniške oblike ženskega spola 2. sklanjatve za dajlnik, mestnik in orodnik dvojine (*rey-ama*) in v množini (*rey-am, rey-ah, rey-ami*).

¹⁵ Izvodu iz Narodne in univerzitetne knjižnice iz leta 1833 je pripisana Kopitarjeva provenienca.

¹⁶ Rajhman pojasnjuje odpor do Dajnkovega prevoda Marchnerjeve začetnice in navaja, da je bil prvi nasprotnik dajničice Anton Krempl, ki je izdal abecedno knjižico v bohoričici. Oba prevoda so poslali v oceno Gašperju Harmanu, tedanjemu župniku pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik), leta 1803 predstavniku Svetourbanske akademije, ki se je odločil za prevod v metelčici. »Dajnku je priznal, da piše neprisiljeno, razumljivo. Nasprotno ima Krempl vse preveč germanizmov. Pač pa Dajnko ni mislil na več znakov za vokale, v čemer ga metelčica prekaša. Metelkovi znaki za vokale po Harmanovi oceni olajšujejo otrokom pravilno izgovarjavo vokalov. V celjskem okraju je bil najhujši Dajnkov nasprotnik Jurij Alič, doma s Kranjskega, ki je predložil svoj prevod Marchnerjeve knjižice v metelčici. [...] Aličev prevod v metelčici je odobril tudi Slomšek.« (Rajhman 1970: 310) Schmidt pa Dajnkov uspeh razloži takole: »Dovoljenje za prevod Marchnerjeve začetnice je na Štajerskem izkoristil Dajnko in kljub nasprotnemu mnenju Krempļa in Aliča, ki sta postregla vsak s svojim prevodom začetnice, ter Harmana in Slomška, z zavajanjem duhovnikov in učiteljev s Kvasovo pomočjo dosegel, da je bila v njegovem črkopisu napisana "Abecedna knjižica za deželne šole" 1831. leta izdana v Gradcu kot oficialna dvojezična začetnica (ponatisi 1833 in 1835), čeprav je bil proti dajničici tudi lavantinski ordinariat, ki se je raje odločil za ljubljanski prevod začetnice, torej za metelčico. [...] Po izidu knjige, ki je bila prva in zadnja uradno priznana šolska knjiga v dajničici, se je odpor proti njej še povečal.« (Schmidt 1988: 229) Tudi Rajh (1998: 190–192) poudarja, da je Dajnko abecednik objavil l. 1831 in 1833 s prevaro, da je njegov prevod sprejet v lavantinski škofiji in celjskem okrožju, zbiral podpise duhovnikov in učiteljev, z razlogi o neprimernosti metelčice in s Kopitarjevim mnenjem o njegovem jeziku blizu stari cerkveni slovanščini, poslal graškemu guberniju. Dajnkov prevod v vzhodnoštajerski pokrajinski različici in v reformirani pisavi je sprožil »velik odpor« celo med Štajerci, ki so bili ali naklonjeni bohoričici (Krempl) ali metelčici (Alič). »Gašpar Harman pa se je zavzemal za »karseda enoten slovenski knjižni jezik v metelčici, ker omogoča učenje pravilne izgovarjave.« Tudi Anton Murko je v slovnici zavrnil oba črkopisa in vseslovensko normo zapisal v bohoričici. »A. M. Slomšek je ocenil primernost prevodov za lavantinsko škofijo in se odločil za Aličev prevod iz narodnozdrževalnih razlogov« (Rajh 1998: 191). Slomšek je »dosegel, da se je lavantinski ordinariat uradno odrekel vsem novim črkopisom in pospešil odločitev graškega gubernija, da je kmalu prepovedal dajničico v šoli« (Rajh 1998: 192).

¹⁷ Priimek nekateri (dlib.si, Rajh, Rajhman idr.) pišejo brez prvega r, drugi pa kot Marchner, kar je upoštevano tudi v prispevku.

uradno potrditev za šole.« (Rajh 1998: 178) Prevod šolske začetnice iz nemščine je jezikovno posodobljen in z uvedenimi dvojnicami približan osrednjeslovenskemu knjižnemu jeziku. Toda kljub temu sta izdaji abecednika razplamteli abecedno vojno, preprečili uvedbo pokrajinskega jezika v šole in posledično povzročili ukinitve dajnice. Dajnkova prizadevanja »za dokončno legalizacijo njegovega knjižnega jezika« (Rajh 1998: 179) so bila obsojena na neuspeh.

Ta izdaja je tako po namembnosti (za deželne šole v cesarsko-kraljevih deželah) kot tematsko popolnoma drugačna od predhodnih in daljša (enojezična iz istega leta ima 29 strani, kot prejšnja iz leta 1824, dvojezična pa 99 strani in kazalo). Dajnko ne sledi dobesedno nemški predlogi (zlasti v verzificiranih delih besedila je prevod bolj neodvisen od nje).

Jezikovna predstavitev abecednikov

Jezikovno vsi Dajnkovi abecedniki sledijo njegovi pokrajinsko obarvani nadnarečni govorici s prevladujočimi vzhodnoštajerskimi prvinami v glasovju, oblikovju in leksiki.¹⁸

Glasoslovje

Glasoslovno se z njegovim rodnim črešnjevskim narečjem, ki spada v vzhodno slovenskogoriško narečje (Koletnik 1998: 258) ujemajo npr.:

- *ü* za dolgi cirkumflektirani, akutirani in kratki *u* (*navüzhiti*, *drüge* (1816), *navyyiti*, *dryge* (1824); toda *druge*, *hude* (1833, 1833a),
- *u* za *û* in cirkumflektirani *î* (*put* 'pot', *okrugla* 'okrogla'; *puna* 'polna', *gučati*),
- *e* in ne *a* za naglašeni (cirkumflektirani) polglasnik (*den* 'dan', *mešnikov* 'mašnikov', *menše* 'manjše', *odvzeme* 'odvzame',
- *e* ob *r* se zoži v *i*: *cirkvo* 'cerkev',
- neupoštevanje preglasa: *človečjo življenje*, *vso nebo*, *s starcom*, *staršom*, *sercom*,

¹⁸ Jezikovno plat Dajnkovih besedil so natančno preučili Rajh (1998 in 1988a), oblikoslovno in skladenjsko Jesenšek (1998), v berilu *Kmet Izidor s svojimi otroki* Zorko (1998), v *Zgodbah Svetega pisma* Orožen (1998), zato so tu omenjene le nekatere splošne jezikovne poteze. Koletnik (1998) je napravila opis črešnjevskega govora, Dajnkovega rodnega kraja, ki potrjuje nadnarečnost z odpravo nekaterih narečnih odrazov (dvoglasnika *e:i* za cirkumflektirani *ë*, *o:u* za cirkumflektirani *o*, končni *-m* ne prehaja v *-n* idr.

- nenaglašeni samoglasniki redko onemevajo, največkrat *i* in *a*: *dnes* ‘danes’,¹⁹ *thor* ‘dihur’.²⁰

Pri soglasnikih otrdi palatalni $\acute{l} > l$, kar se ujema z govorom: *zemla, lúdje*,

- palatalni $\acute{n}$ pa večinoma ohranja palatalnost, kar se ne sklada z današnjim odrazom v črešnjevskem govoru, kjer otrdi oz. prehaja v nosnjeni drsni $\tilde{j}$ (Koletnik 1998: 262): *konj, večernjak* (veter), toda kot v govoru: *zadnimu*,
- prehodni *j*: *hujdo* (1824),
- značilne so panonske disimilacije v soglasniških sklopih: *mn > vn*: *vnoge* ‘mnoge’, *vekše* ‘večje’, *šč > š* idr.

Oblikoslovje

V oblikoslovju so uveljavljene tipične vzhodnoštajerske končnice, značilne tudi za druga besedila:

- v mestniku ednine moškega in srednjega spola *-i*: *na morji, po zraki*,
- v imenovalniku množine moškega spola prevladuje *-i*: *brati*, toda *ludje*,
- v imenovalniku in tožilniku ednine se kaže vpliv oblik prve ženske sklanjatve: *cirkvo* ‘cerkev’,
- v srednjem spolu se v množinskih sklonih posplošujejo končnice 1. ženske sklanjatve kot v govoru, ker se samostalniki feminizirajo (Koletnik 1998: 264): *na letah* ‘letih’, *z’ delami* ‘z deli’, enako tudi v 2. ženski sklanjatvi: *z mislami* ‘mislimi’,
- samostalnik *stran* je moškega spola: *od ednega strana do drugega* idr.

Pri pridevniki je lahko posplošena določna oblika moškega spola v imenovalniku ednine: *Ja sem mladi* (Dajnko 1833: 15),

- nalikovna oblika dajalnika se posploši v mestniku ednine moškega in srednjega spola: *na Krajnskemi, v’ Božjemi (hrami)*,
- različne so stopnjevane oblike: z obrazili *-ši, -eši*, tudi s podvojenima obraziloma *-ji* in *-ši*, in opisnim stopnjevanjem: *vekši, nižéšo, naj višéši, naj znaneše, bole močno* ‘močneje’.

¹⁹ Nima pa oblike disimiliranega sklopa *gnes* kot v govoru (Koletnik 1998: 262).

²⁰ Za *ĵ*, ki se v govoru izgovarja zložno (Koletnik 1998: 260), je izbral ustaljen zapis z *er* (npr. *operviiy*).

Pri glagolih s sedanjiško pripono *-ne-* je posplošena nedoločniška pripona *-nu-* < *-nq-*: *dvignuti*, *vstanuti*, *odvrnuti*. Glagolske pripone se razločujejo tudi pri nekaterih drugih glagolih: *davati* 'dajati', *rovati*, *rovam* 'riti, rijem', ki jo ima tudi Pleteršnik, sedanjiško obliko pa na *-jem* (**1. rováti**, róvljem, *vb. impf.* wühlen: krt po zemlji rovlje, *Npr.* (vzhšt.)-Kres; h krtom rovat iti = ins Gras beißen, *SIN.*), SSKJ jo označuje kot starinsko. Nedoločniki na *-či* imajo narečno obliko na *-ti*: *strežti* (op. 3 streči). Sklop *dl* v tvornopreteklem deležniku se kot v govoru disimilira v *l*: *pojela* 'pojedla', značilne panonske enozložne oblike prihodnjika glagola *biti*: *de* 'bo', panonsko zanikanje glagola *biti* z nikalnim členkom za pomožnikom: *da je ne kamen na kamni ostal* 'ni'.

Opazna je vzhodnoštajerska izrazna podoba:

- zaimkov: *med sobo* 'med seboj', *mia*, *via* 'midva, vidva', *toti* 'ta', *keri* 'kateri, ki', *nieden* 'nobeden',
- prislovov: *kak* 'kakor', *tak* 'tako', *dosta* 'veliko', *časi*, *preveno* 'vedno',
- veznikov: *nu*, *ino* 'in', *či* 'če', *ka* 'da', *kaj* 'kar', *kajti* 'zakaj', *dere* 'kadar', *či* 'če', *ka* 'da', *dokelič* 'dokler'.

Besedne in besedotvorne posebnosti

Dajnko v svoja besedila vnese vzhodnoštajerske narečne besede ali besedotvorne prvine, panonizme, ki jih večinsko vključuje Rajhov *Slovar Dajnkovega besedja*²¹ (= SDB), nekatere pozna tudi *Slovar stare knjižne prekmurščine* (= SSKP)), deloma so zajete v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895) (= SNS), mestoma pokrajinsko opredeljene, posamezne so tudi avtorsko označene iz Dajnkovih del, zlasti *Posvetnih pesmi*, npr.:

- *blagodariti* 'blagosloviti' (1833) (ni v navedenih virih niti v drugih slovarjih na portalu Fran),
- *čobe* 'ustnice, usta' (SDB: *čoba* 'ustnica', SSKP 1. 'živalska ustnica', 2. 'ustnice, usta', SNS 1) die Lippe, die Lefze (o človeku zaničlj.) 'ustnica' po Murku, Janežiču, vzhodnoštajersko, belokranjsko, ogrsko po Cafu; SSKJ nav. mn. narečno vzhodno 'velika živalska ustnica' s podpomenom 'ustnice, usta'),
- *detečji* 'otroški' (SNS po Janežiču, Cafu, SSKJ starinsko),
- *gúčati* 'govoriti' (SDB, SSKP z več pomeni, 1. govoriti, oblikovati besede, stavke z govorilnimi organi, 2. izražati misli, mnenje, 3. znati, obvladati),

²¹ Slovar Dajnkovega besedja se nahaja v *Dajnkovem berilu* (Rajh, ur. 1998) na straneh 162–176.

- *istok* ‘vzhod’ (SDB ‘vir, izvir’, SNS 2) Cigale, Janežič, novoknjižno (hrvaško-srbsko), SSKJ v 4. pomenu zastarelo),
- *odavati* ‘prodajati’ (SDB: *odāti* ‘prodati’, SNS: Murko, vzhodnoštajersko po Miklošičevem slovarju, Miklošič),
- *priklad* ‘zgled’ (SDB, SNS: 2) Murko, Janežič, Caf, Miklošič, Dajnko (Valjavec (Rad); v izdaji iz leta 1833 s sopomenkami *posled, zgled, pelda, eksempel* (Dajnko 1833a: 67, op. 3)),
- *protiletje* ‘pomlad’ (SDB še z besedotvorno različico *protiletka*, SNS: Murko, Cigale, Valjavec (Rad), Dajnko (*Posvetne pesmi*), vzhodnoštajersko),
- *včiniti* ‘narediti, storiti’ (SSKP, SNS *učiniti* (Murko, Janežič, Miklošič, novoknjižno, vzhodnoštajersko)),
- *žitek/življenje* (*žitek* ima SDB, SSKP, SNS: 2) po Megiserju, Murku, ogrsko (Cigale), Dajnku (*Posvetne pesmi*), novoknjižno, SSKJ zastarelo) idr.

Nekatere narečne besede se od osrednjeslovenskih knjižnih razlikujejo le po besedotvornih morfemih (predponskih, priponskih):

- *bitva* ‘bitka’ (SSKP, SNS, SSKJ starinsko),
- *deklin* ‘dekle’ (SDB ima različico *deklič*, SSKP, SNS: ‘večje dekle’ (Caf) = dekle, Murko, Janežič, vzhodnoštajersko, SSKJ 3. narečno vzhodno),
- *kazar* ‘kazalo’ (SSKP le v drugačnih pomenih ‘kazalec, znak’, enako Kastelec-Vorenc (index), Hipolit pa ima poleg ‘kazalec’ (prst), ‘znak’ v tem pomenu prevzeto sopomenko in opis: »Register eines buchs, *regifhter, kásar, yskálszhe ali kratki sapopádik énih búku*. index, repertorium, elenchus libri, Dict. II 149),
- *leto* ‘poletje’²² (SDB, SNS 1), SSKJ: *leto2* starinsko),
- *malički* (SDB ‘majhen’, SSKP ‘majčken’, SNS *maliček* po Murku, ogrsko (Miklošič), z zgledom Bečela, o malička stvar! iz Dajnkovih *Posvetnih pesmi*),
- *mincen* ‘micen, majcen, zelo majhen’ (SDB *minceni* ‘majčken’, SNS = micen, po Miklošiču, Vrazovih narodnih pesmih, štajersko po Trstenjaku v Letopisu, *Novice*),
- *na opak* ‘napak, napačno, narobe’ (SNS *naopak* po Megiserju, Habdeliču (Miklošič), Murku, Janežiču, SSKJ zastarelo ‘narobe, napak’, SDB *naopačni* ‘napačen’, SNS *naopačen* po Murku, Cafu, najstarejša pojavitev je v obeh Megiserjevih slovarjih (*Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*)),

²² Oba pomena ima tudi Pohlin v slovarju *Tu malu besedishe treh jesikov* (1781) in slovnici *Kraynska grammatika* (1768).

- *oprvič* ‘prvič; najprej’ (SSKP, SNS po Murku, Miklošiču, ogrsko (Valjavec (Rad)),
- *žar* ‘žarek’ (SNS 3) po Murku, Cigaletu).

Med narečnimi in vzhodnoštajersko knjižnimi besedami so neredke prevzete besede: germanizmi, znani tudi v osrednjeslovenskih (kranjskih) sočasnih abecednikih ali v starejših besedilih, npr.:

- *brūmno* ‘pobožno’ (SNS: **brūmən**, -mna, *adj.* = pobožen, fromm; – = priden, C.; – iz nem.; prim. stvn. fruma, Nutzen, bav. frumm, fromm.; SSKJ zastarelo ‘pobožen’, vsi starejši slovarji na Franu razen SSKP),
- *gratati* ‘postati’ (SDB, SSKP, SNS: **grātati**, -am, *vb. pf.* = postati, posrečiti se, Mik., Št., *ogr.*; iz nem. gerathen, v slovarjih od 16. stoletja dalje),
- *kaštigati* ‘kaznovati’, *kaštiga* ‘kazen’ (SDB, SSKP, SNS: **kaštigati**, -am, *vb. impf.* = kazniti, Mur., Cig., *ogr.*, *vzhŠt.-C.*; – prim. stvn. chastigōn, lat. castigare, Mik. (Et.), pri *kaštiga* ima le kazalko h *kazen*; pojavljata se od 16. stoletja dalje v vseh virih razen pri Svetokriškem, samostalnika pa nima še Pohlin),
- *peršona* ‘oseba’ (SSKP ‘oseba, posameznik’, imajo jo vsi starejši slovarji razen SNS (v Ravnikarjevem abecedniku še s sopomenko *oseba*)),
- (iglina) *špica* ‘konica’ (SNS: **špica**, f. 1) = konica, ost, die Spitze [...] – iz nem.; imajo jo vsi starejši slovarji),
- *štruc* ‘noj’ (SSKP, SNS: **štrûc**, m. = noj, der Strauß, Mur., Cig., Jan.; – it. struzzo; *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*: Dalmatinov Register (3. stolpec), Megiserjeva slovarja (1592, 1603).

Redkeje se pojavljajo madžarizmi, poznani v panonskih narečjih, npr.:

- *beteg* ‘bolezen’ (SDB, SNS: **béteg**, -éga, m. der Schmerz ‘bolečina’, Dalm., Boh.; – die Krankheit ‘bolezen’, Mur., Cig., Jan., *ogr. i. kajk.-Valj. (Rad)*, *vzhŠt.*; veliki b., die Fallsucht, die Epilepsie, *vzhŠt.*; – tudi: *béteg*, *gen. bétega*, Valj. (Rad), *vzhŠt.*; – prim. magy. beteg krank, Mik. (Et.); SSKJ narečno vzhodno),
- *hasek* ‘korist’ (SDB, SSKP v treh pomenih ‘korist’, ‘prid, dobro’, ‘uspeh, učinek’, SNS: **hāsək**, -ska, m. der Nutzen, der Vorthail, Mur., Cig., Jan., BIKr., *vzhŠt.*, *ogr.*, *kajk.-Valj. (Rad)*, Štrek.; – prim. hasen, SSKJ: starinsko korist²).

Romanizem je izdeležniški pridevnik *štiman* ‘cenjen’²³ (SNS: *štímáti*, -âm, 2) *schätzen*, *achten*, *Mur.*, *Jan.*; *štiman* pa ima pomen ‘prevzeten, ošaben’ (stolz, *hoffärtig*, *Gor.*, *Št.*), je v vseh slovarjih od 16. stoletja dalje razen v Pohlinovem, ki ima homonim *štimati* v pomenu ‘uglaševati strune’, v SSKP pa ima pridevnik *štimani* drugačen pomen ‘dozdeven, namišljen’).

Strokovno izrazje v abecednikih

V napotkih za izreko in v predgovoru, pa tudi pri vrstah črk idr. lahko spremljamo jezikoslovno izrazje, ki se bodisi ujema ali pa razlikuje od sočasnega kranjskega v slovnica (npr. v Vodnikovi *Pisfmenofiti ali Gramatiki za perve fhole* (1811) v jezikoslovnem slovarčku *Pomen pisfmenjih befed po abezednimu redu*) in abecednikih (npr. Matevž Ravnikar: *Nahmenbüchlein* [...], *Abezédnik sa ,Shole na Kmétih po zefarfkijh kraljéviéh deshélah* (1816)). Ujemalni izrazi z Vodnikom in Ravnikarjem so: *abecednik* (*Nahmenbüchlein*), (*jezični*) *glas*, *črka*, *črkovje*, *zlog*, *zlogovanje* (Ravnikar še *zlogovati*), *zlogovska tabla* (1816), *Zložna tabla* (*Sylben=Tabelle*) (1833a) (Ravnikar 1816, 1826: *zlogovnik* (*Sylbentabelle*), Zalokar (1825): *zlogovnica*); *zgovarjanje* ‘izgovor’ (Vodnik: *izreka*), 1833a *izgovarjanje*, *zgovoriti/zgovarjati* (Ravnikar: *izgovoriti*), *zlaganje*, *glasnik* ‘samoglasnik’, *soglasnik* (1833), *znamka* (*Anmerkung*) ‘opomba’.

Besedne zveze natančneje opredeljujejo črke, zloge, besede glede na velikost in lastnosti: npr. v dvojezični izdaji iz leta 1833: *male slovenske tiskavne čerke* (*die kleinen deutschen Druckbuchstaben*), *zlogi z dugimi glasniki* ‘z dolgimi samoglasniki’, *zlogi z dvuglasniki* ‘dvoglasniki, diftongi’, *enozloxne besede z malimi yerkami zayete* (*Einsylbige Wörter mit kleinen Anfangsbuchstaben*), *veliki alfabet z’ natisnimi yerkami* (*Großes Alphabet mit Druckbuchstaben*), *dvuzloxne besede z’ velikimi yerkami zayete*, *dvuzloxne besede z’ ednim soglasnikom mèd dvema glasnikoma* (*Ce-sar*), *dvuzloxne besede z’ dvema loylivima soglasnikoma mèd dvema glasnikoma* (*Drev-je*) ipd.

Dajnkovi korensko ali besedotvornomorfemsko razlikovalni izrazi lahko nastopajo ob skupnih sopomenkah: (*pismovo*) *znamle* (1816), *pismenca* (*knjižna črka*), *pismenka*; *tihnik* (npr. 1824) ob *soglasnik*;

- tvorjenka in besedna zveza: *dvojčni glasniki* (*aj*, *ej*, *oj*, *uj*) ‘dvoglasniki’ (E 1833), *dvuglasniki* (npr. *zlogi z dvuglasniki*) (1833a),
- samostalniške besedne zveze: *nad sobo poznamlani* ‘onaglašeni glede na dolžino ali kračino izgovora (npr. á, â, à)’ (1833a): *edno zlogne*, *vezh slogne*

²³ Snoj, SES: »Prevzeto iz it. *stimàre* ‘ceniti’, kar se je prek *estimàre* razvilo iz lat. *aestimàre* ‘ceniti, čislati, misliti’, izpeljanke iz lat. *aes* ‘bron, dragocenost’ (Me, 115, CZ, 403)«.

befede (1816), *enozloxne besede*, *dvuzloxne besede*, *vevzloxne besede* (1833a), *sostavlene besede* (Zusammengesetzte Wörter) = Ravnikar 1816.

Dajnkovi matematični izrazi za osnovne računske operacije primerjalno s kranjskimi učbeniki za računstvo izkazujejo nasproti Pohlinu (*Bukvze sa rajtengo, ali Kratku poduzhenje v' rajtengi: sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti*, 1781) izbiro pretežno neprevzetega besedja s slovanskimi koreni in nerabo mednarodnih latinskih izrazov. Primerjani so še z Metelkovim *Številstvom za Slovenske šole po ces. kral. Državah* (Ljubljana 1830).²⁴

Že Paglovec v *Zvestem tovaršu* (1742) navaja izraze *cifre*, *štivenje*, *štetva* (Ilešič 1902: 102). Dajnko ima leta 1816 sopomenki *cifre* ali *znamle* za *štenje* 'številke, števke', Pohlin (1781) pomensko ločuje *cifre* 'številke od 1 do 9' in *štivilu* 'število'; ima še prevzete izraze *rajtati* 'računati', *rajtenga* 'računstvo', toda *štetje/štivenje*, za 5 vrst računanja ima glasovno prilagojene latinske tujke (npr. *Divisijo* 'deljenje') in glagolnike iz latinskih glagolov na *-anje* (*dividiranje*) (Pohlin 1781: 5), ki jim nato doda tudi izraze iz slovenskih osnov (*refdejelejne*), medtem ko ima Dajnko deloma dobesedno, deloma samostojno prevedene izraze, Metelko pa le izraze iz izvirno slovanskih podstav, prevzeto podstavo *rajtva* le še v oklepaju ob nadrejenem *številstvo* po Vodniku, za *štetje*, *šteti* ima izraz *številkanje* in *številkati*, prevzeto *cifro* nadomesti izraz *številka*, ki sestavlja *število*; *seštevanje*, *seštevati* imenuje *skladev*, *skladati*, posamezne enote pa *skladek* ali *stavek*, *seštevek* pa *sklad* ali *znesek*, npr.:

Dajnko: *štenje* 'štetje, računanje', Pohlin: *numeracijo* ali *numeriranje* = *štetje* ali *štivenje*, Metelko: *številstvo* (*rajtva*);

Dajnko: v' *küpfštenje* 'seštevanje', Pohlin: *Addicijo* ali *addiranje* = *skuppoteguvanje*; Metelko: *skladev*;

Dajnko: *doljemanje* 'odštevanje', Pohlin: *subtrakcijo* ali *subtrahiranje* ali *prečjemanje*, *subtrahirati* ali *prečjemati*, Metelko: *odkladev*;

Dajnko: *verstüvanje* 'množenje', Pohlin: *multiplikacijo* ali *multipliciranje* = *pogmiranje*, *multipliciranje*, Metelko: *nakladev* ali *množitev*;

Dajnko: *razdavanje* 'deljenje', Pohlin: *Divizijo* ali *dividiranje* ali *rezdejenje*, Metelko: *razkladev*.

²⁴ Vodnikovo *Številstvo* je ostalo nedokončano v rokopisu, učbenik je izdal Metelko.

Jezikovno posodabljanje leksike v Dajnkovi zadnji dvojezični izdaji iz leta 1833

V dvojezični izdaji iz leta 1833 Dajnko besedje pogosto v opombah razlaga s splošnejšimi slovenskimi knjižnimi ali narečnimi dvojnicami, tudi v obrnjenem zaporedju. Takšno dvojnično približevanje širšeslovenski knjižni normi, ponekod tudi hrvaški (kajkavski) razlikovalnosti, je potekalo na vseh jezikovnih ravneh, npr. glasovno-oblikovno prilagajanje:

izpolni – spuni; Kdo – kto, gdo; kda – kad, kadar; šolaj – školoj; zamore – zmože;

kradi – kradni; strežti – streči; ničesa – ničega, nieden – noben; kelika – kaka; ki (živiš) – da, de.

Še pogosteje v opombah navaja leksikalne kontaktne sopomenke ali pokrajinsko razlikovalne besedotvorne različice:

berzost – hitrost, urnost; serec – belolasec; radost – veselje; prislove – prireči; prepira – krega; na bregi – hribi, gomili; kreposti – močnosti, čednosti; prikklad – posled, zgled; žito – erž; vukaniti – gulufati, sramotili – porugavali; v' božjemi hrami – hiži, toda v' gospodovemi templi – hrami; divjo zver – zverjad; spačeno deco – zločaste otroke; posušen studenec – suho rupo; maren – marliv, trudliv; ptuj'ga blaga – ludskega; pogodliv – mirliv; srečaval – delal srečne; zavodi – zapela, toda stóriti – včiniti; slišiš – čuješ, toda čuje – sliši; bivati – postajati, gračuvati; pogajati – miruvati; silno – zlo; toplo – gorko, odviše; taki – kčasi, hitro; vkraj – proč; prevéno – vseli, na višaj – vrh idr.

Posamično ob enobesednih glagolih uporablja glagolske zveze z glagolom *bi(va)ti* in doprinesiti kot skladenjsko razlago: *storila sta kradenje – dopernesla tatvino; namraža – merzlo biva; (na Egiptosko) potuvali – na poti v' Egipet bili.*

Jezikovna primerjava Dajnkovih abecednikov

Jezikovna ujemanja in razlikovanja v Dajnkovih abecednikih

Jezikovne značilnosti v Dajnkovih abecednikih bodo prikazane na izbranih odlomkih. Ker abecednik druge vrste nima enakega besedila, je vključeno drugo besedilo, zanj je značilna raba preprostih enostavnih povedi z razporeditvijo stavčnih členov osebek, povedek, predmet/prislovno določilo, tudi v prirednih naštevalnih nizih.

Upovedenje *Molitve po šoli* v prvem in zadnjem abecedniku se vsebinsko močno razlikuje, tako da neposredna primerjava ni mogoča. Glasovno-oblikovno se potrjuje enotnost Dajnkovega jezika v različnih izdajah: v obeh molitvah

opazimo protetični v (*vüčenika*), narečni preglašeni *ü* je v zadnji izdaji opuščen, vse ostale značilnosti, opisane že predhodno, se ohranjajo. Pridevniška končnica *-ega* (*našega, celega; dobrega*) je tudi kasnejša splošnoslovenska nova oblika, enako tudi presežna členica *naj*. Leta 1816 se pojavlja več germanizmov (*žegnati* 'blagosloviti', *brümnega* 'pobožnega', *grivati* 'kesati'), leta 1833 ima izvirno slovansko sopomenko *pobožen*. Kalkirana predložna zveza za posredniško skos (*vüzhenika nafhega*) se ohranja tudi leta 1833 na drugih mestih, enako za (česa) *volo*, stava levega prilastka desno od samostalnika ni posplošena, se pa stilno pojavlja (*ferza brümnega*), stava povedka za predmetom v odvisnih stavkih tudi ni neobičajna (*kaj se mù od Boga prá-vi*).

Dajnko (1816: 18): »MOLITVA PO 'SHOLI. Bog ! kaj fmo se navüzhili , Skos **vüzhenika nafhega** , To shegnaj **v'nami vfígdar** ti , Da bomo ferza *brümnega*. 26. O moj Bog ! jaf tebe lübirim is zelega mojega ferza, da fi ti **ta naj vífhíhha** , neřkonzhana, vře zhařti nu lübesni vredna dobrota. Ravno **sa toga volo** me **grivajo** vři moji grehi, **ka** řem tebe mojega naj bolřhega Ozheta rasshalil.«

Dajnko (1824: 15, 16): »24. Kert **rova** v' zemli **ino** gybi travo. Jazbec kvari tyřřico. Zaveć gyli mlado drevje. Jex **se kota** po lesnih gryskah, ři je natekne ino gre k'svojim mladim. Thor ise jajca. Lesica lovi kyre.«

Dajnko (1833: 97): »Molítve. Po řoli. Navüřil řem se pá zdaj dosti dobrega, Bog! daj mi **tak** xivéři, **kak** hoćeř ti iméři. »Pa-vel mi-řli po-go-sto-ma na to , **kaj** se mù **od Boga prá-vi**. Vu-ři se xe mo-li-ti. Ka-dar se **vju-tro** zbu-di, re-ře : Moj Bog ! hva-lim **ti** za span-je, ř' kte-řim mē kre-piř, **kak** ve-řel řem, da ře xi-vim. Ti ři do-ber , ti řker-biř za tvo-jo de-te. Daj, o Bog ! naj bom tu-di **dnes** prav do-ber **i-no po-bo-xen**.«

Primerjava med vzhodnořtajerskim in kranjskim abecednikom

Za primerjavo jezika v kranjskem in vzhodnořtajerskem abecedniku navajamo besedilo očenařa v Primčevem (1812) in Dajnkovem prvem abecedniku (1816), v katerih so vidne naslednje razlike:

- glasovne: *odpusti* – *odpüřti*, *dolge* – *duge*, *vsakdanji* – *vsakdeni*, *denes* – *dnes*, *tvoje* (ime, kraljestvo) – *tvojo*, *volja* – *vola*, *zemlji* – *zemli*, *kir* – *ker*, *temoč* – *temuč*, *ino* – *nu*,
- oblikovne: *oče* – *oča*, *dolřnikam* – *duřnikom*, *v nebesih* – *na nebi/v nebesah*, *odpuřamo* – *odpüřtimo*, *kakor* – *kak*, *tako* – *tak*,
- besedotvorne: *ne vpelaj* – *nepelaj*, *skuřnjavo* – *řküřavo*,
- besednoredne: *nas reři* – *reři nas*,
- oblikovno-besedne: *hudiga* – *řlega*.

Primic (1812: 6): O-*zhe nafh*, *kir ři v' ne-bé-řih*. Po-*řve-zhé -no bo-di tvo-je i-me*. Pri-di k' nam tvo-je kra-*léřt-vo*. Sgo-di ře tvo-ja vo-*řja* , ka-kor v ' *né- be-řih ta-ko na řem-lji*. Daj

nam denef nafh v-fak-dá-nji kruh. I-no nam od-puſti na-fhe dol-gé , ka-kor mi od-pu-fha-mo na-fhim dol - shni - kam. I-no naf ne v-pe-laj v' ſkufh - njá - vo. Te-mozh naf ré - ſhi od hu-dí-ga A-men.

Dajnko (1816: 8): *Ozha nafh, ker ſi v'nebefah. Pofvezheno bodi tvojo ime. Pridi k'nam tvojo kraleftvo. Sgodi fe tvoja vola , kak na nebi , tak na semli. Daj nam dnef nafh vfakdeni kruh. Odpūſti nam nafhe duge, kak mi odpūſtimo nafhim duſhnikom , nu nepelaj naf v' ſküſhavo, temuzh odrefhi naf od ſlega. Amen.*

Primerjava z nemško predlogo

V *Abecedni knjižici za deželne šole vu cesarsko kralovskih deržavah* (1831, 1833), prevodu *Nahmenbüchlein für des Landschulen in den kais. konigl. Staaten* Josepha Marchnerja (1827), je na začetku le v slovenskem delu dodana tabela s šestimi črkami in besedami za c, s, š, z, ž, č (c, s, x, z, x, č) v novem črkopisu in osmih drugih pisnih sestavih, z naslovom *Slovenske pismence* (1833a: 6–7), ki jih protistavlja drugojezičnim črkopisnim sestavom: v okrajšavah navaja kranjsko, hrvaško, ogrsko (madžarsko), slav.(onsko?), dalmatinsko, srbsko, češko, poljsko, z besedami *cvetec, sestra, ščeš, zvoziš, žižek, čiček* v različnih pisavah.

V prevodu Dajnko pogosto sledi nemški predlogi, mestoma se oddalji od nje, zlasti v verzificiranih delih besedila in izrekih je bolj neodvisen. Iz naslednjih odlomkov iz dvojezičnega abecednika razberemo, da je pogosto sledil razporeditvi stavčnih členov po nemški predlogi, tudi osebnega zaimka v vlogi osebka ni vedno odpravil, včasih pa je določeno obliko ali besedo izpustil (npr. modalni glagol) ali zamenjal (glagol *biti* z *imeti*), spremenil besedni red celo tako, da je neodvisno od predloge povedek na koncu stavka (*befolge sie – nje izpolni*), namesto drugoosebnega velelniškega stavka (*zачni, henjaj*) pa uvede tretjeosebno splošno stavčno formulacijo z osebkovim odvisnikom (*kdo* (kdor) *zачne – henja*), namesto prevoda s povedkovim določilom *je priden* doda glagol *učiti* ob prislovnem določilu: *se pridno uči*.

Mein Kind! Gott will, dafs nur das **thun sollst**, was recht und gut und ihm wohlgefällig **ist**. Du sollst immer besser und verständiger werden. Merke dir folgende schöne Sprüche , lerne sie gut verstehen, und **befolge sie** : **1. Fang' an** mit Gott, mit Gott hör' auf, Dieſs **ist** der schönste Lebenslauf. (Dajnko 1833a: 86)

Mojo dete! Bog hoče, naj le **tó storis**, kaj je prav ino dobro ino njemu dopadljivo. Ti moreš preveno bolšo ino pametnešo bivati. Pomni si pridne lepe prislove, vůči se, nje dobro razuméti, ino **nje izpolni**.1. **Kdo z'** Bogom **zачne**, z' Bogom henja, **Imá** naj bolsi stan xivljenja. (Dajnko 1833a: 87)

Carl in der Schu=le. **Er** kommt , weder zu früh noch zu fpät in der Schu=le. **Er tritt ein**, grüßt den Leh=rer , und geht an der Platz, den man ihm wieß. **Er** ſitzt ſtill in der Bank, merkt auf daß, was man ihm ſagt und zeigt. **Er** fieht nicht um , denkt nur an das , was **er** hört , und

schwätzt nicht. **Er** weiß das , um was man ihn fragt. Wer ihn da nur fíeht , hat Freu=de an ihm , weil er **brav** íft. (Dajnko 1833a: 48)

Ka-rel v' so-li. **On** ne pri-de pre-ra-no, ne pre-poz-no v' so-lo. **On** no-ter-sto-pi, po-zdra-vi vu-če-ni-ka, i-no gre na **svo-jo** se-lo, kte-ro se mu je po-ka-za-lo. Se-di ti-ho v' klo-pi, i-má paz-ko na to , kaj se mu prá-vi i-no ka-xe. Ne gle-da o-ko-li, mi-sli le na to , kaj чу-je , i-no ne se-pe-tá.²⁵ **On** vé to , kaj je pra-san.²⁶ Kdo ga tu le vi-di, i-má nad njim ve-sel-je , da se **prid-no vu-čí**. (Dajnko 1833a: 49)

Iz spodnjih dveh vrstic pa je razvidno, da je verzificirano besedilo zaradi rimanja samostojno smiselno priredil in spremenil iz daljše dvovrstičnice v štirivrstičnico:

Bin ich gleich noch jung und klein,
Gut und brav kann ich schon feyn. (Dajnko 1833a: 50)

Mla-di, mali sem še jas , / Znam pa se xe to-ti čas
Le-po, do-bro rad vu-čí-ti, / Pri-den 'no po-bo-xen bi-ti. (Dajnko 1833a: 51)

Zaključek

Dajnko je kljub neuspelemu poskusu uveljavljanja pokrajinskega knjižnega jezika tudi v šole ter neodobranemu in zavrnjenemu črkopisu, ki ga je čez tri leta delno prilagodil osrednjeslovenskemu z opustom dveh grafemov ($y > u$, $\eta > nj$) in je bil po 15 letih ukinjen, ustvaril za svoje rojake številna prerodno potrebna besedila in kljub očitkom o jezikovnem separatizmu tako črkopisno kot jezikovno izšel kot polovični zmagovalec: s pravo izbiro grafemov za sičniška pripornika (s, z) in zlitnik c ob sporni rešitvi za č, š, ž je tudi po letu 1850 prispeval k oblikovanju vseslovenske knjižnojezikovne norme, saj so nove oblike, etimološko upravičene in potrjene v obrobni narečjih, v precejšnji meri zapisane v njegovi knjižni vzhodnoštajerski pokrajinski jezikovni različici (npr. *pred Bogom, dobra deteta, hudega, naj bližneše* (hiše), *da*, za kranjske oblike *s' nosam, dobre dela, hudiga, nar večí* (dobrota), *de*).

Sodobna splošna in šolska javnost samo zaradi treh neposrečenih grafemov in predvsem zaradi zapoznelega pokrajinskega jezikovnega razdruževanja negativno vrednoti vsa Dajnkova jezikoslovna in jezikovna prizadevanja. Skrajni čas je za dokončno porušenje stereotipskih etiketiranj pomembnih slovenskih jezikoslovcev in ovrednotenje njihovih dosežkov in zaslug: Dajnku gre priznanje za prispevek k normiranju skupnega jezika vseh Slovencev in uvedbo teoretičnih novosti v slovnici.

²⁵ V opombi 4) razlaga pomen glagola *šepetati* 'klepetati' s sopomenkama *laska, pogučava*.

²⁶ V opombi 5) razlaga glagol *prašati* s sopomenskima narečnima izrazoma: *pitan, baran*.

Literatura

Ivan ANDOLJŠEK, 1960, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj I (1550–1869)*, III (1918–1945). Ljubljana: DE DDU Univerzum.

Peter DAJNKO, 1816: *SAZHETEK VŮZHENJA 'SLAVEN'SKEGA PO NEDELAH, KNISHIZA soseb narozhena dorashenim ino vsem, ker predalezh so od shole farne, ino se v' kratkem brati, ino dosta potrebnega navŭzhiti hzhejo*. V' RADGONI. V' KNIGÍ'SHI ALOIS WAIZINGER'OVEMI, 1816. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZBETFU6B>

Peter DAJNKO, 1824: *Abecedna knixica na hitro ino lahko podvyujenje Slovenskega branja*. V' Radgoni: pri Alojzji Wajcingeri, knjigari. www.dlib.si.

Peter DAJNKO, 1833: *Abecedna knixica na hitro ino lahko podvyujenje Slovenskega branja*. Štertokrat na svetlo dana. V' Radgoni: pri Alojzji Wajcingeri, knjigari. www.dlib.si.

Peter DAJNKO, 1833a: *Abecedna K N I X I C A za dexelne sole vu cesarsko kralovskih derxavah*. V Gradzi, v' zaloxbi vsih terxkih knigárov, ino natisnjena s' Kienrajhovimi pismencami.

Nahmenbüchlein für Landschulen in der kaif. königl. Staaten. Grätz. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-POJ7OARA>

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0, www.fran.si, dostop 30. 9. 2023.

Fran ILEŠIČ, 1902: *O pouku slovenskega jezika. Njega dosedanje smeri in bodoča naloga*. Ljubljana: Slovenska šolska matica v Ljubljani. www.dlib.si.

Marko JESENŠEK, 1998: Nekateri oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika 19. stoletja. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 93–110.

Francè KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter (1787–1873). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/#slovenski-biografski-leksikon> (16. september 2022). Izvirna objava v: Slovenski biografski leksikon: 1. zv. Abraham – Erberg. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1925.

France KIDRIČ, 2013a: Debevec, Janez (1758–1821). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. (Enako kot Kidrič 2013).

Mihaela KOLETNIK, 1998: Slovensko narečje v Dajnkovem rojstnem kraju. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 257–271.

Franc Serafin METELKO, 1829: *Abeŋédnz k za slovenske wóle vz ŋes. kralj. dŕrxávah*. V' Lubláńz. Na pródaj vz bukvárnecz za lúdske wóle Lubláńskega poglavárstva. www.dlib.si.

Franc Serafin METELKO, 1832: *Abeŋédnz k za slovenske wóle vz ŋes. kralj. dŕrxávah*. Na Dunaj: natisnil Jur Ueberreuter. www.dlib.si.

Franc Serafin METELKO, 1832: *Številstvo za Slovenske wole po ŋes. Kral. Derxávah*. V' Lubláńz. Na pródaj vz bukvárnecz za lúdske wóle Lubláńskega poglavárstva. www.dlib.si.

Martina OROŽEN, 1973: Dajnko – slovničar in dialektolog. *Študije o slovstvu in jeziku*. Ur. Štefan Barbarič. Murska Sobota: Pomurska založba. 129–148.

Martina OROŽEN, 1998: Sistemske in upovedovalne razlike v Dajnkovem in Ravnikarjevem prevodu zgodb Svetega pisma. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 71–92.

France OSTANEK, 1974: *Ob 200-letnici splošne šolske naredbe (1774–1805). Razstava v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. 3–7.

Marko POHLIN, 1765: *Abecedika. Per Janesu Heptnerju*. www.dlib.si.

Marko POHLIN, 1781: *Bukvze sa rajtengo, ali Kratku poduzhenje v' rajtengi: sa fantizhe, inu dekleta gmajn kraynskeh ludy, katiri se othe rajtati nauzhiti*. V' Lublani. Stiskane inu se najdejo per Joan. Egerju. www.dlib.si.

Marko POHLIN, 1789, 1798, (1813): *Abecedika ali Plateltof: sa t(a)iste, katiri se otte Krajnsku brati nav(u)zhiti*. V' Lublani. (1813: Per Adam Heinrich Hohn.) www.dlib.si.

Marko POHLIN, 1808: *Plateltof ali bukve zherk sa vse, kateri se hozhejo Krajnfko brati is sazhetka vuzhiti*. V' Lublani: so natisnene, inu se dobe per Joan. Rezerju. www.dlib.si.

Janez Nepomuk PRIMIC, 1812: *Abezeda sa Šlovénze, katéri se hózhejo Šlovénfko brati nauzhiti*. V' Gradzu: natifnjena ino se najde per Aloisiju Tufhu. www.dlib.si.

Bernard RAJH, 1998: Peter Dajnko in njegovo slovstveno ter knjižnojezikovno delo. *Dajnkovo berilo* (Zora 4). Ur. Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Bernard RAJH, 1998a: *Knjižnojezikovno delo Petra Dajnka kot poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja*. Doktorsko delo. Ljubljana.

Bernard RAJH, 1998b: Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 11–26.

Jože RAJHMAN, 1970: Vloga Petra Dajnka v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta 6. (XLI.), 2. zvezek. 296–320.

Jože RAJHMAN, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 57–69.

Matevž RAVNIKAR, 1816: *ABEZÉDNIK sa ,Shole na Kmétih v' zefárskih kraljévih Deshélah. Nahmenbüchlein zum Gebrauche der Landschulen in den kaifer. königl. Staaten*, V' Ljubljani: na prodaj per Jurju Lihtu. www.dlib.si.

Matevž RAVNIKAR, 1816, ²1818: *ABEZÉDNIK sa ,Shole na Kmétih v' zefárskih kraljévih Deshélah*. V' Ljubljani: na prodaj per Jurju Lihtu. www.dlib.si.

Matevž RAVNIKAR, 1826: *ABEZÉDNIK sa Šhole na Kmétih po zefárskih kraljévih Deshélah*. V' Ljubljani: na prodaj v' Bukvárnizi za ľudfke fhole lublanfkiga poglavarftva. www.dlib.si.

Vlado SCHMIDT, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II. (1805–1848)*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Valentin VODNIK, 1811: *Abezeda sa Perve fhole*. V' Lublani: natifnena per Leopold Egerju. www.dlib.si.

Valentin VODNIK, 1811a: *Pifsmenost ali Gramatika sa perve fhole*. V' Lublani: natifnil Leopold Eger. www.fran.si.

Valentin VODNIK, 1812: *Abezéda ali Asbuka, Das ABC=Buch, L' Abécé*. V' Lublani: na prodaj per Vilhelmu Korn. www.dlib.si.

Janez ZALOKAR, 1825: *Splohin nauk od kranjfskih Zherk; poŕébni glaf novih, in navòj po njih práv brati*. V' Ljubljani: per Janesi Kleménzi, bukvoplatarji. www.dlib.si.

Zinka ZORKO, 1998: Oblikoslovna in skladijska analiza Dajnkovega dela Kmet Izidor s svojimi otroki ino lydmi. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 111–128.

Zusammenfassung

SPRACHLICHE ASPEKTE DER DAJNKOS ALPHABETBÜCHER (1816, 1824, 1833)

Peter Dajnko, der bedeutendste Umsetzer des oststeirischen Literatursprachenprogramms, erstellte in 17 Jahren neben Übersetzungen und Bearbeitungen von Andachtswerken und zwei eigenständigen weltlichen Büchern drei Arten von Alphabetbüchern zum Lesen- und Schreibenlernen in Sonntags-, Trivial- und Normalschulen. Die Werke erschienen in acht Auflagen, die erste noch in der Bohoričica-Schrift, nach dem Erscheinen seiner Grammatik *Lehrbuch der windischen Sprache* (1824) wechselte er allerdings zu seiner eigenen reformierten Schrift. Die Alphabetbücher unterscheiden sich hinsichtlich des Inhalts, sprachlich weisen sie aber auf allen sprachlichen Ebenen oststeirische regionale supradialektale Elemente und pannonische Lexik auf. Linguistische Fachausdrücke stimmen mit den krainerischen überein (z. B. *glas* 'Stimme', *črka* 'Buchstabe', *glasnik* 'Vokal', *zlog* 'Silbe') oder sie wurden eigens gebildet (Synonyme *pismovo znamle* (1816), *pismenca* 'Buchbuchstabe', *pismenka* 'Buchstabe', *tihnik*, *soglasnik* 'Konsonant').

Die zweisprachige Ausgabe von *Abecedna knjižica za deželne šole vu cesarsko kralovskih deržavah* (1831, 1833, 1835), eine Übersetzung von Marchners *Nahmenbüchlein für des Landschulen in den kais. konigl. Staaten*, die trotz der Angaben allgemeinslowenischer Sprachvarianten in den Fußnoten (z. B. *kdo* – *kto*, *gdo*; *berzost* – *hitrost*, *urnost*) Widerstand und Kampf um die Schrift im slowenischen Raum auslöste, folgt nicht immer der deutschen Vorlage (so z. B. in versifizierten Textteilen und Sprüchen).

Aufgrund der gescheiterten Umsetzung der oststeirischen Landesvariante der Schriftsprache in den Schulen, der verzögerten sprachlichen Vereinheitlichung sowie dem kritisierten und abgelehnten Schriftvorschlag wurden alle seine sprachlichen und linguistischen Bemühungen stereotypisch unterschätzt. Aber sowohl hinsichtlich der Rechtschreibung als auch in Bezug auf die oststeirische Sprachvariante ging er als Halbsieger hervor. Mit der richtigen Wahl der Grapheme für die Zischlaute *s* bzw. *z* und die Affrikate *c* sowie mit dem umstrittenen Graphemvorschlag für *č*, *š*, *ž* trug er auch nach 1850 zur Formierung der gesamtslowenischen literarischen Sprachnorm bei, denn die etymologisch begründeten neuen Formen sind in erheblichem Maße in seiner oststeirischen Sprachvariante bestätigt (z. B. *pred Bogom*, *dobra deteta*, *hudega*, *naj bližneše* (*hiše*), *da*, für krainerische Formen *s' nosam*, *dobre dela*, *hudiga*, *nar* *veči* (*dobrota*), *de*).

Pregovori in sorodne enote v slovnici Petra Dajnka ter njihova aktualizacija

Natalija Ulčnik

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, natalija.ulcnik@um.si

Peter Dajnko (1787–1873) je v posebnem poglavju nemško pisane slovnice (1824) navedel tudi pregovore in njim sorodne enote (reke, frazeme). V prispevku so te enote analizirane z vidika jezikovnih, strukturnih, pomenskih in funkcijskih značilnosti. Z namenom ugotavljanja širše ali regionalno omejene rabe in poznanosti je najprej preverjena njihova prisotnost v starejših slovarjih ter besedilih, nato pa še njihova ohranjenost in aktualnost v sodobnih pisnih virih. Podrobneje so obravnavane enote, za katere se je izkazalo, da so v današnjem času manj znane in težje razumljive.

Ključne besede: slovnica slovenskega jezika, 19. stoletje, vzhodnoštajerski jezik, paremiologija, frazeologija

In einem Sonderkapitel der 1824 in deutscher Sprache verfassten Grammatik listete Peter Dajnko (1787–1873) auch Sprichwörter und verwandte Wortschatzeinheiten (Sprüche, Phraseme) auf. Diese werden hier hinsichtlich ihrer sprachlichen, strukturellen, semantischen und funktionalen Merkmale untersucht. Um ihre breitere oder regional begrenzte Verwendung und Bekanntheit zu ermitteln, wird zunächst ihre Präsenz in älteren Wörterbüchern und Texten überprüft und anschließend auch ihre Relevanz in der aktuellen schriftlichen Kommunikation beobachtet. Einheiten, die sich heute als weniger bekannt und verständlich erwiesen haben, werden ausführlicher besprochen.

Schlüsselwörter: Grammatik der slowenischen Sprache, 19. Jahrhundert, Oststeirische Landesvariante der slowenischen Sprache, Parömiologie, Phraseologie

Uvod¹

Peter Dajnko je bil v prvi polovici 19. stoletja ena najpomembnejših in najvidnejših osebnosti štajerskega prostora.² France Kidrič (2013) ga je prepoznal kot najplodovitejšega slovenskega pisca svoje dobe, ki je skupaj z drugimi

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa akad. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Bil je okrožni šolski nadzornik v krajih Velika Nedelja, Ormož, Središče, Sveti Bolen na Kogu, Sveti Miklavž pri Ormožu, Sveti Tomaž pri Veliki Nedelji, Polenšak in Sveti Lenart (Kidrič 2013).

izobraženci aktivno deloval na kulturnem in šolskopolitičnem področju ter pri ljudeh vzbujal veselje do slovenskih knjig. Poznamo ga kot slovničarja, ki je za osnovo knjižnega jezika postavil vzhodnoslovensko narečje, natančneje vzhodni slovenskogoriški govor panonske narečne skupine (Rajh 2002: 70), in oblikovalca prenovljenega črkopisa, ki se po njem imenuje dajncica, pa tudi kot pesnika, duhovnika in izobraženca, ki je med sodobniki v vzhodnoštajerskem prostoru imel več somišljenikov, npr. Vida Rižnerja, Antona Šerfa, Davorina Veršiča in Antona Laha. Marko Jesenšek (2015: 18) ga je označil kot »najvztrajnejšega zagovornika in uporabnika vzhodnoštajerskega jezika«, saj svojega jezika in črkopisa ni opustil niti potem, ko so njegovi štajerski sodobniki že sprejeli novo slovenščino in gajico kot skupni slovenski črkopis. Manj znan pa je Dajnkov doprinos k popisovanju v tistem času zelo »cenjenega dela jezika« (Babič 2015: 78), t. i. ljudskih modrosti, med katere umeščamo pregovore in sorodne enote, ter njegov doprinos k raziskovanju slovstvene folklore in etnologije. Navedeno je doslej raziskovala Marija Stanonik (1998, 2012), ki je med drugim izpostavila tudi njegovo zbirko pregovorov.

Namen prispevka je analizirati pregovore in sorodne enote iz Dajnkove slovnice (1824), navedene v *Zbirki Slovenskih prislov*, in sicer z vidika jezikovnih, strukturnih, pomenskih in funkcijskih značilnosti. Z namenom ugotavljanja širše ali regionalno omejene rabe in poznanosti je najprej preverjena njihova prisotnost v digitaliziranih starejših slovarjih ter besedilih,³ nato pa je analizirana še njihova ohranjenost⁴ in aktualnost v današnjem času (na podlagi prisotnosti v korpusu sodobne pisne slovenščine in v paremiološkem optimumu). Podrobneje so obravnavane enote, za katere se je izkazalo, da so v današnjem času manj znane in težje razumljive.

Dajnkova slovnica *Lehrbuch der Windischen Sprache*

Duhovnik Peter Dajnko je bil pomemben štajerski avtor, pesnik, nabožni pisec in slovničar. Njegova obsežna nemško pisana slovnica *Lehrbuch der Windischen Sprache*,⁵ izdana leta 1824 v Gradcu, je imela didaktični namen, saj je bila, kot

³ Digitalizacija starejših besedil je močno olajšala preverjanje razširjenosti jezikovnih enot in preučevanje njihove rabe.

⁴ Ohranjenost pregovorov je vedno odvisna od neke vrste »družbene cenzure« (prim. Babič 2015: 55).

⁵ Ob nemščini kot slovničnem metajeziku se slovenščina vseskozi pojavlja v funkciji pona-zarjanja, prisotna pa je tudi v dodatku na koncu slovnice, v katerem so samo v slovenščini navedeni pogovori, basni, kratke zgodbe, uganke in pogovori.

je razvidno tudi iz podnaslova,⁶ v osnovi namenjena Nemcem za učenje slovenščine in Slovencem za izpopolnjevanje maternega jezika. Kot poudarja Jožica Narat (2015), je bila za slovenski jezik uporabljena zveza *Windifchen Sprache*, četudi se je avtor posvetil opisovanju vzhodnoštajerske različice slovenskega knjižnega jezika. Razvoj te različice sta podrobneje raziskovala Bernard Rajh (2002) in Marko Jesenšek (2015), ki sta leta 1997 v Črešnjevcih organizirala tudi znanstveni simpozij o Petru Dajniku in uredila *Dajnkov zbornik* (1998), obenem pa je izšlo tudi *Dajnkovo berilo* (1998), za katerega je besedila izbral in uredil Bernard Rajh, prav tako pa je napisal tudi spremno besedo.⁷

Dajnkova slovnica spada med opisne in normativne slovnice (Narat 2015). Opazno je, da se je avtor pri normativnem določanju oziral na vzhodnoslovensko, mestoma pa tudi osrednjeslovensko izročilo. Ob tem je slovensko gradivo zapisano v novem črkopisu – dajščici,⁸ ki ga je avtor pripravil v sklopu prizadevanj po črkopisni reformi, pri kateri bi se nadomestila obstoječa veččrkja za šumevce in uredil zapis sičnikov. Vsebinsko se je slovnica posvečala zlasti oblikoslovnim,⁹ besedotvornim¹⁰ in skladenski tematiki, zanimala pa so ga tudi glasoslovna in pravopisna vprašanja (prim. Rajh 2002).

V slovnici je že uvodoma izpostavil pomen znanja jezikov z navedbo pregovora¹¹ *Keliko jezikov znaš, teliko ljudi valáš*¹² (Dajnko 1824: II), na straneh

⁶ *Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen* (Dajnko 1824).

⁷ Stopetdesetletnica Dajnkove smrti, ki smo jo obeleževali v letu 2023, je bila povod za vnovično posvečanje raziskovalne pozornosti Petru Dajniku.

⁸ V tem črkopisu so se na slovenskem vzhodu natisnile številne zvrstno raznolike in za izobraževanje bistvene knjige, kljub temu pa je bil črkopis po petnajstih letih zavržen kot neprimeren in prepovedan. Izven štajerskega prostora nikoli ni imel vidnejše vloge.

⁹ Pregibanju besed, posameznim besednim vrstam (samostalniku, pridevniku, števniku, zaimeku, glagolu, prislovu, predlogu, vezniku in medmetu); pri obravnavi glagolskega vida je pomembno, da Dajnko pri nedovršenem vidu ločuje trajajoče enkratno in ponavljalno dejanje (Narat 2015).

¹⁰ Besedotvorju v Dajnkovi slovnici sta se podrobneje posvetila Bernard Rajh (2002) in Irena Stramljič Breznik (1998). Slednja izpostavlja, da »njegov prispevek predstavlja opazen delež k sistematiki slovenskega besedotvorja prve polovice 19. stoletja in po izčrpnem strukturnem prikazu celo presega ustrezno mesto svojega sodobnika Metelka« (Stramljič Breznik 1998: 170).

¹¹ Za izraz pregovor Dajnko uporablja izraz *prislovo*. Poimenovanje pregovorov se je skozi čas spreminjalo (*pergliha, prigliha, spodoba, prigovor, pregovor, prislovica* ...), v zadnjem času so bili poimenovani tudi kot *rečenice* in *reki* (prim. Babič 2015: 51, Ulčnik 2014: 38).

¹² V prispevku so ponazarjalni zgledi iz slovnice prečrkovani iz dajščice v slovenico. Navedeni pregovor se danes pojavlja v varianti *Več znaš, več veljaš*, še vedno pa obstajata tudi varianti *Več jezikov znaš, več veljaš* in *Kolikor jezikov znaš, toliko (mož) veljaš*. Prim. Gigafida 2.0, Meterc (2017: 247).

341–344 pa je v posebnem poglavju objavil zbirko pregovorov,¹³ ki je v nadaljevanju predmet obravnave in analize. Pregovori so bili namreč v tistem času pomemben sestavni del retorično dodelanih govorov, pridig in drugovrstnih besedil, bili so znak omikanega izražanja, pri čemer se je njihov estetski učinek smiselno dopolnjeval tudi z njihovo funkcijo v besedilu, zaradi katere so se nanje sklicevali, tj. podkrepitev misli, ponazorilo, nasvet, svarilo, kritika ipd. (prim. tudi Babič 2015: 76–77).¹⁴

Dajnkova zbirka pregovorov in sorodnih enot

Pregovori so bili v preteklosti kot pomemben del retorično učinkovitega izražanja večkrat vključeni tudi v slovnice slovenskega jezika, pri čemer ni vedno znano, ali so bili zgolj prevedeni iz tujih jezikov ali pa so bili del žive slovenščine posameznih obdobj (prim. Babič 2015: 76). Slovničarji so jih vključevali kot zglede, s katerimi so učinkovito ponazarjali konkretno obravnavano slovnično tematiko, npr. oziralne zaimke,¹⁵ ali pa so jih navajali v obliki seznamov oz. krajših zbirk,¹⁶ kar priča o tem, da so bili »cenjen del jezika in tudi del zborne izreke« (Babič 2015: 78). Peter Dajnko se je odločil za njihovo izpostavitev v posebnem podpoglavju z naslovom *Zbirka Slovenskih prislov*,¹⁷ v katerem je zbral enainsedemdeset pregovorov in sorodnih enot (rekov in frazemov), ki so bile tudi sicer praviloma obravnavane skupaj s pregovori v sklopu t. i. ljudskih modrosti (Babič 2015: 53).

France Kidrič (2013) je glede pregovorov v Dajnkovi slovnici predpostavljal, da so »po večini narodni«. Navedene enote je podrobneje preučevala Marija Stanonik (1998, 2012), ki je v monografiji *Folkloristični portreti iz treh stoletij (od baroka do moderne)* izpostavila, da so Dajnkovi pregovori »zagotovo folklorne narave«, razen enote *Veseli zvonec, / je srečen konec* (Stanonik 2012: 80). Raziskovalka je enote razdelila glede na stopnjo poznavanja v današnjem

¹³ Zbirko pregovorov je v slovnico vključil že Ožbalt Gutsman (1777), pregovori so bili zajeti tudi v slovarje in učbenike, zbirke so se objavljale v različnih publikacijah, tudi časopisih (npr. Prislovice Štajarskih Slovincov v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*), pojavljati so se začele samostojne knjižne zbirke (prim. Babič 2015: 76–80, Orel 2016: 200–202, Ulčnik 2014a: 284–285, Ulčnik 2015: 107–108).

¹⁴ Slomšek je npr. tudi sam sestavljal spoznanja in življenjska vodila ter jih uporabljal zaradi praktičnosti in nazornosti (Babič 2015: 78).

¹⁵ Opazno npr. v slovnici Jerneja Kopitarja (Babič 2015: 78).

¹⁶ Raziskovalci pregovorov izpostavljajo, da so zbirke, pri katerih so pregovori le naštet, zaradi odsotnosti »socialnega konteksta« neuporabne za analize; pravi pomen pregovorov se namreč razvije šele v kontekstu (Babič 2015: 75).

¹⁷ V kazalu je ta razdelek imenovan *Sprichwörter*.

času, in sicer na tri skupine:¹⁸ (1) splošno znani, (2) znani po smislu, ne pa po »oblikovanju«, (3) splošno neznani (Dajnkovim rojakom pa predvidoma znani). Ugotovila je, da je splošno znana polovica navedenih enot, npr. *Jaboko ne padne daleč od dreva, Kdo komi jamo kopa, sam v' njo padne*; med enote, znane po smislu, je umestila npr. *Moč želézo lamle, Iz male iskre postane veliki ogen*; med splošno neznanimi pa je omenila npr. *Kdo če jedre jesti, more oreh razlesknuti, Zrela grúška padne sama*.¹⁹ Avtorica je ob tem poudarila: (1) da je Dajnko med pregovore umestil tudi povedi, ki navzven zaradi »svoje formulativnosti res delujejo kot pregovori«, a so te »okamnele stavčne strukture« glede na svojo funkcijo pravzaprav primere (Stanonik 2012: 80); (2) da so nekatere formulacije »danes že skoraj nerazumljive in bi rabili nekaj več študija, da bi dohnali njihov pomen« (Stanonik 2012: 81). V analitičnem delu prispevka se podrobneje posvečam prav enotam, ko so bile opredeljene kot nerazumljive.

Definicijske lastnosti pregovorov in analiza enot iz Dajnkove zbirke

Pregovori (in njim sorodne enote) so raziskovalno gradivo različnih humanističnih in družboslovnih znanstvenih disciplin, npr. slovstvene folkloristike, jezikoslovja, kulturologije, antropologije in sociologije, zato ne moremo pričakovati njihove enotne ter univerzalno veljavne definicije (Babič 2011, Norrick 2015, Ulčnik 2015). Obstaja več poskusov opredelitev temeljnih značilnosti pregovorov, pri čemer so tudi znotraj jezikoslovja lahko izpostavljeni različni vidiki, npr. strukturni, funkcijski, etimološki (prim. Meterc 2017, Babič 2015, Kržišnik 2013, V. Jesenšek 2014).²⁰ Wolfgang Mieder (2004: 3, 4) navaja, da so pregovori kratke in splošno znane povedi, ki se prenašajo iz generacije v generacijo in v katerih v metaforično izraženi stalni in zapomnljivi obliki izražamo modrosti, resnico, moralna stališča in tradicionalne poglede. Z raziskovanjem pregovorov v

¹⁸ Omenja, da bi bila možna tudi delitev glede na sporočilo ali življenjsko izkušnjo, ki jo upo-vedujejo enote, in glede na kontekstualno zaledje, iz katerega črpajo besedišče (Stanonik 2012: 81).

¹⁹ Ta pregovor je kot uvod v petnajsto poglavje navedel tudi J. Jurčič v romanu *Deseti brat* (Jurčič 1866: 178): *Zrela hruška sama pade. Národní pregovor*. Enota je prisotna tudi v zbirki *Pregovori, prilike in reki* F. Kocbeka (1887: 77): *Zrela hruška sama pade* (tudi varianta: *Zrelo jabolko samo pade*). Dvakrat se pojavi tudi v korpusu starejše slovenščine IMP: *Dozorel sem, in zrela hruška sama odpade; 'Zrela huška, če je ne utršaš, pa sama pade,' pravi pregovor*.

²⁰ Med bolj znanimi raziskovalci pregovorov so npr. G. L. Permyakov, P. Grzybek, A. Dundes in W. Mieder (prim. Meterc 2017, Babič 2015).

slovenskem prostoru se v današnjem času najintenzivneje ukvarjata paremiolog Matej Meterc (2017) in slavistka ter folkloristka Saša Babič (2015).²¹

Matej Meterc se podrobneje posveča pregovorom in sorodnim paremijam ter za slovenščino predstavlja t. i. paremiološki minimum, tj. seznam najbolj poznanih enot (Đurčo, Meterc 2013), in t. i. paremiološki optimum oz. seznam najbolj poznanih in pogostih enot, ki jih je pridobil na podlagi spletnega vprašalnika in korpusne raziskave. V teoretičnem delu monografije *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini* (Meterc 2017) izpostavlja dožemanje frazeologije in paremiologije (v ožjem in širšem smislu), njuno prekrivnost, različne pristope k definiranju osnovnih enot in razločevanju med njimi. Pri ločevanju med pregovori in reki poudarja, da je pri prvih izrazitejša didaktično sporočilo, vsebujejo namreč nauk, pri drugih pa je v ospredju situativnost oz. opis tipa situacije (Meterc 2017: 32). Pri pripravi pomenskega opisa pregovorov je, kot ugotavlja Meterc (2017: 32), primernejša struktura »izraža, da ...«, za opis rekov pa je ustreznejša formulacija »opisuje situacijo ...«, vendar pa je včasih treba kombinirati tudi oboje.²²

Saša Babič izpostavlja, da pri pregovorih lahko govorimo o »relativno stalnih zaključenih stavčno-povednih strukturah, ki se v mentalni zbirki (spominu) hranijo kot celota, so zasidrani v jezikovni sestav in se v določeni družbi ohranijo dlje časa (iz roda v rod)« (Babič 2015: 51). Pomeni, da so »rezultat življenjskih izkušenj«, vezani so na »konkretno v življenju« (na nek dogodek ali situacijo), vendar to izražajo »kot nekaj abstraktnega« (Babič 2015: 53).

Enote iz Dajnkove zbirke: vrsta, značilnosti ter aktualnost v današnjem času

Z ozirom na definicijske lastnosti pregovorov, rekov in frazemov je Dajnko v zbirki navedel enote, med katerimi je velika večina pregovorov, npr. *Moč želézo lamle, Nova metla lepo zméta, Roka roko mije, Globoke vode tiho tečejo*, navedeni pa so tudi posamezni reki, npr. *Pri cigánih je voda zgoréla*, in nekaj frazemov v konkretni povedni rabi, npr. *V' žgečo kašo smo si stopili*.

V enotah so opazne vzhodnoštajerske glasoslovne posebnosti (*grüška* 'hruška', *tüdi* 'tudi', *vüči* 'uči' – vel. 2. os. ed., *vüsta* 'usta', *zavec* 'zajec' ...) in oblikoslovne značilnosti, ki so bile v Dajnkovi slovnici normirane v sklopu knjižnojezikovne različice, npr. iz narečja prevzete oblike samostalnikov (*od dreva* 'od drevesa', *pri krühi* 'pri kruhu', *z' oljom* 'z oljem', *otroki* 'otroci',

²¹ Kontrastivni pristop je značilen za frazeologinjo in paremiologinjo Vido Jesenšek (2014).

²² Konkretno praktične rešitve pomenskih razlag se kažejo v rastočem *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Meterc 2020–), prosto dostopnem na portalu Fran.

pri sunci 'pri soncu', za vühami 'za ušesi' ...), osebnih zaimkov (ja 'jaz', jemi 'njemu'), pridevnikov (sklepani 'sklepan', špičasti 'špičast', veliki 'velik' ...), pridevniških zaimkov (v' totemi 'v tem'), glagolov (če 'hoče', bi htel 'bi hotel', je ne 'ni', lamle 'lomi', nega 'ni', padne 'pade', je padnul 'je padel', pela 'pelje', vujgnuti 'upogniti, skriviti' ...), prislovov in prislovnih zaimkov (lehko 'lahko'; keliko 'koliko', teliko 'toliko', kde 'kje', kodi 'kjer' ...). Pri frazemih je nemalokrat uporabljen velelni naklon (*Prazne slame ne mlati, Jezik mej za zobmi*), mestoma najdemo tudi vprašalne povedi z uporabljenimi glagoli v 2. osebi ednine: *Maš seršéne v' glavi?* in *Si hodil sira brat?* Poved je lahko grajena z osebnim zaimkom za 1. ali 3. osebo ednine, npr. *Ja zdaj ne bi htel v' tvoji koži biti, On nosi roke pod pazdihi*; možno je tudi nedoločniško izražanje, ki spominja na danes značilno navajanje slovarske oblike frazemov, npr. *Zlate grade si v' sunce zidati; Z' oljom ogen gasíti*.

Med navedenimi enotami najdemo krajše enostavčne formulacije (npr. *Moč želézo lamle, Roka roko mije*), pogoste pa so tudi dvostavčne podredne strukture, pri katerih so lahko izražena tudi stilna sredstva (zlasti rima),²³ ki učinkovito prispevajo k zapomnljivosti, npr. *Kdo ne séja, tüdi ne véja; Bi htel kdo vüsta vsim lüdem zašíti, / Bi mogel meti jako dosta niti; Dobro je, da svinja ne ma rogélov*. Med pregovori se kot najproduktivnejši konstrukcijski vzorec kaže **Kdo** ('Kdor') **X, Y**:²⁴ *Kdo če jedre jesti, more oreh razlesknuti; Kdo komi jamo kopa, sam v' njo padne; Kdo kola maže, lahko pela; Kdo ne séja, tüdi ne véja; Kdo se düje, si nohte züje; Kdo letí visoko, padne nisko; Kdo dosta govori, dosta laže, ali dosta zna;*²⁵ *Kdo se med otróbe meša, ga svinje pojéjo; Kdo za smolo prejme, se osmoli*. S posameznimi primeri se pojavljajo tudi drugi vzorci, npr. **Kam** ('Kamor') **X, (tá 'tja') Y**: *Kam drevo sloní, tá padne*. Kot produktivni se v splošnem kažejo pregovori, ki vsebujejo oziralni zaimek: kdo 'kdor', kam 'kamor', kam koli 'kamor koli' (*Kam koli kavka letí, černa živí*), kde 'kjer' (*Kde nega mačaka, se miši gostüjejo*), kodi 'koder' (*Kodi sunce teče, se krüh peče*), kda 'kdaj' (*Kda naj bole sreča teče, / Ji oberni hitro pleče*), kaj 'kar' (*Kaj tè ne žge, tega ne gasü*). Prisotni so tudi primerjalni vzorci, npr. **Kak** ('Kakor') **X, tak** ('tako') **Y**: *Kak boš si postlal, tak boš ležal*. Kot izpostavlja Babič (2015: 72), te enote opisujejo »vzročno-posledično situacijo in so velikokrat v funkciji graje«.

²³ V okviru estetske strukture paremioloških enot je opazna ritmičnost (poseben besedni ritem), različna stilna sredstva, npr. aliteracija, asonanca, rima, paralelizem členov, elipsa, primera, personifikacija, metafora (prim. Babič 2015: 70–71).

²⁴ *Kdor X, (ta) Y* je pogost tudi v slovenskem paremiološkem optimumu (prim. Meterc 2017: 113).

²⁵ Enota je navedena tudi v Vodnikovi *Abezedi sa Perve fhole* (Vodnik 1811: 20): *Kdor veliko govori, al veliko vé, al veliko lashe*.

Razbiranje pomena²⁶ navedenih enot je lažje v primeru prisotnosti v današnjem času, ohranjanja enot ali njihovih variant, in težje v primeru splošne nepoznanosti v sodobnosti. Dajnkove enote se pomensko pogosto nanašajo na človekov značaj in njegovo obnašanje (zlasti negativne lastnosti, npr. pretkanost, nepremišljenost, lenobo) ter imajo negativno konotacijo, npr. *On nosi roke pod pazdihi*. Veliko enot je vezanih na govor oz. govorjenje: *Prazne slame ne mlati; Bi htel kdo vüsta vsim lüdem zašiti, / Bi mogel meti jako dosta niti; Jezik mej za zobmi; Kdo dosta govori, dosta laže, ali dosta zna; Jezik jèmi gre, kak mlin; Njegov jezik je špičasti; Otróki ino norci govorijo resnico*. Nekatere enote so v sopomenskem medleksemskem razmerju, npr. *Sklepami mlini lepo melejo in Nabrüšeni noži ostro režejo; Kdo kola maže, lahko pela in Kdo ne séja, tüdi ne véja; Kdo se med otróbe meša, ga svinje pojéjo in Kdo za smolo prejme, se osmoli; Vse, kaj mačka rodi, / Rado miši lovi in Jaboko ne padne daleč od dreva*.

Pregovore in sorodne enote s prenesenim pomenom v določeni ponovljivi situaciji večinoma spontano vključujemo v svoje izražanje, pri čemer jih črpamo iz spomina in obenem večinoma upoštevamo tudi specifike konkretne situacije, v kateri je lahko raba pregovora (ne)primerna oz. družbeno (ne)sprejemljiva (prim. Babič 2015: 73). Z njimi se v okviru zapomnljive (klišejske) povedne zgradbe izrazimo bolj slikovito, torej figurativno oz. ekspresivno.²⁷ V preteklosti je bila pogosto izpostavljena didaktična funkcija pregovorov – nekoga nekaj naučiti (prisotnost nauka), a so njihovi nameni uporabe zelo raznoliki, npr. utemeljevanje, podkrepitev misli, pritegnitev pozornosti, tudi namerno nejasno izražanje. V nadaljevanju je na podlagi Dajnkovih primerov podanih nekaj možnih okoliščin za njihovo rabo, pri čemer bi interpretacije (glede na odsotnost konteksta) lahko bile tudi drugačne:²⁸

- izražanje kritike (človekovega ravnanja in obnašanja, človekovih lastnosti): *Kdo komi jamo kopa, sam v' njo padne; Teliko misli ma, keliko zavec germov; On nosi roke pod pazdihi;*
- opozorilo, svarilo (pred nevarnostjo, nezaželenim obnašanjem), poziv k previdnosti: *Tihe vode so nevarne; Znaj, da mlado začne žgáti, / Kaj kopríva, cé postáti; Nabrüšeni noži ostro režejo; Kdo se med otróbe meša, ga svinje pojéjo; Kdo za smolo prejme, se osmoli; V' totemi hrami okna vidijo, stene čüjejo; Nesréča nikdar ne svetí;*

²⁶ Pregovori so v zbirkah velikokrat razdeljeni na pomenske ali tematske skupine (npr. človek, delo, prehrana, čas, narava), pri čemer si lahko le deloma pomagamo z leksikalnimi sestavinami posameznih enot, saj je v prvi vrsti treba upoštevati pomen pregovora kot celote. Prim. Babič (2015: 56).

²⁷ Prim. različne definicijske lastnosti, ki jih navaja Babič (2015: 48–51).

²⁸ Za analizo je namreč bistven prav socialni kontekst (Babič 2015: 75), ki enoto pomensko določi in osmisli. Naštevaje enot v zbirki je s tega vidika osiromašeno.

- nasvet, napotek, priporočilo (pogosta negacija): *Ne daj gosel svinji ino bobéna osli; Kaj tè ne žge, tega ne gasí; Rib ne vúči plavati;*
- utemeljevanje z izražanjem splošno sprejete resnice (relativizacija, posploševanje, ki temelji na izkušnji): *Po lepi cesti je lahko iti; Zrela grúška padne sama.*

Pregovori in sorodne enote iz Dajnkove slovnice vidno odslikavajo življenjske izkušnje kmečkega človeka, bivanja na podeželju in sobivanja z domačimi živalmi: *Kdo ne séja, tídi ne véja; Kdo kola maže, lahko pela; Le mlado drevo se dá vujgnuti; Dobro je, da svinja ne ma rogélov; Si s' konja na osla sesti.*

Nekatere od navedenih enot so še danes široko poznane in razširjene ter se uporabljajo v različnih govornih situacijah. Posamezni pregovori in reki iz Dajnkove slovnice (1824) so še prisotni tudi v slovenskem paremiološkem optimumu, kar pomeni, da so danes med najbolj poznanimi in najpogostejšimi v rabi (Meterc 2017); prim. tabelo 1.

Tabela 1: Prisotnost izbranih enot iz Dajnkove slovnice v jezikovnih virih oz. priročnikih

Seznam pregovorov in sorodnih enot (Dajnko 1824)	Slovensko-nemški slovar (Pleteršnik 1894/95; 2014)	SSKJ ²	Slovenski paremiološki optimum (Meterc 2017) ²⁹	Pomen v <i>Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov</i> (Meterc 2020–)
Jaboko ne padne daleč od dreva.	/	jábolko -a [jabouko] s /.../ preg. jabolko ne pade daleč od drevesa <i>otrok je tak kot starši</i>	Jabolko ne pade daleč od drevesa. (2.)	<i>izraža, da je otrok po kakšni lastnosti, zanimanju, nadarjenosti podoben svojim staršem ali enemu izmed njih</i>
Vse, kaj se sveti, je ne zlato.	svētiti , -im, vb. <i>impf.</i> /.../ ni vse zlato, kar se sveti	zlató -á s /.../ preg. ni vse zlato, kar se sveti <i>videz stvari ne pove, kakšna je stvar v resnici</i>	Ni vse zlato, kar se sveti. (14.)	<i>izraža, da kaj nima tako dobrih lastnosti, kot se sprva zdi</i>
Kdo komi jamo kopa, sam v' njo padne.	/	jáma -e ž /.../ preg. kdor drugim jamo koplje, sam vanjo pade <i>nesreča, ki jo kdo pripravlja drugim, navadno zadene njega samega</i>	Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. (46.)	<i>izraža, da je kdo zaradi svojega škodljivega, spornega delovanja prej ali slej ustrezno kaznovan, mora zanj odgovarjati; opisuje situacijo, ko koga doleti to, kar je skušal zlega storiti drugemu</i>

²⁹ Za podanim primerom je med oklepaji navedeno zaporedno mesto v paremiološkem optimumu (gre za lestvico od 1 do 300 po poznanosti in pogostosti).

Seznam pregovorov in sorodnih enot (Dajnko 1824)	Slovensko-nemški slovar (Pleteršnik 1894/95; 2014)	SSKJ ²	Slovenski paremio-loški optimum (Meterc 2017) ²⁹	Pomen v <i>Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov</i> (Meterc 2020–)
Kde nega mačaka, se miši gostujejo.	podrk, -držka, m. = ples: kadar ni mačke doma, imajo miši podrk, <i>Npreg.-Jan. (Slovn.)</i> .	máčka -e ž /.../ preg. kadar mačke ni doma, miši plešejo <i>kadar je kaka skupnost brez nadzorstva, njena disciplina popusti</i>	Kadar mačke ni doma, miši plešejo. (85.)	(Ko mačke ni doma, miši plešejo.) <i>izraža, da se ob odsotnosti avtoritete dogajajo stvari, ki jih ta ne bi dopustila</i>
Kak boš si postlal, tak boš ležal.	postláti, -stéljem, vb. pf. /.../ kakor si postelješ, tako boš ležal	postláti -stéljem dov. /.../ kakor si si postlal, tako boš ležal <i>tvoje (dobro, slabo) življenje bo posledica tvojih prejšnjih odločitev</i>	Kakor si boš postlal, tako boš spal. (Kakor si boš postlal, tako boš ležal.) (102.)	<i>izraža, da je uspeh odvisen od truda; izraža, da je kdo sam odgovoren za to, kako bo živel</i>
Kdo letí visoko, padne nisko.	/	pásti pádem dov. /.../ preg. kdor visoko leta, nizko pade <i>kdor ima pretirano dobro mnenje o svoji družbeni pomembnosti in pretirane zahteve po družabnem uspehu, ugledu, doživi pogosto neuspeh</i>	Kdor visoko leta, nizko pade. (110.)	<i>izraža, da prevzetnost in previsoki cilji vodijo v neuspeh</i>
Roka roko mýje.	/	rôka -e in -é ž /.../ roka roko umije <i>človek povrne zlasti v neprijetnem, nedovoljenem položaju dobljeno pomoč s podobno pomočjo</i>	Roka roko umije. (Roka roko umiva.) (118.)	<i>izraža, da si podobni, zlasti nepošteni ljudje pomagajo, vrnejo uslugo zlasti na nezakonit, sporen način</i>
V' totemi hrami okna vidijo, stene čújejo.	/	sténa -e ž (ě) /.../ ekspr. tukaj imajo stene ušesa <i>tukaj se prisluškuje</i>	Stene imajo ušesa. (166.)	/

Ob primerjavi prisotnosti izbranih enot v različnih jezikovnih virih oz. priročnikih pride do izraza narečna osnova Dajnkovih navedb. V Pleteršnikovem slovarju (1894/95, 2014) najdemo le tri od osmih v tabeli prikazanih enot, pri čemer opazimo, da gre za variante, ki so se do konca 19. stoletja ustalile v knjižni

rabi.³⁰ V SSKJ² so prisotne in pomensko pojasnjene vse enote; večinoma so označene kot pregovori in so enake navedbam v sodobnih paremioloških virih (Meterc 2017, 2020–), razlike so le pri obliki zaimka (*drugim* > *drugemu*), rabi glagolskega časa (*si si postlal* > *si boš postlal*), izbiri glagola (*boš ležal* > *boš spal*) in prisotnosti prislova (*tukaj imajo stene ušesa* > *stene imajo ušesa*). Primerjava Dajnkovih enot s sodobnimi knjižnimi realizacijami izkazuje jezikovno dinamiko in posamezne spreminjevalne procese, npr. na oblikoslovni ravni (*kopa* > *koplje*, *kde* > *kadar* > *ko*, *v njo* > *vanjo*), leksikalni (*se miši gostüjejo* > *imajo miši podrk* > *miši plešejo*) in skladenjski ravni (*Kdo letí visoko* > *Kdor visoko leta*).³¹

Nekaterih enot iz Dajnkove slovnice pa ne moremo opazovati v diahronem prerezu, saj se do danes niso ohranile in ne izkazujejo prisotnosti v pisnih virih sodobne slovenščine. Podrobneje so predstavljene v nadaljevanju.

Nekatere manj znane in v današnjem času težje razumljive enote

Nekatere enote iz Dajnkove zbirke so bile doslej v literaturi že opredeljene kot manj znane in težje razumljive (Stanonik 1998, 2012). Predpostavljamo, da ne spadajo (več) v aktivni del knjižnega paremiološkega oz. frazeološkega fonda, saj jih ne najdemo v sodobnih slovarjih slovenskega knjižnega jezika (SSKJ², eSSKJ), v slovarju pregovorov in sorodnih izrazov (Meterc 2020–) oz. v slovarju frazemov (Keber 2015), prav tako pa jih ne zasedimo v sodobni pisni rabi. Te enote so najprej analizirane z vidika vzhodnoštajerskih jezikovnih značilnosti, nato pa z vidika prisotnosti v starejših slovarjih slovenskega jezika, v relevantnem narečnem slovarju (Rajh 2010)³² ter v starejših pisnih virih,³³ pri čemer je v primeru prisotnosti raba ponazorjena z navedbo zgledov. Ob koncu so izpostavljene tudi variante oz. sopomenske enote, s katerimi bi jih danes lahko nadomestili.³⁴ Za zdaj ostajata neraziskana morebitno poznavanje in uporaba teh enot v sodobni narečni rabi.

³⁰ V Glonarjevem *Slovarju slovenskega jezika* s prve polovice 20. stoletja še vedno ne najdemo dveh enot, in sicer *jabolko ne pade daleč od drevesa* ter *roka roko umije*. Pri iztočnici **jama** za oznako »preneseno« najdemo pregovor *kdor drugemu jamo koplje, sam v njo pade*, pri iztočnici **nizek** je navedeno *kdor visoko léta, nizko pade*, pri iztočnici **stena** pa *stene vidijo, stene slišijo*: nič se ne da skriti, prikriti (Glonar 1836).

³¹ Za relevantnejšo primerjavo bi bilo koristno preveriti tudi sodobne narečne oblike danih enot.

³² Gre za slovar severozahodnoprleškega govora, ki meji na vzhodno slovenskogoriško podnarečje, v katerega spadata tudi črešnjevski in (gornje)radgonski govor (Koletnik 2001).

³³ Preverjanje je potekalo po korpusu starejše slovenščine IMP in tudi na spletu.

³⁴ Preverjanje aktualne pisne rabe je potekalo s pomočjo korpusa Gigafida 2.0.

On má debélo za vühami. (On ima debelo za ušesi.) > *imeti debelo za ušesi* (frazem)³⁵

Frazem *imeti debelo za ušesi* je Dajnko navedel v stavčni rabi z izraženim osebnim zaimkom za 3. osebo ednine moškega spola. Pri glagolu *imeti* je ureničena redukcija nenaglašene *i*, samostalnik *ušesa* pa ima narečno podobo (or. mn. *vühami*). Frazem je prisoten že v slovarju M. Cigaleta (1860): *er hat es faustdick hinter den Ohren, jih ima (debele) za ušesi, je ves múhav, zvit ptič je, prepekan*, in sicer v pomenu 'biti hudomušen, nagajiv, zvit, prebrisan'. Enoto z izpuščenim prislovom *debelo* (ki sicer izraža visoko stopnjo česa)³⁶ in zvezo glagola *imeti* z *jih* zasledimo tudi v korpusu Jezikovni viri starejše slovenščine IMP: *imeti jih za ušesi*.

Vselej pa, kedar je prišel, so ga bili veseli ne samo Jurčkovi, temuč tudi vsi sosedje; in vse je gomazelo pri Jurčku, ker Jaka **jih je imel za ušesi**, da mu niso nikoli potekle. (Korpus IMP; Mencinger 1859: *Jerica*)

Različica izhodiščne enote je prisotna tudi v gradivu za narečni slovar severozahodnoprleškega govora *Gúcati po antùjoško* (Rajh 2010: 267), *mèti za vühami* 'biti prebrisan, zvit', kar pomeni, da je v narečni rabi še prisotna. V slovarjih na portalu Fran najdemo *debel je za ušesi* Cig. (Pleteršnik 2014), pog. mn., pren., olepš. *imeti jih [polno] za ušesi* 'biti zelo navihan' (Keber 2015), pog. *ima jih polno za ušesi* 'je zelo navihan' oz. pog. ekspr. *imeti jih za ušesi* 'biti navihan, poreden, zvit' (SSKJ²). Enota je v sodobnih besedilih v posameznih primerih prisotna v obliki *imeti (jih) veliko/precej/polno za ušesi*, in sicer v pomenu 'biti navihan, radoživ, zabaven, hudomušen'.

Če jo opazuješ, kako pripoveduje vse te spomine svojega življenja, ugotoviš, da **jih ima** – takole po domače povedano – »**kar veliko za ušesi**«. Z veseljem ugotoviš, da je kljub letom še vedno pravi veseljak, le priložnost potrebuje in nasmeje vse okoli sebe. Menda so to podedovale tudi njene hčere, ki so prav tako prijetne in vesele. (Gigafida 2.0)

Naš Peter je radoživ fantič, ki **jih ima precej za ušesi** in tudi pod nosom. Dedka nikakor ne uboga in se sploh ne zmeni za nič in nikogar. (Gigafida 2.0)

Živahen, zabaven, videti mu je, da **jih ima polno za ušesi**. (Gigafida 2.0)

³⁵ Najprej je v krepkem tisku, transkribirano v slovenico in z ohranjenimi naglasnimi znamenji navedena enota, kakor jo je zapisal Dajnko, med oklepaji sledi zapis v sodobni slovenščini, za znakom > je v krepkem tisku dodan zapis v slovski obliki in opredelitev vrste enote (pregovor, rek, frazem); Dajnko je frazeme navajal v obliki konkretne rabe v enostavnih povedih.

³⁶ Opazen je tudi v frazemu *debelo gledati*.

V nekoliko drugačnem pomenu in z izrazitejšo negativno konotacijo se danes uporablja tudi frazem *imeti maslo za ušesi* 'ne biti nedolžen, napraviti prekrške, prestopke' oz. veliko pogostejša varianta *imeti maslo na glavi* (prim. tudi Keber 2015).

Premjli se sam za nos. (Primi se sam za nos.) > **prijeti se sam za nos** (frazem)

Glagolska oblika *premjli* je velelnik za 2. osebo ednine 'primi'; v slovnici se pojavi tudi kot ponazoritveni zgled dovršnega glagola: *prejmlem, prejéti -jel, -jet* (Dajnko 1824: 191, 223).³⁷ V pomoč pri razpoznavanju pomena frazema so navedbe v Gutsmanovi slovnici – *Primi sam sebe sa nufs, nimm dich selbft bei der Nafe* (Gutsman 1777: 133), Cigaletovem slovarju – **Nafe** /.../ *zupfe dich an deiner Nafe, primi se (sam sebe) za nos* (Cigale 1860: 1082) in Pleteršnikovem slovarju, kjer je pod iztočnico *nos* ob koncu prvega pomena navedeno »sam se za nos primi!«, kar je pomensko pojasnjeno z nemškim ustreznikom »achte auf dich selbst, zupfe dich an deiner Nase!« (Pleteršnik 2014). Enoto, ki se je običajno navajala v velelniški obliki, najdemo tudi v korpusu starejših besedil IMP, in sicer v besedilih s konca 19. in začetka 20. stoletja:

»No, mojster Weiss, ali še vedno zalivaš svojo jezico, ker so te premaknili na sv. Jakopa dan?« »E, Amšelj, **le sebe primi za nos**, zakaj mene so le premaknili, tebe so pa kar zagnali,« odgovarjal je Weiss. (Korpus IMP; Bohinjec 1896: *Najmlajši mojster*)

»/.../ Ja, figula! Pa spet ploh ulec na pepelnična sreda, k s soja mladust zafrečkala pa še zmiram zbiraš, kukr b bla res Buh ve kuku lepa.« »**Le sam sebe se primi za nos**, ti grda roba!« (Korpus IMP; Murnik 1900: *Ata Žužamaža*)

»Ali imate vojsko?« vpraša Tomo. Dana našobi usta in ga grdo pogleda: »Kdo pa je kriv te vojske in te neumnosti? **Za nos se primite!**« »Tomo ni nič kriv!« pravi Nada odločno. Albin resno razloži: »Gospodična Vera nas je zapustila.« Tomo prebledi: »Gospodična Vera vas je zapustila?« (Korpus IMP; Kraigher 1917: *Mlada ljubezen*)

Frazem *prijeti se sam za nos* torej pomeni 'ne vmešavati se v zadeve drugih, ne kritizirati drugih, ampak najprej poskrbeti za lastne zadeve'. V današnjem času uporabljamo zvezo *brigati se (sam) zase*, npr.

Že več desetletij živimo po načelu »**brigaj se sam zase**«. (Gigafida 2.0)

Brigaj se zase in ne vmešavaj se v življenje drugih ljudi, smrklja nesramna! (Gigafida 2.0)

³⁷ Glagol je prisoten tudi v pregovoru *Kdo za smolo prejme, se osmoli* (Dajnko 1824: 343). V gradivu za narečni slovar severozahodnoprleškega govora je glagol naveden v različici **prjéti** (Rajh 2010: 189).

‘**Brigaj se zase**’. Koristno bi bilo, če bi se ljudje več ukvarjali sami s seboj in ne toliko z drugimi. (Gigafida 2.0)

Američani pravijo *mind your own business*, **brigaj se zase** in pusti druge. (Gigafida 2.0)

Podobno lahko izrazimo s frazemom *pomesti/pometati pred svojim pragom* oz. stavčno rabo *Vsak naj pomete/pometa pred svojim pragom*.

Ne iščite krivcev druge, ampak **pometite pred svojim pragom**. (Gigafida 2.0)

Ljudje se ne bi smeli toliko vtikati v druge, **vsak naj pomete pred svojim pragom**. (Gigafida 2.0)

On nosi glavo na raglici. (On nosi glavo na palici.) > *nositi glavo na raglici* (frazem)

Samostalnik *raglica* pomeni palica,³⁸ terminološko tudi palica za ogrebanje rojev, kar je Dajnko uporabljal v strokovnem delu o čebelarstvu (prim. Atelšek 2014: 128; Orel 2016: 208). V korpusu starejše slovenščine IMP in v slovarju B. Rajha (2010) analizirane enote ne zasledimo.

Frazem pomeni, da glavo kot izjemno pomemben del telesa, ki metaforično pomeni tudi življenje, preveč oz. po nepotrebnem izpostavljamo tveganju.³⁹ Danes poznamo enoti *nositi glavo naprodaj* in manj pogosto *nositi svojo kožo naprodaj* (prim. Keber 2015), ki je v SSKJ² ter frazeološkem slovarju (Keber 2015) razložena kot ‘izpostavljanje se smrtnim nevarnostim’.⁴⁰ V pomenu ‘tvegati in se izpostavljanje nevarnosti’ pa obstaja tudi frazem *nositi glavo na pladnju*, ki je prisoten v sodobni pisni rabi, ni pa še slovarsko evidentiran.⁴¹

Toda policist je izpostavljen vsak dan, vsakič ko gre v službo, **nosi svojo glavo naprodaj**, in prav zato bi bila potrebna redna oskrba za tiste, ki verujejo. (Gigafida 2.0)

Sam sem takrat s pomočjo medijev razkrinkal nekaj afer in s tem **nosil svojo kožo naprodaj**. (Gigafida 2.0)

Omenimo, da so v dveh letih umrli že štirje policisti, vsaj v dveh primerih je šlo za naklepni umor. /.../ »Ko greš v uniformi po cesti, praktično **nosiš glavo na pladnju**,« meni upokojeni kriminalist. (Gigafida 2.0)

³⁸ *râgla*, *f.* = prekla, dobro debela in dolga palica, *Bolško*, *Senožeče* (*Notr.*)-*Erj.* (*Torb.*); – prim. bav. *rahen*, eine Art Stange, *Levst.* (*Rok.*); *râglica*, *f. dem.* *ragla*; die Stange, *Mur.*, *C.*; Tudi *raglico* mi sklesti, *Danj.* (*Posv. p.*). (Pleteršnik 2014) *Raglica* narečno pomeni tudi ‘fiziološka’ (za informacijo se zahvaljujem Bernardu Rajhu in Zvonku Kustecu).

³⁹ Prim. **bati se za svojo glavo** ‘bati se za svoje življenje, biti prestrašen’ (Keber 2015).

⁴⁰ Prim. tudi *Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine*.

⁴¹ Na frazem me je opozorila Vesna Mikolič, za kar se ji lepo zahvaljujem.

Mačko k' sali postaviti. (Mačko k salu postaviti.) > *postaviti mačko k salu* (frazem)

Frazem vsebuje narečno dajalniško obliko samostalnika srednjega spola *salo* (*k sali*). Naveden je v obliki, ki danes velja za slovarsko, pri čemer je nedoločnik postavljen na konec. V današnjem času enota ni več splošno znana, a lahko kljub temu dojamemo njeno bistvo – mačka bo pojedla salo, kar pomeni, da gre za nepremišljeno dejanje. Razširjeno različico z variantno sestavino (samostalnikom *boh* in njegovo stično sopomenko *slanina*) je svoji slovnici v poglavju *Izreki* navedel tudi Jožef Muršec (1847: 77): *Mačko k bohu (k slanini) za varha postaviti*. Ta z dodatkom »za varha« 'za varuha' še dodatno osvetli pomen. V slovarju Antona Murka (1933) najdemo frazem pod iztočnico *Sálo: mázhko h' fáli poštáviti*, v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* (2014) sta navedeni varianti pod iztočnicama: 1) *sálo: mačko k salu za varuha postaviti* (doda mu nemško ustreznico *den Bock zum Gartner machen*) ter vir (Mur., Levst. (Rok.))⁴² in 2) *bòh: mačko k bohu za varha postaviti* (nemška ustreznica *Dieben etwas anvertrauen*), kot vir je navedena Metelkova slovnica iz leta 1825 (Met.). V frazemskih variantah se torej pojavijo kar trije sopomenski izrazi – dva podedovana iz praslovanščine (*salo* < **sǎdlo* 'salo, tolšča' in *slanina* < **solnīna* < **sōlnn* 'slan'; Snoj 2015) ter en domnevno prevzet iz nemščine (*bòh* /.../ iz nem.; prim. tirol. *bachn*; Pleteršnik 2014).

Če mačko postavimo za varuha sala, to v prenesenem pomenu pomeni, da smo ravnali nepremišljeno, zaupali napačni osebi, zaradi česar se naša pričakovanja niso uresničila in smo ostali brez kake dobrine oz. dragocenosti.⁴³ Frazem v sodobnem pisnem knjižnojezikovnem gradivu nima več potrditve, na osnovi navedb v starejših virih pa lahko predvidevamo, da se je v preteklosti uporabljal.

Pri cigánih je voda zgoréla. (Pri ciganih je voda zgorela.) > *Pri ciganih je voda zgorela.* (rek)

Enota nima narečnih jezikovnih posebnosti in vsebuje besedje, značilno tudi za sodobni knjižni jezik. Gre za trditev, ki temelji na oksimoronu, da gori voda.⁴⁴ Na pomenski ravni se torej nakazuje nekaj nemogočega, neverjetnega,

⁴² Frazem je v slovarju navedel Anton Murko, v rokopisnem slovarskem gradivu ga je zabeležil tudi Fran Levstik.

⁴³ Na nepremišljene odločitve, ki jih sprejemamo, opozarjata tudi frazema *narediti komu medvedjo uslugo* (delujemo dobronamerno, a naredimo slabo) ter *pljuvati v lastno skledo* (ravnamo tako, da škodimo sami sebi).

⁴⁴ V zvezi z gorenjem vode je znan tudi rek *Saj ne gori voda* oz. varianta *Ne hiti, saj ne gori voda*, ki pomeni, da se ne mudi ('opisuje situacijo, v kateri je čigavo hitenje, priganjanje, pretirano, odveč'; Meterc 2020–).

neresničnega, kar je še dodatno osvetljeno s sestavino »pri ciganih«, ki dejanje locira in ga podkrepi s stereotipno predstavo o skupnosti ljudi, ki ji večinsko prebivalstvo ne zaupa in ji pripisuje negativna dejanja. Predpostavimo lahko, da se je ta (danes v splošnem jeziku prav tako neznani) rek, ki ga ne zasledimo v digitalno dostopnih starejših ali sodobnih pisnih virih, pojavljal v situacijah, v katerih so želeli izpostaviti, da kaj ni v skladu z verjetnostjo, razumnostjo oz. resničnostjo, da komu ne verjamejo ali ne zaupajo. V današnjem času je v tem pomenu znan iz oglasa za čokolado prevzeti rek *Potem pa svizec zavije čokolado* oz. varianta *In potem svizec zavije čokolado* (prim. Gigafida 2.0, *Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine*). Če bi namesto reka uporabili kakšno drugo enoto, npr. frazem *ne imeti pojma o čem* ali pregovor *Laž ima kratke noge*, bi bil v takšni situaciji poudarek povsem drugačen in prav tako tudi učinek, izgubil bi se tudi ironični odnos do povedanega.

Pamet jèmi cvete. (Pamet njemu cveti.) > ***pamet cveti komu*** (frazem)

Enota vsebuje narečno dajalniško obliko osebnega zaimka za 3. osebo ednine (*jemi* 'njemu') in posebno glagolsko obliko s končnico *-e* (*cvete* 'cveti'). Ekspresivna raba glagola bi lahko nakazovala pozitivno pomensko konotacijo v povezavi z obstajanjem v veliki meri, glede na preostale enote v Dajnkovem seznamu, ki se nahajajo neposredno pred obravnavanim frazemom in za njim ter imajo negativno konotacijo, pa je slednja možna tudi pri obravnavanem frazemu. Predpostavljamo torej, da se enota pomensko nanaša bodisi na veliko sposobnost dojemanja, bistrost in dobre umske sposobnosti bodisi na posameznikovo umsko nesposobnost. Zveza *pamet cveti* v korpusih IMP in Gigafida 2.0 nima potrditve, enote prav tako ne zasledimo v nobenem od preverjenih splošnih ali narečnih slovarjev. V tem primeru se lahko strinjamo z ugotovitvijo, da je enota zaradi odsotnosti besedilne realizacije in besedilnega okolja v današnjem času težje pomensko določljiva (prim. Stanonik 2012: 81).⁴⁵

Ne bodi zmrznjen. (Ne bodi zmrznjen.) > ***(ne) biti zmrznjen***

V enoti je zlogotvorni *r* zapisan z *er*, kar je bila tedanja zapisovalna praksa. Uporabljena je nikalna oblika in velelni naklon za 2. osebo ednine, zaradi česar

⁴⁵ V korpusu najdemo zvezo *cveteti* v glavi (z besedilno uresničitvijo *kaj cveti* v glavi *česa* in pomenom 'pojavljati se v veliki meri'): *Fantazija, ki cveti v glavah desnega dela koalicije, je mnogo bolj bujna od fantazije v njeni levi polovici.* (Gigafida 2.0)

deluje kot nasvet ali spodbuda. Zveza *ne bodi zmrznjen* je danes zaradi odsotnosti konteksta in sporazumevalnih okoliščin prav tako težje pomensko določljiva, ob tem pa je stavčni vzorec *kdo je zmrznjen* (kategorija živosti) redek v korpusu starejše slovenščine IMP. *Biti zmrznjen* se danes lahko uporablja v pomenu 'biti premražen', 'biti zmrzljiv, občutljiv na mraz', glagol *zmrzniti* lahko pomeni tudi otrpniti (npr. zaradi mraza ali strahu, posledično smo neodzivni). Pomensko relevantna je lahko tudi variantna oblika izraza *zmrznjen* v Pleteršnikovem slovarju (2014), tj. pridevnik *zmrzel*, pri katerem je v drugem pomenu navedena prenesena raba v pomenu 'hladen' (tj. nenaklonjen, odklonilen, brez vpliva čustev). Navedba bi torej lahko pomenila 'ne bodi hladen, brez čustev', še verjetnejši pa je pomen 'ne bodi neodziven, otopel, brezvoljen ali neučinkovit'. Tudi pomen te enote bi se na asociativni ravni lahko povezoval z enotama v neposredni bližini na Dajnkovem seznamu, ki se nanašata na lenobo oz. izmikanje delu.⁴⁶

Nesréča nikdar ne svetí. (Nesreča nikdar ne sveti.) > *Nesreča nikdar ne svetí.* (pregovor)

Enota v primerjavi s sodobnim knjižnim jezikom nima glasoslovnih ali oblikoslovnih posebnosti; uporabljen je glagol *svetiti* v pomenu 'praznovati'. Glede na definicijske značilnosti jo lahko umestimo med pregovore. Med podrobneje analiziranimi enotami je edina, ki jo v 19. stoletju najdemo v več raznolikih starejših pisnih virih,⁴⁷ npr. v slovarju Antona Murka (1833: 573): *nefrézha nikdar ne fvetí, das Unglück feiert niemals*, zbirki pregovorov v slovnici Jožefa Muršca (1847: 79): *Nesreča nikol ne svetí*, v prispevku Prislovice Štajarskih Slovencev v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*: *Nesreča nikdar ne svetí* (Krempl 1847), v *Zbirki čeških pregovorov* iz leta 1852 (Čelakovský 1852: 155; *Neštěstí nikdy nezahálí. Č. – Kr. Nesréča nikdar ne světí*) ter v gledališki igri *Samo, prvi slovenski kralj* (Remec 1867).⁴⁸ Slednja je tudi edini vir, v katerem pregovor zasledimo v besedilni realizaciji, ki omogoča učinkovitejše določanje pomena. Iz sobesedila razberemo, da gre za varianto današnjemu pregovoru *Nesreča nikoli*

⁴⁶ *On nosi roke pod pazdihi; Za delo biti, kak mačka okóli vrele kaše.*

⁴⁷ V korpusu starejše slovenščine IMP se enota ne pojavlja, najdemo pa varianti *Nesreča nikoli ne počiva* in *Nesreča nikoli ne praznuje*.

⁴⁸ Pojavi se v dialogu med materjo in hčerjo: *Dobrana. Pojdi, ljuba hčerka! To so prazne marje. Kako neki bi se jima nesreča pripetila, ker ni nikjer nijene nevarnosti? / Višnja. Vendar, draga mati! Saj si me učila, ko sem bila majhno dete, da nesreča nikdar ne sveti. Morebiti, da ju čaka ravno ondi, kjer se je prav nič ne nadejata.* (Remec 1867: 3)

ne počiva,⁴⁹ ki »izraža svarilo, da je treba biti vedno pripravljen na neugoden potek dogodkov, na kopičenje težav« (Meterc 2020–).⁵⁰

Zaključek

Dajnko je v slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) navedel seznam enainsedemdesetih pregovorov in sorodnih enot, pri čemer predpostavljamo, da jih ni želel zgolj evidentirati, temveč opozoriti tudi na njihovo variantnost in specifičnost v vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru. Ugotovila sem, da so v *Zbirki Slovenskih prislov* ob splošno razširjenih in uporabljanih enotah ter njihovih jezikovnih (vzhodnoštajerskih) variantah navedene tudi enote, ki so bile znane zgolj v ožjem, regionalno zamejenem (narečnem) prostoru in se sočasno niso vidneje pojavljale v pisnih virih. S tem je Dajnko zbirko obogatil s pregovori, reki in frazemi, ki bi sicer v pisni rabi ostali nepopisani in neznani. Pri podrobnejši analizi danes manj znanih (ali neznanih) enot ugotavljam, da imajo na jezikovni ravni vzhodnoštajerske značilnosti, npr. za *vühami* 'za ušesi', *jèmi* 'njemu', *prejmlj* 'primi'. Po sodobni frazeološki teoriji te enote večinoma sodijo med frazeme, ki jih je danes zaradi odsotnosti konteksta oz. besedilne realizacije in okoliščin sporazumevanja težje zanesljivo pomensko določiti, npr. *Ne bodi zmerznjen*, *Pamet jèmi cvete*. Pri posameznih enotah pa si kljub temu lahko predstavljamo okoliščine rabe in predpostavljamo njihov pomen, npr. *On nosi glavo na raglici* 'tvega in se izpostavlja nevarnosti'. Analiza kaže, da se analizirane enote večinoma redko pojavljajo v slovarskih in drugih digitaliziranih starejših pisnih virih, danes pa so namesto njih razširjene variantne ali sopomenske frazeološke enote, npr. *Prejmlj se sam za nos > pomesti pred svojim pragom*. Med enotami, ki jih ne poznamo več, v preteklosti pa so bile razširjene, je npr. *Nesreča nikdar ne svetí*, ki jo danes nadomešča varianta *Nesreča nikoli ne počiva*. Če bi hoteli ugotavljati, ali so enote iz Dajnkove slovnice še prisotne v vzhodnoštajerskem narečnem prostoru, bi bilo treba opraviti nadaljnje dialektološke raziskave.

⁴⁹ Prisotna je tudi v korpusu IMP. V korpusu Gigafida 2.0 se ob pregovoru *Nesreča nikoli ne počiva* pojavlja tudi enota *Nesreča nikoli ne pride sama*.

⁵⁰ Pregovor je naveden že v Cigaletovem slovarju: *nesreča ni nikoli ugnana*, *nesreča nikoli ne počiva* (Cigale 1860: 495); *nesreča nikoli ne počiva, ni ugnana* (Cigale 1860: 1703).

Literatura

- Simon ATELŠEK, 2014: Tvorbeni načini čebelarskega izrazja v Dajnkovem Čelarstvu (1831). *Jezikoslovni zapiski* 20/1, 121–134.
- Saša BABIČ, 2015: *Beseda ni konj*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Saša BABIČ, 2011: Paremiologija – na križišču jezikoslovja in slovstvene folkloristike. *Med-disciplinarnost v slovenistiki*. (Obdobja, 30). Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–31.
- Matej CIGALE, 1860: *Deutfch-flovenifches Wörterbuch*. Laibach: A. A. Wolf. www.dlib.si.
- František L. ČELAKOVSKÝ, 1852: *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. V Praze: Nákladem spisovatelovým.
- Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windifchen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlerung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniß für Slowenen*. Grätz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich.
- Peter ĐURČO, Matej METERC, 2013: Empirične paremiološke raziskave tipov ekvivalentnosti in suprasemantičnih razlik v slovenščini in slovaščini. *Slavia Centralis* VI/2, 20–36.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Rastoči slovar*. 2016–. www.fran.si.
- Gigafida 2.0. *Korpus pisne standardne slovenščine*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
- Joža GLONAR, 1936: *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Ožbalt GUTSMAN, 1777: *Windifche Sprachlehre*. Klagenfurt: gedruckt bey Ignaz Aloys Kleinmayer <http://www.dlib.si>.
- IMP – *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP*. <https://nl.ijs.si/imp/>.
- Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajarskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, FF.
- Vida JESENŠEK, 2014: Nemški pregovori v sodobni besedilni rabi. *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*. Ur. Vida Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko. 152–177.
- Josip JURČIČ, 1866: *Deseti brat*. Izvirni roman. V Celovcu: Vredništvo slovenskega Glasnika.
- Janez KEBER, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. Spletna izdaja. www.fran.si.
- Francé KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter (1787–1873). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 1. zv. Abraham–Erberg*. Ur. Izidor Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.
- Fran KOCBEK, 1887: *Pregovori, prilike in reki*. V Ljubljani: Anton Trstenjak.
- Mihaela KOLETNIK, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. (Zora, 12). Maribor: Slavistično društvo.
- Anton KREMPL, 1847: Prislovice Štajarskih Slovencev. *Kmetijske in rokodelske novice* 5/10, 40 (10. 3. 1847).

Erika KRŽIŠNIK, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ur. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. Ljubljana: Založba ZRC. 15–26.

Matej METERC, 2017: *Paremiološki optimum. Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sodorne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Matej METERC, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Rastoči slovar. www.fran.si.

Wolfgang MIEDER, 2004: *Proverbs: A handbook*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Anton MURKO, 1833: *Slovénko-Némfhki in Némfhko-Slovénki RÓZHNI BESÉDNIK*. Kakor se slovénshina govori na Shtáterskim, Koròshkim, Krájnskim in v' sahodnih straneh na Vògerskim. V' Gradzi: V salógi in na prodaj per Fránzi Ferstli: Janes Lavre Greiner: natisk in papir Andréja Lajkama dédzizhev. www.dlib.si.

Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. V' Gradci: Lajkamovi nasledniki. www.dlib.si.

Jožica NARAT, 2015: Peter Dajnko. Lehrbuch der Windischen Sprache. *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*. Ur. Kozma Ahačič. Različica 1.0. Zadnja sprememba 10. 6. 2015. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/14/1824-dajnko>.

Neal R. NORRICK, 2015: Subject Area, Terminology, Proverb Definitions, Proverb Features. *Introduction to Paremiology*. Ur. Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt, Melita Aleksa Varga. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.2478/9783110410167/html#contents>.

Irena OREL, 2016: Čas v slovenskih pregovorih skozi čas. *Prostor in čas v frazeologiji*. Ur. Erika Kržišnik, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 199–212.

Maks PLETERŠNIK, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstveno-raziskovalni center SAZU (Tiskana izdaja 1894–1895). <https://www.fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemski-slovar>

Bernard RAJH, 2010: *Gúčati po antùjoško. Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora*. (Zora, 73). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Bernard RAJH, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. (Zora, 19). Maribor: Slavistično društvo.

Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine. <http://razvezanijezik.org/>.

France REMEC, 1867: *Samo, prvi slovenski kralj. Glediščna igra v treh činih*. V Mariboru: B. Raičev.

Marko SNOJ, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Spletna izdaja. www.fran.si.

SSKJ²: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Spletna izdaja. www.fran.si.

Marija STANONIK, 2012: *Folkloristični portreti iz treh stoletij (od baroka do moderne)*. Ljubljana: Založba ZRC.

Marija STANONIK, 1998: Peter Dajnko in slovstvena folklor. *Dajnkov zbornik*. (Zora, 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 317–330.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1998: Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo. *Dajnkov zbornik*. (Zora, 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo.

Natalija ULČNIK, 2015: Razvoj slovenske paremiologije in paremiološke terminologije. *Slavia Centralis* 8/1, 105–118.

Natalija ULČNIK 2014: Pregovor je najboljši učitelj. Vloga in pomen pregovorov pri pouku slovenščine v 19. stoletju in danes. *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*. Ur. Vida Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko. 36–58.

Natalija ULČNIK 2014a: Slovensko paremiološko in frazeološko gradivo v temeljnih dvojezičnih slovarjih 19. stoletja – v Cigaletovem nemško-slovenskem (1860) in Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju (1894/95). *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja*. Ur. Vida Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko. 282–319.

Valentin VODNIK, 1811: *Abezeda sa Perve fhole*. V⁷ Lublani: natisnena per Leopold Egerju. www.dlib.si.

Zusammenfassung

SPRICHWÖRTER UND VERWANDTE WORTSCHATZEINHEITEN IN DER GRAMMATIK VON PETER DAJNKO UND IHRE AKTUALISIERUNG

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gehörte Peter Dajnko zu den bedeutendsten Persönlichkeiten der Steiermark. Er galt als der produktivste slowenische Schriftsteller seiner Zeit, der sich zusammen mit anderen Gebildeten im kulturellen und schulpolitischen Bereich engagierte und zur Freude an slowenischen Büchern inspirierte (Kidrič 2013). Wir kennen ihn vor allem als Grammatiker, der den oststeirischen Dialekt zur Grundlage der oststeirischen Landesvariante der slowenischen Schriftsprache machte (Rajh 2002, Jesenšek 2015) und eine erneuerte Schrift (*Dajnčica*) formte. Weniger bekannt ist jedoch sein Beitrag zur Inventarisierung der Volkswisheiten, zu denen wir Sprichwörter und verwandte phraseologische Einheiten zählen. Dajnkos phraseologische Sammlung, veröffentlicht in der Grammatik *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) wurde hinsichtlich der gegenwärtigen Aktualität bereits von Stanonik (1998, 2012) erforscht, die darauf hinwies, dass die Hälfte der aufgeführten Einheiten allgemein bekannt sei, einige wären nur der Bedeutung nach bekannt, der Rest sei im Allgemeinen unbekannt. Im analytischen Teil der Arbeit werden jene phraseologischen Einheiten aus Dajnkos Grammatik näher betrachtet, die heutzutage weniger verständlich sind. Es interessieren ihre strukturellen, semantischen und funktionalen Merkmale, ihre Präsenz in den Wörterbüchern sowie in älteren und neueren Texten. Schließlich wird ihre heutige Relevanz überprüft. Es zeigen sich etliche dialektale oststeirische Merkmale, strukturell geht es meist um nichtsatzwertige Phraseme, die aufgrund des fehlenden Kontextes semantisch schwer zu bestimmen sind. Sie sind selten in den Wörterbüchern und anderen älteren Quellen erfasst und werden folglich im gegenwärtigen Sprachgebrauch selten verwendet.

Recepcija Dajnkovega pesništva

Nina Ditmajer

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede,
Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana, nina.ditmajer@zrc-sazu.si

Razprava se ukvarja z Dajnkovim odnosom do cerkvenega pesništva, ki ga je ta kot bralec oziroma poslušalec gojil do svojih pesniških vzornikov, še posebej do Leopolda Volkmerja, katerega pesmi je predelal in objavil v svojih pesniških knjigah. Razprava raziskuje tudi sprejemanje Dajnkovih natisnjenih pesmi med štajerskimi duhovniki in učitelji, kot sta bila ruški učitelj Sebastijan Glades in župnik pri Svetem Andražu v Halozah Blaž Kosi, navsezadnje pa tudi vrednotenje njegovega pesništva v slovenski literarni zgodovini.

Ključne besede: Peter Dajnko, Leopold Volkmer, pesništvo, literarna recepcija

In der Abhandlung geht es um Dajnkos Einstellung zur kirchlichen Lyrik, die er als Leser oder Zuhörer gegenüber seinen poetischen Vorbildern, insbesondere Leopold Volkmer pflegte, dessen Gedichte er adaptierte und in seinen eigenen Gedichtsammlungen veröffentlichte. Diskutiert wird auch die Rezeption von Dajnkos gedruckten Gedichten bei steirischen Priestern und Lehrern wie Sebastijan Glades, dem Lehrer in Ruše und Blaž Kosi, dem Pfarrer von St. Andraž in Haloze. Schließlich wird die Bewertung seiner Lyrik vonseiten der slowenischen Literaturgeschichte thematisiert.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Leopold Volkmer, Lyrik, literarische Rezeption

Uvod¹

Peter Dajnko med vzhodnoštajerskimi pesniki 19. stoletja zavzema pomembno vlogo. Slovenska literarna kritika ga je v 19. stoletju prepoznala celo za duhovnega naslednika Marka Pohlina (Trdina 1850: 296). Dajnko se s *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi* (1826) uvršča takoj za znamenitim Leopoldom Volkmerjem. Tudi njegove *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem* (1827) veljajo za drugo natisnjeno vzhodnoštajersko pesmarico. Slovenskim bralcem je v branje in prepevanje ponudil obširen pesniški repertoar kar 230 pesmi, ki je prav tako žanrsko raznovrsten (npr. stanovske pesmi, napitnice, elegije, basni, pesmi o Svetem Rešnjem telesu, praznične, Marijine in pasijonske pesmi, pesmi o smrti, zveličanju, sodnem dnevu itd.). Pesmi je pričel zbirati in zapisovati leta

¹ Prispevek je nastal v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta Recepcija starejšega pesništva v panonskem jezikovnem prostoru (Z6-3227), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

1825, ko je bilo objavljeno vabilo enega od ustanoviteljev Dunajskega glasbenega društva² Jožefa Sonnleithnerja. Dajnko je na Dunaj poslal večjo zbirko ljudskih pesmi z melodijami,³ ki jih je zanj napisal Andrej Šef (Pogačnik 1969: 104), učitelj v Kapeli in sin organista v Svetinjah Ivana Šefa (Kovačič 1926, Rakuša 1886, Dravec 2017).

V slovenskih literarnozgodovinskih pregledih se njegovo ime pojavlja vse od Krempla (*Dogodivščine štajerske zemle*, 1845) in Puffa (*Marburger Taschenbuch*, 1853–1859) dalje, po Čopovi zaslugi⁴ pa tudi v tujih pregledih slovanskega slovstva. Šafarik je omenjal Dajnкова slovstvena dela že leta 1833 v reviji *Časopis českého museum* (Šafarik 1833: 169, 170), kasneje pa še v knjigi *Geschichte der südslawischen Litteratur* (Šafarik 1864: 84), kjer je o njegovih posvetnih pesmih sodil, da so podrejene moralnemu in uporabnemu vidiku. Še posebej je poudaril, da zbirka ne vsebuje ljudskih, temveč (avtorske) pesmi »pametnih in dobronamernih ljudi«, namenjene ljudstvu. Ivan Macun (1883: 85) je dve desetletji kasneje o namenu njegovih posvetnih pesmih podal podobno mnenje, kot so ga literarni zgodovinarji imeli o cerkvenem pesništvu: izpodrinili pravo narodno pesem, ki naj bi bila preveč poganska in posvetna. Dajnkove basni in posvetne pesmi so bile celo del šolskega repertoarja tedanjih slovenskih šol.⁵

Slovenska literarna zgodovina 20. stoletja je v skladu s spremenjeno percepcijo predmeta vrednotenja Dajnkove pesmi praviloma obravnavala z neestetskega vidika, zanje je uvedla celo nov izraz verzifikacija: »Verzifikacija teh 100 svetih in 150 posvetnih pesmi je spretna, poetično občutje pa zbudi le malokatera, vsebina je večinoma poučna. Vendar pa se nekatere še zdaj pojo med ljudstvom.« (Grafenauer 1917: 123) Po mnenju Antona Slodnjaka je Dajnko sicer pomemben kulturni in vzgojni delavec, vendar naj bi s svojimi načeli, »s suhim doktrinarstvom, ki se kaže zlasti v njegovih posvetnih pesmih, zamoril narodovo dušo, ki se je bila ohranila v narodni pesmi, zatrl tako romantične kali narodovega mišljenja ter ga prepoil z nekim licemerskim kriticizmom in samodopadenjem« (Slodnjak 1934: 112–13). Legiša (1959: 53) avtorstvo večjega dela posvetnih pesmi pripisuje Dajniku, manjšino Volkmerju, ljudska naj bi bila zgolj ena. Dajnkove pesmi vrednoti z neestetskega vidika ter pri tem sledi Macunu, Grafenauerju in Slodnjaku, v nasprotju z njimi pa izpostavi tudi bolj posvetne in celo ljubezenske motive v Dajnkovih pesmih, ki jih poimenuje z oznako »kupletne vložnice«.

² Uradni naziv: *Gesellschaft der Musikfreunde* ali *Wiener Musikverein*.

³ *Melodien auf Violin zu Kirchen- und anderen Erbauungsliedern bey Katholischen Christen vom slawischen Volksstamme im Herzogthume Steyermark. Aus dem Munde des Landvolkes aufgefasst von Andreas Schöff, Schulmeister zu Kapellen bey Radkersburg* (1825) (Dravec 2017).

⁴ V mislih imam njegov rokopis *Literatur der Winden* (1831).

⁵ Prim. *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol* (Sket 1893: 184–186).

Dajnkovemu »moralističnemu prikrajanju« (Pogačnik 1969: 104) naj bi se izognila le pesem *Nesrečni turški snoboki*, ki od Štrekljeve objave naprej velja za slovensko narodno (Kidrič 2013).⁶

Odločilni za novo vrednotenje jezika in književnosti na vzhodnem Štajerskem so bili simpoziji (in zborniki, ki so ob tem izšli) o Leopoldu Volkmerju (Lipnik, ur. 1998; Jesenšek, ur. 2015), Petru Dajniku (Jesenšek in Rajh ur., 1998) in Antonu Murku (Jesenšek, ur. 1999) v devetdesetih letih dvajsetega stoletja. Vinko Škafar (1998: 286) je ugotovil, da je Dajnko v cerkveno pesmarico sprejel večino Volkmerjevih natisnjenih pesmi,⁷ vendar jih je ponovno prevedel, dve sta se celo ohranili v liturgični rabi (Nadrah 1969: 5, 35). Potrata (1998: 305) je na Dajnkove posvetne pesmi gledala kot na »izraz pragmatično usmerjenega izobraženca med preprostimi ljudmi, ki skuša s svojim delom vplivati na oblikovanje vedrega pogleda na svet, v katerem je z delavnostjo in moralnostjo mogoče doseči življenjsko srečo in zato tudi lažje prenašati udarce usode«. Posvetila se je žanrski zgradbi Dajnkove posvetne pesmarice, podrobneje pa obravnavala stanovske pesmi in basni. V zbirki je v nasprotju s Pajkom našla kar enajst Volkmerjevih pesmi. Izpostavila je njegovo preoblikovanje elegije *Hrast ali žalostno ločenje*, ode *Lipa ali sladka krčma*, zbadljivke *Kositva ali prazni strah* in stanovske pesmi *Kmetički stan* (Potrata 1998: 300–304). Jožica Čeh Steger (2015: 48–53) je ugotovila, da je recepcija pesmi *Kmetički stan* segla tudi v kajkavski (Ladislav Forko) in prekmurski prostor (Jožef Borovnjak).

V zadnjih tridesetih letih so se literarni zgodovinarji ukvarjali predvsem z Dajnkovim posvetnim pesništvo in odkrivali literarne povezave v panonskem jezikovnem prostoru. Pri raziskovanju njegovega cerkvenega pesniškega opusa se je pokazalo, da bo potrebno odkriti nove vire in povezave, ki bi lahko vplivali na nastanek Dajnkove pesmarice – spregledani so bili številni rokopisi štajerskih učiteljev, cerkovnikov, organistov in duhovnikov.

Dajnko in prekmurske pesmarice

V Radgoni, kjer je bil Dajnko kaplan med letoma 1816 in 1831, je deloval založnik Alojz Weitzinger,⁸ pri katerem je Dajnko izdal svoje knjige. Poleg vzhodnoštajerskih tiskov so se v njegovi knjigarni že od leta 1813 prodajali tudi

⁶ Kot narodno jo je označil že Stanko Vraz (1839: XV); prim. Dravec (2017).

⁷ Kidrič (2013) je v *Slovenskem biografskem leksikonu* prepoznal samo tri Volkmerjeve pesmi, ki jih ni poimensko navedel, in »rahel oslon na Japlja, sicer gre za nove prevode oficijalnih nem. tekstov, kakor so bili n. pr. 'peta', 'tiha' in 'šolarska maša', ali za lastne prireditve.«

⁸ Po smrti 25. septembra 1844 ga je nasledil sin Johann Albert Weitzinger (Škafar 1978: 30).

ponatisi verskih knjig prekmurskega katoliškega duhovnika Mikloša Küzmiča: molitvenik *Knjiga molitvena* (³1813, ⁴1821, ⁵1838, ⁶1843, ⁷1846, ¹⁰1853, ¹²1864, ¹⁴1868, ¹⁷1877), zgodbe Svetega pisma *Sztaroga i nouvoga testamentoma szvete historie* (²1813, ³1833, ⁷1864), abecednik *Szlovenszki szilabikar* (ok. ²1821, ⁴1847, ⁵1851, ⁸1861, ⁹1864, ¹¹1870), abecednik *Szlovenszki ABCDAR* (¹²1870), evangelistar *Szveti evangyeliomi* (⁴1821, ⁵1841, ⁶1845, ⁹1877) in katekizem *Kratka summa velikoga katekizmus* (⁴1833, ⁵1845, ⁸1864). Kasneje so tam izhajali tudi ponatisi *Szvete kri'sne pouti* (⁵1853) Jakoba Sabarja, molitveniki Jožefa Borovnjaka: *Dühovna hrana* (1868, ²1870) in *Szveti Angel csuvar ali vodnik v nebesza* (1875) ter molitvenik Jožefa Košiča *Jezus moje po'zelenje* (⁶1875) (Škafar 1978).

Med omenjenimi prekmurskimi knjigami so posebej zanimivi Küzmičevi molitveniki, ki so vse do leta 1893, ko je Jožef Pustaj (Pusztai) natisnil prvo samostojno katoliško cerkveno pesmarico *Krscsanszko katholicsanszke cerkvene pesmi*, vsebovali precej obširen pesniški dodatek, še posebej v Borovnjakovih izdajah po letu 1864. Druga izdaja iz leta 1796 vsebuje le trideset pesmi; prične se s po dvema jutranjima in večernima pesmima, ta repertoar pa Dajnko v svoji pesmarici razširi na kar petindvajset pesmi. Sledijo praznične pesmi, kjer manjkajo binkoštni in Marijine. Pesmarica vsebuje še spokorne pesmi in eshatološke pesmi ter posamezne pesmi o Božji ljubezni, krščanskih krepostih, deseti Božji zapovedi in sladkem Imenu Jezusovem. V primerjavi z Dajnkovo manjka sklop mašnih pesmi in pesmi o Svetem Rešnjem telesu, prav tako molitvenik ne vsebuje pesmi o dolžnostih kristjana in pesmi, ki so se pele pri pouku. V šesti izdaji molitvenika iz leta 1843 so prvi sklop jutranjih/večernih pesmi nadomestile mašne in Marijine pesmi, manjka pesem o desetih Božjih zapovedih ter pesmi o smrti in večnosti, ohranjena je le ena pesem o sodbi. Na podlagi žanrske analize dveh izvodov Küzmičevega molitvenika ugotavljam, da recepcija pri Dajniku ni bila prisotna, zato je potrebno upoštevati še protestantsko pesniško dejavnost.

Evangeličanski duhovnik Mihael Barla je v Šopronu izdal dve pomembni deli, naprej šolsko knjigo *Diktomszke, versuske i molitvene kni'zicze* (1820), nato pa še pesmarico *Krscsanszke nôve peszmene knige* (1823). Šolska knjiga najprej predstavi nauk vere (npr. *Bog je vszaznajocsi i povszed nazocsi, Bog je te naj modrejsi*) in dolžnosti kristjana (npr. *Szkrb za pobogsanye ti drügi, Szmilenoszt*). Sledijo šolske pesmi. Tudi njegova pesmarica ima poučni in vzgojni značaj, saj je celotno drugo poglavje posvečeno pesmim »od vere navuka«, tretje poglavje pa dolžnostim kristjana. Tovrstne pesmi je v svojo pesmarico uvrstil tudi Peter Dajnko, zagotovo pa ni mogel dobiti zgleda v kranjskih pesmaricah tistega časa. V prvem razdelku Dajnkove pesmarice se v skupini jutranjih pesmi nahajajo take, ki vernikom posredujejo krščanski nauk, npr. *Bog je vsegamogočen, Bog je naj*

dobrotlivneši, Bog je povsodik nazočen, Bog vse zna. Pesem o vsemogočnosti Boga je Dajnko napisal v sedmih osemvrstičnicah in trohejskem metrumu z zaporedno rimo, verz je katalektični (T 4 aabbccdd). Barlova pesem ima osem osemvrstičnic, ritem je praviloma jambski, rima zaporedna (J 4 aaabbxcc):

Glejmo nebo, zemlo, vse,
Kaj na nebi, zemli je,
Rekla de nam narav cela:
To so ne človečje dela.
Naj močnejši narodi,
Krali no cesari vsi
Ne zamorejo včiniti,
Kaj mi rečemo »stvoriti«.

(Dajnko 1826: 12)

Oh hvalte vsamogočega,
Vsa modro ravnaočega,
Boga naj višesnjega!
On čini dela velika,
Svetla je njegova dika,
Vsa visijo od njega;
Njega ničče neoblada,
Vse moči, zmožnosti lada.

(Barla 1823: 104)

Dajnko je tovrstne pesmi na novo prevedel, zgled pa je lahko dobil tudi v nemškem jezikovnem prostoru. Posebno skupino pesmi o lastnostih Boga namreč vsebuje tudi bavarska pesmarica večernic *Deutsche Vespergesänge* (Kempten, 1813), npr. pesmi *Von der Allmacht Gottes*, *Von der Weisheit Gottes*, *Von der Gute Gottes*, ki so zapisane v dvovrstičnih kiticah.

Dajnko in kranjske pesmi

Na (Spodnjem) Štajerskem so v 18. stoletju delovali nekateri duhovniki, ki so prihajali iz drugih dežel in niso govorili vzhodnoštajerske različice slovenskega jezika. Kljub temu so zaradi svoje knjižne dejavnosti vsaj nekoliko vplivali na literarni razvoj v notranjeavstrijski pokrajini. Najbolj znana pisca iz tega časa sta bila gorenjski duhovnik Ahacij Stržinar (*Katoliš kršanskiga vuka pejsme*, 1729; *Pejsem od teh velikih odpustikov*, 1744), ki je takrat služboval v Gornjem Gradu, in goriški jezuit Primož Lavrenčič (*Misionske katoliš karšanske pejsme*, 1752; *Misionske pesme inu molitve*, 1757), ki je nekaj časa bival v Mariboru (Smolik 2011: 197–209, 286–293, 324–328). Nekatere njune pesmi so se gotovo ohranile v ustni tradiciji štajerskih vernikov in so na ta način lahko prišle tudi v Dajnkovo pesmarico.

Med eshatološkimi pesmimi (oz. pesmimi o štirih poslednjih rečeh človeka) je najbolj znana Stržinarjeva *Poslušaj grešni človik od poslednih reči*. Napisana je v ritmu hildebrandske osemvrstičnice. Pripoveduje o sodnem dnevu, ko bodo sojeni predvsem grešniki, med katere sodijo krivični kristjani, pogani, muslimani (Turki) in Judje. Pesem se je v istem stoletju prepisovala na Koroškem (*Maurerjeva* in *Krebsova pesmarica*), na Štajerskem pa so v pisni obliki nastajale

le novejšje predelave. Dajnkova verzija ima ritem osemvrstične romarske kitice (T 8/7 ababcdcd), v njej pa ne zasledimo več omemb grešnikov drugih veroizpovedi (Ditmajer 2020a: 215–216):

Poslušaj grešni človek
Od poslednih reči,
Gori vzemi ta navuk
Kar Sveti Duh vuči:
Če boš te reči mislov
Kir se na svetu živ,
V tvojih delah premislov
Nihdar na boš grešiv.

(Stržinar 1729: 53, 54)

Zdaj si navük k serci vzemi
Od poslednih reči ti,
No zaderži se po njemi
Zvesto, kak nas on vüči;
Te se ne boš nikdar zajšel
V greh, ki le pokvarja vse,
Temoč sladki mir boš najšel,
Prišel vu zveličanje.

(Dajnko 1826: 241)

Lavrenčičeva pesem o premišljevanju križevega pota *Kristjani spregledujte ta krvavi križov pot* je bila znana v 18. in 19. stoletju na Goriškem (Staničeva in *Stomaška pesmarica*), Koroškem (*Krebsova pesmarica*) in Štajerskem (Dajnkova *pesmarica*, *Mašne in druge pesmi*). Zapisana je v petnajstih osemvrstičnicah in romarski kitici (T 8/7 ababcdcd). Pisci so v 19. stoletju prvemu verzu dodajali zlog o, kar je spremenilo metrično podobo pesmi, razvidne pa so jezikovne razlike, ki so posledica narečne osnove zapisovalca in časovne preobrazbe jezika (Ditmajer 2020a: 267–268). Stanič in Dajnko sta germanizem (*nebeški*) lon ‘plačilo’ zamenjala z izrazom (*Božji*) raj:

{Kristjani spregledujte||Kristjani spregledujte,||O kristjani pogledujte||O Kristjani! pregledüte}
{ta krvavi križov pot,||Ta krvavi križo pot,||Ta krivavi križa pot!||Zdaj krvavi križni pot,}
{v vaših sercah spremišlujete,||V vaših srcih spremišlujete, –||V vaših srcih premišlujete,||V vaših sercah premišlüte,}
{kaj je trpov vaš Gospud,||Kaj je trpu vaš gospud,||Koljk je trpel vaš Gospod!||Kaj je trpel vaš Gospod.}
{Ta pot če bote hodili,||To pot če bote hodili||"To če z andohtjo storili||Či te toti pot hodili,}
{vaša muja ni zabstojn,||Vaša muja ni zabstojn,||Boste, ino rad' vselej,||Vaš trüd ne de zobstonj te,}
{vašem dušam ste dobili,||Vašim dušam ste dobili,||Vašim dušam zadobil –,||Vašim dušam te dobili}
{ta nebeški večni lon,||Ta nebeški večni lon,||"No pomoč za sveti rej!"||Božji raj naj veke vse.}

(Kritični vzporedni prepis dela pesmi pri Lavrenčiču (1757: 22), Krebsu (RRSS Ms 022), Staniču (1838: 63) in Dajniku (1826: 176))

Lavrenčič je bil tudi prvi slovenski pisec, ki je natisnil pesem o angelskem kruhu *Panis angelicus*, ki se je pela pred, pri in po blagoslovu Svetega Rešnjega telesa. Bila je tako razširjena, da jo je Matija Majar označil za splošno slovensko. Druga predelana kranjska verzija Maksimilijana Redeskinija se na Štajerskem

ni prepisovala. Za potrebe Sekovske škofije je Lavrenčičevo pesem verjetno na novo prevedel, natisnil pa jo je Peter Dajnko. V primerjavi z Majarjevo prinaša dodatno kitico o čaščenju Jezusovega in Marijinega imena, ki se je pri Lavrenčiču pela pred in po vsaki pesmi (Ditmajer 2020a: 270–271):

```
{Čestimo te||Častimo te}
{Živi kruh angelski,||Živi krūh anjgelski,}
{Ti pravi človek, ki si||O pravi človek vkūp,}
{Ino Bog nebeski.||Ino Bog nebeški!}
{///O pravi človek vkūp,}
{///Ino Bog nebeški!}

{Sveti, sveti, sveti,||Sveti, sveti, sveti}
{Sveti in presveti||Sveti krez vse sveti}
{Je Jezus Kristus v svetemu||Je Jezuš Kristuš večno nam}
{Sakramentu rešnjemu.||V presvetem Rešnjem Teli tam}
{///V spodobi krūha vina skrivno}
{///Nazočen Bog no človek vkūp.}

{Ne zapusti nas nigdar||Ne zapūsti nas nikdar}
{Oh Jezus naš zveličar!||Jezuš naš zveličar!}
{Oh Jezus naš zveličar||Jezuš naš zveličar!}
{Ne zapusti nas nigdar!||Ne zapūsti nas nikdar.}

{///Češeno vsikdar bodi}
{///O sladko ime Jezuš!}
{///Ino ime Mari[j]a!}
{///Ino Bog nebeški!}
{///O sladko ime Jezuš!}
{///Ino ime Mari[j]a!}
```

(Kritični vzporedni prepis dela pesmi Majarjeve (1846: 91) in Dajnkove (1826: 121) različice)

Dajnko in štajerske pesmarice

Prva tiskana slovenska pesmarica v celjskem okrožju je *Peisme od keršanskiga vuka po versti Katechizma* (1784) Gašperja Rupnika. V mariborskem okrožju se je kot slovenski pesnik uveljavil Leopold Volkmer z izdajo prevoda nemške terezijanske cerkvene pesmarice *Pesme k tem opravili te svete meše* (1783) (Smolik 2011: 606–611, 592–596). Dajnku je Volkmerjeve pesmi posredoval Anton Korošak (Dajnko 1827: VII).

Rupnikovo pesem po blagoslovu Svetega Rešnjega telesa *Nam se je veseliti, čudež se je zgodiv* je za Slovence Sekovske škofije na novo priredil Peter Dajnko. Rupnikova različica ima pet osemvrstičnic v ritmu hildebrandske kitice (J 7/6 ababcdcd), Dajnkova pa se z njo ritmično ujema, le da ima dodatni odpev po vsaki kitici. Razlikujeta se na jezikovni ravni, saj je Dajnko sledil vzhodnoštajerski

tradiciji 19. stoletja, Rupnik pa se je bolj oziral na osrednjeslovensko tradicijo 18. stoletja (Ditmajer 2020a: 272). Dajnko je germanizem *šalt* zamenjal z izrazom *podoba*, pisal je zaokroženi glas *ü* in izglasni *-o* namesto *-u*:

```
{Nam se je veseliti,||Veselmo se Kristjani!}
{čudež se je zgodiv,||En čüdež se godi!}
{Kristus se oče skriti||Zdaj Jezuš je med nami,}
{Debi viden na biv,||Ne vidimo ga mi:}
{V štavti kruho, no vina,||V spodobi krüha, vina}
{Živu mesu, no kri||Je zdaj v altari tam}
{JEZUSA Bož'ga Sina||Kerv, meso Boga Sina}
{No oltarju stoji,||Nazoči skrivno nam.}
{///Gospod! pomili nas.}
```

(Kritični vzporedni prepis dela Rupnikove (1784: 44) in Dajnkove (1826: 118) različice)

Hvalilna pesem svetega Tomaža Akvinskega *Pange lingua* je bila na Slovenskem precej razširjena. Najdemo jo v Pohlinovem in Japljevem lekcionarju (1772, 1777, 1800), pri Valentinu Staniču (1826) in Luki Dolinarju (1833), prepisovala se je tudi v rokopise. Za potrebe Sekovske škofije jo je na novo prevedel Leopold Volkmer »pri Štuhecu 1794«, izvedla se je na praznovanje godu svetih Janeza in Pavla leta 1813. Iz vsebine je razvidno, da se Volkmer ni zgledoval po kranjskih različicah, temveč se je bolj zvesto držal latinskega izvirnika; sledil mu je tudi Peter Dajnko. Pohlinova pesem je zapisana v šestih šestvrstičnicah, ritem je podoben kitici »stabat mater« (T 8/7 ababab). Enak metrični vzorec ima Volkmerjeva različica, ki prinaša tudi več metaforičnih podob, npr. za Sveto Rešnje telo (skrivnost mesa in krvi). Dajnkova metrična podoba pesmi v zadnjih dveh verzih prinaša dva sedmerca in zaporedno rimo (T 8-7-8-7-7-7 ababcc) (Ditmajer 2020a: 269–270):

```
{Hvalimo, inu molimo||Razkri jezik čudovito||Vsi jeziki popevajte}
{Tu svetu Rešnu Telu,||Mesa no krvi skrivnost,||Skrivnost Tela slavnega,}
{Sveto rešno kri častimo,||Da z očmi te vere skrito||Dragi krvi hvalo dajte,}
{k našimu odrešenju,||Vidimo, kak je vrednost,||Kero vsega naroda}
{Od zveličarja prelita||No tak molimo razkrito,||Kral za svet prelejal je,}
{Za vse volnu človeštvu,||Kak moliti je dužnost,||Naj bi nas odkupil vse,}
{Nam je poslan, nam je rojen||Božji sin, kral večne časti,||On je rojen iz Dvice,}
{Iz prečiste Dvice,||Nam 'z Dvice rojen sad,||Dani nam k odrešenju,}
{Na tim' svejtu gorizrejen,||Priša je na svet razglas'ti||Je vüčil nas pot pravice}
{Učil je od resnice,||Navuk, ključ nebeških vrat,||V svojem svetem navüki,}
{Čudnu sklenil je svoj leben||No z življenjom nas napasti||Ino svoje dneve vse}
{Za vse svoje ovčice,||Pred, kak svojo htea dat'.||Čüdovitno skončal je.}
```

(Kritični vzporedni prepis Pohlinove (1777: 330), Volkmerje (UKM Ms 43/3) in Dajnkove različice pesmi (1826: 109–110))

Nemška adventna pesem *Maria, sei gegrüßet, du lichter Morgenstern* je bila podlaga Volkmerjevi pesmi *Češena si Divica*,⁹ ki jo je kasneje še nekoliko predelal v svojem rokopisu iz 1805. Prinaša deset sedemvrstičnic v jamskem metrumu in hildebrandski kitici (J 7-6-7-6-6-7-6 ababcxc). Natisnjena je bila v Dajnkovi, Glaserjevi in Lahovi pesmarici, kar jo postavlja predvsem v vzhodnoštajersko območje. Različico pesmi je natisnil tudi goriški pesnik Valentin Stanič. Dajnko je pesem jezikovno popravil v skladu s svojo slovnico in opustil vzhodnoštajersko orodniško končnico *-oj* (*lučjoj – lučjo*), v primerjavi z Volkmerjem pa je vidna zamenjava zadnjih dveh verzov (J 7-6-7-6-6-6-7 ababccx), v katerih je zamenjal tudi germanizem *trošt* z *veseljem* (Ditmajer 2020a: 221):

Češena si Divica!
Z lučjoj obdana vsa,
Oznaniš, kak denica
To sonce, nam Boga:
Čista od madežov,
Za Mater Božjo zbrana
K trošti vseh grešnikov.

(Volkmer 1783: 52)

Češena si Divica,
Obdana z lüčjo vsa,
Oznaniš, kak denica,
Nam sonce, Jezusa;
Si vsa brez madežov
K veselji grešnikov
Za mater božjo zbrana.

(Dajnko 1826: 135–136)

Iz 18. stoletja je znana nemška božična pesem *Dies ist der Tag, den Gott gemacht*, ki jo je napisal nemški pesnik Christian Fürchtegott Gellert (1755). Pesem avstrijskega jezuita Michaela Denisa *Diess ist der Tag von Gott gemacht* naj bi odmev doživela pri Leopoldu Volkmerju (Smolik 1998: 32). Kitice so desetvrstičnice v jamskem metrumu (J 8-7-8-7-8-8-7-8-8-7 ababccdeed). Tudi to pesem je v svojo cerkveno pesmarico sprejel Peter Dajnko in ohranil njeno metrično podobo. Goriški pesnik Valentin Stanič je pesem samostojno prevedel iz nemškega jezika, medtem ko jo kranjske pesmarice (Potočnik, Dolinar) niso vsebovale (Ditmajer 2020a: 235–236):

{Te den, vsa stvar se veseli,||Den, ker se od nas dnes sveti,||Ta dan veselja Bog je stril;}
{Od Boga je nareti:||Od Boga je spočeti,||S srca vesel čem biti!}
{On gnes takaj na me gleda,||On grešne nas vse oživi,||Na me se Bog je tud' spomnil,}
{Jaz njemi čem zapeti.||zdaj njemi čemo peti.||Ga v pesmih čem častiti.}
{Sin, kerega Divica vsem||Sin, kerega Divica nam||Zveličanje za vse ljudi}
{Gnes porodi, jaz gvišno vem,||Dnes porodi, ja dobro znam,||Divica donas nad rodi}
{Rodi se tudi meni.||Rodi se tudi meni;||Tud' jest ne bom pogublen.}
{Pred njegovih jaslicah klečeč||Na jaslah njegovih klečeč||Pred jaslice se dol pustim}
{Zapojem od lubezni žgeč:||Iz srca pejem ga goreč:||V molitvi Jezusa častim}

⁹ Leopold Volkmer naj bi leta 1783 prevedel adventno pesem *Maria, sei gegrüsst, hier in deinem Gnadenbild*, ki jo je zapisal avstrijski jezuit Michael Denis (Smolik 1998: 32). Nemška pesem ne omenja zvezde danice, zato ne more biti predloga.

{O Jezus moj lubleni!||O Jezuš moj lübleni!||Ves od veselja zgublen!}

(Kritični vzporedni prepis dela Volkmerjeve (1783: 56), Dajnkove (1826: 146) in Staničeve (1826: 73) različice pesmi)

Srednjeveška sekvenca *Žalostna je mati stala* je bila pri nas prvič natisnjena v 17. stoletju pri Kastelicu (*Bratovske bukvice*), že prej je verjetno bila zapisana v *Muzejskem rokopisu*, nato pa se je ponatiskovala v različnih slovenskih lekcionarjih na Kranjskem (1715–1800) (Smolik 2011: 98; Ogrin 2019: 197). V *Kapelskem pasijonu* je prisotna metafora *meča bolečin* (*gladius doloris*), ki je po Simeonovem prerokovanju presunil Marijino srce (Ogrin 2019: 53). To verzijo je vsebovala tudi Volkmerjeva leta 1805 zapisana pesem za obhajanje praznika sedmih žalosti Marije. Kitice so zapisane v treh grafičnih vrsticah, vendar lahko prepoznamo šestvrstičnice, zadnji verz se ponovi, ritem pesmi je trohejski (T 8-8-7-8-8-7 aabccb). Volkmerjevo pesem je predelal njegov rojak Anton Lah in jo objavil v Murščevem *Bogočastju*. Radgonski kaplan Dajnko se je odločil za svojo verzijo in Volkmerju sledil le metrično, na Kranjskem je Blaž Potočnik prispeval drugo verzijo (Ditmajer 2020a: 252–253):

{Mati je pod križom stala,||Mati je pod križem stala,||Žalostna je mati stala,||Žalostna, jočeča stala,}
 {No brez trošta klaguvala,||Jokala no žalavala,||Se pod križem mil' jokala,||Vsa trepetala, bojala}
 {ke je visev njeni sin,||Njeni Sin tam visel je.||Kjer je visel neni Sin.||Se je Božja mati te,}
 {Tak bla velka bolečina.||Kaka to je bolečina,||V žalost je srce vtopleno,||Kda na križi je razpeti}
 {Kak da v njo ba kdo porina,||Mati vidi vmreti Sina,||Vse pobito, prebodeno||Mogel njeni Sin vumreti}
 {Meč no njo prebodno z njim.||Meč prebode njoj srce.||Z mečem srčnih bolečin.||Za nas revne grešnike.}

(Kritični vzporedni prepis Volkmerjeve (UKM Ms 47, fol. 182), Lahove (Muršec 1850: 88) Potočnikove (1827: 112) in Dajnkove (1826: 184) različice pesmi).

Leopold Volkmer je za petje v postnem času natisnil pesem o Jezusovem trpljenju *Jaz čem tvoje mantre peti*, ki se je v tiskanih in rokopisnih verzijah ohranjala v 19. stoletju. Prinaša osem osemvrstičnih kitic, zadnji štirje verzi se ponovijo v refrenu (T 8-8-7-7-8-8-7-7 aabbccdd). Staničeva verzija se z Volkmerjevo pesmijo ujema metrično, ne pa tudi jezikovno, saj goriški pesnik v skladu z jezikovnim razvojem prve polovice 19. stoletja v svoja besedila ni več vnašal dvoglasnikov, v mestniku je pisal končnico *-u* (v *trpljenju*), zamenjeval je germanizme (*mantre* – *trpljenje*). Dajnkova in Staničeva verzija se oddaljujeta od Volkmerjeve. Doli narjeva verzija je novejša predelava, vendar se metrično še ujema z Volkmerjevo (Ditmajer 2020a: 266–267):

{Jaz čem tvoje mantre peti,||Daj trpljenje tvoje peti||Čem trpljenje tvojo peti,||Naj moj jezik
milo poje}
 {No smilenje s tobom meti,||Ino žalost s tabo 'meti||Mirno ljubav k tebi meti,||Jezus moj, od
martre tvoje,}
 {Jagne Božjo, kero vmrejt'||O nedolžno Jagne ti!||O nedužno jagne ti,||Lubeznivga Jagneta,}
 {Prišlo si za me na svejt.||Ki za nas grenkost trpi.||Ki nas grehov rešlo si.||K' jemlje grehe
od sveta.}
 {Jezus! Vtisni rane tvoje||Jezus naj čez tvoje rane||Jezus! vso trpljenje tvojo||Daj, de tvoje
bolečine}
 {Globoko v počutke moje:||Grešnikov srce se zgane||Stisni močno v srce mojo,||Delajo nam
spečenine,||}
 {Bodi meni tvoja kri||Stur' de teže tvoje me,||Naj mi v moji smrti bo,||Smrt, trpljenje tvoje bo||}
 {K trošti, no k zveličanji.||Kader vmiram vesele!||Mojo veseljenje vso.||V smrti mene troštalo.}

(Kritični vzporedni prepis dela Volkmerjeve (1783: 59), Staničeve (1826: 87), Dajnkove (1826: 167) in Dolinarjeve (1833: 113–114) različice pesmi)

Pesem *Nebeški duhi k nam dol prite*, ki se je pela pri procesiji s Svetim Rešnjim telesom, je za potrebe slovenskih vernikov Sekovske škofije prvi natisnil Leopold Volkmer, vendar Smolik (1998: 32) zanjo ni našel predloge v Denisovi nemški pesmarici. Dajnko je Volkmerjevo pesem nekoliko jezikovno popravil v skladu s svojo slovnico iz leta 1824 (npr. *gn* > *dn*: *dnes*; *gd* > *kd*: *kda*; *šav* – *šel*). Pesem je sestavljena iz trinajstih šestvrstičnic (J 9-9-8-9-9-8 aabccb) (Ditmajer 2020a: 272–273):

{Nebeški duhi! K nam dol prite,||Nebeški dūhi! k nam dol prite,}
 {No peti nam pomagat ite,||Popevat nam pomagat ite;}
 {Te den je sveti vam, kak nam.||Ti den je sveti vam, kak nam.}
 {Kruh, kerega mi gnes častimo,||Krūh, kerega mi dnes častimo,}
 {No s kerim dušo mi redimo,||No s kerim dūšo mi redimo,}
 {Naredi nas spodobne vam.||Naredi nas spodobne vam.}

(Kritični vzporedni prepis dela Volkmerjeve (1783: 71) in Dajnkove (1826: 103) različice pesmi)

Božična pesem o ukazu cesarja Avgusta, naj se popiše vse ljudstvo (prim. Lk 2,1), je po predvidevanju Ogrina (2019: 247) predelava neke starejše baročne osnove, ki je nastala ob prazničnem zbiranju ob jaslicah na sveti večer. Po prvem natisu pri Dalmatinu se je ohranjala v slovenskem rokopisnem izročilu, in sicer jo najdemo v rokopisni pesmarici cerkovnika v Vuhredu Jožefa Grebelnika.¹⁰ Pesem ok. leta 1800 zasledimo tudi v *Rokopisu iz Cerkna* (Ogrin 2019: 125) in ok. 1810 v *Rokopisu iz Podmelca*, prisotna je še v kranjski rokopisni tradiciji,

¹⁰ Njegova pesmarica vsebuje tudi nekaj vzhodnoštajerskih pesmi Leopolda Volkmerja (npr. *Kak lepa je Marija tvoja krona*, *Večerna pesem enega delavca*, *Sodba krez dekle per Domlakah*).

npr. pri Ambrožiču leta 1775 in Škofu iz Zaklanca leta 1828. Kramar (1923: 109) jo je imenoval narodno, saj je to oznako pripel vsem pesmim, ki jih je našel pri Štreklju ali so jih ljudje še vedno prepevali. Tam najdemo koroško verzijo pesmi, ki jo je zapisal Matija Majar, nato goriško verzijo z Grahova na Tolminskem, ki jo je zapisal Anton Črv, verzijo iz begunjske okolice na Gorenjskem je zapisal Anton Jeglič, pisec pesmi iz Podzemlja je bil Janko Barle, verzijo iz Motnika je zapisal Gašpar Križnik, goriško pa Leopold Lisjak (Štrekelj 1904–1907: 23–27). Na Koroškem se je po poročanju Matije Majarja (po Štrekelj 1904–1907: 23) pela na sveti večer pri prvi maši opolnoči v Rožu in na Radišah, znana naj bi bila tudi na Štajerskem v Solčavi. Grebelnikova pesem, ki se ne ujema z nobeno Štrekljevo, je sestavljena iz osemvrstičnic v ritmu vagantske kitice, rima ni dosledna (J 8/7 ababcedcd). Novo verzijo je natisnil Peter Dajnko. Pesem je podana v ritmu osemvrstične romarske kitice (T 8/7 ababcedcd) (Ditmajer 2020a: 234–235):

```
{Kir je zapovet venkej šla||Kda se mel je naroditi||Ena zapoved je vnkej šla||Cesar Avgustus
kmalu}
{od cesarja Avgusta||Božji sin k odrešenji,||od cesarja Avgustusa,||Da vunkaj to zapovd}
{popisovanje vsiga vsega sveta||So Židovi mogli biti||ves svejt popisat se ima,||De se bo
popisalu}
{kir je nega cesarstu||V mesto Rim podloženi,||tud gre svet Jožef z Marija,||Vse človeštu
povsod}
{vsak more jet v soje mesto||Zato 'z Rima v Palestino||Le srečno naprej,||Jožef inu Mari[j]a}
{na dom svojeh rojakov||cesar Avgust povel:||prideta sedej,||sta šla od Galeleja}
{de bo tamkej prav zvesto||Pojdi vsaki v domovino,||//||Dopovnit cesarska zapovd}
{svojo družino popisov||Daj se tam zapisati,||//||Ki je šla vunkaj povsod.}
```

(Kritični vzporedni prepis dela pesmi pri Grebelniku (UKM Ms 158, fol. 51), Dajnku (1826: 141), *Rokopisu iz Cerkna* in *Rokopisu iz Zaklanca*)

Kdo je bral Dajnkove pesmi?

Knjige Petra Dajnka so bile natisnjene v jeziku in črkopisu, ki ga je uveljavil v svoji slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) in s tem normiral vzhodnoštajersko pokrajinsko različico slovenskega knjižnega jezika (prim. Jesenšek 2015: 121; Rajh 2002: 70). Njegove knjige so bile razumljive in uporabne predvsem v tistih župnijah sekovske škofije, kjer so verniki govorili prleško in slovenskogoriško narečje, pa tudi v drugih krajih ob reki Dravi. Na tem območju so se do danes ohranili nekateri rokopisi, ki nam pričujejo o pesniški dejavnosti v slovenskem cerkvenem okolju 19. stoletja. Cerkovnik v Vuhredu Jožef Grebelnik je med letoma 1792 in 1802 v rokopis zapisal sedeminšestdeset slovenskih pesmi (UKM Ms 158), učitelj pri Mali Nedelji Vid Plohl je okoli leta 1822 napisal cerkveno pesmarico dvaintridesetih pesmi (UKM Ms 73),

obširen rokopis pesmi na 740 straneh je zapustil takratni kaplan pri Sv. Tomažu Franc Vrbnjak (UKM Ms 25), sto dvainosemdeset pesmi je med letoma 1830 in 1845 napisal župnik v Zgornjem Leskovcu pri Ptuju (župnija Sveti Andraž v Halozah) Blaž Kosi (UKM Ms 102), v Rušah je upokojeni učitelj Sebastijan Glades zapustil rokopis sto triinpetdesetih slovenskih cerkvenih pesmi *Windsche Lieder in der Kirche und zu Hause zu singen* iz leta 1833 (UKM Ms 118), učenec trivialne šole pri Sveti Barbari pri Vurberku Franc Črnko pa je v letu 1835 napisal šolsko pesmarico *Lieder-büchlein bey der heiligen Messe* (UKM Ms 28) (Ditmajer 2020a: 70–87).

Vzhodnoštajerski župniki, govorci narečja, so Dajnkove pesmi uporabljali pri krščanskih obredih v ali zunaj cerkve, večkrat so jih tudi vsebinsko in metrično popravljali, ne pa tudi jezikovno. Blaž Kosi je Dajnkovo pesem o sodbi *Premislite zvolni lüdje* na novo predelal ali prevedel ok. leta 1840. Ritem njegove variante se ne razlikuje od Dajnkovega (J 8-8-5-5-8 aabbc), le zadnji verz je nepopoln (hiperkatalektični) (Ditmajer 2020a: 208):

{Premislite zvolni lüdje!||Premislite lubi lüdje,}
 {Kam pride našo veselje,||Kam pride našo veselje,}
 {V jedini noči||V edini noči vse naše oči,}
 {Na slojzne oči||Na joč se znajo obernoti,}
 {Se bo vse prezobernilo.||/}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 252) in Kosijeve (UKM Ms 102, fol. 175) različice pesmi)

Leta 1836 je priredil tudi Dajnkovo pesem o štirih poslednjih rečeh človeka *Men' pa se nicor senjale štiri strašne reči so*. Pesem je pri obeh zapisana v znani romarski kitici (T 8/7 ababcedcd), črkopis je pri Dajniku dajncica, pri Kosiju bohoričica, jezik je vzhodnoštajerski (Ditmajer 2020a: 217). Kosi je zaradi preoblikovanja besedila moral nekoliko prirediti tudi rimo (*senjale – popala, meni – mene*), vendar je v njegovi pesmi manj redukcij kot pri Dajniku (*men', 's, spravla*), zato je pesem metrično bolj učinkovita:

{Men' pa se nicor senjale||Meni se nicoj senjale,}
 {Štiri strašne reči so,||Štiri strašne so reči,}
 {V serci so me tak zažgale,||Tak me groza je popala,}
 {Da sem v strahi z dušo vso:||Da se duša mi boji,}
 {Najmreč, smrt me je vlovila,||Prisenjalo se je meni}
 {Ino brezi milosti||Da me smrt je zgrabila,}
 {'S tega sveta vumorila,||Ino k Jezusi je mene,}
 {Spravla v' sodbo k' Jezusi.||Pred to sodbo spravila.}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 56) in Kosijeve (UKM Ms 102, fol. 106) različice pesmi)

Istega leta je Kosi zapisal tudi Dajnkovo Marijino himno *O mati Božja blažena*, ki jo opeva kot nebeško kraljico. Zapisana je v osemvrstičnih vagantskih kiticah (J 8/7 ababcdcd), jezik sledi vzhodnoštajerski pokrajinski različici slovenskega knjižnega jezika (Ditmajer 2020a: 259–260). Kosi je besedo *blažena* zamenjal s *kronana*, hiperkorekturo v besedi *angel* je popravil in zamenjal pokrajinski predlog *krez* > *črez*.

{O mati Božja blažena,||O mati Božja kronana,}
 {Vsih anjgelov kralica,||Vseh angelov kralica,}
 {Krez vse svetnike zvišana,||Črez vse svetnike zvišana,}
 {Svetleša, kak denica!||Svetleša kak denica.}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 125) in Kosijeve (UKM Ms 102, fol. 104) različice pesmi)

V nasprotju s Kosijem pa ruški učitelj Sebastijan Glades ni bil govorec prleškega ali slovenskogoriškega narečja. Jezika se je učil pretežno iz kranjskih knjig, od tam prepisoval pesmi, predvsem Redeskinijeve in lekcionarske, do Dajnkove pesmarice pa se je najverjetneje dokopal preko Antona Šerfa, ki je bil kaplan v Rušah v letih 1828–1829. Njegove pesmi je prečrkoval iz dajničice v bohoričico in popravljajl panonsko besedje (Ditmajer 2020b). Tako je v velikonočni pesmi *Vstanul je naš odrešitel*, *Jezuš Kristuš naš vüčitel* preoblikoval nekaj vzhodnoštajerskih tvorjenk, npr. *odrešitel* – *odrešenik*, *vučitel* – *vučenik* (Ditmajer 2020a: 239).

{Vstanul je naš odrešitel,||Gor vstav je naš odrešenik}
 {Jezuš Kristuš nas vüčitel,||Alleluja. Jezus Kristus nas vučenik}
 {Kak je rekel, pa živi.||Alleluja. Kak je rekel, pa živi,}
 {Ino vse nas veseli.||Ino vse nas veseli.}
 {Hvalmo Boga, Aleluja!||Hvalmo Boga. Alleluja}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 187) in Gladesove (UKM Ms 118, fol. 134) različice pesmi)

V binkoštni pesmi *Pridi Sveti Duh in v nami vujžgi ogen ljubezni* je Glades zamenjal panonsko besedo *lubav* z *lubezen*. Dajnkovih pesmi metrično ni popravljajl. Tako lahko prepoznamo kratko romarsko kitico (T 8/7 abab) (Ditmajer 2020a: 243):

{Pridi Sveti Düh no v nami||Pridi Sveti Duh na v nami,}
 {Vujžgi ogen lübvavi,||Vujžgi ogen lubezni,}
 {Naj le vu pravici sami||Naj le vun pravici sami,}
 {Čisto mi živimo vsi,||Čisto mi živimo vsi,}
 {Smili se krez nas}

{Pridi kak v Jeruzalemi||Pridi, kak v Jeruzalemi,}
 {Prišel si v apoštole,||Prišel si v apostole,}
 {Ino v srci njihovemi||Ino v srci njehovemi,}
 {||Na vso dobro ravnal nje.||Na vso dobro ravnal nje.}
 {Smili se krez nas}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 197) in Gladesove (UKM Ms 118, fol. 160) različice pesmi)

Tudi v Dajnkovi pesmi za obhajanje svečnice *Dal je Mojzeš zapoved* je Glades spremenil nekaj vzhodnoštajerskih jezikovnih značilnosti (npr. dajalnik ednine moškega spola *bogi* > *bogu*; zamenjava besede *včiniti* > *storiti*); razvidno je, da ni poznal znaka *ŋ* 'nj', saj ga je transkribiral z *zh* 'č'. Na Kranjskem je v tem času obstajala različica, ki jo je leto kasneje objavil Blaž Potočnik,¹¹ vendar recepcija pesmi v sočasnih kranjskih pesmaricah (predvsem pesmarice Luke Dolinarja) pri Dajniku ni razvidna (Ditmajer 2020a: 250–251).

Glades je od Dajnka prevzel tudi več pasijonskih pesmi, npr. *Nikde je človeka ne, ki bi znal izreči vse, O Kristjani! Glejmo, ta na Jezuša, Grešnik! Glej po Jezuši, kaj za grešne nas trpi*. V tej skupini pesmi je panonsko besedo *cveki* zamenjal z besedo *žgrebi* 'žebliji', *slojze* so zapisane kot *soze*, *včinimo* je spremenil v *storimo*, vidno je tudi popravljanje vzhodnoštajerskih oblikoslovnih značilnosti, npr. dajalnik ednine moškega spola: *Bogi* – *Bogu*:

{Grešnik! Glej po Jezuši,||Grešnik! glej po Jezusi,}
 {Kaj za grešne nas trpi,||Kaj za grešne nas trpi,}
 {Kak v težave je zajeti,||Kak v težave je zajeti,}
 {Mogel za nas bridko umreti,||Mogel za nas bridko umreti}
 {Naj se grešnik ne zaniča,||Naj se grešnik ne zaniča.}
 {Temoč večno le zveliča.||Temoč večno le zveliča}
 {Grešnik! bridke slojze toči||Grešnik! bridke soze toči,}
 {Zdaj od velke žalosti,||Zdaj od velke žalosti,}
 {No se Bogi priporoči,||No se Bogu perporoči,}
 {Naj ti grehe odpusti.||Naj ti grehe odpusti.}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 169, 170) in Gladesove (UKM Ms 118, fol. 84) različice pesmi)

V ustni tradiciji se je ohranjala pesem o Svetem Rešnjem telesu *Nizko se zdaj priklonimo*. Pela se je med deljenjem blagoslova, Matija Majar pa jo je zapisal na Štajerskem v Medvedovem selu blizu Podčetrtna, to ljudsko verzijo pa je na novo predelal in natisnil Peter Dajnko za petje »pri veliki popevani meši«.

¹¹ Štirideset' dan od poroda / Čista mati v' tempel gre, / Nese Sinka pred Gospoda, / Kakor Mojzes zapove. (Potočnik 1827: 46)

Nahaja se v Gladesovem rokopisu, natisnila sta jo vzhodnoštajerska duhovnika Marko Glaser (1840) in Anton Lah (1850) (Ditmajer 2020a: 279):

{Nisoko pokleknilmo||Nizko se zdaj perklonimo,}
 {Ino molmo z dušo vso,||Klečejoči počastimo}
 {Pravoverna mi vnožina!||V podobi kruha belega}
 {Krv no telo Boga Sina,||Edino trojnega Boga,}
 {Božjo jagne Jezusa.||To Božje jagnje Jezusa.}

(Kritični vzporedni prepis dela Dajnkove (1826: 120) in Majarjeve (1846: 93) različice pesmi)

Zaključek

Peter Dajnko je zbiral cerkvene in druge nabožne pesmi med slovenskim ljudstvom na Štajerskem, nekaj pa jih je tudi prepisal in predelal iz knjig ali rokopisnih prepisov drugih avtorjev. Ni znano, ali je imel kranjske tiske cerkvenih pesmi znanih slovenskih duhovnikov iz 18. stoletja (npr. Ahacij Stržinar, Primož Lavrenčič, Maksimilijan Redeski, Marko Pohlin itd.), jih je pa poznal vsaj preko posrednikov (bukovnikov, ljudskih pevcev). Moja raziskava je pokazala, da je te pesmi vsebinsko predeloval tudi zaradi spremenjene državne politike, ki je v 19. stoletju po tolerančnem patentu Jožefa II. nekatoličanom priznavala določene pravice. Večinoma je za pisce cerkvenih pesmi prve polovice 19. stoletja (tudi za Dajnka in Staniča) značilno spreminjanje jezikovne podobe starejših besedil, ki so se pokrajinsko preobražale med prepisovanjem in ustnim posredovanjem.

Dajnko je v Gornji Radgoni prav gotovo prišel v stik s prekmurskimi katoliškimi knjigami. Ni znano, ali je prebiral tudi protestantske, čeprav na to nakazuje njegova zasnova cerkvene pesmarice, v katero je vključil več jutranjih in večernih pesmi, ki tematizirajo krščanski nauk.

Dosedanji raziskovalci Dajnkovega pesništva so na podlagi njegovega predgovora v knjigi posvetnih pesmi in tudi na podlagi lastnih raziskav že ugotovili, da je v svoje tiske sprejemal nekatere Volkmerjeve posvetne in cerkvene pesmi, medtem ko vpliv Gašperja Rupnika še ni bil posebej izpostavljen. Ugotovila sem, da Dajnko ni poznal Volkmerjeve rokopisne pesmarice cerkvenih pesmi, najverjetneje pa jo je imel in uporabljal njegov rojak Anton Lah.

Raziskava je doslej prvič pokazala, kako so štajerski duhovniki in učitelji sprejemali Dajnkove cerkvene pesmi. Vzhodnoštajerski duhovniki, npr. Blaž Kosi, so njegove pesmi predvsem metrično popravljali, ruški učitelj Sebastijan Glades pa jih je tudi jezikovno prilagajal, da so ustrezale tamkajšnjim vernikom.

Literatura

- Mihal BARLA, 1823: *Krszcsanszke nove peszmene knige*. V-Soproni: stampane sz-Kultsár Kataline pizskmi.
- Peter DAJNKO, 1826: *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi*. V Radgoni: v Alojz Waicinger'ovemi knigiši.
- Peter DAJNKO, 1827: *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*. V Radgoni: v Alojz Waicinger'ovemi knigiši.
- Nina DITMAJER, 2020: Rokopisna cerkvena pesmarica ruškega učitelja Sebastijana Gladesa. *Naši duhovniki in njihova dela*. Ur. Vili Rezman. Ruše: Lira. 247–273.
- Nina DITMAJER, 2020: *Slovensko pesništvo na Štajarskem med letoma 1758 in 1848: vzori, žanri in recepcija*. Doktorska disertacija.
- Luka DOLINAR, 1833: *Pesme v godove in praznike celiga leta*. V Ljubljani: Joshef Sasenberg.
- Josip DRAVEC, 2017: *Glasbena folklor Prlekije. Pesmi*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Ur. Mojca Kovačič in Matija Ogrin. ISLLV, GNI, ZRC SAZU.
- Ivan GRAFENAUER, 1917: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. V Ljubljani: Katoliška bukvarna.
- Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Marko JESENŠEK (ur.), 1999: *Murkov zbornik*. (Zora 9). Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Marko JESENŠEK (ur.), 1999: *Leopold Volkmer. Prvi slovenski posvetni pesnik na Štajarskem*. (Zora 106). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta.
- Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- France KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter (1787–1873). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop 25. september 2023). Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*. 1. zv. *Abraham – Erberg*. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.
- Fran KOVAČIČ, 1926: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. V Mariboru: Zgodovinsko društvo.
- Franc KRAMAR, 1923: Kako in kje sem nabiral slovenske narodne pesmi. *Cerkveni glasbenik* XLVI/1–2, 3–4, 5–6, 7–8, 9–10, 11–12.
- Lino LEGIŠA, 1959: *Zgodovina slovenskega slovstva II*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959.
- Jože LIPNIK (ur.), 1998: *Volkmerjev zbornik*. (Zora 1). Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Ivan MACUN, 1883: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. V Gradcu: samozaložba.

Matija MAJAR, 1846: *Pesmarica cerkevna, ali svete pesme, ki jih pojó ilirski Slovenci na Štajerskim, Krajnskim, Koroškim, Goriškim in Benatskim in nekte re molitvice, litanije in svet križoven pot*. V Celovcu: Janez Leon.

Ms 43, ovoj 3 = Leopold VOLKMER: *Pesem pred naj svetešem zakramenti iz latinske svetega Tomaža Aquina prestavljena*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Ms 47 = Leopold VOLKMER: *Pesme k Božji službi vu Rimski katoliški cirkvi vekši tal iz nemškega ino latinskega na slovensko prestavlene*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Ms 102 = Blaž KOSI: *Cerkvene pesmi*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Ms 118 = Boštjan GLADES: *Windische Lieder in der Kirche und zu Hause zu singen, gesammelt und geschrieben von Sebastian Glades gewester Schullehrer in Maria Rast im Fahre 1834. Iiter Theil*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Ms 158 = Jožef GREBELNIK: *Pesmarica*. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor.

Jožef MURŠEC, 1850: *Bogočastje sv. katolške cĕrkve. Sploh koristno podučenje ĉez cerkvene ĉase, kraje, sprave, opravila ino osebe po njihovem bogosluŹnem pomenu i namenu*. V Gradcu: papir in natis od Lajkamovih naslednikov.

Anton NADRAH, 1969: *Cerkvene ljudske pesmi v liturgiji*. Dokorska disertacija.

Matija OGRIN, 2019: *Slovensko slovstveno izroĉilo: drobci slovenskega slovstva, izroĉeni v rokopisih*. Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva druŹba, Društvo Mohorjeva druŹba.

JoŹe POGAĀNIK, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: ZaloŹba Obzorja.

Marko POHLIN, 1777: *Branja, inu evangeliumi. Na nedele, inu prazneke ĉez celu lejt u, iz Latinskiga na Krajnski jeŹik zvestu, inu skrbnu prestavlene, popravlene, inu pogmirane*. V' Lublani: skus Joan. Fridrika Egerja.

BlaŹ POTOĀNIK, 1827: *Svete pesm' za vse vel'ke prazn'ke in godove med letam*. V' Lublan': [s. n.].

Majda POTRATA, 1998: Dajnkove posvetne pesmi. *Dajnkov zbornik*. (ZORA, 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistiĉno društvo. 297–306.

Bernard RAJH, 2002: *Od nareĉja do vzhodnoŹtajerskega knjiŹnega jezika*. (ZORA, 19). Maribor: Slavistiĉno društvo.

Fran RAKUŠA, 1886: *Domoznanstvo ormoškega okraja*. [Sv. Bolfenk]: [samozal.] F. Rakuša.

Jakob SKET, 1893: *Slovenska slovstvena ĉitanka za sedmi in osmi razred srednjih Źol*. Na Dunaju: C. kr. zaloga Źolskih knjig.

Anton SLODNJAK, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademsko zaloŹba.

Marijan SMOLIK, 1998: Leopold Volkmer, prevajalec obveznih cerkvenih pesmi. *Volkmerjev zbornik*. (ZORA, 1). Ur. JoŹe Lipnik. Maribor: Slavistiĉno društvo. 28–34.

Marijan SMOLIK, 2011: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od zaĉetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Ur. Matija Ogrin. Elektronska besedilna zbirka (eBZ). InŹtitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Odsek za tehnologije znanja IJS. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW/>

Valentin STANIČ, 1838: *Drugi perstavik starih ino novih cerkvenih ino drugih pesem, h molitvam ino premišlovanjam za sveto leto 1826*. V Gorizi: natisnil Paternolli.

Valentin STANIČ, 1826: *Molitve in premišlovanja per objiskovanju štirih k' zadoblenju odpustika svetiga-lêta odločenih cerkva*. Še dobé v Gorizi: per bukvah niemshkih šhol.

Jožica Čeh STEGER, 2015: Kulturni in slovstveni pomen Volkmerjeve Hvale kmetičkega stara ino tobačje trave. *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. (ZORA, 106). Ur. Marko Jesenšek. V Mariboru: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 43–54.

Ahacij STRŽINAR, 1729: *Catholish Kershanskiga Vuka Peissme*. V' Nemshkim Gradzu: per Widmanstadianskih Erbizhah.

Pavol ŠAFARIK, 1833: Přehled neynowějšj literatury illyrských Slowenůw, *Časopis českého muzeum* 7/2, 164–181. Swazek druhý. W Praze: Nákladem českého muzeum.

Pavol ŠAFARIK, 1864: *Geschichte der südslawischen Litteratur* 3. Praga: Friedrich Tempsky.

Ivan ŠKAFAR, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. V Ljubljani: SAZU.

Vinko ŠKAFAR, 1998: Nabožno slovstvo Petra Dajnka. *Dajnkov zbornik*. (ZORA, 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 275–295.

Karel ŠTREKELJ, 1904–1907: *Slovenske narodne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Janez TRDINA, 1850: Pretres slovenskih pesnikov, *Ljubljanski časnik* 1/74.

Stanko VRAZ, 1839: *Narodne pēsni ilirske*. Razdělak 1. U Zagrebu: K. p. ilir. nar. tiskarna dra. Ljudevita Gaja.

Zusammenfassung

DIE REZEPTION DER LYRIK VON PETER DAJNKO

Im oststeirischen Raum folgt Peter Dajnko mit den beiden Ausgaben weltlicher und kirchlicher Gedichte dem Dichter und Schriftsteller Leopold Volkmer. In Radgona hatte er Zugang zu den Buchpublikationen von Mikloš Küzmič, sein Gesangbuch weist gewisse Anknüpfungen an das Gesangbuch von Mihael Barla auf, welcher mehrere Morgen- und Abendlieder mit christlichen Lehren veröffentlichte. Auch waren ihm bestimmte Gedichte der steiermärkischen Priester bekannt, insbesondere jene von Ahacij Stržinar (*Poslušaj grešni človik od poslednih reči*), Primož Lavrenčič (*Kristjani spregledujte ta krvavi križov pot*) und Gašper Rupnik (*Nam se je veseliti, čudež se je zgodil*). Von den krainerischen Gesangbüchern ließ er sich allerdings weniger beeinflussen. Sein größtes poetisches Vorbild waren Volkmers veröffentlichte Gedichte, zumal dessen handgeschriebene Lyrik nicht weit verbreitet war. Schließlich akzeptierte Dajnko Gedichte, die hauptsächlich über handschriftliche Transkriptionen slowenischer Volksdichter (sog. bukovniki) oder mündlich überliefert waren. Es ist schwierig zu bestimmen, welche er anhand deutscher und lateinischer Quellen neu übersetzte und welche er vor Ort vermittelt erhielt. Zu den letzteren gehört bestimmt das Weihnachtslied über den Befehl des Kaisers Augustus mit dem Titel *Ena zapoved je vunkaj šla*. Dajnkos Kirchengesangbuch war bei Priestern (Blaž Kosi), Schülern (Franc Črnko) und Lehrern (Sebastijan Glades) in der Diözese Seckau in Gebrauch; zudem wurden einzelne Gedichte metrisch, inhaltlich und sprachlich überarbeitet.

Narečne prvine v Dajnkovem *Čelarstvu*

Mihaela Koletnik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti,
Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, mihaela.koletnik@um.si

V prispevku predstavljam narečne prvine v poljudnem strokovnem čebelarskem priročniku *Čelarstvu* (1831). Dajnko je v knjigi, ki je natisnjena v dajničici, jezikovno izhajal iz pokrajine, v kateri se je rodil in v kateri je deloval. Pri oblikovanju vzhodnoštajerske različice slovenščine je izhajal iz rodnega narečnega govora, pri čemer je posamezne jezikovne elemente tudi spreminjal in ustvarjal nanovo. Vzhodnoštajersko pokrajinsko različico slovenskega knjižnega jezika *Čelarstva* primerjam z današnjim vzhodnim slovenskogoriškim narečjem na vseh jezikovnih ravninah.

Ključne besede: Peter Dajnko, Črešnjevc, slovenskogoriško narečje, panonska narečna skupina, *Čelarstvo*

Im Beitrag werden dialektale Sprachelemente im beliebten Imkereihandbuch *Čelarstvo* (1831) diskutiert. Dajnko orientierte sich in seinem in der Dajnica-Schrift gedruckten Buch an der Sprache der Region, in der er geboren wurde und in der er arbeitete. Bei der Formierung der oststeirischen Landesvariante der slowenischen Sprache ging er von der einheimischen Mundart aus, veränderte sie stellenweise und schuf auch neue sprachliche Elemente. Die oststeirische Landesvariante der slowenischen Schriftsprache von *Čelarstvo* wird mit dem heutigen ostslowenischen Dialekt von Slovenske Gorice auf allen sprachlichen Ebenen verglichen.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Črešnjevc, Dialekt von Slovenske Gorice, pannonische Dialektgruppe, *Čelarstvo*

Uvod¹

Črešnjevc, rojstna vas Petra Dajnka, so razloženo naselje na stiku Radgonskega polja in Radgonsko-Kapelskih goric ob cesti Gornja Radgona–Spodnji Ivanjci. Kraj, v katerem je pouk od leta 1751, prvotna cerkev sv. Ruperta pa iz leta 1182,²

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa akad. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

² Prvotna cerkev sv. Ruperta je bila sedež pražupnije. V času turških vpadov leta 1545 so jo podrli, pražupnijo pa že prej premestili k cerkvi sv. Janeza Krstnika v mesto Radgono. Današnja župna cerkev sv. Petra se prvič omenja leta 1446. Stavbo, ki je sedanjjo podobo dobila leta 1813, so močno povečali in predelali leta 1890.

se prvič omenja leta 1385 z imenom *am Kersperg*. Na prisojnih pobočjih naselja, ki ima danes okoli 800 prebivalcev,³ so obsežni vinogradi in sadovnjaki, na ravnini so njive, proti vzhodu pa se širi nižinski mešani gozd Gaj. Na severozahodu naselja je v preteklosti stal Koratov grad ali Koratov marof, ki je dobil ime po pokojnem Ivanu Koratu.⁴ To je eden od petih gradov, ki so nekdanj varovali Radgono kot važno tržišče in pristanišče ob Muri pred vojaškimi in drugimi vpadi. Ob poti iz Črešnjevcov proti Zbigovcem je najdišče gomile iz rimske dobe, na krščansko izročilo v kraju pa so vezani kamnito stebrasto znamenje iz začetka 16. stoletja ter kapelica iz leta 1831, kamnito znamenje sv. Mateja iz 18. stoletja ter vaška kapela.

Peter Dajnko, duhovnik, jezikoslovec in nabožni pisatelj, se je rodil 23. aprila 1787. Na mariborski gimnaziji, ki jo je obiskoval med letoma 1803 in 1808, se je verjetno že seznanil z osrednjeslovenskim razsvetljskim prerodnim gibanjem in njegovimi dosežki. V Gradcu, kjer je študiral filozofijo in teologijo, ga je za slovenski jezik domnevno navdušil Janez Nepomuk Primic, prvi profesor na novoustanovljeni stolici za slovenski jezik. Širjenju slovenske prerodne misli na Štajerskem je bilo namenjeno tudi Primičevo Slovensko društvo, v katerem je sodeloval tudi študent Dajnko (Jesenšek 2015: 211). Po duhovniškem posvečenju 18. marca 1813 in končanem študiju leta 1814 je kot kaplan najprej služboval pri Sv. Petru (od 20. 1. 1815 do 9. 2. 1816) in v mestni fari Radgona (od 12. 2. 1815 do 20. 9. 1831), nato pa je bil vse do smrti 22. februarja 1873 župnik in dekan pri Veliki Nedelji; do leta 1848 je bil tudi šolski nadzornik za Veliko Nedeljo, Ormož, Središče ob Dravi, Kog, Miklavž pri Ormožu, Sv. Tomaž pri Veliki Nedelji, Polenšak in Podgorce.

Dajnko je poglobilni del svojega slovstvenega in jezikoslovnega dela dokončal v svojem radgonskem obdobju. Bernard Rajh (1998: 177–179) označuje čas do leta 1821 za Dajnkov ploden pisateljski začetek, ki je napovedal tudi osnovni slovstveni program. V vzhodnoštajerski različici slovenskega knjižnega jezika in še v bohoričici je objavil začetnico za nedeljske šole (Dajnko 1816), za potrebe svojega pastoralnega dela kmalu še evangelije (Dajnko 1817, 1818), svetopisemske zgodbe (Dajnko 1821) in molitvenik (Dajnko 1817, 1820). V drugem obdobju je dosegel vrhunec z izdajo normativne slovnice vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (Dajnko 1824), uvedel pa je tudi nov črkopis – dajničico.⁵ V novi pisavi,

³ V kraju danes čistih kmečkih družin skorajda ni več. Prebivalci, ki se ne ukvarjajo s kmetijstvom, se vozijo na delo v bližnjo Gornjo Radgono, v Radence ali v Avstrijo.

⁴ Grad, prvi lastnik je bil neki Eibiswalder, je leta 1905 kupil takratni ravnatelj črešnjevske opekarne Karel Korat, Ivanov oče. Danes je posestvo lastnina družine Borko.

⁵ V tem obdobju so na Dajnka močno vplivali Jernej Kopitar s svojo idejo o preprostem in enotnem črkopisu, Janez Šmigoc, avtor prve slovnice vzhodnoštajerskega narečja

ki je bila leta 1831 uvedena tudi v šole, je bilo v tem črkopisu natisnjenih več kot 50.000 izvodov del, med njimi je bilo največ Dajnkovih knjig (poljudno-vzgojna dela, nabožna berila, prevodi Svetega pisma, basni, pregovori, uganke ter posvetna in cerkvena poezija, in sicer tudi vsakemu kmetu in težaku namenjena knjižica moralističnih zgledov *Kmet Izidor s svojimi otroki ino ludmi*). V naslednjih letih se osnovni nabor Dajnkovih besedil ni bistveno spremenil,⁶ najzanimivejši in najizvirnejši pa sta njegovi deli s posvetno vsebino – *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem* (1827), ki ga kažejo kot »veščega slovstvenega ustvarjalca z velikim smislom za živ jezik« (Zmazek 2020: elektronski vir), ter poljudnostrokovni čebelarski priročnik *Čelarstvo* (1831), za katerega Rajh (1998: 179) ugotavlja, da je največji dosežek tretjega Dajnkovega obdobja, ki je trajalo od leta 1831–1833 in v katerem si je krčevito prizadeval za dokončno uveljavitev in potrditev vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. Zaradi na Slovenskem vedno močnejših teženj po enotnem slovenskem knjižnem jeziku Dajnko pri tem ni bil uspešen (Jesenšek 2015: 123, 169).

Leta 1832 je dajnčico in narečni jezik Dajnkovih knjig strokovno zavrnil Anton Murko v svoji slovnici *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre*, avgusta leta 1838 pa sta dajnčico prepovedali še posvetna in cerkvena oblast. Ko se je začela uveljavljati gajica, se je Dajnko približal ilircem, v zadnjem obdobju življenja pa je nato sprejel slovenico kot zuanji znak enotnega slovenskega jezika (Jesenšek 2015: 170).

Glasoslovna in oblikoslovna podoba črešnjevskega govora

Slovenska dialektologija uvršča govor Črešnjevcov v slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine (Koletnik 2001: 57–67). Narečje⁷ je bilo v dialektološki literaturi predstavljeno na dva načina. Fran Ramovš (1935: 174) je k temu narečju štel le zahodni del Slovenskih goric, in to od črte Maribor–Šentilj na zahodu do črte Marija Snežna–Sv. Ana na Kremberku–Vurberk ob Dravi na vzhodu. Na *Karti slovenskih narečij* Tineta Logarja in Jakoba Riglerja (1983) teče južna meja tega narečja v črti od Radencev do Vurberka, vzhodna od Radencev do Gornje Radgone, severna od Gornje Radgone ob slovenski državni

(*Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*, 1812), in Josef Dobrovsky, avtor slovnice češkega jezika, ki ga je Dajnko imel za idejnega vzornika pri pisanju slovnice in se je nanj oprl, ko je uresničeval svojo zamisel o narečnem govoru, izreki in pisavi, ki naj bodo razumljivi njegovim rojakom (Zmazek 2020).

⁶ Več o tem Rajh (1998: 178) Kidrič (2013) in Jesenšek (2015: 110–111, 126).

⁷ Do leta 1995 imenovano goričansko, nato pa na moj predlog preimenovano v slovenskogoriško; več o tem pr. Bregant (1995).

meji do Šentilja. Tako delitev so narekovali dvoji vzroki. Ramovševa meja kaže na začetek daljšanja akutiranih samoglasnikov, Rigler-Logarjeva pa ločuje dvoglasniški slovenskogoriški od prleškega enoglasniškega samoglasniškega sestava. V okviru slovenskogoriškega narečja, kjer so se enako razvijali stalno dolgi *jat*, stalno dolgi *o*, *u* in *l* ter stalno dolgi *e*, *polglasnik* in nosni *e*, moramo razločevati zahodno slovenskogoriško podnarečje od vzhodnega. Vzhodno slovenskogoriško podnarečje ohranja kolikostno nasprotje med starimi dolgimi cirkumflektiranimi in akutiranimi samoglasniki (enako tudi prekmurščina, vzhodno in srednje prleško narečje ter vzhodno in srednje haloško narečje), v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju pa so se stari skrajšani in novoakutirani kratki samoglasniki podaljšali, vendar pozneje kot v osrednjih slovenskih narečjih, zato so se dolgi cirkumflektirani in akutirani dolgi samoglasniki razvijali drugače kot akutirani. Podaljšali so se tudi kratki samoglasniki, tako da je danes ohranjeno le kakovostno nasprotje, vzpostavljeno je pa novo: enoglasnik proti dvoglasniku. Jezikovna meja med vzhodom (prekmurskemu enak samoglasniški sestav) in zahodom (daljšanje kratkih akutiranih samoglasnikov) Slovenskih goric teče po črti od Marije Snežne na severu do Sv. Ane na Kremberku, od tod pa se spusti v bližino Sv. Trojice in nato do Dvorjan pred Vurberkom ob Dravi (Koletnik 2001: 40). Krajevni govor Črešnjevcev se po tej delitvi uvršča v vzhodno slovenskogoriško podnarečje.

Glasoslovje

Naglas in kolikost

V črešnjevskem govoru se je izgubilo pomensko razlikovanje med visokimi in nizkimi tonemi, ohranjeno pa je kolikostno nasprotje med dolgimi eno- ali dvoglasniki kot nasledniki stalno dolgih in kratkimi samoglasniki kot nasledniki staro- in novoakutiranih samoglasnikov v nezadnjih in zadnjih ali edinih besednih zlogih. Naglas je možen na katerem koli zlogu besede. Naglasno mesto je podobno kot v izhodiščnem sistemu, razlike pa so naslednje: (a) naglašeni so *e*, *o* in *a* pred nekdaj kratkimi zadnjimi naglašeni zlogi: *'žena*, *'kosa*, *'megla*; (b) po terciarnem premiku so v posameznih primerih naglašeni samoglasniki v odprtih zlogih: *'vüxa*; (c) naglašeni so samoglasniki (tudi v predponah in predlogih) po umiku naglasa s kratkega zaprtega zloga: *'bogāt*, *p'rinas*, *'zāčnen*; (č) naglašeni so samoglasniki v besednih oblikah, analogičnih po osnovni: *k'lē:čalj*, *'nōsla*, *po'süšla*.

Samoglasniki

Samoglasniški sistem črešnjevskega govora sestavljajo dolgi in kratki naglašeni ter kratki nenaglašeni samoglasniki.

Dolgi naglašeni samoglasniki so *i*, *ü*, *u*, *e*, *o*, *e*, *o*, *a* in *r*.

Dolgi *i* je odraz za stalno dolgi *i*: *k'ri:š*, *'li:st*, *'pi:šen*, *'mi:slin*, *'zi:t*, govori se v prevzetih besedah in imenih: *'ki:bla*, *ma'si:n*, *št'ri:xala*; *I'drija*, *'Mi:lan*, *'Si:mon*.

Dolgi *ü* je naslednik stalno dolgega *u*: *'dii:ša*, *g'li:xi*, *k'li:č*, *'lii:plemo*, po mlajšem naglasnem umiku naglašene *u*: *'lii:di*, *'sü:xo* ter tujega *u*: *'fii:lati*, *'pü:ngrat*.

Dolgi *u* zastopa stalno dolgi samoglasniški *u*: *'pu:nin*, *'su:nce*, *'vu:k*, *'zu:ta*, dolgi *u* pred drugotnim *j*: *'xu:jda*, *'mu:jca*, dolgi *i* v skupinah *bu:j-*, *mu:j-*, nastalih po metatezi iz *ubi:-*, *umi:-*: *'bu:jtj*, *'mu:jtj*, govori se v prevzetih besedah in imenih: *ba'ru:se*, *'mur:ke*; *'Lu:jzek*, *'Mu:rska*, *'Su:zika*.

Dolgi ozki *e* je nastal iz stalno dolgega *e*: *je'se:n*, *'me:t*, *'pe:č*, *'še:st*, nosnega *e* (*ə*): *de'se:t*, *g'le:dan*, *i'me:*, *'pe:t*, *'ve:žen*, *'ze:be* in polglasnika (*ə*): *'de:n*, *'le:n*, *'ve:s*, redko zastopa novoakutirani *ə* in novoakutirani *e* v nezadnjem besednem zlogu: *'pe:sji*, *'se:je*; *t're:tji* ter *e* različnega izvora pred zvočniki *j/ž* in *r*: *'ve:jatj*, *živ'le:je*, *x'če:rka*, *'me:ra*, slišimo pa ga tudi v prevzetih besedah: *ka'fe:*, *p'le:x*, *tab'le:te*.

Dolgi ozki *o* je razmeroma redek samoglasnik. Pojavlja se v prevzetih in knjižnih besedah ter imenih: *'o:fnajo*, *'to:tn'ka:mra*; *po'lo:žnec*, *v'zo:rec*; *'Jo:na*, *'Ko:per*, *'Po:xorje*, govori pa se tudi za stalno dolgi *o* v položaju pred *j*: *g'no:j*, *'lo:j*.

Dvoglasnik *e*, *i* je odraz za stalno dolgi *jat* (*ě*): *be'se:ida*, *g're:ix*, *k'le:it*, *'le:is*, *'me:jšatj*, *p're:ikta*, *z'me:is*, *ži've:ila*.

Dvoglasnik *o*, *u* zastopa stalno dolga *o* in nosni *o* (*o*): *'bo:uk*, *'no:uč*, *si'ro:uta*, *s'po:uвет*, *šo:ula*, *'vo:us*; *go'lo:up*, *k'lo:up*, *'mo:uš*, *'ro:up*, *'zo:up*, po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *o*: *'o:učj*, *'o:uprala*, *'o:utava*, govori pa se tudi v prevzetih besedah: *pla'fo:un*, *'šo:uštar*, *'zo:us*.

Dolgi *a* je naslednik stalno dolgega *a*: *d'va:*, *g'la:va*, *ko'va:č*, *k'ra:l*, *t'ra:va*, redko zastopa stalno dolgi polglasnik: *'ča:st*, *'la:š*, govori se v prevzetih besedah in imenih: *'fa:rof*, *'ma:ntratj*, *'ža:jfa*; *I'va:jnšofcj*, *'Ta:mar*.

Dolgi samoglasniški *r* je naslednik stalno dolgega samoglasniškega *r*: *'brf*, *'črf*, *'mrkefca*, *o'brvi*.

Sistem kratkih naglašanih samoglasnikov sestavljajo *i*, *ü*, *u*, *e*, *o*, *e*, *o* in *r*.

Kratki *i* je odraz staroakutiranega *i* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: *'xiša*, *'lipa*, *'riba*, *'žila*; *f'tič*, *'nit*, *'sir*, *'sit*, po mlajšem naglasnem umiku naglašene *i*: *p'rigna* 'prignal', *p'rivas*, *p'rinas*, *'visilo* 'viselo', redko *e* pred *r*: *'cirkef*, govori pa se tudi v prevzetih besedah: *'cigl*, *f'riški*, *g'lidj*, *k'linga*, *š'pila*.

Kratki *ü* zastopa staroakutirani *u* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'būkef, 'küšar, 'mūxa; k'rūx, 'kūp, 'tū, po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *u*: s'tūdenec, 'vūxa, redko *i* pred *r*: 'šūrko ter tuji *u*: g'rūnt, 'xūta, t'rūga.

Kratki *u* je nastal iz staroakutiranega *ŭ* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'duga (prid.), 'puna, 'vuna, 'žuna; 'pux, 'pun, novoakutiranega *o* v pložaju pred *ŷ* in *n*: 'kuŷ, 'gunin ter umično naglašene *o* v položaju pred *n*: 'kunec, 'una. Govori se tudi v prevzetih besedah: 'furman, ko'ruza, 'pucali.

Kratki ozki *e* je naslednik staroakutiranega *e* in po mlajšem naglasnem umiku naglašene *ě* ter tujega *e*: b'rēza, 'dēlo, 'dēt, go'rētj, 'mēsto, po'vēdatj, 'rēzatj, sk'lēda, v'rētj; 'čepič, 'lēpo, 'sēdit; 'lēder, 'kētna.

Kratki ozki *o* je odraz za staroakutirani *o*: 'dōga, 'gōba, 'kōča, 'tōča, novoakutirani *o* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'bōtra, 'dōber, 'nōsin, p'rōsin, 'ōsen; 'kōš, k'rōp, 'nōš, sekundarno naglašeni *o*: 'dōbra, 'kōsec, 'mōčna, 'vōda, po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *o*: 'bogat, 'mōzol, 'poplat in tuji *o*: 'kōr, 'mōšt, p'lōx.

Kratki široki *e* je nastal iz staroakutiranega *ę* in novoakutiranega *e* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'detelca, p'restj, s'reča; več 'zet; 'melen, 'pelan, 'zelje, 'ženska; k'met, sekundarno naglašene *e*: 'metla, 'nesen, 'pekla, 'retkva, 'zemla, novoakutiranega *a* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: 'genen, 'meša, s'nexa, 'zemen; 'deš, 'pes, sekundarno naglašene *a*: 'megla, 'tema, *ě* pred zvočnikom *n* in *m*: ko'lēno, po'lēno, slo'vensko, 'nemško, *e* različnega izvora pred zvočnikom *r* in *l*: f'čera, 'mela, ve'selje, po mlajšem naglasnem umiku naglašene *e*: 'četrték, 'pera, p'reveč in tujega *e*: c'vek, 'fertik, p'reša.

Kratki zaokroženi *a* je naslednik staroakutiranega *a* v nezadnjem in zadnjem besednem zlogu: b'rāda, k'rāva, 'māti, s'lāma; b'rāt, p'rāf, 'tān, zd'rāf, po mlajšem naglasnem umiku naglašene *a*: 'ādent, 'nāpne, 'zāčne in tujega *a*: g'lāš, 'xāmer, 'lādł, govori pa se tudi v imenih: 'Rādgona, S'tāvešinci.

Kratki samoglasniški *ɤ* je naslednik staroakutiranega samoglasniškega *ɤ*: 'gɤča, 'xɤbet, 'sɤna, 'tɤda.

Nenaglašeni samoglasniki so *i/ĭ*, *u*, *e*, *o*, *a* in *ɤ*.

Nenaglašeni *i*, ki v izglasju oslabi, je nastal iz *i*: i'mē; 'xōdin, ě: dik'l'lina, č'lōvik in *u*: lid'jēr, 'kōzix; b'rātj, te'letj (< *u* v daj., mest. ed. m., s. sp).

Nenaglašeni *u* je odraz za ponaglasni *ŭ*: 'jābuke, govori se v redkih knjižnih in prevzetih besedah: mu'zēj; 'xa:ntux.

Nenaglašeni *e* zastopa nenaglašene *e*: be'se:ida, 'nese, ę: pre'di:vo, 'tele, *a* v priponah -ec in -ek: 'za:vec, 'pe:isek in ě v posameznih besedah: dre'vo:u, se'no:u (in si'no:u), govori pa se tudi v prevzetih besedah: 'lēder, š'tünfe. V breznaglasnicah je ozek, blizu nenaglašenemu *i*.

Nenaglašeni *o* je ozek. Nastal je iz nenaglašenega *o* in *q*: *po'gāče*, *b'lāto*; *zob'je*;, *'želot*, redko prednaglasnega *u*: *Lob'la:na*, *o'či:telca*, govori pa se tudi v prevzetih besedah: *'fūrtox*, *'pu:nčoxj*.

Nenaglašeni *a* je nizek vokal. Nastal je iz nenaglašenega *a*: *'dēca*, *'za:galj*, redko *ē*: *'go:usanca*, pojavlja se v moškospolskem deležniku na *-l*: *zg'rāba*, *'vida*, *'za:ga*, *'reka* ter prevzetih besedah: *'ra:ufank*, *ž'ni:dar*.

Funkcijo nenaglašenega zložnika opravljajo tudi *r*, ki je nastal iz nenaglašene *r* ali po onemitvi istozložnega *i*: *sṛ'cē*;, *tṛ'pe:ila*; *pṛ'nesla*, *pṛ'šumj*, *l*, nastal po onemitvi samoglasnika ob *l*: *'kāpica*, *'māntl*, ter *ŋ*, nastal po onemitvi samoglasnika ob *n*: *'kipŋtj*, *s'vēčŋca*. Sicer je samoglasniški upad v obravnavanem krajevnem govoru redek: *'mēlj*, *'kāk*, *'tāk*, *'bo:ugati* 'ubogati', *m're:ṛiti*.

Soglasniki

V črešnjevskem govoru poznajo naslednje soglasnike: zvočnike *l*, *r*, *m*, *n* *j/ḡ*, *v* (z variantama *ḡ* in *f*) ter nezvočnike *p*, *t*, *k*, *s*, *š*, *b*, *d*, *g*, *z*, *ž*, *č*, *f*, *c* in *x*.

Zvočniki *l*, *r*, *m*, *n*, *j* so nastali enako kot izhodiščni splošnoslovenski glasovi, poleg tega pa še: *v* iz *w* pred in med samoglasniki ter pred zvenečimi soglasniki: *'vēter*, *'za:vec*, *t'ra:vnik*, *v 'lūft*, redko iz *m*: *'venda* 'menda', pojavlja se tudi kot proteza: *'vo:usko*, *'vūxa*, *vi'ši*;; *-ḡ* iz *-l* za samoglasnikom in v izglasju: *o'ra:ḡ*, *smi'ja:ḡ* ter iz *w* v redkih posameznih besedah: *'A:ustrija*, *'a:ḡto*; *j* se pojavlja kot zapolnitev zeva med samoglasnikom in *a* iz *-l*: *'pi:ja*, *'zē:ja*, *za'čē:ja*, kot novonastali prehodni glas: *'na:jšla*, *š'ta:jnga*, *'vu:jzda* ter v skupini *mu:j-*, *bu:j-*, nastali po metatezi iz *umi:-*, *ubi:-*: *'mu:jti*, *'bu:jti*; redko je iz *l*: *'doj*. *L* je iz *l'*: *'detelca*, *k'ra:l*, *'melen*, iz *n* v položaju za *m*: *'gūmla*, redko iz *v*: *'lāmp*, iz primarne skupine *dl*: *'šilo*, *'vilce* ter skupine *-tl-*, *-dl-* v preteklem opisnem deležniku glagolov na *-t*, *-d*: *c'vela*, *fk'rālḡ*, *p'rela*; *n* je iz *n'* v položaju za soglasnikom ali v izglasju: *'lū:kna*, *'za:dna*, *'ogen*, iz *-m* v večini primerov, redno v končnicah: *'din*, *'ma:n*, *'sestran*, *z b'rāton*, redko iz *r*: *'ma:ntrala*; analogični *n*: *b'remen*, *'semen*; rinezem: *'me:isenc*; *ḡ* je iz *n'* v vzglasju (nedosledno) in v položaju med dvema samoglasnikoma: *'ḡiva/n' jiva*, *b'lāḡe*, *'žegnaḡe*; črē-, žrē-: *č're:ḡšja*, *ž're'be*..

Nezvočniki so se razvili iz enakih praslovanskih glasov kot v izhodiščnem splošnoslovenskem sistemu, poleg tega pa še: *f* iz *w* pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede: *f'sa:kj*, *f so'boto*, *'ce:if*, iz vzglasnega *u*: *fk'rāla*, *f'to:ḡpla*, vzglasnega *p* pred *t*: *f'tič*, začetnega *pf-* v starejših izposojenkah: *'fa:rof*, govori pa se tudi v mlajših prevzetih besedah: *'fa:jn*, *'fertik*, *'za:jfa*; *c* iz *ts* v posameznih primerih: *'lū:ckj*; *š* iz *šč*: *'i:šen*, *'teša*, *'ti:šalo*, *x* pred *t*: *š'te:ila* 'hotela', *š'telḡ* 'hoteli' in *s*: *š'korja*, *šk'rīja*, *ša'lāta*; *ž* iz predloga *z* v položaju pred *ḡ* (< *nj*): *ž ḡo:ḡ*; *k* iz *t* v položaju pred *l* in *u* (< *-ol-*): *k'lācitj*, *'ku:čen* 'tolčem', redko iz *g*:

'du:kša; *g* iz *d* v položaju pred pred *l*, *n*: *g'le:ɨtva* 'dleto', *g'nes* ter *k* v položaju pred *d*: *g'dā*; *x* iz *k*, *g* v položaju pred *t*: *'dɔ:xtar*, *'no:ɤxet*, pojavlja se tudi kot proteza: *xer'bija*; *d* iz *g* pred *l*: *'ka:ndla*.

Zveneči nezvočniki so nastali tudi iz nezvenečih po asimilaciji na sledeče zveneče nezvočnike, nezveneči pa iz zvenečih z ustrezno asimilacijo na sledeče nezveneče in v izglasju.

Med soglasniki najpogostejše onemevajo vzglasni *v* v položaju pred *s* in *z*: *'sa:kɨ*, *z'dignɨj*, *'zemen*, vzglasni *s* v položaju pred *p*: *p'ro:ɤtɨ*, *p're:ɨdɨ*, *t* položaju pred *c* in *n*: *m'la:cɨ*, *'krɤsnɨ*, *'lū:šna*, v posameznih primerih onemeva *d*: *'zāj*, v izglasju *x*: *f'ča:si*. Zaradi oblikoslovnega izenačevanja se odpravlja *j* v pregibnih oblikah pri moškospolskih samostalnikih na *-r*: *xek'ta:ra*, *'šo:ɤštara*.

Oblikoslovje

Samostalniška beseda

Moške sklanjatve. V črešnjevskem govoru so v sklanjatvi ohranjena vsa tri števila, vsi trije spoli in večina končnic,⁸ enakih knjižnim, nepremični (tudi po zlitju s končniškim), premični in mešani naglasni tip: *b'rāt b'rāta*, *'pes 'pesa*; *'ječmen ječ'mena*, a tudi *'zo:ɤp 'zo:ɤba/zo'ba*, *'so:ɤsit 'so:ɤsida*; *'bo:ɤk bo'ga*, *s've:ɨt svi'ta*, a *'mɛ:t 'mɛ:da*. V dajalniku in mestniku ednine je končnica *-j* (< *-ü* < *-u*): *k b'rātɨ*, *pri/pr' 'si:nɨ*, naglašeno končnico *-je* imajo v imenovalniku množine samostalniki *las'jɛ*, *lid'jɛ*, *zob'jɛ*. Podaljševanja osnove *-ov* v imenovalniku množine in dvojine govor ne pozna: *c've:ɨtɨ*, *'si:nɨ*; *c've:ita*, prav tako ne preglasa *o* v *e*: *do'ma:čo* ('semen), *z 'mo:ɤžon*, s *'košoma*. Polglasnik v zadnjem zlogu osnove se v neničitih sklonskih oblikah ohranja: *ko'lāček ko'lāčeka*, *'pi:šek 'pi:šeka*. Posamostaljeni pridevniki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi.

Ženske sklanjatve. Nepremični naglasni tip prve sklanjatve je enak knjižnemu, le v orodniku ednine ter dajalniku in orodniku dvojine se narečne sklonske oblike razlikujejo od knjižnih: *'lipa -e -j -o -j -oj*; *'lipe -ø -an -e -ax -amj*; *'lipj -ø -oma -j -ax -oma*. Mešani naglasni tip, ki je mestoma še ohranjen, npr. *g'lāva gla'vɛ*: in *g'lāve*, *'kɔsa ko'sɛ*: in *'kɔse*, se je zlil z nepremičnim, enako končniški, v katerem je prišlo do naglasnega umika v levo: *'megla 'megle*, *'tema 'teme*. Samostalniki na *-ev*, npr. *'bükef*, *'ti:kef*, se sklanjajo po drugi ženski sklanjatvi. Samostalnik *kura* ima v imenovalniku množine končnico *-i*: *'kürj*. V drugi sklanjatvi sta nepremični: *'miš -j -j -ø -j -joj*; *-j -j -in -j -ix -mj*; *-j -j -oma -j -ix*

⁸ Zaradi minimalnega samoglasniškega upada se končnice ne reducirajo, le končni *i* se rahlo zniža.

-oma in mešani naglasni tip: *k'le:jt kle'ti*, *k'lo:up klo'pi*, *'lū:č li'či*, *'pe:č pe'či*. Nekateri srednjespolski samostalniki se feminizirajo že v ednini, npr.: *g'le:jtva*, *'jābuka*, *'okna*.

Samostalniki srednjega spola imajo nepremični: *'leto -a -j -o -j -on*; *'le:ita -ø -an -a -ax -amj*; *'le:tj -mn. -oma -j -mn. -oma*, premični: *'tele te'leta*, *b'remen bre'mena* in mešani naglas: *sr'ce: sr'ca: 'srčj sr'ce: 'srčj 'srcon*. Osnova je lahko podaljšana z -n- že v imenovalniku: *b'remen bre'mena*, *'semen se'mena*, s -t- v roditeljski: *žre'bē: žre'beta*, podaljševanja z -es- pa govor ne pozna, saj so ti samostalniki z ničto imenovalniško končnico največkrat ženskospolski že v ednini; v imenovalniku in tožilniku ednine lahko svoj spol sicer tudi še ohranjajo: *dre'vo:u/d're:iva d're:jve*, *o'ko:u/o:yka 'o:yke*, *'pera 'pere*, *'vūxa 'vūxe*. Množinski samostalniki prenašajo -a v vse končnice: *'vūsta -ø -an -a -ax -amj*; tako še: *'je:tra - z 'je:tramj*, *p'lū:ča - s p'lū:čamj*, *o'ča:la - z o'ča:lamj*. Ženskospolska e-jevska končnica ujemalnega pridevniškega prilastka v množinski besedni zvezi kaže na mlajšo težnjo po feminizaciji nevtar: *'le:ipe i'mē:na*, *'tote 'le:ita*; *s'vi:nske 'je:tra*, *s'vi:nske p'lū:ča*.

Samostalniški zaimki. Po človeškem osebkju se sprašuje z *g'do:u 'koga 'kumj 'koga pri 'kun s 'kun*, po vsakem drugem osebkju pa s *'kāj/'kā 'čega 'čemj 'kāj/'kā pri 'čen s 'čin*. Za pomen 'kdo' se rabi tudi posamostaljeni pridevniški vprašalni zaimek *'ke:rj*. Vlogo oziralnih zaimkov opravljajo vprašalni, nedoločna zaimka sta *'neše 'nekdo* in *'neke*, celostna *f'sa:kj*, *f'se*, drugostna *d'rū:gj*, *d'rū:go*, nikalni pa so *'niše*, *'nič*, *no'beden*. V sklanjatvi osebnih zaimkov ni večjih posebnosti. V mestniku ednine in množine se naglas umakne na predlog, npr. *p'rinas*. Tožilniška navezna oblika v zvezi s predlogi ohranja naglas: za *'me:*, za *'te:*, za *'jo:u*.

Pridevniška beseda

Pridevniška oblika za moški spol se v imenovalniku ednine najpogosteje končuje na -i tudi za nedoločno obliko: *'le:ipj*, *le'se:nj*, *m'la:dj*. Sklanjatev za moški spol je enaka knjižni, upošteva fonetični premeni končnega -u prek -ū v -i in končnega -m v -n. Za ženski spol se pridevnik v orodniku ednine končuje na -oj. Pridevnik se stopnjuje opisno z *bole* v primerniku in *najbole* v presežniku: *'bole 're:jtj 'nāj'bole 're:jtj* ali z obrazili -ši, -iši, -ejši v primerniku in z *'nāj-* za presežnik: *'bo:jšj 'nāj'bo:jšj*; *'vi:šiši 'nāj'vi:šiši*; *sta're:jšj 'nājsta're:jšj*.

Pridevniški zaimki – svojilni *'moj 'moja 'mojo*, *t'vōj*, *'jegof*, *n'je:nj/'je:nj*, od *'na:jj/'na:jna 'najin*, od *'va:jj/'va:jna 'vajin*, *'jidvin/'jedvin 'njun*, *'nāš*, *'vāš*, *'jixof*, *s'vōj*; kazalni: *'totj*, *'tistj*, *'ovj*, *'ta:kj/'ta:kšj*; vprašalni, ki so jim enaki tudi poljubnostni: *'ke:rj*, *'ka:kj/'ka:kšj*; nedoločni: *'ne:kšj*; nikalni: *'nikšj*; celostni: *f'sa:kj*,

'ce:ilj, f'se, drugostni d'rü:gi – se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi. Števniki so večinoma enaki knjižnim.

Glagol

Glagol se sprega po tematični spregatvi: 'dēlan 'dēlaš 'dēla; 'dēlama 'dēlata 'dēlata; 'dēlamo 'dēlate 'dēlajo; v prvi osebi dvojine je osebilo -ma. Tudi brezpriponski glagoli so prevzeli priponska osebila. Ohranjen je dolgi nedoločnik na -ti oz. -čti pri glagolih z osnovo na -č: po'vēdatj, vi'čitj, 'pečtj, 'vrčtj. Za moškospolski deležnik na -l so razširjene oblike s končajem na -a: 'xōda, 'vēda, 'nesa, ko'si:ja, za'čē:ja, s'mēja. Pogosti so ponavljalni glagoli tipa 'dāvlen, 'lū:plen, 'le:īčen, 'ši:vlen. Za zanikani pomožnik je poleg tipa 'ne:isen 'nise'm', 'ne:ije 'ni' znana tudi oblika sen/sŋ 'ne:ī 'nise'm', je 'ne:ī 'ni'.

Neosebne oblike

Narečno posebni prislovi so: prislovi kraja – b'lü:jzj 'blizu', 'dolta 'dol', fk'rāj 'proč', 'furt 'stran, proč', 'gi 'kje', 'gorta 'gor', 'indj 'drugje', 'kāman 'kam', 'na:x 'potem', 'negi 'nekje', 'nigj 'nikjer', 'nikan 'nikamor', 'nōr/nōrta 'noter', p're:idi 'spredaj', p're:ikta 'čez', s'pōr 'spodaj', 'tānta 'tja', v'zi:mj 'pozimi', z'vūna/z'vū:nax 'zunaj'; prislovi časa – e'no:uk 'nekoč', f'čāsij/f'čāsik 'takoj', f'čera 'včeraj', g'dā/'dā 'kdaj', 'inda 'nekoč, v drugih časih', 'neгда 'nekoč', ni'cōr 'nocoj', od'večera 'popoldne', p'pōl 'potem', p're:ja 'prej', 'vūtroma 'zjutraj'; prislovi načina: 'dōsta 'veliko', 'dōstakrat 'velikokrat', 'fa:jn 'lepo', 'fē:jst 'zelo, močno', f'küp 'skupaj', 'xu:jdo 'hudo', 'kē:jko 'koliko', 'tē:jko 'toliko', 'nāčij/nāčik 'drugače, na drug način', po'do:uč 'spotoma, mimogrede', p'recj 'precej', 'vāčij/vāčik 'drugače', za'dōsta 'dovolj'. V rabi predlogov, členkov in veznikov ni veliko odstopanj od knjižnih oblik. Posebnosti: 're:isen 'res', 'venda 'menda', 'tūdik 'tudi'; g'li:x 'tāk 'ravno tako', 'vāčj 'sicer, drugače', 'dōčik 'dokler', čē'ra:un 'čeprav', kā 'da, ker, kar, ki', ki 'kjer', g'dā/'dā 'ko'.

Čelarstvo Petra Dajnka

Poljudnostrokovni čebelarški priročnik *Čelarstvo* (Dajnko 1831) je prva v slovenščini napisana knjiga o čebelarstvu, ki ni prevod iz nemščine ali kakega drugega jezika. Knjiga, napisana v vzhodnoštajerskem knjižnem jeziku in natisnjena v dajncici, nam predoka bistvene izrazijske značilnosti ene izmed najstarejših

kmetijskih panog – čebelarstva. Martina Orožen (1993: 516) ugotavlja, da je bilo čebelarstvo že zdavnaj razvito v vseh deželah tedanje Avstrije in da je prav zanj značilno zanimivo izvirno slovensko razlikovalno izrazje. Janez Poklukar piše (2001: 6), da je *Čelarstvo* prejelo odklonilno oceno v *Sodobnem čebelarstvu*.⁹ Dajnkov čebelarski priročnik, ki je nesrečno obtičal v senci Goličnikovega prevoda Janševega dela *Popolni nauk o čebelarstvu* (1792), pred pomladjo narodov pa je bil prisilno pozabljen tudi iz političnih vzrokov, je močno aktualen tudi danes.¹⁰ Očitki o nerazumljivosti zaradi samosvojega jezika in pisave niso utemeljeni.

Iz Dajnkovega dela vejeta pripravljenost bralcu posredovati uporabno znanje in skrb za jezik. Dajnko se je zavedal, da so bila v tistem času v nemščini pisana Janševa dela preprostim ljudem Slovenskih goric nedostopna, zato je pri pisanju svojega čebelarskega priročnika izhajal iz jezika pokrajine, v kateri se je rodil in v kateri je deloval.

Dajnkovo *Čelarstvo* je razdeljeno na šest poglavij in razčlenjeno na 500 vprašanj in odgovorov. Po Horvatu (2003: 318–319) je želel Dajnko z nazorno preglednostjo vsebine kar najbolj olajšati uporabo priročnika bralcem. Poglavja uvajajo: (1) preglednica *Slovenske pismence*, iz katere so razvidni novi grafemi v primerjavi s kranjsko črkopisno tradicijo; (2) *Predgovor*, v katerem Dajnko izrazi zaskrbljenost zaradi pomanjkanja vednosti in znanja slovenskih čebelarjev o ustreznem in pravilnem čebelarjenju, kar pripisuje tudi pomanjkanju ustrezne literature: »Znajde se sicer tudi več knjig, is kerih bi se take vednosti dobivati znale, ali pa neke njih so prevelikeino za deželaka predrage, polek tega blizo vse le nemške, ino še dostakrat vu previsokemi jeziki, ali ne vu primerjeni razumetni slovenšini spisane.«;¹¹ (3) *Obrazni raskaz*, dopolnilo desetim risbam najpomembnejših naprav in orodij za čebelarjenje, ki jih je umestil na konec knjižice. Temu sledi šest poglavij, imenovanih *glava*, podrobneje členjenih na vprašanja, ki se navezujejo ena na drugo in tako bralca tekoče vodijo skozi vsebino knjige. Uvodnemu poglavju *Predidoče pitanja*, v katerem Dajnko govori o tem, da je mogoče s čebelarjenjem dobro zaslužiti in da je to najdonosnejša kmetijska dejavnost, čeprav so letine odvisne od vremenskih in drugih dejavnikov, sledi

⁹ V *Sodobnem čebelarstvu* je objavljena ocena »Ne le, da je ta knjiga oblikovno in vsebinsko korak nazaj od Janševih del, se med Slovenci drugih pokrajin ni mogla razširiti, ker je pisana v težko razumljivem vzhodnoštajerskem narečju in črkopisu dajničici.« (Sodobno čebelarstvo 1955, po Poklukar 2001: 6).

¹⁰ Poklukar (2001: 13) meni, da lahko čebelarji v Dajnkovem čebelarskem priročniku najdejo številne ideje za praktične rešitve nastalih problemov pri čebeljih družinah, predvsem pri čebelah v nakladnih panjih.

¹¹ Knaufove napotke čebelarjem omenja, Janševih del *Razprava o rojenju* in *Popolni nauk o čebelarstvu* (v Goličnikovem prevodu) pa ne.

prvo poglavje *Od naravi ino živne šege čel*, kjer enostavno in razumljivo opiše čebele (anatomija) in njihove navade. V drugem poglavju *Od čelnih staniš ino nekega za čelno rejo potrebnega orodja* govori o čebeljih bivališčih in orodju, potrebnem za čebelarjenje, v tretjem *Od naloge ino primerjene sporedi dobre čelne reje* pa opisuje, kako in kam se naseli čebeljo družino ter kako se jo nato primerno oskrbuje. V četrtem poglavju *Od pomnožavanja čel* nas Dajnko pouči o razmnoževanju čebel, v petem *Od strežbe ino reditbe čel vu mnogoterih letnih časih* pa o oskrbi in vzreji čebel, in to po posameznih mesecih v letu. V šestem poglavju *Od dobre sprave ino storitbe z' medom ino voskom* predstavi shranjevanje in uporabo medu in voska ter načine njune pridelave.

Narečne prvine v Čelarstvu

Glasoslovje

Samoglasniki

Vzhodno slovenskogoriško narečje nima tonemskih nasprotij, ima pa kolikostna. Naglašeni samoglasniki, ki so dolgi ali kratki, so možni v vseh besednih zlogih, nenaglašeni samoglasniki so samo kratki. Čeprav je Dajnko v svoji slovnici nekatere kolikostne razlike med samoglasniki predstavil v zvezi z akcentskim označevanjem – govori o dolgih, kratkih in srednjih samoglasnikih, pri čemer je dolge označeval z ostrivcem, kratke s krativcem in srednje s strešico,¹² se omenjena naglasna znamenja v *Čelarstvu* pojavljajo ne samo redko, pač pa tudi nedosledno, npr. *mi*, *mì* in *mí*; *matica* in *mática*; *ima*, *imá* in *imà*; *čel*, *čél* in *čèl* (R mn.). V obravnavanem besedilu je bilo kolikostno naglaševanje praktično opuščeno, strešica, za katero Rajh ugotavlja (2002: 194), da v Dajnkovih besedilih pogosto označuje le navadne kratke samoglasnike, kot jih poznajo vzhodna slovenska narečja, pa se z izjemo primerov *vihêr* (ob *viher* in *vihér*), *tê* (ob *tè* in *te*) in (na klopì) *ležêče* (zjedi) ne pojavlja. Z ostrivcem je pogosto označeno mesto naglasa, npr.: *pokvarí*, *trijé*, *osé* (I mn.), *iz óči*, *odmétati*, s krativcem pa so največkrat, čeprav nedosledno, označeni nenaglašeni samoglasniki v naslonskih oblikah osebnih zaimkov, v členkih in veznikih: *jè*, *jò*, *jì*, *nàm*; *pà*, *alipà*; *dà*.

Samoglasniški sistem črešnjevskega govora, ki ga sestavlja devet dolgih in osem kratkih samoglasnikov ter šest nenaglašanih samoglasnikov, je

¹² Srednji samoglasniki po Dajnkovih navedbah nastopajo predvsem v odvisnih sklopih pri samostalniki moškega spola s kračino v imenovalniku. Več o samoglasnikih in samoglasniških sestavih v Dajnkovi slovnici gl. pri Rajh (2002: 74–80).

monoftongično-diftongičen. V *Čelarstvu* so črešnjevski glasovi zapisani v dajničici z grafemi, kot jih predstavljamo v nadaljevanju.

Dolgi samoglasniki

Fonem /i:/ Dajnko zapisuje s tremi grafemi, najpogosteje z ⟨i⟩, redkeje z ⟨î⟩ in izjemoma z ⟨ì⟩ – *mi, gnojišnica, obrodi, čisti, kosminke, noči* (I mn.), *zima, vidim, oči* (I mn.), *gibati, edina pridobička* (R ed.); *živi, leži, derži, visi, pustí, nemír, mí, letí, edín, pokvari, načini; mì.*

Fonema /ü:/ in /u:/ sta zapisana z grafemom ⟨u⟩¹³ – *drugi, pluča, lubijo, duh, lukna, vust* (R mn.), *oskerbuvajo, krušna; napuni* (3. os. ed.), *posunčnice, preduga, sunce, vunatne, žučkasta.*

Fonem /ɛ:/ različnega izvora Dajnko zapisuje s tremi grafemi, najpogosteje z ⟨e⟩, redkeje z ⟨ê⟩ in izjemoma z ⟨è⟩ – *med, jesen, čela, šest, čelnik, peč, čmel, večer; den, lenov, veličestno, viher; ime, zeti ‘vzeti’, odvzeti, leči ‘nesti jajca’, vežemo, pet, gledamo; apoteka; méd, médni, v jesén, léd, ljudjé, čél* (R mn.), *iména* (R ed.); *dén, vihér; odvzétí, imé; valék, talér; mèd.*

Fonem /o:/ je zapisan z grafemom ⟨o⟩ – *oboje, prostora, strošek ‘hrana’; oktobra, ocet, šolni.*

Fonem /e:i/, odraz za praslovanski stalno dolgi jat, je najpogosteje zapisan z ⟨e⟩, redkeje z ⟨é⟩, mestoma z ⟨ej⟩ – *reč, cvet, bela, hleb, zmes, obe, mleko, resen, mešamo, vu drevah, mesimo, kleši, v cvetih, vlevamo, sneg, klet; ne smé, vumréti, obé, dvé, izlévamo; lépo; (naj) zvejma, (naj) zvejmo, (kres to) polejemo, vlejemo, dolejemo, izleje, polejli, prilejta (voda), (trot) pojej (več), (ji že) povej*, fonem /o:u/, ki v narečju zastopa praslovanska stalno dolgi o in ɔ ter o, naglašen po mlajšem naglasnem umiku, pa je zapisan z grafemom ⟨o⟩ – *moč, noč, pomoč, to, vosek; gobec, gosji, klop, log, perot, peroti, posodva, sod, želodec*, mestoma tudi z grafemom ⟨ó⟩ – *celó, tó; obróči, minóti; iz óči.*

Z grafemom ⟨a⟩, redkeje z grafemom ⟨â⟩, izjemoma pa tudi z grafemom ⟨à⟩ je zapisan fonem /a:/ – *imajo, navada, mali, znamo, kolač, stati, vračtvo, prah, vsaki, plajš, davati, ima; arjávi, dá* (3. os. ed.), *imá, imámo, klobáso, ovádi* (3. os. ed.), *pá ‘ponovno, spet’, pogáč* (R mn.), *tá ‘tja’; pásti ‘pasti’; imà, pà ‘ponovno, spet’.*

Fonem /ɛr:/ je zapisan z grafemom ⟨er⟩ – *červi, odverže* (3. os. ed.), *opersje, perst, pert, prvi, skerbi* (T mn.), *terdo, verbje, vert.*

¹³ Do leta 1828 je Dajnko narečni fonem /ü/ zapisoval z grafemom <y>, nato pa je ta grafem opustil.

Kratki samoglasniki

Fonem /i/ je zapisan s tremi grafemi, največkrat z grafemom ⟨i⟩, redkeje z grafemom ⟨i̇⟩ in zelo redko z grafemom ⟨ï⟩ – *nikaj, prehitro, priti, hoditi, mislili, viditi, trešlika, pičila, iše, štiri; nít, príti, pešica, žgalina; pičila, miši*.

Grafem ⟨u⟩ se rabi za označevanje fonemov /ü/ in /u/ – *klupica, kruh, tudi, vkup, vura, vusta, vustnico* (T ed.); *hudo, zgublena, pušene; cukar, puter, župa; duga, dugo, dukši, puna, vuna*. Samo v primeru *metúl* ob pogostejšem *metul* je /u/ zaznamovan z ostrivcem.

Fonem /e/ za praslovanski staroakutirani jat in tuji e se zapisuje z dvema grafemoma, najpogostejše z grafemom ⟨e⟩, redkeje z grafemom ⟨é⟩ – *boleti, htelo, imeti, jesti, skledica, smejo, streha, veter, vreti, zvediti, živeti; leder; iméti, sém, verjéti, vréti, želézo, živéti*.

Fonem /o/ različnega izvora je zapisan z grafemom ⟨o⟩ – *dober, grob, moj, nož, svoj, vola; goba, toča; dobra, konec, kotel, (vu) lonce, močna, mokro, noge, ogen, (pri) oknah, one, voda; poden, soha*.

Z grafemom ⟨e⟩ se zapisuje fonem /e/ za praslovanski staroakutirani ę, novoakutirani in umično naglašeni polglasnik, novoakutirani, umično naglašeni in tujezični e: *detela, sreča, več; deš, gene, vzeme, vtekemo; meglá; kmet, sedem; eden, nesejo, pečiti, teče, vedro, zemla; cvek*. Samo v primeru *tè* 'potem' (ob pogostejšem *te*) je /e/ zaznamovan s krativcem. Z grafemom ⟨e⟩ je mestoma zapisan tudi glasovni sklop /aj/: *kre, kde, toda nikaj*.

Fonem /â/ različnega izvora je najpogostejše zapisan z grafemom ⟨a⟩, redkeje z ⟨â⟩ – *čas, kamen, kapla, kolačke* (T mn.), *mati, mravla, pogača, pomalen, sladka; (na) flaštri; čelári, ováči*, fonem /ɤ/ pa je zapisan z grafemom ⟨er⟩ – *herga, kermiti, mertve, skerbno, se tergajo*.

Nenaglašeni samoglasniki

V zapisovanju kratkih nenaglašanih glasov ni večjih posebnosti, omenimo naj le zapis fonema /e/ različnega izvora z grafemom ⟨i⟩ – *či 'če', viditi 'videti', vsih 'vseh', zvediti 'zvedeti'*, fonema /u/ z grafemom ⟨o⟩ – *blizo, sirop, (deset) minot*, fonema /o/ za praslovanski ǫ z ⟨u⟩ – *kupinje, pavuk, potégnuti* in fonema /ɤ/ z ⟨er⟩, v vzglasju z ⟨ar⟩ – *červive, deržati, derží, skerbeli, terpi* 'traja', *zderži; arjávi, arjavkasta*.

Samoglasniški upad, ki v narečju ni močan, je v besedilu opazen v zvezi s samoglasnikom o: *tak, tak da, htelo*.

Soglasniki

V soglasniškem sistemu je potrebno najprej izpostaviti zapisovanje šumnikov. Medtem ko se v gajici fonemi /š/, /ž/ in /č/ označujejo z istovrstnimi grafemi, je bil v dajncici za označevanje fonema /š/ v rabi grafem ⟨s⟩ – *koš, paša, poškropimo, slisi, še, šest, šiba, škoda*, za označevanje fonema /ž/ grafem ⟨x⟩ – *lexati, snaxen, strexe, z noxom, zvexemo, xe, xgeči, xlica, xmetno* in za označevanje fonema /č/ grafem ⟨c⟩ – *čela, červeki, daleč, kureči, nesreča, pogache, posunčnice, vec*.

V soglasniškem sistemu so opazne naslednje narečne posebnosti: /l/ je v narečju otrdel in se kot tak tudi zapisuje: *detela, krala* (R ed.), *kralica, lubezen, marlive, marlivost, molov* (R mn.), *opravljajo, pluča, mravla, vola, zemlo* (T ed.), *kapla, razmelemo*. Palatalni /n'/ v narečju ni ohranjen, pač pa se je razvil v nosnjeni drsnik /ɲ/, ki se zapisuje z grafemom ⟨nj⟩¹⁴ – *blanja, njiva, njihove, v' njemi, za nje, življenje*. V položaju za soglasnikom ali v izglasju /n'/ otrdi v /n/ in se kot tak tudi zapisuje – *knig* (R mn.), *lukna, menši, ogen*. Končni -m, ki v narečju prehaja v -n, se v zapisu ohranja – *z' nožom, z' jadtim mehóm, s' čepom, s' takim rastlinjom, s' prevertanim podnom, čelam, njim*. Trdonebni pripornik /j/ se pojavlja tudi kot novonastali prehodni glas – *hujdi, zajšlo* 'zašlo', *najšli*. V položaju med samoglasnikoma se ta zvočnik pisno tudi izpušča – *Junia*. Ustnični pripornik /v/ se pojavlja kot proteza – *vučimo, vustnica, vuši, vozki, vozka, vužgemo, navučile*. V vzglasju se mestoma izgublja – *zdignemo, zrok* 'vzrok', v izglasju in v položaju pred nezvenečim soglasnikom pa ostaja zapisan in ne prehaja v narečni /f/: *cev, več rojov, čelarov, latov* (oboje R mn.), *od pomočnikov; iz bezovca, včimo, vkriž, vsaki, v' kerih, v' totemi naravnanji*. Sekundarni trdonebni zapornik /t'/ zasledimo v vrstilnem števniku *tretji* in samostalniku *protiletje*, v primerniku *veksi* ter iz njega tvorjenem presežniku *naj vekši* pa /t'/ preide v mehkonobni zapornik /k/. Opazne so še naslednje narečne soglasniške premene: *pt > vt*¹⁵ – *vtiči*; *šč > š* – *iše, obrašena, prebivališče, prerašene, repišče, oreške* (R mn.); *bn > vn* – *drovničke* (cevke); *mn > ml* – *gumla*; *tl-dl > kl-gl* – *klačiti, skučejo; gletva*; *gv > gl* – *zaglozda*; *ts > s* – *lucki*.

Čeprav Dajnko v svoji slovnici omenja, da se za zveneče nezvočnike ter njihove premene v nezveneče nezvočnike uporabljajo isti grafemi, v svojih besedilih tako praviloma tudi ravna (Rajh 2002: 81), je v *Čelarstvu* opaziti kar nekaj izjem, npr.: *is kerih, is kotline, is paše, is totih, is treh, bres haska, skos*

¹⁴ Ta narečni fonem je Dajnko do reforme svoje pisave zapisoval z grafemom ⟨nj⟩, nato pa z dvočrkjem ⟨nj>.

¹⁵ V narečju *pt > ft* – *flič*.

celo vuro, sreš, rassiravajo, ograt, živeš, žert. Mestoma uporablja etimološko pisavo:¹⁶ svadja, (je bil) vusadjen, naredjeni, možka (čela).

Oblikoslovje

Dajnko pri samostalniških sklanjatvah ohranja večino narečnih končnic, in sicer -i v dajalniku in mestniku ednine moško- in srednjepolskih samostalnikov: *k' totemi konci, proti vsakemi gornemi cveki, proti večerniki, polnočniki ino severi*, (primešamo) *medi, v'vu čelniki, vugermi, vu vsakemi letnemi časi, po drugemi roji; k ednemi čelinstvi, vu protiletji, vu svojemi teli, pri dežovnemih vremeni*, končnico -a v rodilniku in končnico -om v orodniku ednine samostalnikov moškega in srednjega spola: *leda, meda, voža; z' medom, s prevertanim podnom, z' veseljom, z' vožom*, končnico -ih v mestniku množine ter končnico -oma v dajalniku in orodniku dvojine moškospolskih samostalnikov: *v' logih, vu pučelih, ob nekih časih, pri čelarih, vu treh dnevih; z' dvema klinoma, z' dvema štertakoma, k' dvema pintoma vode*. Izjemoma je v mestniku množine zapisana končnica -ah, v orodniku pa končnica -ami, kot je to v zahodnih slovenskogoriških govorih: *po večerah, z' otrokami*. Samostalniški ljudje s posebnimi oblikami v množini potrjuje sklanjatveni vzorec iz narečja: *ljudjé, od ludi, ludem, pri ljudeh*.

Dajnko knjižnega preglasa -o v -e v položaju za č, ž, š, c, j ne zapisuje: *z' nožom, pred dežom, pri dežovnemih vremeni, celo našo serce, lepšo vreme, po košovi glavi, z' jajcom, kostanjovo drevje*. V množini je v imenovalniku najpogostejša končnica -i: *čelari, medári*, moškospolska samostalniška osnova se ne podaljšuje: *vetri* (I mn.), *cara, čelara, Februara, papira* (vse R ed.), *v' Januari, ropare* (T mn.), *papirova* (giba).

Narečna ženska a-jevska samostalniška sklanjatev od knjižne odstopa le v orodniku ednine s končnico -oj, ki je Dajnko ne zapisuje: *s' čelno rejo, z' robasto zaglozdo, z' vodo, z' jilovico*, ter v dajalniku in orodniku dvojine s končnico -oma, ki je v Čelarstvu zapisana: *z dvema deskoma, toda tudi vu dvema vurama*. V ženski i-jevski sklanjatvi Dajnko v mestniku in orodniku množine zapisuje vse do Benedikta izpričane a-jevske končnice, ki pa jih črešnjevski govor ne pozna: *vu velikih redah, pri vsih najdenih rečah, na treh klopah, vu svojih mi-slah, s perotami, med totimi rečami, med dvema klopama*. Samostalniki na -ev

¹⁶ Njeno načelo je zapis besed z upoštevanjem njihove morfemske zgradbe in fonetičnih značilnosti morfemov. Taka pisava ohranja izvirne fonetične lastnosti korenškega morfema besede, v katerem tako ne glede na njegovo glasovno soseščino ne prihaja do glasovnih premen (Horvat 2015: 301).

ter množinski samostalniki ženskega spola se sklanjajo po *a*-jevski sklanjatvi: *redkva; s pivnimi drožami, zo svojimi klešami*.

A-jevske končnice pri srednjespolskih samostalnikih kažejo na narečno feminizacijo, še zlasti v dvojini in množini: *med motovilama, vsim drugim opravilam, vu svojih prebivališah, pri zapertih oknah, v' dobrih mednih letah, vu sušnih letah, vu votlih drevah, s črevami, s pokrivalami, z' jajcami*. Na feminizacijo kaže tudi ženskospolski pridevnik v imenovalniku množine ob ohranjeni srednjespolski končnici: *merzle, sušne ino mokre leta, vse njihove dela, različne imena, velike jezéra, grumske vremena, konjske kopita, tote/svoje jajca*, a tudi njihove gnezde, *senične gnezde*. Med ženskospolske samostalnike so prešli tudi množinski samostalniki srednjega spola: *vu dervah, v' svojih vustah, zadne dverica*. Svoj spol tako kot v narečju ohranjajo neštveni samostalniki, npr. *drevje, germovje, zelinje, cvetje*, ter tisti, ki osnovo podaljšujejo z *-n*: *toto plemen, lepšo/vročo vreme, pri totemi vremeni, lenovega semena*. Podaljševanja osnove s *-s* ni: *z' dreva, čreve* (R ed.). Reke oznake za naglas pričajo o mešanem naglasnem vzorcu: *iz óči; našim očém*.

Dajnkovi samostalniški zaimki se v glavnem ujemajo z narečnimi. Tožilniška navezna oblika v zvezi s predlogi ohranja naglas: [...] čí sunce *na njega* sija, tè moremo njemí senco narediti. [...] znajo *vu njega* iti. Naslonska oblika je poudarjena in tako enaka naglasni: [...] je potrebno *nje* zavolo rojov tá nasaditi; [...] čí *nje* v' eden čelnik vkup ogrebnemo [...]; [...] zatega volo *nje* trotnice imenujejo; [...] ino *jè* pustimo [...]; [...] moremo pà *jè* poznej [...]; [...] čí *njih* ne zmožemona pašo spraviti, te moremo *nje* po večerah krmiti; [...] kde smo *jiva* ogrebnuli [...]; [...] in *jiva* pustimo stati. Povratni osebni zaimek: *pred sobo*. Vprašalni zaimki *kdo koga komi; kerí kerega keremi in kaj čega čemi* opravljajo tudi vlogo poljubnostnih in oziralnih zaimkov. Vlogo drugostnega zaimka v zvezi s števnikom *eden/en* opravlja kazalni zaimek: *ena na ovi; ena krez ovo; edna k ovi*. Dajnkovi nikalni zaimki *nikdo* 'nihče', *nieden* 'nihče' in *nikaj* 'nič' ter nedoločni zaimek *neki* 'nekateri' se razlikujejo od narečnih.

Pridevniška beseda zajema pridevnike, pridevniške zaimke in števnik. Čeprav je pridevnik v narečju izgubil možnost s končnico ali naglasom izražati kategorijo določnosti, končni *-i* tako prevladuje tudi za nedoločno obliko, pri čemer so izjema pridevniki na *-en*, je Dajnkova raba določnih in nedoločnih oblik nedosledna: *prazen koš, nagel mraz, napunen kotel, plantav ino gerbasti plod, zdrav roj; gerdi duh, lepi den, dobri roj, močni roj, božni cukér, žuti cukér, arjávi med, veliki boj, (či je) prostor vozki [...], (či je) méd gosti ino terdi [...]*. Pridevniki se sklanjajo po mehki pridevniški sklanjatvi: *čistega, gornega, starega, toplega*. Sklanjatveni vzorec: *žut-i -ega -em/-emi -ega -emi -im*. V daljniku je zapisana narečna končnica *-em*, ki je danes v narečju prevladujoča, npr. se *čelnem* plodi za kermo davajo, mestniška končnica *-emi* pa v narečju

ni izpričana: v' *ednemi zdravemi* roji, vu *staremi* čelniki, vu *novemi* lonci, na *gornemi* ino *spodnemi* konci, na *velikemi* *staremi* perhkemi hrasti, na *tihemi* *malemi* ognji, pri *toplemi* vremeni, pri *tihemi* ognji.

Stopnjevanje pridevnika je kot v narečju. Dajnko pridevnike stopnjuje opisno: *bole černe, bole duge, bole marlive, bole široke, bole voske, bole drage* ali z obrazili -ši, -eši (< ejši): *bolši, vekši, dugši menše, bogateši, drobneši, debeleši, žmetneši*. Presežnik se tvori z *naj* in primernikom, najpogosteje pisano narazen: *naj bolša, naj lepši, naj vekši, naj tenši, naj menše, naj predneši, najmarneši*. Elativ se tvori s prislovom *jako* 'zelo' ali predpono *pre-*: *jako dobra, preterda, preduga, premokro*.

Pridevniški zaimki se sklanjajo po mehki pridevniški sklanjatvi. Pridevniški zaimki iz narečja so kazalni: *toti -a -o, taki -a -o, ovi -a -o, telko*, vprašalni: *keri -a -o, kaki -a -o, kelko*, drugostni: *drugi -a -o*, celostni: *vsaki -a -o*, osebni svojilni: *moj, povratni svojilni: svoje*. Dajnkova nikalna zaimka *nieden* 'noben' in *nikaki* 'nikakršen' v narečju nista živa.

Tudi števniki se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi, pri čemer so oblike *eden, edna, edno* ohranile osnovo *ed-*, npr. v *ednemi čelinstvi*, mestniška končnica števnikar štiri pa je *-eh*: *na štireh nogah*. Dajnkovo opuščanje narečnega določnega člena *ti* pred vrstilnimi števnikar ter pogosta raba ločilnih in množilnih števnikov sta nenarečna: *pervi; dvoje vunatnih rokavic, dvoje, troje ino več matic; deseterni hasek*.

Z narečjem se ujemajo tudi Dajnkove glagolske oblike. Nedoločnik je na *-ti/-čti*: začne *vreti*, moremo pazko *iméti*, to moremo *zvediti*, njih ne zmožemo na pašo *spraviti*, hoče *trpeti, pihati* zna; začne *tečiti*, pustimo *pretečiti*, znamo [...] *veržti*.¹⁷ Glagol *možnosti* se uporablja v pomenu *nujnosti*: čele *morejo* predugo znotrah sedeti; čele *morejo* za tega volo trote poklati; okna *morejo* biti odprte; mi *moremo* na to dobro paziti. Narečne so glagolske pripone za nedovršnost: *-ava-* – *zdihavati, premišlavamo, obiskavamo, ne obiskavajo*, *-a-* – *davati, -uva-* z v nedoločniku posplošenim *u-*jem po sedanjiški osnovi za osrednjeslovensko pripono *-ova-* – *imenuvali, oskerbuvati, napihuvati* in za dovršnost *-nu-* (< *-no-* < *nq*) – *potegnuti, istegnuti, segnula, preminula, zdignuti, povzdignuti, padnuti, padnula, vteknuti*. Ponavljalni glagoli: *lečejo, riblemo, vsiplemo*. Po analogiji s sedanjikom prehajata *-d-* in *-t-* tudi v nedoločnik: *padnuti – padnejo, zbodniti – zbodnejo; vkradne*. Oblika zanikanega glagola *biti* v sedanjiku razpade v *sem ne*: [...] *je zima ne preostra* [...] ino *leto ne prevročo*; [...] *polek tega pa je ne dobro* [...]; [...] *kajti ne je dobro* [...]; [...] *so vse zime med sobo ne ednake*. Pomozni glagol za prihodnjik *bodem* ima pri Dajniku poleg nepoudarjene naslonke (*mo, de, te, bota*) tudi poudarjeno obliko: [...] *kake jajce bode* nalegla da bode

¹⁷ Dajnko zapisuje *ž* v nedoločniku po analogiji s sedanjikom.

zadosta sla [...]; [...] teliko bolši *bode* pivni méd [...]; [...] nikdo ne *bode* oranen [...]. Glagol *iti*: *so odišle, idejo*. Prislovi ob glagolih, s katerimi se krepí osnovni pomen glagola ali predpone, so pogosti: *dol padne, vun potegnemo, vkup zabiti, vkup zešiti, vkup stisnemo*.

Odmik od narečja je opazen v zapisu moškospolskih opisnih deležnikov, kjer Dajnko opušča narečno vokalizacijo: *dobil, šel, vzel, vagal, vleval, vumoril*, v nekaterih glagolskih oblikah, npr. *ne imam* 'nimam' za narečno *neman* – [...] na zadnih nogah *ne imájo* lopačíc [...]; [...] *ne imajo* zadosti prostora [...]; [...] *či ne imajo* kaj jesti [...], *ne hočem* 'nočem' za narečno *nečen* – [...] *či jih krmite ne hočemo* [...], *ne može* 'ne more' za narečno *nemre* – *se ne možejo* snažiti; cvetnega praha nositi *ne možejo*; *ne može* vun tečiti, v bistveno pogostejši rabi deležnikov v pridevniški vlogi, kot je to v narečju, npr. *stojéči koš, ležéči koš cvetéči travniki idoči dim*, ter v pogosti rabi trpnega načina.

Narečnost izpričujejo tudi prislovi, predlogi, členki in vezniki. Prislovi – prostorski, npr. *znotrah, predi, zmes, od nikod, vun, dale vkraj, povsodik, indi, tá* 'tja', *kamkoli* 'kamorkoli'; časovni, npr. *vjutro, tè in te* 'tedaj', *večer* 'zvečer', *malo(k)da, nekda, vsikdar, rano, poznej, v jesen, kčasi* 'takoj'; lastnostni: *dosta, vkup, pomalem, vkriž, zadosta, k' redi* 'nared', *na opak* 'napak, obrnjeno', *znovič, nači, nikak* 'nikakor'; vzročni: *za tega volo* 'zato'. Njihove stopnjevanje oblike: *dugo duže naj duže; malo menje naj menje; lahko ležej naj ležej; več naj več; hitrej naj hitrej; hujdo bole hujdo; slobodno bole slobodno*. Elativno stopnjevanje: *preveč, predugo; jako* (dosta).

Nezložni predlogi se največkrat pišejo z opuščanjem, redkeje s samoglasnikom: *v' roke, v' rano* – *vu protiletji vu mraki; k' médi, k' mlademi roji; z' vodo, z' nožom* – *zo svojo cevjo, zo svojo čelno rejo; s' pokrivalom s' pivnimi drožami*. Narečne posebnosti: *za volo* 'zaradi' – čele morejo *za tega volo* trote poklati; *kre* 'ob' – *kre* sten, se *kre* punega škafa vode postavi; *krez* 'čez' – eden *kres* ovega, *kres* svoj život. Členki – *resen* 'res', *venda* 'menda'. Narečni vezniki: *ovači* 'sicer'; *ka* 'da'; *ki* 'da' in 'ker'; *či* 'če'; *dokeč* 'dokler'; *kaj* 'kar'; *či ravno* 'čeprav'; *kak* 'kot'; *kda* 'ko'.

Besedje

Izrazje Dajnkove knjige *Čelarstvo*, v katerem so med slovenskimi izrazi opazni panonizmi, npr. *božen* 'slab', *čela* 'čebela', *čudivati se* 'čuditi', *domanji* 'domač', *drobnički* 'droben', *hiža* 'soba', *keléči* 'lepljiv', *kopanja* 'leseno korito', *lucki* 'tuj', *locen* 'ročaj', *malički* 'majhen', *motvoz* 'vrv', *mela* 'moka', *naton* 'tnalo', *ograd* 'vrt', *ováditi* 'zaupati, izdati', *pavuk* 'pajek', *pavučina* 'pajčevina', *paščiti* 'hiteti', *plantavi* 'ukrivljen, zakrivljen', *priličen* 'primeren, ugoden', *včiniti* 'narediti,

storiti', vogolje 'ogljje', vože 'vrv', vračtvo 'zdravilo', zbatežajo 'zbolijo', žmeča 'teža', žmetni 'težek', žuti 'rumen', žganica 'žganje', germanizmi, npr. cvek < srvnem. zwęc 'lesen ali železen žebelj', farba < nem. Farbe 'barva', flašter < srvnem. pflaster 'omet, malta, tla', hajdina < star. nem. Heiden 'ajda', larma < der Lärm 'hrup, trušč, ropot', leder < nem. Leder 'usnje', penezi < stvnem. pfenni(n)g, pfending 'novec', poden < nem. Boden 'tla', pučel < srvnem. puetsche 'sod', šolni < srvnem. schuochlīn 'čevljiček', truga < stvnem. truha, srvnem. truhe 'skrinja 'krsta', žmek 'lesena matica, pretaknjena skozi luknjo v tramu na vrhu tiskalnice' < nem. nar. schneck = Schnecke 'polž', župa < srvnem. suppe 'juha', romanizmi (največkrat prevzeti prek nemščine), npr. cimet < star. nem. Zimmet < srvnem. zinment, stvnem. zi(na)mīn < lat. cinnamum 'cimet', cuker < nem. Zucker < it. zuccherò < lat. saccharum 'sladkor', fabrika < it. fabbrica 'tovarna', mošt < srvnem. most, nem. Most < furl. most, it. mosto < lat. mustum 'mlado vino, mošt', ocet < rom. < lat. acētum 'kis', oli < lat. oleum, olium 'olje' > stvnem. oli, pisker < srvnem. phister, phistrīne < lat. pistrīna 'pekarna', preša < stvnem. p(f)ressa, srvnem. prēsse < vlat. pressa 'preša', ter redki hrvatizmi in madžarizmi, npr. broj < hrv. brōj 'število', hasek < madž. haszon 'korist, dobiček', je podrobneje predstavil France Novak (1998). Ugotavlja (prav tam: 201–205), da (1) je pri Dajniku opazno prizadevanje po domačnosti izrazja na mestih, kjer je v osrednjem jeziku pogosto iz nemščine prevzeti izraz, npr. kermi, kerma za futrati, rod za sorta; (2) pri Dajniku prevladuje izrazje, ki je skupno z izrazjem osrednjega knjižnega jezika, npr. koš, matica, roj, rediti, reja, vosek, ter (3) je razmeroma bogato tudi izrazje, ki je drugačno kot v osrednjem knjižnem jeziku, pri čemer lahko gre za narečne glasovne premene, drugačno motivacijo ali pa za vzhodnoslovenske lekseme, npr. čelinstvo 'čebelja družina', čelnik 'panj', ležnica 'celica', jad 'strup', protiletje 'pomlad'. Opaznih je veliko novih tvorjenk, npr. gnioptoden, novodoblen roj, tvorjenk, ki oblikujejo bogate besedotvorne družine, npr. čela, čelni, čelnat, čelar, čelarstvo, čelestvo, čelinjak, čelnik, ter sopomenskih izrazov, npr. za trota: [...] se trubci, čelaki, čelni možaki, ležaki, imenujejo. V nadaljevanju predstavljamo izbor Dajnkovega čebelarskega besedja, katerega živost v narečju je raziskala Tamara Krajnc.¹⁸

Dajnkovo besedje, še danes živo v črešnjevskem govoru:

D: cecati 'sesati' – [...] čele med le skoz luknice zmožejo cecati [...]; Č: 'ce:cati;

D: cuker 'sladkor' – Jeli ne smemo tudi precedeni méd ali cuker kermi?; Č: 'cuker;

D: cvetni prah – [...] ino zo svojimi nogami si nabasavajo cvetni prah [...]; Č: c've:itnj p'ra:x;

¹⁸ Izsledki raziskave so predstavljeni v diplomskem delu Krajnc (2005), ki je nastalo pod mojim mentorstvom.

- D: *čela* 'čebela' – Med kerī plemen stvari slišijo čele?; Č: *čɛ:la*;
- D: *čelár* 'čebelar' – Neki čelári znosijo svoje roje [...]; Č: *čɛ'lâr*;
- D: *čelárstvo* 'čebelarstvo' – Kdo potrebno pazljivost ino skerbliṽost k' čelam popustí, pride s čelárstvom preveno dale nazert [...]; Č: *čɛ'lârstvo*;
- D: *čelinjak* 'čebelnjak' – Malokda najdemo v' ednemi strani več kak dva sli tri čelinjake [...]; Č: *čɛ'li:ĵak*;
- D: *divja čela* 'divja čebela' – Vu širemi naravnemi stani v' logih, kde vu votlih drevah [...] ino se zato divje čele imenujejo.; Č: *'divja čɛ:la*;
- D: *domača čela* 'medonosna čebela' – Od spočetka so tudi naše domače čele bile divje [...]; *do'mâča 'čɛ:la*;
- D: *gletvo* 'dletó' – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] gletvo [...]; Č: *g'le:ĵtva*;
- D: *hajdinski med* 'ajdov med' – Je hajdinski méd ravno tak dober kak polétni?; Č: *xaj'di:nski 'mɛ:t*;
- D: *hasek* 'korist' – Kak prid ino hasek nama dava čelna reja?; Č: *'xa:sek*;
- D: *iti vun* 'izleteti' – [...] da bode roj vu treh dnevih pa vun šel; Č: *'vün 'itj*;
- D: *kerma* 'krma' – [...] čelnemi plodi za kermo davajo.; Č: *'kr:ma*;
- D: *krepelíti* 'kriliti' – [...] ino s perotami veseló krepelíjo.; Č: *kre'pe:litj*;
- D: *kvar* 'škoda' – Vsi toti kvari se pri slamnih čelnikih ne najdejo.; Č: *k'va:r*;
- D: *matíca* 'spolno razvita samica pri čebelah' – Kak dugo pa je matica živa živa ino zdrava, gospoduje zojedinost, red, življenje ino marljivost med čelestvom [...]; Č: *'ma:tica*;
- D: *med* 'med' – Kaj ali moremo z medom delati?; Č: *'mɛ:t*;
- D: *medna rosa* 'mana' – [...] či pridejo listne vuši, ino medna rosa [...]; Č: *'mɛ:dna 'rɔsa*;
- D: *nositi* 'prinašati' – Ene preveno lečejo ino nosijo, druge pà rade sedíjo ino ne delajo.; Č: *no'sitj*;
- D: *paša* 'paša' – Še bole hudo je za nje, či toča njihovo pašo pobije; Č: *'pa:ša*;
- D: *plod* 'zarod' – [...] či pà je plod gerbasti ali plantavi, gà moremo vsega isporezati [...]; Č: *p'lo:ut*;
- D: *pučel* 'sod' – Potem vlejemo medno vodo skos sukneno plato vu posodvo, naj se ohladi, ino nató pà jo sočimo vu pučel, vu keremi je prjdoč vino bilo [...]; Č: *'püčel*;
- D: *raglica* 'preklica' – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] neke raglice od mnogotere dugave [...]; Č: *'ra:glca*;
- D: *ralec* 'rilček' – Na glavi vidimo ralec [...]; Č: *'xrlɛc*;
- D: *rogél* 'tipalnica' – K čemi strežeta njim čutna rogelca predi na glavi mèd očmí? – Č: *'ro:ɣgel*;
- D: *roj* 'roj' – Ona je mati vsih v' ednemi zdravemi roji stanuvajočih čel. Kak veliki je broj trotoṽ v' enemi roji?; Č: *'roj*;
- D: *rojiti* 'z matico zapuščati panj, zbirajoč se okrog nje v skupino; rojiti' – Či se z' matico veliko čelestva zotovarši [...] se z' njo vse njene čele z' velikim šumenjom ino bernenjóm is čelnika podavajo, ino to se reče rojiti.; Č: *ro'ĵitj*;

D: *satovje* 'več satov, sati' – [...] kak ednako zo snažnim satovjom nadelane svitke (satovnike) zohranijo [...]; Č: 'sátovje;

D: *trot* 'trot' – Kak veliki je broj trotov v' enemi roji?; Č: 't'ro:ut;

D: *vosek* 'lahko gnetljiva, rumena snov, ki jo za delanje celic izločajo čebele, vosek' – K' čemi nam je vosek? Mi delamo iz njega voščéne sveče [...]; Č: 'vo:usek;

D: *zbetežati* 'zboleti' – Vu pomanjknji zraka splesnivijo pogače, čele zbetežajo [...]; Č: *zbetežâtj*;

D: *žalec* 'želo' – Od jada, keri se iz jadnega meha, na konci žalca, skoz njegovo vustnico v' rano izleje.; Č: 'ža:lec.

Narečno čebelarsko besedje, ki se razlikuje od Dajnkovega:

D: *brati* 'nabirati' – Čele svoj méd brati znajo.; Č: *na'biratj*;

D: *bzikalnica* 'brizgalnica, škropilnica' – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] ročna bzikalnica [...] – Č: *špri'co:ufka, š'pric'ka:ndla*;

D: *čelak* 'trot' – Ludjé so nekda mislili, da je ona sama (čelak) možka čela v' roji, ino njo zato vajvoda, krala, cara imenuvali.; Č: 't'ro:ut;

D: *čelestvo* 'čebele' – Tu se zbere čelestvo okoli svoje matice vu gomolo [...]; Č: 'čē:le;

D: *čelinstvo* 'čebelja družina' – [...] ino vso čelinstvo se zanjde vu dobremi stani.; Č: 'roj;

D: *čelnik* 'čebelnjak' – Poglavno nje vse iemnujemo ponjihovi stoječnosti ali ležečnosti stoječe ino ležeče čelnike.; Č: 'čē'li:žak;

D: *čepna lukna* 'odprtina na loncu za zlivanje medu' – [...] méd se potém skos čepno lukno istóči.; Č: 'dū:lec;

D: *čmel* 'čmrlj' – [...] kosmati čmeli [...]; Č: 'č'mrlj;

D: *gosanka* 'gosenica' – Oni so červi ali gosanke, gerde bele farbe [...]; Č: 'go:usanca;

D: *jad* 'strup' – Od jada, keri se iz jadnega meha, na konci žalca, skoz njegovo vustnico v' rano izleje.; Č: 'gift;

D: *kermjenje* 'krmljenje' – Za kermjenje pà je (*hajdinski med*) jako dober.; Č: 'fō:traže;

D: *medna čela* 'medonosna čebela' – Kde najdemo medne čele?; Č: *do'māča 'čē:la*;

D: *medna rosa* 'v sladek sok nekaterih rastlin, ki so ga predelale ušice' – Pod medno roso razumimo keléčo mokroto, keronajdemo vu vročih letnih dnevih.; Č: 'ma:na;

D: *medni kolaček* 'medenjak' – Zdela se jemle od medarov za medno peko, ali medne kolačke [...]; Č: *medē'ja:k*;

D: *medni lonec* 'posoda za sharanjevanje meda' – [...] ino polemo méd s' pundvo vu medne lonce, keri spodi čepno lukno imájo.; Č: 'č're:ip;

D: *medni ocet* 'medeni kis' – [...] zdela za pivni méd, medno vino ino medni ocet.; Č: 'jesix;

D: *medno vino* 'medeno vino' – [...] zdela za pivni méd, medno vino ino medni ocet.; Č: 'mē:dovo 'vino;

D: *nesnagota* 'nesnaga' – [...] je čelestvo nesnagoto že vun spravilo.; Č: *nes'na:ga*;

D: *odpora* 'odprtina, luknja' – One zadelavajo z' njo raspoke ino odpore vu svojih prebivališah [...]; Č: 'lū:kja;

D: *okrožek* 'obroček na zadku čebele' – Na glavi vidimo ralec [...] ino na zadki šest okrožkov [...]; Č: 'ri:nk;

D: *perót* 'krilo' – [...] na opersji noge ino peróti [...]; 'le:ĩtance;

D: *pobirati* 'nabirati – [...] ino pobirajo v' rožah ino cvetih drevja med.; Č: *na'birati*;

D: *porezavanski nož* 'top nož' – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] dva porezavska noža [...]; Č: *g'lü:xj 'noš*;

D: *ptuji čelinjak* 'tuj čebelnjak' – To so čele, kere od drugih rojov ino ptujih čelinjakov skos strad prisiljene okoli dobrih čelnikov lečejo [...]; 'lückj č'e'li:ĩjak;

D: *ralec* 'rilček' – Na glavi vidimo ralec [...]; Č: 'xrllec;

D: *ročna žaga* – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] ročna žaga [...]; Č: 'fič'a'fa:l;

D: *rojno ogreblo* 'ogrebalo za roje' – Kero orodjé še je nam polek čelnih prebivliš pri čelni reji potrebno? [...] rojno ogreblo [...]; Č: *g'rę:błca*;

D: *snažiti* 'čistiti' – One so naj menše, pà naj brojnatšega stana v' roji [...] prebivališe snažijo [...]; Č: 'pucati;

D: *strad* 'lakota' – [...] čelstvo vu prevelikemi stradi enkrat mogli kermiti [...]; Č: *g'la:t*;

D: *strošek* 'hrana' – [...] tudi si čele, či njih ne zmožemo na pašo spravitalokda svoj potreben srošek nanaosijo.; Č: 'je:ĩstvina;

D: *vugibek* 'členek' – [...] ino imájo skup štiri imenítne vugibke [...]; Č: *g'lit*;

D: *zadelati* (luknje) 'zamašiti' – [...] ino letne lukne tak zadelati, da se niedna miš ne zmože vupozegnuti.; Č: 'dłl za'mázati;

D: *zjedi* 'prostanek hrane v čebelnjaku' – Zjedi ino mertve čele veržemo vu posodvo, ino nje potém od zjedi skoz rešeto odločimo.; Č: 'nájga.

Zaključek

Dajnko si je v *Čelarstvu* prizadeval ostati zvest jeziku, ki ga je normiral v nemško pisani slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824). Pri oblikovanju vzhodnoštajerske različice slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2015) je izhajal iz narečnega govora v okolici Gornje Radgone, meječe na prekmursko in prleško narečno območje, posamezne jezikovne elemente pa je tudi spreminjal in ustvarjal nanovo. Jezik *Čelarstva* se današnjemu vzhodnemu slovenskogoriškemu narečju s posameznimi odstopanji približuje na vseh jezikovnih ravneh, zgledovanje pri narečnem besedju pa potrjujejo tudi številne tvorjenke, ki jih je ustvaril s prevzemanjem narečnih besedotvornih algoritmov in obrazil, vendar pa njihova živost danes v narečju ni izpričana.

Literatura

- Pavel BLAZNIK, 1986: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. I. knjiga. Maribor: Založba Obzorja.
- Mihaela BREGANT, 1995: Severozahodni goričanski govori. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Peter DAJNKO, 1816: *Začetek vüčenja slovenskega*. V' Radgoni: v' knigišhi Alois Waizinger'ovemi.
- Peter DAJNKO, 1817 (²1818): *Evangelije za vse nedele ino svetke*. V' Radgoni: v' knigišhi Alois Waizinger'ovemi.
- Peter DAJNKO, 1821: Svetega pisma sgodbe is starega ino novega sakona. Pervi del. *Svetega pisma zgodbe starega zakona*. V' Radgoni: v' Alojs Wajzinger'ovemi knigišhi.
- Peter DAJNKO, 1824 (²1833): *Knžica pobožnosti za mlade ino dorašene kristjane*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovemi knigišhi.
- Peter DAJNKO, 1831: *Čelarstvo ali celó novi, kratki, popun navuk čelne reje, kniga za vse čelne prijatele vsakega strana*. Vu Gradci: vu založbi knižne predaje pri Damian'i ino Sorge'i; v' Radgoni: ino na komision pri A. Wajcingeri v' Radgoni.
- Peter DAJNKO, 2001: *Čelarstvo, ali Celó novi, kratki, popun navuk čelne reje*. Ur. Bernard Rajh. Gornja Radgona: Občina.
- Drago HORVAT, 2003: Peter Dajnko, avtor prve knjige o čebelarstvu, napisane v slovenskem jeziku. *Slovenski čebelar* 105/11, 318–319.
- Mojca HORVAT, 2015: Jezikovna analiza Kardoševega prekmurskega prevoda prve Mojzesove knjige. *Protestantizem včeraj, danes, jutri*. Ur. Franc Kuzmič in Polonca Šek Mertük. Murska Sobota, Petanjci, Ljubljana: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 297–309.
- Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta.
- Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo.
- Franci JUST idr., 2007: *Občina Gornja Radgona*. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc.
- France KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter (1787–1873). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/>. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: I. zv. Abraham–Erberg*. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.
- Mihaela KOLETNIK, 1996/97: Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črešnjevcih. *Jezik in slovstvo* 42/2–3, 73–80.
- Mihaela KOLETNIK, 1998: Slovenskogoriško narečje v Dajnkovem rojstnem kraju. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo. 257–271.
- Mihaela KOLETNIK, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. (Zora 12). Maribor: Slavistično društvo.

Tamara KRANJC, 2005: *Dajnkovo čebelarstvo besedje v črešnjevskem govoru*. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

Tine LOGAR, Jakob RIGLER, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Anton NOVAK, 1999: Nekaj o Petru Dajniku. Ob 125-letnici organiziranega čebelarstva na Slovenskem. *Slovenski čebelar* 101/10, 296–297.

France NOVAK, 1998: Dajnkovo čebelarstvo izrazje. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo. 199–207.

Martina OROŽEN, 1993: O oblikovanju strokovnega izrazja in jezika v kmetijskem tisku. *Slavistična revija* 41/4, 509–518.

Martina OROŽEN, 1998: Dajnko, Peter. *Enciklopedija Slovenije* 2. Ce–Ed. Ur. Alenka Dermastia. Ljubljana: Mladinska knjiga. 168–169.

Janez POKLUKAR, 2001: Dajnkovo čelarstvo 170 let po svojem izidu. Peter Dajnko: *Čelarstvo, ali Celó novi, kratki, popun navuk čelne reje*. Ur. Bernard Rajh. Gornja Radgona: Občina. 6–13.

Bernard RAJH, 2002: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. (Zora 19). Maribor: Slavistično društvo.

Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo.

Fran RAMOVŠ, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Melita ZMAZEK, 2020: Dajnko, Peter. (1787–1873). *Obrazi slovenskih pokrajin*. www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/dajnko-peter/.

Zusammenfassung

DIALEKTALE ELEMENTE IN DAJNKOS ČELARSTVO

Der 1831 in Graz erschienene populärfachliche Ratgeber zur Imkerei *Čelarstvo* ist das erste in slowenischer Sprache herausgegebene Buch über die Imkerei, welches keine Übersetzung aus dem Deutschen oder aus einer anderen Sprache ist. Das Handbuch umfasst sechs Kapitel mit insgesamt 500 Fragen und Antworten; es ist in der oststeirischen Landesvariante der slowenischen Schriftsprache verfasst und in der Dajnčica-Schrift gedruckt.

Mit wenigen Abweichungen und auf allen sprachlichen Ebenen ähnelt die Sprache von *Čelarstvo* dem heutigen ostslowenischen Dialekt von Slovenske Gorice. Auf der phonetischen Ebene ist dies anhand des *e*-Reflexes für den urslawischen Halbvokal, des *u*-Reflexes für den urslawischen vokalischen *l*-Laut, des *ü*-Reflexes für den urslawischen *u*-Laut und des Konsonantensystems mit zahlreichen dialektalen Konsonantenwechsel sichtbar.

Der Unterschied zum heutigen Dialekt zeigt sich im Verzicht auf Markierung der Vokalquantität, in der Abschaffung dialektaler Diphthonge *e:ȳ* und *o:ȳ*, in der Schreibung des vokalischen *r* mit *er* und in der Beibehaltung des *m*-Lautes und des nichtvokalisierten *l*-Lautes in der Endposition.

Morphologisch gesehen sind bei Dajnko die meisten heutigen dialektalen Endungen der substantivischen Deklinationen, die meisten Formen von Substantiv- und Adjektivpronomina

und größtenteils auch die meisten Verbformen zu finden. Der Unterschied zu den heutigen Dialekten macht sich an der inkonsistenten Verwendung bestimmter und unbestimmter Adjektivformen, in der Verwendung von Partizipien auf -č und Verteilungs- bzw. Vervielfältigungszahlwörter bemerkbar, die im heutigen Dialekt selten sind. Dajnkos Partizipien auf -č gibt es im heutigen Dialekt nicht mehr.

Am Wortschatz lassen sich Bemühungen beobachten, die aus dem Deutschen übernommenen Ausdrücke durch die einheimischen zu ersetzen. Zu den slowenischen Ausdrücken zählen auch Pannonismen, z. B. *hiža* 'Zimmer', *motvoz* 'Seil', *naton* 'Hauklotz, Hackstock', *žuti* 'gelb' und ebenso Germanismen, z. B. *cvek* 'Holz- oder Eisennagel', *hajdina* 'Heide', *pučel* 'Fass', weniger verbreitet sind Romanismen, z. B. *cuker* 'Zucker', *ocet* 'Essig'. Viele gebildete Wörter, die Dajnko durch die Übernahme dialektaler Wortbildungsmuster und -morpheme bildete, sind im heutigen Dialekt nicht belegt.

Pomen Dajnkovega *Čelarstva* za uveljavljanje čebelarstva, čebele in medu kot slovenskih nacionalnih atributov

Vesna Mikolič

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva ulica 1, SI 6000 Koper;
Univerza v Trstu, Oddelek za humanistične študije, Via del Lazzaretto Vecchio, 8,
I 34123 Trst; vesna.mikolic@zrs-kp.si, vmikolic@units.it

V prispevku analiziram vlogo Dajnkovega priročnika *Čelarstvo* (1831) pri oblikovanju čebelarstva, čebele in medu kot ključnih slovenskih nacionalnih atributov. Njegov priročnik je imel velik vpliv na razmah čebelarstva na Slovenskem, saj je bil to drugi natisnjen čebelarski priročnik v slovenskem jeziku in obenem prvi, ki je izvirno slovenski. Delo je nastajalo samostojno, na kar kažejo raba vzhodnoštajerskega knjižnega jezika, izvirna slovenska terminologija in praktični, pregledno in komunikativno oblikovani, prepričljivi čebelarski nasveti, ki jih je avtor črpal iz lastne čebelarske prakse.

Ključne besede: nacionalni atributi, naravna in kulturna dediščina, čebelarstvo, priročnik, terminologija

Im Beitrag wird die Rolle des Handbuchs *Čelarstvo* (1831) von Peter Dajnko für die Herstellung und weitere Entwicklung der Bienenhaltung, der Biene und des Honigs als nationale Attribute der Slowenen analysiert. Sein Handbuch hatte bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung der Bienenzucht im slowenischen Gebiet, zumal es sich um das zweite gedruckte Bienenzuchthandbuch in slowenischer Sprache und gleichzeitig um das erste ursprünglich slowenische Imkereihandbuch handelt. Das Werk ist eigenständig entstanden; dies zeigt sich daran, dass der Autor sich für die oststeirische Landesvariante der slowenischen Schriftsprache samt einheimischer Terminologie entschied, in der er transparente, kommunikativ gestaltete und aus seiner eigenen Praxis stammende Imkereiratschläge erteilte.

Schlüsselwörter: nationale Attribute, Natur- und Kulturerbe, Imkerei, Handbuch, Terminologie

Uvod

V prispevku¹ predstavljam pomen čebelarstva, čebele in medu kot elemente naravne in kulturne dediščine, ki so eni od ključnih slovenskih nacionalnih

¹ V raziskavi sem upoštevala rezultate raziskovalnega projekta *Slovenska nacionalna identiteta v luči turističnega diskurza* (ARRS, J6-5560, 2013–2016, vodja: dr. Vesna Mikolič).

atributov. Zanima me, ali je Dajnkovo *Čelarstvo* vplivalo na razmah čebelarstva v Sloveniji in na oblikovanje nacionalnih atributov s tega področja. Metode raziskovalnega projekta *Slovenska nacionalna identiteta v luči turističnega diskurza* so zajemale:

- a) interdisciplinarno analizo dokumentov in literature (jezikoslovni, zgodovinski, geografski, sociološki pogled),
- b) posodobitev turističnega besedilnega korpusa TURK,
- c) semantično in diskurzivno analiza turističnih besedil,
- d) fokusne skupine po slovenskih statističnih regijah,
- e) intervjuje v obliki javnih večernih pogovorov,
- f) javnomnenjsko raziskavo (telefonsko in spletno),
- g) znanstvene članke, monografije, elaborat.

Analize Dajnkovega priročnika *Čelarstvo* sem se lotila na osnovi študija literature, terminološke analize čebelarskih pojmov v zgodovini in danes ter intervjujev z nekaterimi današnjimi pomurskimi čebelarji.

Turizem in nacionalna identiteta

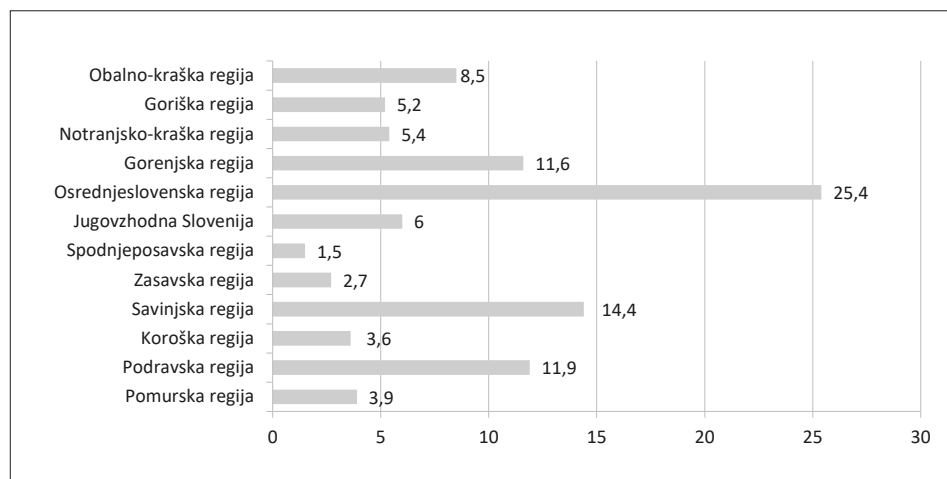
Po Adamu Jaworskem je turizem področje, kjer se vsa neskladja sodobne mobilne družbe, sočasno iskanje razlik in enakosti, zelo intenzivno odražajo. Turistične strategije države in posamezne regije poudarjajo njihovo različnost in se prilagajajo turistom oziroma skupnemu kulturnemu okviru domačinov in turistov. Gre za močan vpliv na identiteto lokalnih skupnosti, ki si na ta način oblikujejo svoj položaj na mednarodnem trgu (Jaworski 2010). Identiteta nekega lokalnega prostora in skupnosti se oblikuje tudi s pomočjo turizma, turizem pa lahko obstaja samo, če se skupnost zaveda svoje identitete. Turizem pomembno predstavlja lokalno in nacionalno identiteto na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni. Na ta dvosmerni proces in odnosom med identiteto nekega kraja, prostora, skupnosti in turizma opozarjata tudi Ksenija Horvat Vidmar in Mitja Sardoč, ko razlagata pomen pojma patriotični turizem:

Pod tem pojmom misliva predvsem tisti aspekt turizma, ki trži posebnosti in znamenitosti neke destinacije, s katerimi destinacija sama, ob tem da privablja pogled tujca, pridobi dodatne simbolne oz. identitetne lastnosti za domačina. (Vidmar, Sardoč; v Mikolič idr. 2016: 11)

Slovenski nacionalni atributi glede na javnomnenjsko raziskavo in fokusne skupine

V raziskovalnem projektu *Slovenska nacionalna identiteta v luči turističnega diskurza* smo opazovali ključne besede slovenske kulture in slovenske nacionalne attribute, zanimala pa nas je tudi simbolna vrednost nekaterih elementov slovenske naravne in kulturne dediščine.

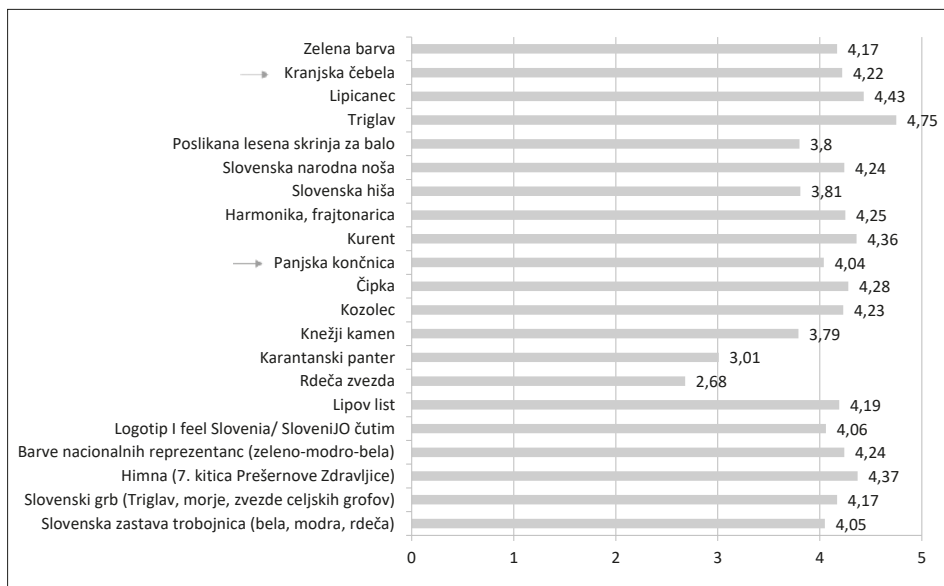
Večjo javnomnenjsko raziskavo v okviru projekta je predstavljalo 672 telefonskih anket s prebivalci Slovenije, starejšimi od 15 let, od tega 56,8 % žensk in 43,2 % moških. Anketiranci so bili izbrani naključno iz vseh slovenskih statističnih regij:

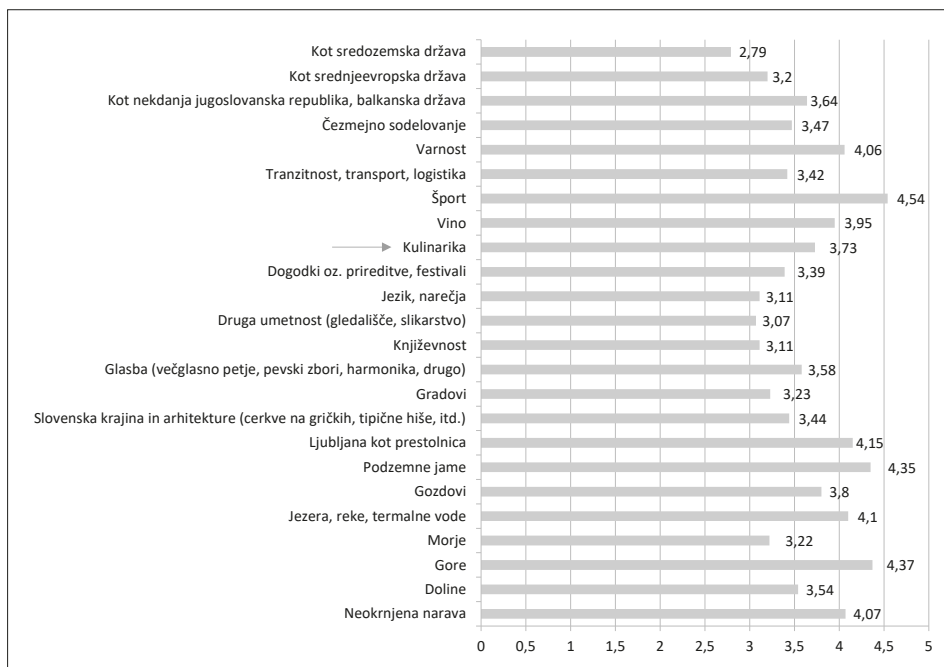
Slika 1: Anketiranci glede na statistično regijo (Mikolič idr. 2016).

V telefonski javnomnenjski raziskavi smo anketirance povprašali, s katero oceno od 1 do 5 bi ocenili simbolno vrednost nekaterih elementov naravne in kulturne dediščine za slovensko nacionalno identiteto. Panjska končnica in kranjska čebela, ki sta obe povezani s področjem čebelarstva, sta se kot slovenska simbola uvrstila zelo visoko, prvi s povprečno oceno 4,08, drugi pa 4,22:

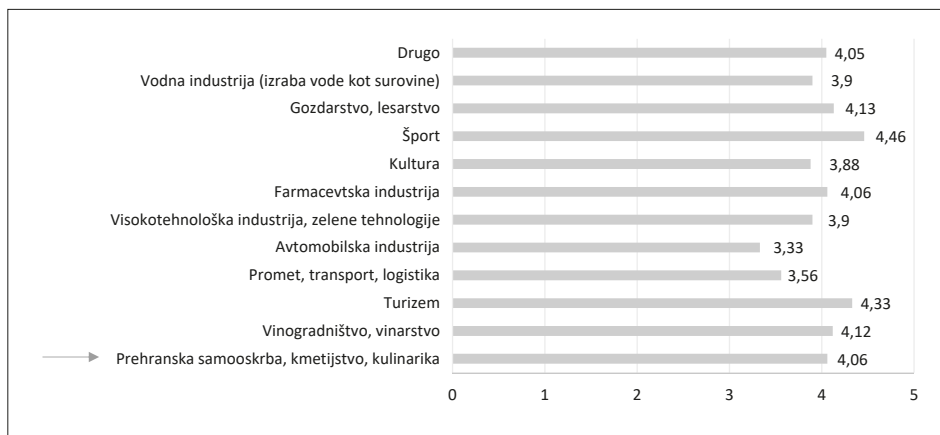
Če k temu prištejem, da je v isti javnomnenjski raziskavi med področji, po katerih je Slovenija najbolj prepoznavna, zelo visoko tudi kulinarika s povprečno oceno 3,73 (Slika 3), med področji z največjim razvojnim potencialom pa so prehranska samooskrba, kmetijstvo in kulinarika s povprečno oceno 4,06 (Slika 4), ugotavljam, da sta lahko za prepoznavnost Slovenije in njen razvoj pomembna tudi čebelarstvo in med.

Slika 2: Kranjska čebela in panjska končnica med slovenskimi simboli (Mikolič idr. 2016).

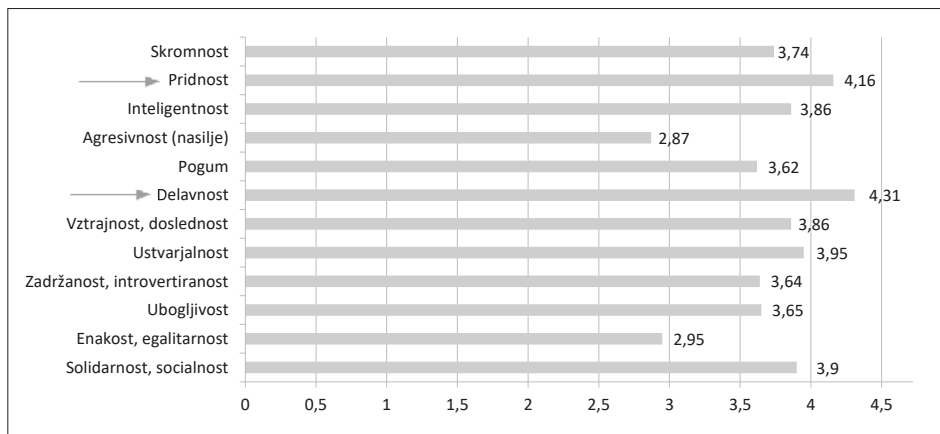

Slika 3: Kulinarika med področji, ki Sloveniji prinašajo prepoznavnost (Mikolič idr. 2016).

Slika 4: Prehranska samooskrba, kmetijstvo in kulinarika med področji, ki predstavljajo razvojne potenciale Slovenije (Mikolič idr. 2016).

Prav tako pa je zanimivo, da sta med psihološkimi značilnostmi, ki jih anketiranci pripisujejo Slovincem, najvišje ocenjeni pridnost (z oceno 4,16) in delavnost (z oceno 4,31), ki ju običajno povezujemo prav s čebelami (Slika 5).

Slika 5: Pridnost in delavnost – najvišje ocenjeni med psihološkimi značilnostmi Slovencev in Slovenk (Mikolič idr. 2016)

Spoznanja iz javnomnenjske raziskave smo preverjali tudi v okviru fokusnih skupin po slovenskih statističnih regijah (Mikolič idr. 2013). Tudi tam je bilo potrjeno, da poljedelstvo, samooskrba in kulinarika sodijo med področja, ki predstavljajo največji potencial za razvoj in turistično prepoznavnost Slovenije,

med kulinarčne posebnosti, ki najbolj povezujejo in predstavljajo Slovence, pa so udeleženci fokusnih skupin najpogosteje uvrščali potico, kranjsko klobaso in med.

Čebelarstvo, (kranjska) čebela in med so torej elementi, ki so Slovencem blizu na simbolni ravni in kot razvojne možnosti za slovensko gospodarstvo, turizem in kulinariko.

Pomen čebelarstva v zgodovini

Velik pomen, ki ga imajo danes med, čebela in čebelarstvo za slovensko nacionalno identiteto, ni samoumeven. Od razsvetljenstva dalje lahko spremljamo nekatere korake, ki so ključno zaznamovali razvoj slovenskega kmetijstva in čebelarstva (Atelšek 2016: 18–33). V tem okviru so poglavitni mejniki:

- (1) druga polovica 18. stoletja – ustanavljanje kmetijskih družb: Koroška kmetijska družba v Celovcu (1764), Goriška kmetijska družba v Gorici (1765), Štajerska kmetijska družba v Gradcu (1765), Kranjska kmetijska družba v Ljubljani (1767);
- (2) 1771 – na Dunaju izide delo Antona Janše v nemškem jeziku *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen*;
- (3) 1775 – na Dunaju izide delo Antona Janše v nemškem jeziku *Vollständige Lehre von der Bienenzucht*;
- (4) 1776 – rokopis Petra Pavla Glavarja *Pogovor o čebeljih rojih*, ki je razširjeni prevod Janševega dela iz leta 1771.
- (5) 1792 – v Celju izide priročnik Janeza Goličnika *Popolni nauk o čebelarstvu*, ki je prevod Janševega dela iz leta 1775.
- (6) 1831 – v Gradcu izide priročnik Petra Dajnka *Čelarstvo*, ki je drugi natisnjen čebelarski priročnik v slovenskem jeziku in obenem prvi, ki je izvirno slovenski.
- (7) 1836 – izide delo Jurija Jonkeja *Kranjski čbelarčik*.
- (8) 1897 – ustanovi se Slovensko čebelarsko društvo, ki je prvo združilo čebelarje vseh slovenskih dežel. Že leto zatem začelo izdajati list Slovenski čebelar, ki izhaja še danes.

Pomen Dajnkovega Čelarstva

Dajnkov priročnik *Čelarstvo* je prvi izvirno slovenski čebelarski priročnik. Gre za obsežno in celovito delo, ki zajema 234 strani in prilogo, na kateri so ilustracije panjev, njihovih delov in čebelarskega orodja. Delo je zelo pregledno

in komunikativno; strukturirano je v obliki 500 vprašanj in odgovorov, ki so tematsko združeni v uvodni del in 6 poglavij: o biologiji čebel (1. poglavje), o čebeljih panjih in čebelarstem orodju (2. poglavje), o čebelnjakih in stojščih (3. poglavje), o razmnoževanju čebel (4. poglavje), o čebelarjevih opravilih skozi leto (5. poglavje) in o skladiščenju in uporabi medu ter voska (6. poglavje).

Prepričljivost povečuje uporaba mnogih krepilcev že v naslovju in uvodniku, npr. (a) *popun navuk čelne reje*, (b) *za vse čelne prijatele vsakega strana*, (c) *edina, prava ino gotova vodba*. Prav tako gre za izrazito čustveno in tudi metaforično pisanje, npr.: *Čele so moje bogastvo ino veselje*.

Čele so moje bogastvo ino veselje.

Slika 6: Čustveno in metaforično izrazje v Dajnkovem priročniku (Dajnko 1831: iii).

Priročnik se kaže kot verodostojen, saj je pisan na osnovi Dajnkovih osebnih izkušenj in poznanstva s čebelarji v njegovi okolici, kar avtor izrecno pojasni že v uvodniku: »[...] je iz naj vednesih mnogoletnih čelarov ino po lastnih skušenostah spisal«.

Značilnosti Dajnkovega čebelarskega izrazja

Dajnko strokovno izrazje je večinoma prekrivno z osrednjeslovenskim, npr. *matica*, *med*, *ogrebat*, uporabljal pa je tudi razlikovalno vzhodnoštajersko besedje, npr. *čela*, *čelnik*, *ležnica*. Poleg tega je pri Dajniku opazna izrazita težnja po oblikovanju izvirnega slovenskega izrazja. Prevzete izraze iz nemščine, ki so izpričani npr. pri Goličniku, je namreč pogosto nadomeščal z izvirno slovenskimi, npr. *šhlatovna Roshizha* (Goličnik) : *čutna rogelca* (Dajnko) (Novak 1998: 201–206).

Značilnosti Dajnkovega čebelarskega izrazja so: (1) oblikovanje bogatih besedotvornih družin okoli osnovnih čebelarskih terminov, npr. *čela*, *čelar*, *čelarstvo*; (2) tvorba dvobesednih izrazov, npr. *stoječi čelnik*; (3) navajanje sinonimov, npr. *matica* – *cara*, *carica*, *krala*, *kraljica*, *matičnik*, *vojvoda* in *vojvodica*; *trot* – *čelak*, *čelni možak*, *ležak* in *trobec*; *cvetni prah* – *cvetna moka*; *rojovanje* – *izidenje*.

Atelšek (2016: 274) ugotavlja, da so številni Dajnkovi strokovni izrazi ostali enaki vse do danes, npr. *matica*, *trot*, *roj*, *med*, *cvetni prah*, *zadelavina*, ali pa so se samo besedotvorno nekoliko preoblikovali, npr.: *čela* > *čebela*, *čelinjak* >

čebelnjak, čelarstvo > čebelarstvo, trotnica > trotovka. Primerov, v katerih se je strokovni izraz zamenjal, je razmeroma malo, npr. *čelistvo > čebelja družina, maternik > izrojenec, pogačje > satje*.

Čeprav se je v sodobni čebelarski terminologiji v večji meri ustalilo besedje iz čebelarskih priročnikov osrednjeslovenskih avtorjev, pa obstajajo izrazi, ki jih je vpeljal prav Dajnko. Tak je na primer sodobni termin *cvetni prah*, ki ga navaja tudi *Čebelarski terminološki slovar* (Bokal ur. 2008), v starejših priročnikih pa ga je navajal prav Dajnko, medtem ko ga pri Glavarju in Goličniku ne najdemo (Atelšek 2016: 226, 257; 2023).

Sodobniki (kasneje tudi strokovnjaki) so Dajnku očitali, da je njegovo *Čelarstvo* zaradi rabe vzhodnoštajerske pokrajinske različice slovenskega knjižnega jezika (prim. Jesenšek 2015) in pisave dajničice nerazumljivo. Kljub temu ugotavljam, da je bil razgledan po tedanjih čebelarskih priročnikih in je znanje, ki si ga je tako pridobil, uspešno prenesel v svoje *Čelarstvo*. Vključeval se je v skupna slovenska prizadevanja za pospeševanje čebelarstva in si je prizadeval za natančno poimenovanje ter oblikovanje slovenskega strokovnega čebelarskega izrazja.

Zaključek

Z uvedbo panjev s premičnim satjem v čebelarstvu v sredini 19. stoletja so se pojavili drugačno čebelarsko orodje, oprema in tehnologija, s tem pa tudi novi pojmi, ki jih Dajnko še ni poznal. Tudi danes se tehnologija in postopki spreminjajo, čeprav so na ravni Slovenije vse bolj poenoteni. Govorimo lahko o nacionalnih posebnostih slovenskega čebelarstva glede naravnega okolja, vrste čebel, načinov reje.

Razširjenost čebelarstva po celotnem slovenskem prostoru je prav gotovo tudi Dajnkova zasluga. Prleški čebelarji so organizirani v številnih čebelarskih društvih, ki izobražujejo svoje člane in razširjajo čebelarsko znanje. Člani društev so v intervjujih povedali, da s čebelarstvom nadaljujejo Dajnково tradicijo in tradicijo svojih staršev, hkrati pa se ves čas izobražujejo (naročeni so na strokovne revije) in sledijo novostim področja čebelarstva (Andrejč 2023; Tigeli 2023). Prleški čebelarji so na Dajnka ponosni, počutijo se njegovi dediči in mu sledijo predvsem v tem, da se ves čas izobražujejo, zaradi česar so tudi v samem vrhu slovenskega čebelarstva. Prizadevajo si delovati v duhu ene od Dajnkovih modrosti v *Čelarstvu*: »Kak si toto vednost spravimo? Skos podvuk ino skušenje, z'obojnim vkup.« (Dajnko 1831: 8)

Literatura

Jožef ANDREJČ, 2023: *Intervju* (8. 5. 2023). Murski Petrovci.

Simon ATELŠEK, 2014: Tvorbeni načini čebelarškega izrazja v Dajnkovem Čelarstvu (1831), *Jezikoslovni zapiski* 20/1, 121–134.

Simon ATELŠEK, 2016: *Čebelarstvo izrazje od 18. do srede 19. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=-slv&id=99882>.

Simon ATELŠEK, 2003: *Intervju* (1. 6. 2023). Ljubljana.

Ljudmila BOKAL (ur.), 2008: *Čebelarški terminološki slovar*. Lukovica: Čebelarstva zveza Slovenije, Založba ZRC, ZRC SAZU.

Peter DAJNKO, 1831: *Čelarstvo ali celó novi, kratki, popun navuk čelne reje, kniga za vse čelne prijatelje vsakega strana*. Vu Gradci: vu založbi knjižne predaje pri Damian'i ino Sorge'i; v' Radgoni: ino na komision pri A. Wajcingeri v' Radgoni. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MNM8CU7C>.

Peter DAJNKO, 2001: *Čelarstvo, ali Celó novi, kratki, popun navuk čelne reje*. Ur. Bernard Rajh. Gornja Radgona: Občina.

Adam JAWORSKI, 2010: Tourism and the Sociolinguistic Communities of Contact. *New Challenges for Multilingualism in Europe: Book of Abstracts*. Dubrovnik, Croatia, 11–15 April 2010. Linee. Zagreb: Institute for Anthropological Research. 10–11.

Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanke jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo.

Vesna MIKOLIČ, 2015: *Govor turizma*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.

Vesna MIKOLIČ (idr.), 2016: *TI SI, Turizem identiteta Slovenije. Elaborat: interdisciplinarna analiza dokumentov, rezultati javnomnenjske ankete, zapisi razprave fokusnih skupin, zapisi večernih pogovorov TI SI*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Inštitut za jezikoslovne študije.

France NOVAK, 1998: Dajnkovo čebelarstvo izrazje. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo. 199–207.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 1998: Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 159–170.

Dragica TIGELI, 2023: *Intervju* (9. 5. 2023). Veržej.

Zusammenfassung

DIE BEDEUTUNG DES HANDBUCHS *ČELARSTVO* VON PETER DAJNKO FÜR DIE HERSTELLUNG DER BIENENHALTUNG, DER BIENE UND DES HONIGS ALS NATIONALATTRIBUTE DER SLOWENEN

Am 20. Mai feiert man den Weltbienentag, der von den UNO-Mitgliedsstaaten auf Vorschlag Sloweniens ausgerufen wurde. Honig ist ein fester Bestandteil des Traditionellen slowenischen Frühstücks, eines Projekts, dessen 10-jähriges Jubiläum im Jahr 2023 gefeiert wird. Im Fokus des Forschungsprojekts *Slowenische nationale Identität im Lichte des Tourismusdiskurses*, geleitet von der Autorin dieses Beitrags, standen Schlüsselwörter der slowenischen Kultur und slowenische nationale Attribute. Es konnte gezeigt werden, dass im Kontext des Natur- und Kulturerbes der Bienenhaltung eine große Bedeutung zugeschrieben wird. Meinungsumfragen ergaben, dass die Symbolik des Bienenstocks und der Krainer Biene einen hohen Stellenwert genießen.

Die Bedeutung der Bienenhaltung für die slowenische nationale Identität ist allerdings nicht selbstverständlich, denn der Slowenische Bienenzuchtverein, der Imker aus dem gesamten slowenischen Gebiet vereinen konnte, wurde erst 1897 gegründet; folglich kam es 1898 zur Gründung der Fachzeitschrift *Slovenski čebelar*. Maßgeblichen Einfluss auf den Aufschwung der Imkerei im slowenischen Raum hatte auch Dajnkos Handbuch *Čelarstvo* (1831). Es handelt sich um das zweite gedruckte Bienenzuchthandbuch in slowenischer Sprache und gleichzeitig um das erste ursprünglich slowenische Imkereihandbuch. Obwohl Dajnko mit ausländischen Imkereihandbüchern vertraut war (er erwähnt und lobt C. Knauf), entstand sein Werk offensichtlich eigenständig; dies belegen Dajnkos eigene praktische Imkereiratschläge. Das Handbuch ist in der slowenischen oststeirischen Schriftsprache verfasst und enthält viele neu geschaffene und dialektal angepasste Fachausdrücke. Dajnko suchte nach einheimischen slowenischen Ausdrücken auch als Ersatz für die aus dem Deutschen entlehnte Fachlexik. Viele davon zählen zu den Schlüsselwörtern älterer slowenischer Texte über die Bienenhaltung.

Dajnkos sprachliche Grundlage für das Imkereihandbuch war seine heimische dialektale Mundart; auch widmete er das Buch hauptsächlich den Bauern aus Prlekija, Slovenske Gorice und Prekmurje. Er strebte danach, dass seine Landsleute humanere Methoden der Bienenhaltung anwenden und dadurch die Einträglichkeit dieser Tätigkeit steigern. Er förderte die Entwicklung der Imkerei in Prlekija und Prekmurje und stellte sie gleichzeitig als eine bedeutende Tätigkeit mehrerer slowenischer Regionen dar.

Verskovzgojna načela v Dajnkovem *Kmetu Izidorju* in Repičevih člankih v *Cvetju z vertov sv. Frančiška*

Diana Košir

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska ulica 1,
SI 6000 Koper, diana.kosir@zrs-kp.si

V prispevku raziskujem verskovzgojna načela v Dajnkovih prispodobnih zgodbah *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi* (1824) in v izbranih nabožnih člankih s preloma 19. stoletja, ki jih je koprski frančiškan p. Hijacint Repič objavil v reviji *Cvetje z vertov sv. Frančiška*. Zanima me kulturnozgodovinski, družbeni in jezikoslovni vidik besedil. Na jezikovni ravni besedila primerjam s pomočjo teorije intenzitete jezika. Opazujem besedne izraze, ki krepijo oz. šibijo pomen, in prepoznavam njihovo pragmatično funkcijo v besedilu.

Ključne besede: verski tisk, verska vzgoja in morala, Peter Dajnko, p. Hijacint Repič, zgodovinska sociolingvistika, pragmatika, intenziteta jezika

Untersucht werden Prinzipien der religiösen Erziehung in Dajnkos allegorischen Geschichten mit dem Titel *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi* (1824) und in ausgewählten geistlichen Beiträgen des Franziskanerpaters Hijacint Repič aus Koper, veröffentlicht um die Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert in der Zeitschrift *Cvetje z vertov sv. Frančiška*. Im Interesse stehen kulturhistorische, soziale und sprachliche Aspekte beobachteter Texte. Auf sprachlicher Ebene werden Texte anhand der Theorie der Sprachintensität miteinander verglichen. Beobachtet werden Ausdrücke, die die Bedeutung stärken oder schwächen. Daran erkennbar ist ihre pragmatische Funktionalität im Text.

Schlüsselwörter: religiöse Presse, religiöse Erziehung und Moral, Peter Dajnko, p. Hijacint Repič, historische Soziolinguistik, Pragmatik, Sprachintensität

Uvod

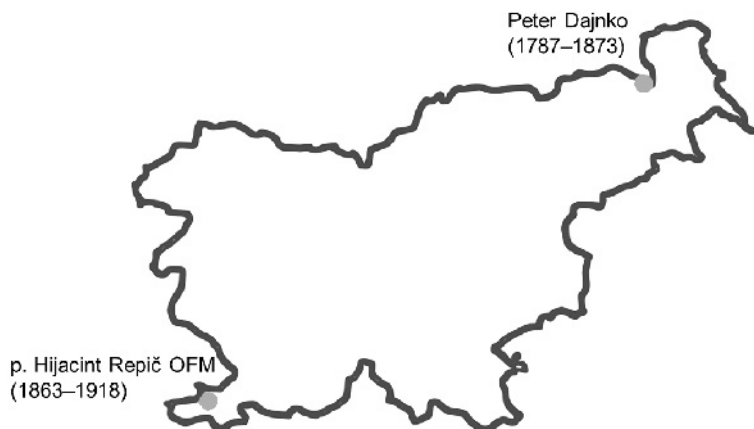
V začetku 19. stoletja je bila na Slovenskem pripovedna proza še v povojih. Prevladovala je verska, poučna in moralistična proza, ki se je zgledovala po Ravnikarjevem prevodu Schmidovih svetopisemskih zgodb. Nastajala so predvsem pragmatična in utilitarna dela, ki so bila namenjena preprostem bralcu in so z motivno-tematsko navezanostjo na agrarni svet nadaljevala razsvetljensko miselnost (Čeh 1998: 307). Pri opismenjevanju in poduku naroda so imeli pomembno vlogo duhovniki in redovniki, ki so bili s prosvetno in pastoralno dejavnostjo (liturgija, spovedovanje, pridiganje, verouk in priprava na sv. zakramente) povezani z okoljem, v katerem so delovali. Posebno na jezikovno heterogenih območjih na obrobju slovenskega kulturnega prostora se je z rabo

domačega jezika ustvarjal pristen stik z verniki. Slovenski redovniki in duhovniki, ki so bili v skupnosti izjemno priljubljeni in spoštovani, so uspešno širili med ljudi smernice za krščansko življenje in vzgojo mladine.

V Dajnkovem delu *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi* (1824) in v izbranih nabožnih člankih, ki jih je koprski frančiškan pater Hijacint Repič objavljajl v reviji *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (1891–1906), se kažejo zanimiva verskovzgojna načela, ki besedila kulturnozgodovinsko in jezikoslovno določajo.

Zgodovinski in sociolingvistični okvir

Dajnko in Repič sta delovala v slovenskem obrobem jezikovnem in narodnostnem okolju – Dajnko (1787–1873) na severovzhodu Štajerske, Repič (1863–1918) pa v Slovenski Istri; oba sta bila duhovnika in sta si prizadevala za lep, čisti, imenitni slovenski jezik, ki se kaže v njuni pisni zapuščini.

Slika 1: Časovno-prostorska umestitev piscev glede na državno mejo.

Peter Dajnko je bil rimskokatoliški duhovnik, nabožni pisec, slovničar, jezikoslovec in čebelar. Napisal je številne šolske učbenike, nabožne in strokovne tekste, lotil se je tudi prevoda *Svetega pisma stare zaveze* (Jesenšek 2015: 126). V slovnici vzhodnoštajerskega knjižnega jezika (Dajnko 1824a) je prvič predstavil svoj pravopis in črkopis dajničico,¹ istega leta 1824 je pri založniku Alojzu Wajcingerju v Radgoni izšel tudi *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi*, ki je

¹ Doprinos je gotovo v ureditvi zapisa sičnikov in šumevcev ter normiranja slovenske jezikovne različice, ki je »dobila vse prvine narodnega jezika« (Rajhman 1998: 57).

prevod oz. priredba po Schmidovem nemškem izvirniku. Dajanko je naslovil »vsakega kmeta ino težaka«, tj. preprostega podeželskega bralca. Gornja Radgona je v Dajnkovem času imela vaški značaj (zaradi gospodarskega zaledja je v začetku 20. stoletja pridobila naziv trga), jezikovna struktura prebivalstva pa je bila v glavnem slovenska.

Drugače je bilo na Koprskem, kjer je od 90. let 19. stoletja deloval pater Hijacint (Anton) Repič (1863–1918). V tem času je bilo v mestu v primerjavi z Italijani malo Slovencev in Hrvatov. Popis prebivalstva je pokazal, da naj bi prevladovalo romansko prebivalstvo – kriterij je bil občevalni jezik, zaradi praktičnoživiljenjskih potreb pa so tudi Slovani v mestu znali italijansko in so se po jeziku izrekli tudi za Italijane. Koprsko podeželje je bilo večinsko slovensko. Taka večjezikovna podoba Istre je vzrok, da so bili izobraženci, med njimi tudi predstavniki klera, poliglotti.

Tabela 1: Jezikovna struktura prebivalstva. Viri: Orts (1872: 81), Special (1883: 157), Cadastre (1946: 389).

	Št. prebivalcev	Št. prebivalcev po občevalnem jeziku ²
Sodni okraj Gornja Radgona	12.367 (1880)	11.977 slovensko, 247 nemško, 10 drugo
Gornja Radgona, <i>Oberradkersburg</i>	766 (1869); 773 (1880)	1880: 627 (81 %) slovensko govorečih, 128 nemško
Sodni okraj Koper	10.706 (1890)	8.989 italijansko, 1159 slovensko, 195 srbohrvaško, 61 nemško govorečih
Koper, <i>Capodistria</i> , <i>Kopar</i>	8.191 (1890) 8.230 (1900)	1890: 7.512 (92 %) italijansko govorečih, 135 slovensko, 195 srbohrvaško, 56 nemško 1900: 7.205 (87,55 %) italijansko, 391 slovensko ...

Repič je tako poleg materinščine obvladal še hrvaščino, italijanščino, nemščino in latinščino. Dopisoval si je v slovenščini, hrvaščini (z novinci) ali italijanščini (ki je bila *lingva franca* dalmatinske province), v vseh jezikih je pisal članke za periodični tisk in prevajal besedila v slovenski ali italijanski jezik. Ob tem se je zavedal slovenske prisotnosti v lokalnem okolju in na različne načine skrbel tudi za utrjevanje jezika. Pridigal in spovedoval je v slovenščini, kot samostanski knjižničar pa je skrbel za dotok slovenskih knjig in periodike v knjižnico. Za mlade novince, ki so prihajali v frančiškanski noviciat v Koper iz Istre in Dalmacije, je sestavil uporabno rokopisno slovnico slovenskega jezika v treh zvezkih (Krapež 1989: 137), da bi se naučili jezika tamkajšnjih vernikov.

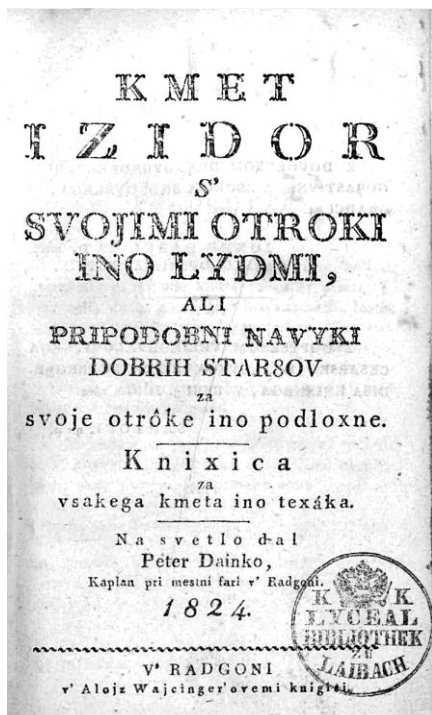
² Od leta 1880 popis vsebuje podatek o občevalnem jeziku (nem. *Umgangssprache*).

Napisal je okrog 140 člankov za revijo *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, ki je mesečno izhajala v Gorici z naklado 3.000 izvodov in je zaokrožila po celotnem slovenskem prostoru in širše. Repič je v verskih člankih nagovarjal mestno in podeželsko bralstvo.

Okolje, v katerem sta pisca ustvarjala, je pomemben sociokulturni in hkrati sociolingvistični element, ki je vplival na njuno pisno produkcijo.

Metodološka pojasnila

V krščanstvu so življenjska in moralna načela zbrana v Bibliji, ki določa bistvo krščanske religije. Krščanska načela so vernikom podana v desetih Božjih zapovedih (2 Mz 20,1–17; 5 Mz 5,1–22), ki jih je Bog razodel starozaveznemu preroku Mojzesu. Vzpostavljajo vrednostni sistem, po katerem si te vrednote sledijo: vera v enega Boga, družina, nedotakljivost in spoštovanje človeškega življenja, zakonske skupnosti in materialnih dobrin.

Slika 2: Dajnkov *Kmet Izidor* (1824).

Slika 3: Škrabčevo Cvetje z vertov sv. Frančiška (Rapičevi članki med letoma 1891 in 1906).

Razlaga in implementacija zapovedi v vsakdanjem življenju je prisotna tudi v verskovzgojnih in moralističnih delih pastoralnih piscev, in sicer tudi pri Dajniku in Repiču. Pri oblikovanju načel sem se oprla na Biblijo (posebej na deset Božjih zapovedi in na Jezusove prilike), na Veritijev katekizem (Veriti 1834), ki so ga imeli tudi v koprski samostanski knjižnici, in na veroučni priročnik za četrti razred začetnih šol (Katekizem 1863).

Dajnko (1824) in Repič (1891–1906) imata v svojih besedilih veliko krščanskih načel, vezanih zlasti na versko vzgojo. Na poseben način sta jih vključevala v pripoved in jih ubesedovala z različnimi jezikovnimi in stilističnimi sredstvi, da sta dosegla svoj didaktični namen in tako učinkovala na naslovnika.

V prispevku si zastavljam naslednja raziskovalna vprašanja:

- (1) Kako je forma besedila podrejena funkciji, torej namenu pisanja?
- (2) Katera verskovzgojna načela se nahajajo pri obeh piscih?
- (3) S katerimi jezikovnimi ali stilističnimi sredstvi avtorja krepi moč zapisanega?
- (4) Kateri družbeno-kulturni vidiki so prepoznavni v prispodobah in drugih retoričnih figurah?

Zvrstno-vrstna opredelitev besedil

Dajnkove kratke prispodobne zgodbe v *Kmetu Izidorju* imajo značilno dodelno zgradbo: prispodoba (iz narave) in eksplicitno izpeljan moralni nauk. Gre za sto trideset kratkih proznih sestavkov. V predgovoru je prvoosebni pripovedovalec Izidor predstavljen kot pobožen, pošten in delaven kmet, ki je vzor pobožnjaka v tedanjem prevladujočem agrarnem okolju. Odloči se, da bo svoje znanje posredoval otrokom in bližnjim ob vsakdanjih običajih in delu. V tej odločitvi se skriva čisti pragmatizem agrarnega človeka, kmeta, ki trdo dela od ranega jutra do večera: »Ja si čem zato med delom prilike za vuk iskati.« (Dajnko 1824b: 7–8). Pripovedna kratka proza se mestoma prepleta z liričnimi vložki, v katerih se čuti premik iz čiste pragmatične funkcije besedila k estetski. Veliko je dialogov – Izidor vodi otroke z vprašanji do spoznanja resnice, tj. do nauka, ki je predstavljen s prispodobo iz stvarnega sveta. Dajnko je že v naslovu vpeljal prispodobo, ki jo je nato v kratkem eksemplu pojasnil s primerom iz vsakdanjega življenja. S pomočjo prispodob, ki jih jemlje iz biblijskega izročila in iz narave (flora in favna, naravni pojavi, nebesna telesa), lahko prepoznamo značilnosti vzhodnoštajerskega, panonskega podeželskega življenja (Čeh 1998: 307, 313).

Repič je v *Cvetju* objavil več kot sto štirideset različno dolgih člankov. Za analizo sem izbrala devet takih, ki so povezani z verskovzgojno tematiko. Nekateri

so napisani v obliki oštevilčenih navodil (ta so kratka in hitro zapomnjljiva, prim. Repič 1905a, c), drugi pa v obliki članka.

40. Lepi ino dobro dyséqi cvét.

Posebno lybeznívo je líce totega cvé-
ta ino blagodyséqi gegov dyh. Totemi
cveti bi se mogli tydi mi spodóbiti.

Lepo ino posténo more vso naso zvy-
nejo — nazóčno — xivleje biti, poseb-
no pá dobro naso serce, — drygim na
priklád, nam k' zveličaji. Lepi dobro
dyséqi cveti se vtíujejo v' oblačílo; ali na
klabýk; — ino dobre lydi si zebíramo
radi za serqne priátele, ino si jé sraní-
mo na dugi veséli opomín.

Slika 4: Prispodobna zgodba v *Kmetu Izidorju* (1824)³

Deset zlatih pravil za hišnega gospodarja.

1. Spoštuj ime, katero nosiš in delo, katero opravljaš. Po-
stopaj tako, da te bodo bližnji spoštovali zavolj tvoje
pridnosti in poštenosti. Bodi pošten, zvest in vreden.
2. Bodi zgleden oče. Dolžan si dajati svojim domačim in
posebno svojim otrokom dober zgled. Kakešen gospo-
dar, tak hlapec; kakešen oče, taki otroci.
3. Z Bogom začni in z Bogom končaj. Moli zjutraj pred
delom in zvečer po delu. Na božjem blagoslovu je vse
ležeče. Ako si ti pagan, ne bodo kristijani tvoji domači.
4. Postopaj se svojo ženo kakor se sabo, in z otroci kakor
s tvojimi izrojenimi božjimi zastavami. Pazi, naj ti lepo
molijo, kerščanski nauk ne zanemarijajo, v cerkev pridno
hodijo in se se slabimi tovariši ne bratijo.
5. Kar zaslužiš, prinesi domov; ti moraš skerbni oče biti
in ne zapravljivec, ki dela nesrečne in vbogo ženo in
otroke. Zaslužek mora biti primeren; zato vredi stroške
po njem. Dober del svojega zaslužka zapravljati v ker-
mi, to se pravi krasiti ga družini.
6. Delaj in bodi varčen, ti in tvoja žena. Denar se težko
pridobi in lahko zapravi. Vadi svoje otroke varčnosti;
naj se vže zgodaj naučijo, kako težko je skrbeti za
živč in obleko. Ako se otrokom v vsem vstreza, ne
bodo nigrd znali ceniti vrednosti denarja.
7. Varuj se »čevljarskega« pondeljka! Ali enako s požreš-
nostjo onečastene nedelje! Gdor posvečuje nedeljo, bo
delal tudi v ponedeljek. Zračunaj malo, koliko stane
onečastena nedelja in »čevljarski« pondeljek! Zračunaj
koliko na leto!
8. Varuj se igre! To je jako nevarna strast.

Slika 5: Deset zlatih pravil za hišnega
gospodarja. (Repič 1905: 219)

Kaj bo iz naših otrok?

Strahna je odgovornost starišev pred Bogom zaradi otrok;
jako važno je to, kar Bog od njih tija. Kaj pa Bog zahteva
od starišev? Kateri je cilj ali konec vzgoje? Res, slisijo se
mnogokrat zdihljeji starišev, kateri iz globočine srca govorijo:
»Oh kaj bo iz naših otrok!« Ali žalibog, večinoma pomenijo te
besede skerb za pozemelsko bodočnost, prihodnost, otrok. Ta
je dobro, ali ta skerb ni zadosten.

»Kaj bo iz naših otrok?« Vasi otroci naj bodo verni kri-
stijani, ki se Boga boje in zvato splojujajo njegove zapovedi.
Oni ne smejo postati ljudje nevernosti in brezbožnosti; ne taki,
kateri žive, kakor da ne bi bilo Boga, nebes in pekla; kateri
so zakopani v vsakih pregrehah. Da otroci taki ne postanejo,
to naj bo prva skerb starišev, in zato naj stariši zgodaj
vliivajo sv. vero v nežna mlada srca svojih otrok, in naj skerba
da se jim tudi ohrani. Pri teh besedah se mi zdi potrebno v
spomin poklicati starišem zlate opomine slavnega našega Slo-
veka. »Prejube matere, katere imate na persih otročičke, učite
jih ljubiti Jezusa, kolikerkat jih dojte, in skerbno jim pravite,
kakor hitro se zavejo, kako je tudi Jezus bil majhn otrok in je
terpel in vmerl in ljubezni do nas. Vi očetje, kateri režete per-
vi kosček kruha svojemu otroku, k nebesam mu pokazite, kjer
biva dobrotljivi Oče in otroku kruha daje. . . . in tako se bo
serčó otrok, mehko ko vosek, vnelo ljubezni božje, katere jim
ne bo vgasnila vse žive dni. Nadalje, svarite svoje otroke, in
ako beseda ne pomaga, naj pomaga šiba. Vsaka kerščanska hiša, kjer
so otroci, naj ima dvojno orodje: sv. razpelo ali križ na steni, šibo
v kotu. Srečni otroci, katere očetje in matere tepejo: ne bo
jim tuja palica pela. Naposled molite vsaki dan za svoje otro-
ke; materine solze in očetovi zdihljeji za otroka, imajo pred Bogom
veliko vrednost.« Res zlate besede ljubeznivega Pastirja.

Ako stariši storé svojo dolžnost, bodo tudi otroci dobri.
Takrat bodo moge govoriti matere o svojih otrocih, kakor ja
govorila Sara o svojem sinu Tobiji. Otroci bodo namreč lín-
eči svojih starišev, palica njih starosti, tolažba življenja,
in upanje njih prihodnosti. Žalibog, dostikrat so otroci starišem
vzrok britkih solz, skerbi in celo predčasne smrti! Vbogi
taki stariši, ali tudi veliko gorje tacim otrokom!

Slika 6: Kaj bo iz naših otrok?
(Repič 1893: 175)

³ »Lepi ino dobro düšéqi cvét. Posebno lybeznívo je líce totega cvéta ino blagodyséqi njegov dyh. Totemi cveti bi se mogli tydi mi spodóbiti. Lepo ino posténo more vso našo zvünenjo — nazóčno — življenje biti, posebno pá dobro našo serce, — drygim na priklád, nam k' zveličanji. Lepi dobro düšéqi cveti se vtíčejo v' oblačílo; ali na klabük; — ino dobre lydi si zebíramo radi za serčne priátele, ino si jé sranimo na drugi veséli opomín.« (Dajnk 1824). Transkripcija. D. Košir.

Nekateri med njimi (Repič 1893a, b, 1896, 1905b, 1906) so kratki nauki ali razmišljanja, drugi daljši (Repič 1891, 1894) z bolj zaokroženo strukturo in stiliziranim jezikom pa s homiletičnimi prvini segajo v polliterarno zvrst in jih po zgradbi uvrščam med časopisne pridige.⁴ Repičevi naslovniki so starši, gospodarji ali predstojniki.

Verskovzgojna načela in analiza intenzitete jezika

Pri oblikovanju verskovzgojnih načel sem izhajala iz Veritijevega katekizma za odrasle:

Vfi so dolshni hoditi h'kerfhanfkimu nauku, v' kterim so vfi potrebni nauki saporedama sversteni, in nizz fpuhfeniga, kar potrebujejo v'svelizhanje. Porodniki in hiľhni ozhetje naj fvojim otrokam in drushini s'dobrim sgledam naprej gredo (podčrtala D. K.), in naj se potlej od flifhanili naukov pogovarjajo, de po njih shivé. Kdor po nemarnosti k'nauku ne gre, ni bres greha, in kdor vezhkrat is lenobe opufha kerfhanfki nauk, huje grefhi ... (Veriti 1834: 5)

Podobno tudi katekizem za šoloobvezne otroke (Katekizem 1863) uči zakonce o zakonskem življenju skladno z vero in zaobljubami ter o vzgoji otrok, ki izhaja iz njihovega osebnega zgleda. Starši naj:

[...] mirno in po keršansko med seboj živijo in se k dobrimu spodbujajo [...], [d]e mož z ženo pohlevno ravna, jo živi in varuje; žena pa, de je možu pokorna v vsim, kar je prav, in de gospodinstvo vestno opravlja [...] [d]e se mož in žena v nadlogah ne zapustita, ampak si do smerti zvesta ostaneta, in eden z drugim poterpljenje imata. (Katekizem 1863: 181).

Starši morajo otroke vzgajati skladno s krščansko vero in »za njih časno in večno srečo skrbeti« (Katekizem 1863: 181); to pomeni, da morajo skrbeti za njihove telesne potrebe in jih svariti pred grehi. Katekizem (1863: 185) navaja pogloblitve grehe: napuh, lakomnost, nečistost, nevoščljivost, požrešnost, jeza in lenoba:

Nečistiga greha se obvarujemo, če berzdamo oči in ušesa, če se ogiblujemo slabih tovaršij, če se živo spominjamo Boga in smerti, če radi in pobožno molimo, če večkrat in vredno prejemamo svete zakramente, če premišljujemo Jezusovo terpljenje, če goreče častimo Marijo prečisto Devico, angela varha [...]. (Katekizem 1863: 186).

⁴ »Bistvenega pomena za sodobnejše pridige je razmerje med interpretacijo in aktualizacijo: z interpretacijo se označuje primerjava prebranega svetopisemskega odlomka z drugim, z aktualizacijo pa povezovanje svetopisemskega sporočila s poslušalčevo situacijo, pri čemer je razmerje med vsakdanjo izkušnjo poslušalcev in svetopisemskim besedilom temelj sodobne pridige.« (Bošnjak 2016: 82).

Jeze se je treba izogibati, saj »zapelja človeka, de bližnjiga sovraži, se prepira in krega, zmerja in preklinja, pretepa in pobija« (Katekizem 1863: 187). Lenoba je najprej povezana s premalo molitve in izostajanjem od maše, tj. »službe Božje«, nato pa tudi z »dolžnostmi stanu«, ki jih Dajnko in Repič prepoznavata v učenju in delu.

Osrednje življenjske vrednote so povezane z vero v Boga in molitvijo, spoštovanjem verskih resnic in zapovedi, delom in učenjem. Dajnko in Repič sta želela vzgajati. Ponazoritve in zglede sta zato pogosto črpala iz lokalnega okolja, ki se je preslikavalo tudi v jezik. To se kaže v (a) besednih izrazih,⁵ ki z vidika intenzitete modificirajo pomen v smeri krepitve ali šibitve in se odmikajo od nevtralne pripovedi (Mikolič 2020: 43), in (b) njihovi funkciji glede na piščev namen in učinek na bralca.

Teorija intenzitete jezika

Pri opazovanju in ugotavljanju moči (tj. prepričljivosti, učinkovitosti) jezika piscev izhajam iz teorije o intenziteti slovenskega jezika (Mikolič 2020). Jezikovna sredstva kot modifikatorji intenzitete jezika se lahko opazujejo na vseh jezikovnih ravlinah. »Najbolj opazni označevalci intenzitete« so jezikovne prvine na pomenoslovni oz. besedoslovni ravnini (Mikolič 2020: 65), jezikovni izrazi na pragmatični ali diskurzivni ravnini pa »najbolj kažejo na komunikacijski slog govorca z vidika intenzitete« (Mikolič 2020: 63). Pragmatični izrazi imajo glede na jezikovno intenziteto več vlog, od sporočevalčevega namena pa je odvisno, ali bo neka vrsta izraza nastopala v vlogi krepilca ali šibilca (Mikolič 2020: 63).

Pomenoslovni ali besedoslovni izrazi intenzitete jezika so t. i. besedni krepilci ali šibilci: medmeti, glagoli (naklonski glagoli, performativi, velelniki idr.), členki in členkovni izrazi, prislovi in prislovni izrazi, obrazila in z vidika intenzitete notranje (inherentno) modificirane ter priložnostno (pridobljeno iz sobesedila) modificirane besede (Mikolič 2020: 56–57, 60–61). Intenzifikatorji so metafore in drugi pomenski prenos, ekspresivno besedišče s frazemi, pregovori, citati (medbesedilne navezave) in jezikovne prvine v funkciji retoričnih figur, značilnih za umetnostni jezikovni slog (nasprotje ali antiteza, stopnjevanje ali gradacija, retorično vprašanje, vzklik ali eksklamacija, nagovor ali apostrofa, ponavljanje ali iteracija besed, besednih zvez, skladenjskih vzorcev, kopičenje ali akumulacija idr.) (Mikolič 2020: 66).

⁵ Enobesedne in večbesedne leksikalne enote.

Analiza besedil

V analizi predstavljam šest verskovzgojnih načel. Najprej navajam posamezno načelo, ki ga ponazarjam z navedki iz besedil obeh piscev. V citatih dodatno poudarjam dele, ki (a) najočitneje potrjujejo posamezno načelo (krepki tisk) in (b) so zajeti v analizo intenzitete jezika (podčrtano).

(1) Starši morajo poskrbeti za otrokovo *dušo in telo*.

Izidor je najšel v' lési gnezdo ino v' nej neke mlade. Glejte, glejte, je otrokôm prizával [...] Vi ste tydi né več bili, [...] dvé, tri leta so vâm mogli starši jesti ino piti davati, ino vas na rokah okóli nositi. – Le se opomente na to; ja ino mati sva dosta tryda ino noči brez spaňa mela, dokliu ste ne sami le stati ino jesti znali. **Za toto skerb pà nama nikóli ne de xal**, či ste verli, poboxni ino pokórni otróki. (Dajanko 1824b: 49–51)

Kak da lydje hitíjo kyhati, je rekel Izidor, kda je s' svojimi otroki proti mesti šel, ino iz dimňakov na vsih strehah se kaditi vidil. **Za telo se skerbí človek teliko, ino dyši pa strežemo tak malo**. Moja hrana je tota, velí Jezus, da volo tistega očnim, kerí me je poslal, da njegovo delo dokončam. To bi tydi naša hrana mogla biti. (Dajanko 1824b: 138–139)

Neki starši majo **na teli zdrave otrôke, alipà bedásti so, nič ne znajo, delajo hujdobo – ino se tak skaxejo slepi na dyši!** ino nad tím se ne xalostí oča, ne mati. (Dajanko 1824b: 74)

V prvem primeru Izidor s pomočjo podobe ptičjega gnezda otroke podučí, da morajo spoštovati nesebično skrb in ljubezen svojih staršev. K četrti Božji zapovedi jih usmeri z velelnikom *Le se opomente na to*. V drugem primeru je izpostavljen atribut iz mestnega okolja (kadeči se dimnik), ki predstavlja izobilje, polne lonce jedi in ga pripovedovalec uporabi kot prispodobo za skrb za telesni blagor; otroke podučí, da materialno izobilje ni dovolj, pač pa da je hkrati treba poskrbeti tudi za dušo. Nauk je parafraza Jezusovih besed iz Svetega pisma (*Moja hrana je tota*), ki v besedilu podkrepi argument. Izstopa različna raba veznika *ino*, ki pomensko uvaja vezalno, protivno ali sklepalno (*ino tak*) priredje. Z naštevanjem lastnosti nekaterih otrok (*ali pà bedásti so, nič ne znajo, delajo hujdobo*) pride do kopičenja, ki pomensko krepi sporočilo. Krepitev je tudi vzklična poved.

Oh, da bi vedeli stariši, kako škodijo duši in telesu otrokovemu, ako ga zmirom polnijo z jedjo in pijačo! Pri tem naj opomnim, da je vino in žganje pravi strup posebno za male otroke. (Repič 1893b: 204)

Stariši kateri skerbe za telo in dušo svojih otrok, oni so pravi stariši. Naj prej so dolžni stariši, in posebno matere skerbeti za pravo hrano malih otrok, in pa se varovati vsega, kar bi moglo vplivati na njih zdravje, kaker n. pr. varovati se pretežavnega dela in jeze; posebno tega še pred ko pride otrok na svet. Kar se tiče hrane, oni jo morajo preskerbeti, dokler si je otroci sami ne morejo pridobiti. [...] **Gdor skerbí samo za telo, tak oče ali mati, je žival**

in ne človek; koliko menj pa še kristijan! Stariši toraj imajo veliko dolžnost svoje nežne otročiče učiti k zveličanju potrebne resnice sv. Vere in pa navadne molitve, ketere mora znati vsak kristijan. (Repič 1893b: 202–203)

Medmet (*oh*) in vzklična poved v prvem primeru čustveno obarvata in podkrepi pripoved. Zanimiva je tudi koncepcija opozorila o škodljivosti alkohola za otroke: s performativom (*((naj) opomnim*) pisec precej previdno izpelje govorno dejanje ozaveščanja, s katerim v povednem naklonu doseže velelni pomen; priložnostno modificirana raba besedne zveze (*pravi*) *strup* je krepilec intenzitete.

V drugem primeru sta pogosto rabljena naklonski glagol *morati* (*morajo preskerbeti, mora znati*) in pomensko sorodna deležniška oblika v naklonski vlogi (*((stariši) so dolžni skerbeti, imajo dolžnost učiti*), ki izražata nujnost in delujeta kot krepilca intenzite povedanega. Pisec poudarja, da duhovna razsežnost človeka razlikuje od živali. Vzklična poved (*Gdor skerbi samo za telo...*) s stopnjevanjem zaostri resnost povedanega, ekspresivna raba besede *žival* za človeško bitje v sobesedilu pomeni slabšalnico in kot priložnostno modificirana beseda deluje kot krepilec. Pridevnika (*svoje, nežne*) in samostalniško obrazilo *-iče* (*otročiče*) prav tako lahko razumemo v vlogi krepilcev intenzitete – pridevnika še poudarjata krhkost in občutljivost otrok ter njihovo odvisnost od staršev, samostalnik *otročiči* pa je ljubkovalnica oz. manjševalnica; vsi trije izrazi kažejo tudi na čustven odnos pripovedovalca do upovedene stvarnosti.

(2) Starši so odgovorni za prihodnost svojih otrok.

Gre za načelo, ki je zabeleženo v znani novozavezni Priliki o sejalcu (Mt 13,1–9; Mr 4,1–9), vzeto pa je iz Drugega pisma Korinčanov: Niso namreč otroci dolžni zbirati prihrankov za starše, ampak starši za otroke. (2 Kor 12,14)

Či ne bi ja zdaj v' protiletji sejal, mi poléti ne bi mogli xjeti. Nikaj naci je tydi ne z' vami otrôki. **Či se sdaj v' vasi mladosti nikaj ne vyčíte, ne bote tydi v' pridócih časih nič znali**, ino bote ostáli bedâsti ino prazni v' glavi. **Brez sejanja nega xetbe, ne vejana – brez tryda, vyka ino skerbi nega nikáke kynsti ino nikáke vednosti.** Tydi kmet se more dosta vyčítí, či čé biti, kaj se biti slísi. (Dajnko 1824b: 29–30)

Pojdoy so si otrôki po meji tergali lesnjake, ino za očétom bexéč zvali: Lesnjaki bi dobri bili; le so xmetno razlesknuti. Kdo čé jedre jesti, je odvísal Izidor, more prejdoy lyšino raztréti. [...] **Ino** kdo kryh ino oblačílo méti xeli, more prejdoy delati ino si zaslyxiti. **Ino kdo čé enkrat zvelíčan biti v' nebésah, tisti se ne sméj zdaj nad terplegom ino kríxi toxiti, more dosta, terdih lesnjakov v' xivlenj razlesknuti**, – te se li pride jedre, – placha ino veselje, ino nebesko vxivaje. (Dajnko 1824b: 81–82)

V prvem navedku kot pomenski krepilec deluje neposredno naslavljanje otrok v 2. os. mn. (nam. 1. os. mn.) in kopičenje enakih stavčnih vzorcev v povedi (*brez – nega*), kjer po analogiji z delom na polju Izidor otrokom sporoča, da brez truda in učenja ne bodo dosegli življenjskega znanja. V isti povedi kot krepilec deluje ponovljen nikalni pridevniški zaimек (*nikáke*). Drugi primer prav tako navaja nauk o tem, da si je treba v življenju s trdom zaslužiti svetne in nebeške dobrine. Izstopa pogosta raba veznika *ino*, ki na začetku povedi deluje kot diskurzni označevalec, ki usmerja pripoved z akumulacijo primerov.

Nadalje **morajo stariši tudi skerbeti za bodočnost svojih otrok**, tako da **jako** grešijo, ako otrokom o pravem časa ne preskerbijo stanu, naj si bode kmetiški, rokodelski ali pa gosposki stan. Proti tej **dolžnosti** grešijo tisti stariši, kateri puste otroke raje pohajati, kaker da bi jih silili, naj se kaj uče. [...] **Se ve da**, ako vi stariši niste storili svoje **dolžnosti** v tem, in vaši otroci se ne gredo učiti na višje šole, slabi vpliv ne bo **tolikanj strašan** za **bodočnost** vaših otrok; **gorje** pa vam in otrokom, ako jih pošljete na višje šole že **pokvarjene**, to je take, ki znajo vse, samo tisto, kar je potrebno h zveličanju duše, jim je »**španjska vas**«. Sicer se pa, **hvala Bogu**, v našem **milem** narodu, težko najde taka **nemarnost** pri stariših. (Repč 1893b: 202–203)

Kakeršen vertnar, tak vert; **kakeršna** mati, taki otroci! [...] **Ne obdelani vertovi obrodijo malo, kar bi bilo vredno pobirati**; ako se le zaliva in nič ne obrezava, bo revna bratev. (Repč 1905b: 220–221)

Repč nagovarja starše neposredno v 2. os. mn. (*vi stariši*). Nujnost je izražena z naklonskim glagolom *morati* in ponovljenim samostalnikom *dolžnost*, neposredno sporočilo pa krepijo pomensko notranje okrepljene besede (*nemarnost*, *bodočnost*),⁶ fraze (*tisto [...] jim je 'španjska vas'*), kontrastni pridevniki (*pokvarjen*, *strašan – nedolžen*, *naš mili (narod)*), ki kažejo čustveno razmerje pisca do ubesedene stvarnosti (naklonjenost–nenaklonjenost), členki in členkovni izrazi (*se ve da*, *hvala Bogu*) in samostalnik v medmetni rabi (*gorje vam in otrokom*). V besedilu se pojavi frazem s sestavino *španjska vas*, ki je v besedilu grafično označena z navednicami, kar kaže na piščevo občutenje slogovne zaznamovanosti nekaterih jezikovnih prvin. Kot šibilec deluje ob zanikanem pomožnem glagolu *biti* še prislov *tolikanj* (*vpliv ne bo tolikanj strašan*) – pripovedovalec želi omiliti pomensko močen pridevnik *strašan*.

⁶ Beseda *bodočnost* je bila v slovenščino sprejeta sredi 19. stoletja skupaj z vseslovansko idejo (ilirizem) in procesi slovanjenja in etimologiziranja slovenskega knjižnega jezika, kljub že obstoječemu sinonimnemu izrazu *prihodnost* (Kržišnik 2014: 17). Hrvaščina in slovenščina kot jezika s skupnim slovanskim izhodiščem sta si v istrskem okolju med govorce bila bližje nasproti družbeno močnejšemu romanskemu (italijanskemu) oz. germanskemu (nemškemu) jeziku okolja. Repč (1897), ki je kot Škrabec zagovarjal rabo slovenskih besed in obsojal nepotrebno prevzemanje iz drugih jezikov, je rabil sinonimno oba izraza.

V drugem primeru se pojavi analogija med skrbnim vrtnarjem in materjo, ki je zanimiva, ker pokaže na podobno dojemanje obeh piscev, da sta vzgoja in poduk otrok kot gojenje (kulturnih) rastlin, in sicer gre za aktualizacijo biblijskih prisodob vinograda oz. sejalca.

(3) Mati mora otroke zgodaj naučiti moliti.

Enkrat je poboxna mati svojim otrokom v' jytro davala kryh. **Oni vsi pà so se mogli pred mizo v' réd postaviti ino moliti**; zmes jim je pripravljala kryh, ino ga s' putrom pomazala, tydi pà na svoje moléce otroke ostro pazko mela. Izidor je rekel: To se mi dopadne; Bog daj, dá bi vu vsih hramih tak bilo. Dobro tak, otroki si naj svoj zajytetek z' molitbo ino delom zaslyxijo. (Dajnko 1824b: 114)

Prisposoba kaže podobo krščanske matere, ki je skrbna in stroga. Vrednotenje pripovedovalca (*To se mi dopadne*) podkrepi pozitiven zgled slike te matere in otrok.

[K]eder bo tvoj otrok vže začel hoditi, precej ko ga oblečeš, **prekrižaj ga ž njegovo ročico, skleni mu potem obe, uči ga poklekniti in moli ž njim** »češčenamarijo«, sčasoma tudi »očenaš«. Se ve da, kaka mati bo rekla: »To se vse lahko piše in priporoča, ali kje imam jaz toliko časa?« Jaz ti odgovorim, ako hočeš, najdeš toliko časa in ga moraš najti. Zapomni si dobro, učiti otroke strah božji, to je tvoja prva in poglavitna dolžnost.*) (Repič 1894: 217–218)

*) Kakšne so toraj tiste goriške matere, ki puščajo otroke po nekaj tjednov stare doma slamnatemu vdovcu ter nore za vmazanim denarjem in egiptovskimi lonci v tisto blaženo Aleksandrijo!
P. St.⁷

Pri Dajniku si želi Izidor več podobnih zgledov krščanske vzgoje, Repič pa mater nagovarja zelo neposredno v 2. os. ed. (*ti*). Diskurzni označevalec (*se ve da*) vpeljuje protiargument z dobesednim navedkom tega, kar pisec verjetno pogosto sliši pri materah in sam razume kot izgovor, na katerega odgovarja s performativom (*jaz ti odgovorim*), pogojnikom (*ako hočeš, najdeš*) in naklonskim glagolom (*moraš najti*), ki stopnjuje nujnost. V nadaljevanju je krepilec glagol v velelniku, okrepljen s pridevnikom (*zapomni si dobro*) in akumulacija pomensko močnih pridevnikov (*prva in poglavitna*). Na koncu članka se pojavi zanimiva urednikova opomba, ki kaže na odnos Cerkve do takrat aktualnega vprašanja aleksandrink.⁸ Škrabec je ostro obsodil ravnanje mater aleksandrink, na kar

⁷ Opomba urednika Cvetja patra Stanislava Škrabca.

⁸ Slovenske matere in žene z Goriškega, ki so zaradi zaslužka odhajale v Egipt za dojilje oz. služkinje. Fenomen se je razmahnil skupaj s socio-ekonomskimi spremembami ob odprtju

kaže raba ekspresivnega izrazja: notranje okrepljene besede (*noreti*, *vzmazan denar*), frazem (*slamnati vdovec*)⁹ in priložnostno modificirane besede (*blažena Aleksandrija*), kjer ironično rabljen pridevnik nakazuje na obraten (negativen nam. pozitiven) pomen besede.

(4) Starši morajo otroke varovati pred slabo družbo.

Načelo je znano iz Prvega pisma Korinčanov: Nikar se ne dajte zapeljati. Slaba družba pokvari dobre nрави. (1 Kor 15,33)

Gnilad je pač kaj gerdega!!! Otróki! verxte gnilo jaboko v' kraj, ovaci se nam ove pogybí! Komi se jaboko spodóbi? – Nemárnemí detéti, kero se nikaj vyčítí ino nikaj delati ne če, ino se dryge od marlivosti vabi. – Spodóbi se zamerladnjaki ino zanikernjaki v' človečjemi továrstvi, kerí je ne več vreden, kak, naj se ravno, liki jaboko iz korba, iz človečjega pajdastva izvérxe. (Dajanko 1824b: 21–22)

Totemi pavuki so vnogi lydjé spodóbní; tydí oni si pletejo – v' svojih mislah mrexe, [...] kak bi svojega blixnega vlovili, vkanuli, ino na nič spravili. (Dajanko 1824b: 103–104)

Alipa, joj! vnogi ne činijo nič za otrôke, neti teliko, kak tota kvokla; so ne tak skerbni za svojo deco; jo pystijo bexati, kam ona le če; ne branijo ino ne odegajajo njenih nepriátelov, – zapelávavcov, hujdobnih zanikernih lydi, kerí kak jastrebi nad neduxnost silijo. (Dajanko 1824b: 57–58)

Izidor primerja slabo družbo s podobami iz rastlinskega (gnilo jabolko v košari, ki pokvari še ostala) in živalskega sveta (pajek plete mrežo – pokvarjeni ljudje spletkarijo; skrbna koklja skriva piščance pred jastrebom). Neposredni poduk otrok krepi poudarjena vzkličnost (!!!) in velelniki (*verxte*), intenzite-to povedanega pa krepi raba notranje modificiranega, ekspresivnega besedišča (*zamerladnjaki*, *zanikernjaki*, *zanikernih lydi*). Diskurzni označevalec v obliki vzklika (*Alipa, joj!*) usmerja naslovnikovo pozornost in hkrati odraža čustveno

Sueškega prekopa (l. 1869) v drugi polovici 19. stoletja in je trajal vse do konca 2. svetovne vojne (www.aleksandrinke.si).

⁹ V frazemu *slamnati vdovec* (tudi *slamnata vdóva*) samostalniška sestavina kaže na začasno odsotnost zakonca, pridevnik *slamnat* pa se nanaša na slamo oziroma posteljo, ki je bila nekdanj postлана s slamo. Po drugi razlagi je 'slamnata vdova' kalk iz nem. *Strohwitwe*. To naj bi nastalo po nemškem srednjeveškem običaju, po katerem so dekle, ki je rodilo nezakonskega otroka, privezali na sramotilni steber s slamnatim vencem na glavi. Imenovali so jo *Strohbraut* 'slamnata nevesta' (Keber 2011: spletni vir). Frazem je bil na prelomu stoletja v rabi, kar potrjuje tudi pripoved Cvetka Golarja (1906: 1–2), v kateri nedavno poročeni prvoosebni pripovedovalec izkoristi dvodnevno odsotnost žene za pijančevanje in razvratno vedenje, ki v zakonu ni dovoljeno.

vpletenost pripovedovalca v vzgojno problematiko, morda celo prizadetost ob izkušnji nekaterih brezskrbnih staršev.

Velika večina otrok gre pri nas v mesto kerščansko zgojenih, ali žalibog, zavoljo nevednosti starišev, se vernejo domov, morda čez par mesecev, ali čez leto, pokvarjeni, da je groza. Šli so v šole jagnjeta, vernejo se volkovi. Kaj je temu vzrok? [...] Iščete li stariši pravo kerščansko stanovanje, ali po domače »kvartir«, svojemu sinovi? Oh kolikokrat se zgodi, da gledate le na ceno, [...] ali na družbo, v kateri bo moral vaš sin celih deset mesecev živeti, za to se nič ne zmenite. Koliko bi se moglo tukaj pisati o strašnem vplivu spridenih tovarišev na nedolžnega otroka; ali ta spis bi bil predolg. Zato mi verujte stariši, da vas bo Bog strašno sodil, in tudi obsodil, ako veržete jagnje mej volkove! (Repič 1893b: 203)

Repič prepozna slabo družbo kot največji vzrok za moralno pokvarjenost mladine. Krivi so starši, ki tega niso preprečili. Pripoved pomensko krepi raba priložnostno okrepljenih besed (*jagnjeta* in *volkovi*), frazemi (biblijski frazem *vreči jagnje mej volkove*) in drugo ekspresivno besedje (*pokvarjeni*, *da je groza*), kontrastni pridevniki (*spriden*, *strašan* – *nedolžen*), z njimi se pisec čustveno razodeva, kopičenje pridevnikov, kjer prvi ekspresivno označuje količino/kakovost drugega (*celih deset (mesecev)*, *pravo kerščansko (stanovanje)*), pridevniško-samostalniška zveza, kjer oba izraza nastopata v vlogi krepilcev intenzitete (*velika večina*), glagol v velelniku (*verujte*), glagolsko vidsko obrazilo v vlogi stopnjevanja (*sodil* – *obsodil*), kjer veznik (*sodil, in tudi obsodil*) vpelje stopnjevanje z dodano trditvijo, členki in členkovni izrazi (*žalibog, morda*), medmet (*oh*). Izraz *kvartir*¹⁰ je v besedilu grafično označen z navednicami in zvrstno označen s »po domače«, kar kaže na piščevo občutenje stilne vrednosti nekaterih jezikovnih sestavin. Vlogo šibila intenzitete pomena imata besedi *kolikokrat* in *koliko*, ki kot prislova količine pomenita veliko ponovitev (ničkolikokrat) oz. veliko mero (veliko, mnogo), a njun kontekstualni pomen v resnici omili sporočilo pisca, ki morda ni želel biti prestrog, oz. se je namerno odločil pisati o tem, kako naj bo vnaprej, ne o tem, kako slabo je zdaj, saj upa/verjame, da bodo nauki zalegli.

(5) Starši morajo biti zgled svojim otrokom.

Ja mám resen malo časa, je enkrat rekel, moje otroke vyčítí ino moji dryxíni hasnovítne navyke davati; mojo delo mi ne dovóli, da bi si, kak olni vyčítel k' mizi sél ino mojim otrokom ino dryxíni naprej bral, ino jè na dobro opomínal. [...]. Ja si čém zato med delom prilike za vyk iskati ino mesto nehasnovitnega večkrat škodlívěga guča zdravěče pogovore z' mojimi otroki ino dryxino iměti. (Dajnko 1824b: VII–VIII)

¹⁰ Pleteršnik besedo *kvartir* navaja ob nem. *das Quartier*, ne navaja pa zgledov rabe. Repič v besedilu uporabi oba sinonimna izraza – *kvartir* in *stanovanje*.

Pri Dajniku je oče Izidor nosilec zglednega vedenja oz. kot interpret zglednih prisposodob iz živalskega sveta (mravlje, čebele, kokoši, ptice), narave oz. Biblije. V Uvodu (v Izidorju se prepoznata slovenski kmet in delavec) je pojasnil, da nima časa poučevati, da pa bo otroke vzgojil in izučil ob vsakdanjih opravilih. Intenziteto sporočila krepi raba kontrastnih pridevnikov ob sopomenskih samostalnikih (*nehasnovitni, škodlívi guč – zdravéui pogovori*).

Kako je mogoče, da se otroci varujejo kletvine, ako ne slišijo od starišev drugega ko kletvino? Mar bodo otroci mirni, ponižni, ako so stariši v vednem prepiru, ako so togotljivi, prevzetni? Kako hočete, da naj se otroci ljubijo mej sabo, ako vsaki dan vidijo, kako se oče in mati »kavsata« kaker pes in mačka? **Ako ste vi stariši slabi, morete govoriti in še toliko in toliko podučevati otroke, ali vse bo brez vspeha.** (Repč 1893b: 204)

Bodi zgleden oče. **Dolžan si dajati svojim domačim in posebno svojim otrokom dober zgled.** Kakeršen gospodar, tak hlapec; kakeršen oče, taki otroci. [...] Varuj se »čevljarskega« ponedeljka! Ali enako s požrešnostjo onečaščene nedelje! Gdor posvečuje nedeljo, bo delal tudi v ponedeljek. Zračunaj malo, koliko stane onečaščena nedelja in »čevljarski« ponedeljek! Zračunaj koliko na leto! (Repč 1905a: 219)

Prvi navedek se prične z retoričnim vprašanjem, ki učinkuje kot intenzitetni krepilec. Pripoved pomensko krepi ponovitev znotraj povedi (*kletvina*), pridevniški zaimek (*vednem, vsaki*), frazem s stilno zaznamovano sestavino (»kavsati« *se kaker pes in mačka*),¹¹ členek in členkovni izraz (*mar, še toliko in toliko*), celostni samostalniški zaimek (*vse*). Na skladenjski ravni izstopa ponavljajoči se veznik *ako*, ki kopiči primere slabega zgleda. Drugi primer je bil izbran, ker se v njem pojavi frazem »čevljarski ponedeljek«.¹² Tu pisec prvenstveno naslavlja očeta (v 2. os. ed.), ki naj bo z delavnostjo, preudarnostjo in poštenostjo zgled otrokom tako, da se v nedeljo drži zapovedi *Posvečuj Gospodov dan*, ne ponočuje in v ponedeljek ne izostaja z dela. Repičev strog ton je prepoznaven v vzkličnih povedih, velelnikih (*bodi, zračunaj*) in deležniško obliko v naklonski vlogi (*dolžan si dajati*).

¹¹ Pri Pleteršniku se pojavi glagol 'kavsati se', ki v drugem pomenu pomeni 'prepirati se' (nem. *zanken*), npr. *pri tej hiši se noč in dan kavsajo*.

¹² Pri Pleteršniku se s tem pomenom pojavi besedna zveza 'zaspani ponedeljek' (nem. *der Blaumontag*, modri/plavi ponedeljek). V SSKJ in frazeološkem slovarju sta *máčkast/máčkov ponedéljek* in *plávi ponedéljek*, ki se nanašata na nedeljsko veseljačenje in izostajanje od dela prihodnji dan. Marija Stanonik pravi, da so včasih o plavem ponedeljku govorili čevljarji, ki prostih sobot niso imeli, v nedeljo pa so pogosto ponočevali, zato prihodnji dan niso bili spočiti za delo (Rožman 2015). Izraz je bil v povezavi s čevljarji očitno poznan tudi Repiču.

(6) Starši morajo otroke podučiti o trpljenju.

Načelo je predstavljeno v novozavezni zgodbi Jezus pomiri vihar (Lk 8, 22–25), navedeno pa je v Prvem Petrovem pismu: Nasprotno, kolikor ste soudeleženi pri Kristusovem trpljenju, bodite veseli, da se boste veselili in radovali tudi, ko se bo razodelo njegovo veličastvo. (1 Pt 4, 13)

Kda je Izidor preden navyk od drevne reje dokončal, je vzel svoj nox ino dosta mladík na drevji zodrezal. To so jemi otroki ino dryxína ne za dobro spoznali. [...] Ino tak dela tydi nebeski oča v' svojemi ogradi – z' nami lydmí. On rexe nás tydi nekokrat s' texávami ino terplejom, ino nam odvzeme skoz to dosta podraskov – dosta nepostenega ino nepametnega. [...] **Ne toxté se zato nikóli terpleja, kero Gospod posle;** ono je dostakrat potrebno ino vsikdar hasnovítno. (Dajnko 1824b: 44–45)

»Kak dobro je zdaj,« so rekli vsi, »zdaj, da hlad postája ino sunce več tak ne xge ino pečle!« »Poterpleja,« je govoril Izidor, le poterpleja v'človečjemi xivlejnji treba, zadnič gre vse dobro. **Xalost ino terpleje prideta, alipa ne ostaneta;** temoč veséli dobri dnevi pá pridejo. (Dajnko 1824b: 11–12)

Kdé, je zvedával Izidor iz svojih otrókov, kde so zdaj megle, kde je vihta, kde blisk ino grom? – Vse je preminulo [...] Pitajte ednega, keri je béteg, ali kako drygo texko terpleje prestal, ino on de vam ravno tak odgovóril: **Vse je preminulo prej kak sem mislil, lexej kak sem verjél, mi je Bog iz vsih texáv pomagal.** (Dajnko 1824b: 19–20)

Izidor primerja trpljenje in preizkušnje, ki nas utrjujejo, z obrezovanjem drevja, njihovo minljivost pa z nevihto, tako da poudari potrpežljivost kot vrlino. V drugem primeru jim zastavi retorično vprašanje. Argumente o koristi trpljenja delajo prepričljivejše intenzitetni krepilci, kot so časovni prislovni zaimki (nikalni: *nikóli* in celostni: *vsikdar* sta intenzitetno močnejša kot nedoločni: *nekokrat* in mnogostni: *dostakrat*), ki izražajo drugačno pogostost ubesedenega. Kot krepilci delujejo tudi diskurzni označevalci, ki vpeljujejo ponazoritev (*ino, ino tak*), in naštevalni veznik (*ino*). Krepilec intenzitete povedanega je ponavljanje kot retorična figura (*Poterpleja – le poterpleja*) in retorično vprašanje s ponovljeno vprašalnico (*Kde – kde so zdaj megle?*).

Večkrat so božje poti jako gerde in težavne, ali one so vender poti, ki vodijo k zveličanju. Nad nami je mnogo nerednega; ako hočeš postati enkrat prebivavec nebeški, moraš pustiti, da se te žaga, obla in pili; tudi koliko pokore moraš delati za stare grehe, preden imaš vstopiti v rajске dvorane! [...] **Bog s trpljenjem neke duše olepšava, druge pa čisti.** Srečni niso tisti, ki vživajo in se veselijo, temuč tisti, ki vdano terpijo. (Repič 1905c: 382–383)

Da boš laglje mogla to razumeti, pobožna duša, pomisli na nevihto. Akoravno se nad zemljo v oblakih bliska in treska, venderle to soncu nič ne škodi; ono nad nevihto ostane mirno kaker pred in potem. **Tako se godi tudi tebi, ako radovoljno terpiš.** (Repič 1891: 325)

Tudi Repič bralce poduči o koristi trpljenja, ki vernikom pomaga, da so po smrti zveličani. Njegov jezik krepijo prislovi (*večkrat, jako*), naklonski glagol *morati* (*moraš pustiti, moraš delati*), na skladenjski ravni pa povedna vzkličnost. Bralcu se približuje z neposrednim naslavljanjem (2. os. ed.) in občutkom naklonjenosti (*pobožna duša*).

Razprava

Dajnko in Repič sta za pisanje o verskovzgojnih vprašanjih izbrala času in bralnim navadam primerno kratkoprozno zvrst vzgojnega priročnika, ki je praktična – kmet Izidor nima časa posedati in brati dolgih povesti; Repičevi zapisi v obliki oštevilčenih nasvetov oz. navodil so hitro zapomnjlivi, daljši pa lahko določeno versko načelo natančneje razložijo in pojasnijo z dodatnimi bibličnimi, svetniškimi ali vsakdanjimi zgledi. Pri obeh piscih so prepoznavne naslednje smernice za krščansko življenje: pomembna je vera v Boga, molitev, spoštovanje desetih Božjih zapovedi, zavedanje o koristi trpljenja in kako ga z Božjo pomočjo premagati. Podani so konkretni napotki, kako je potrebno otroke od malega vzgajati v verskih običajih in resnicah, vrednotah, pri tem pa je izpostavljena moč osebnega zgleda. Kmet Izidor tako poučuje bodisi z lastnim zgledom ali zgledom iz narave in pogosto pripelje sogovorce na dialoški način in s pomočjo vprašanj do nauka oz. sklepa. Zanimiv je holističen pogled na vzgojo otrok – skrbeti je treba za dušo in telo.

Pri Dajniku je topos tesno vezan na panonski agrarni svet (živa in neživa narava), iz katerega pretežno jemlje prispodobe; le redke so vezane na industrijsko bolj razvito mesto (npr. kadeči se dimnik – prispodoba preobilja in materialističnih vrednot kot negativni atribut mesta). Repičev topos je vezan na podeželsko in mestno okolje, ki jima pripisuje pozitivne (šolanje) in negativne lastnosti (slaba družba, veselice, gostilne). Mestoma v besedilih zasledimo družbeni (zdravstveno varstvo nosečnic, ki naj se izogibajo težavnemu delu in jezi; pomen zgodnje vzgoje; nasveti o dobri hrani za otroke, ne preveč sladkega) in družbenokritični vidik (zanemarjanje otrok, dajanje alkohola otrokom, kritika aleksandrink pri Škrabcu, izogibanje delu (*čevljarski ponedeljek*), zadolževanje, pijančevanje, prepir med zakonci). Dajnko in Repič sta pri verski vzgoji izpostavila naslednje vrednote: vera, učenje in delo – pri Dajniku je smoter učenja uspešno kmetovanje in poljedelstvo, pri Repiču pa tudi pridobivanje izobrazbe in usmerjenost v poklic.

Zanimiva razlika med piscema je v prisotnosti oz. odsotnosti pisanja o kaznovanju. Dajnkovo vzgajanje temelji na predhodnih svarilih in ne omenja tepeža ali kakršne koli druge oblike kaznovanja. Repič pa zagovarja ostro-bлаго vzgojo,

ki naj temelji na svarilu, opominjanju in če to ne zaleže, tudi telesni kazni. Repič o tepežu raje piše posredno, metaforično (npr. *obdelovanje, zalivanje in obrezovanje vrtov; iztepsi* (= izprašiti) *suknjice dečkov in stresti obleke deklic; dotekniti se otrok* (pren.); *šiba (novo mašo) poje*) in se sklicuje na Biblijo ter na Slomška, ki je veljal za vzgojno avtoriteto. Pater Repič je raje kot neposredne izraze uporabljal evfemizme, ki so nekoliko omilili strogost upovedenega. Bralci niso smeli razumeti Repičevega pisanja kot promocijo nasilja, čeprav na več mestih poudarja, da naj telesna kazen ne bo presilna in prepogosto rabljena vzgojna metoda. Evfemizmi v sobesedilu o telesnem kaznovanju delujejo kot šibilci intenzitete, vendar pa omogočijo naslovniku, da besedilo lažje sprejme in mu sledi.¹³

Intenzitetni krepilci so pri Dajniku in Repiču pogostejši kot šibilci pomena. Pri Dajniku se v vlogi krepilcev pojavljajo naslednje jezikovne prvine: (1) pomenski prenos, prispodob, (2) naslavljanje v 2. os. mn. (vi otroci) namesto 1. os. mn. (*To bi tydi naša hrana mogla biti*), (3) glagolski velelniki, (4) kopičenje sopomenskih ali blizupomenskih besed/besednih zvez z veznikom *ino* (*bedâsti ino prazni v' glavi, terpleje ino kixi, texâve ino terpleje, neposteno ino nepametno, zamerladjaki ino zanikernjaki, potrebno ino hasnovitno*, (sunce) *xge ino peve*), pogosta raba diskurznega označevalca *ino*, ki je v tovrstni rabi značilen za govorjeni diskurz (Izidor pripoveduje družini), (5) notranje ali priložnostno modificirane besede (*zanikernjak, bedast*), (6) prislov (*nikóli, vsikdar*), (7) ponavljanje istih besed oz. stavčnih vzorcev, (8) vzklična poved, vzklik in retorično vprašanje in (9) citatnost ali parafraziranje (sveto pismo).

Repič je uporabljal naslednje intenzitetne krepilce: (1) metaforično izražanje, (2) vzklična poved, vzklik in retorično vprašanje, (3) grafično označeni stilizirani izrazi in frazemi (*»kvartir«, »kavsata« se kaker pes in mačka, »čevljarski« pondeljek, »španjska vas«*; biblijski frazemi: *vreči jagnje med volkove*), (4) citatnost ali parafraziranje (Slomšek, svetniki, sveto pismo), (5) raba velelnika, 2. os. ed. nam. mn., naklonski glagoli (*morati*) in glagoli rekanja in performativi (*jaz ti odgovorim, rečem*), (6) členki in členkovni izrazi (religiozni: *žalibog, o moj Bog, hvala Bogu; res*), (7) prislovi in prislovni izrazi (*jako*), (8) medmeti (*o, oh*), (9) notranje modificirano besedišče: samostalniška obrazilnost (pomanjševalnice oz. ljubkovalnice: *angeljček, otročiči, ročica*), samostalniki (*spaka, nemarnost*), (10) priložnostno modificirane besede (*umazani denar, spaka*), (11) ponavljanje besednih prvin (*še toliko in toliko, To so grehi, in veliki grehi!, gorje, stokrat gorje jim, recite jim resno, in prav resno*), (12) akumulacija z veznikom in (*piše*

¹³ Košir (2023) natančneje razlaga metaforično izražje, ki je povezano s telesnim kaznovanjem, in njegovo funkcijo z vidika jezikovne intenzitete na primeru periodičnih besedil o verski vzgoji iz 19. stoletja.

in priporoča, prva in poglavitna (dolžnost), gerde in težavne (poti), vživati in se veseliti) in (13) diskurzni označevalec, ki usmerja komunikacijo (*se ve da*).

Pri obeh piscih se kot slogovno sredstvo pojavi kopičenje enakih jezikovnih prvin, ki je značilno za biblijski slog (paralelizem členov je tudi v besedilih protestantskih piscev, npr. dvojnice v Trubarjevi pridigi *Proti zidavi cerkva* (1558), kjer svetnika eni babi *govorita inu velita, de [...] se ena cerkov sturi inu sezida; taki pregrehi inu golufije*). Z vidika modifikacije intenzitete kopičenje okrepi prepričljivost argumentacije.

Raba vzkličnih povedi, naklonskega glagola (*morati*) in drugih pomensko sorodnih oblik v naklonski vlogi zelo neposredno poudarja pomembnost zapisanega, zato z vidika intenzitete ta sredstva delujejo kot krepilci. Raba šibilcev oz. pomensko manj eksplicitnih oblik (*naj opomnim, vpliv ne bo tolikanj strašan, koliko bi se moglo tukaj pisati*) pa blaži resnost ali moč zapisanega. Taka pragmatična sredstva kažejo piščevo presojo oz. vrednotijo ubesedeno predmetnost in delno kažejo, kaj je bilo v tistem času družbeno (ne)sprejemljivo.

Ovira se je pojavila pri semantični analizi besedišča, ki je zaradi časovno-frekvenčne zaznamovanosti z vidika intenzitete lahko občuteno kot notranje oz. priložnostno modificirano (npr. *terjatev, togotljiv, kletvina, kavsati se, bedast, hujdoba* itd.; dvojnice, npr. *prihodnost–bodočnost, tovarstvo–pajdastvo*) – zaradi časovne oddaljenosti nastanka besedil ne morem prepričljivo sklepati o tem, kako je učinkovalo na bralca.

Zaključek

Analize sociolingvističnih, kulturnozgodovinskih in jezikoslovnih (semantično-pragmatičnih) raziskav, ki pri interpretaciji del upoštevajo različne okolijske dejavnike (kulturne, družbene, zgodovinske, geografske, ekonomske, religijske idr.) in pojave (kot je verska vzgoja) v besedilih opazujejo ter razlagajo s pomočjo ubeseditvene razsežnosti, omogočajo širšo sliko sveta, v katerem je avtor živel in o katerem piše, hkrati pa odstirajo tudi piščev osebni odnos do upovedenega. Analiza Dajnkovega in Repičevega pisanja omogoča prepoznavanje tega, kar je bilo v njunih časih pri vzgajanju otrok pričakovano (nujno), zaželeno, odsvetovano in morda celo prepovedano. Oba želita, da bralci razumejo in sprejemajo njuno pisanje, hkrati pa si prizadevata za aktualnost vzgojnih načel. To se pokaže skozi živahen pripovedni slog, prevladujočo rabo jezikovnih sredstev, ki krepijo pomen (pred tistimi, ki šibijo), in v prispodobah in pomenskih prenosih, pri čemer oba izhajata iz pojmovnega sveta, ki je bil blizu takratnemu podeželskemu oz. mestnemu človeku.

Literatura

Blanka BOŠNJAK, 2016: Narativne strategije v pridigah Matije Vertovca. *Jezik in slovstvo* 61/3–4, 81–89.

CADASTRE, 1946 = *Cadastre national de l'Istrie*. 1946. Sušak: Edition de l'Institut Adriatique.

CVETJE, 1880–1944 = *Cvetje z vertov sv. Frančiška*. Mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška. V Gorici. <https://www.dlib.si>

Jožica ČEH, 1998: Prispodabljanje v Dajnkovem Kmetu Izidorju, *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 307–315.

Peter DAJNKO, 1824a: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Grätz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich.

Peter DAJNKO, 1824b: *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmí, ali Pripodobni navyki dobrih staršov za svoje otróke ino podložne*. Knjižica za vsakega kmeta ino težáka V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovemi knigiši; s' pismencami Andrea Lajkama v' Gradci.

Cvetko GOLAR, 1906: Slamnati vdovec. *Slovenski narod* 39/165, 1–2 (21. julij 1906).

Marko JESENŠEK, 2015: Dajnkov pomen pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajrskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta. 121–128.

KATEKIZEM, 1863 = *Keršanski nauk v vprašanjih in odgovorih za četerti razred začetnih šol*, 1863. Dunaj: v c. k. založbi šolskih bukev; iz c. kr. dvorske in državne tiskarnice.

Janez KEBER, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. <https://www.fran.si/192/janez-keber-frazeoloski-slovar-slovenskega-jezika>.

Francè KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter (1787–1873). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: Slovenski bijografski leksikon: 1. zv. Abraham – Erberg. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadrúžna gospodarska banka, 1925.

Diana KOŠIR, 2023: Koncept telesne kazni ali »šiba novo mašo poje« v izbranih verskih publikacijah 19. stoletja. *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih*. (Obdobja 42). Ur. Andraž Jež. Ljubljana: Založba Univerze. 75–81.

Bruno J. KOROŠAK, 2006: Anton Hijacint Repič (1863–1918), frančiškan pri sveti Ani v Koprú. Nova Gorica: Založba Branko.

Vilma KRAPEŽ, 1989: Hijacint Repič in njegova zapuščina v Koprski knjižnici. *Knjižnica* 33/2, 137–139.

Erika KRŽIŠNIK, 2014: Prihodnost in bodočnost v slovenskem jeziku. *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (50. SSJLK). Ur. Hotimir Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 17–25.

Vesna MIKOLIČ, 2020: *Izrazi moči slovenskega jezika*. Koper: Annales ZRS; Ljubljana: Slovenska matica.

ORTS, 1872 = *Orts Repertorium des Herzogthumes Steiermark*. Graz: K. k. Statistischen central-Commission. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-SYLMH7EV/db4fd730-699d-41ef-b426-59a7dc109859/PDF>.

Maks PLETERŠNIK, 2010: *Slovensko-nemški slovar, 1894–1895*. Transliterirana izdaja Elektronska objava. Spletna izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 2010. www.fran.si

Jože POGAČNIK, 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva*. Ljubljana: ZIFF.

SPECIAL, 1883 = *Special Orts Repertorium von Steiermark*. Wien: Alfred Hölder. <https://hdl.handle.net/11686/file631>.

SSKJ 2014 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Elektronska objava. Spletna izdaja www.fran.si,

SP, 2006 = *Sveto pismo stare in nove zaveze*. Slovenski standardni prevod 2006: Slovenski standardni prevod. Študijska izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Jože RAJHMAN, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik* (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor). 59–69.

Anton Hijacint REPIČ, 1891: O poterpežljivosti. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 10/11, 321–325.

Anton Hijacint REPIČ, 1893a: Kaj bo iz naših otrok? *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 12/6, 175–176.

Anton Hijacint REPIČ, 1893b: Dolžnosti starišev. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 12/7, 201–205.

Anton Hijacint REPIČ, 1894: Krščanskim materam v prevdarek. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 13/7, 217–220.

Anton Hijacint REPIČ, 1896: Vdajmo se v voljo božjo. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 15/9, 283–285.

Anton Hijacint REPIČ, 1897: *Rokopisna slovnica*.

Anton Hijacint REPIČ, 1905a: Deset zlatih pravil za hišnega gospodarja. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 22/7, 219–220.

Anton Hijacint REPIČ, 1905b: Potreba dobrih kerščanskih mater. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 22/7, 220–222.

Anton Hijacint REPIČ, 1905c: Gerde poti k zveličanju. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 22/12, 382–383.

Anton Hijacint REPIČ, 1906: Za stariše in predstojnike! *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 23/9, 286.

Andraž ROŽMAN, 2015: Organizacija tedna: Petek – slab začetek, dolg ponedeljek in produktivna sreda. *Dnevnik*, 12. 12. 2015. <https://www.dnevnik.si/1042726479/slovenija/organizacija-tedna-petek-slab-zacetek-dolg-ponedeljek-in-produktivna-sreda>.

Franc VERITI, 1834: *Keršhanški katolški nauk sa odrashene ljudi*. Ljubljana: natisnila Rosalia Eger.

Zusammenfassung

PRINZIPIEN DER RELIGIÖSEN ERZIEHUNG IN DAJNKOS *KMET IZIDOR* (1824) UND REPIČS BEITRÄGEN IN *CVETJE Z VERTOV SV. FRANČIŠKA* (1893–1906)

Im Artikel werden Texte zweier geistlichen Autoren vom Rand des slowenischen Kulturraumes analysiert, nämlich jene von Peter Dajnko aus der Oststeiermark und jene von Hijacint Repič aus dem slowenischen Istrien. Ihre lehrreichen religiösen Texte entstanden in der ersten (Dajnko) bzw. zweiten (Repič) Hälfte des 19. Jahrhunderts. Es handelt sich um das Buch Dajkos mit dem Titel *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmi* oder *Pripodobni navyki dobrih staršov za svoje otrôke ino podložne* (Radgona, 1824) und um ausgewählte religiöse Beiträge des Franziskanerpaters Hijacint Repič, veröffentlicht in der Zeitschrift *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (1893–1906). Beiden Autoren gemeinsam ist die pastorale Arbeit und der Hang zu einer schönen, reinen, hervorragenden slowenischen Sprache. Bei Dajnko zeigt sich dieser in seiner Grammatik der oststeirischen Landesvariante der slowenischen Schriftsprache mit eigener Rechtschreibregelung und Schrift, in den Schulbüchern sowie Fach- und religiösen Schriften (samt dem Versuch der Bibelübersetzung), bei Repič dagegen in seiner aplikativen Grammatik, in zahlreichen Beiträgen in *Cvetje* sowie in seinen slowenischen Predigten und Abnahmen der Beichte im ansonsten vorherrschenden italienisch-istrischen Umfeld. Es wird gezeigt, welche Prinzipien des religiösen Unterrichts dem slowenischen Leser anhand der moralischen und praktischen Lebensweisheiten beider Autoren vermittelt wurden. Ihre Texte basieren auf einem universellen christlichen moralischen Wertesystem, weshalb sie bezüglich des Inhalts, der Motivik und der Metaphorik zumindest teilweise von der Bibel inspiriert wurden. Die Autoren unterscheiden sich hinsichtlich der Textsorte, der Adressaten, des Formulierungsprozesses samt Erläuterung und Aktualisierung des Themas sowie hinsichtlich des städtischen bzw. ländlichen Milieus. Durch eine vergleichende Textanalyse wird ersichtlich, wie sich soziokulturelle Umstände in Gleichnissen und Metaphern widerspiegeln, die wegen Pragmatik und Übertragbarkeit der Erziehungslehren in die Praxis meist dem realen Umfeld der damaligen Land- und Stadtbevölkerung entnommen wurden. Anhand der Theorie der Sprachintensität wird die Sprache beider Autoren analysiert, wobei das Interesse insbesondere semantischen und pragmatischen Aspekten gewidmet ist.

Vloga Radgone in Petra Dajnka pri jezikovno-kulturnem povezovanju »ogrskih« in »avstrijskih Slovencev«

Franci Just

Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota, Šolsko naselje 12,
9000 Murska Sobota, franci.just@guest.arnes.si

Radgona je v 19. stoletju kot gospodarsko, kulturno in jezikovno stičišče pomembno povezovala Slovence v ogrskih županijah in avstrijskih deželah. V razpravi analiziram Dajnkov pogled na prekmurski jezik, ugotavljam njegov slovstveni vpliv na prekmurske pisce ter predstavljam posredniško vlogo radgonskih knjigovozov in duhovnikov, ki so narodno, kulturno in jezikovno povezovali Slovence na obeh straneh Mure.

Ključne besede: Peter Dajnko, Alois Weitzinger, Radgona, Prlekija, Prekmurje, jezikovni stiki

Im 19. Jahrhundert fungierte Radgona als eine bedeutende wirtschaftliche, kulturelle und sprachliche Nahtstelle zwischen den Slowenen aus ungarischen und österreichischen Ländern. Im Beitrag werden Dajnkos Perspektive auf die Prekmurje-Sprache analysiert und sein literarischer Einfluss auf dortige Autoren diskutiert. Darüber hinaus wird die Vermittlerrolle der Radgoner Buchbinder und Priester vorgestellt, welche die Slowenen auf beiden Seiten der Mur national, kulturell und sprachlich verbanden.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Alois Weitzinger, Radgona, Prlekija, Prekmurje, Sprachkontakte

Dajnko o »ogrskih« Slovincih in njihovem jeziku

Pri prebiranju Küzmiča in poslušanju prekmurskih Slovencev¹ je Dajnko opazil sorodnost med prekmurskim in njegovim slovenskogoriškim narečjem, med že izoblikovanim prekmurskim knjižnim jezikom in nastajajočim vzhodnoštajerskim knjižnim jezikom, ki je »v razsvetljenskem jezikovnem programu P. Dajnka in njegovih somišljenikov v 20. in 30. letih 19. stoletja [...] prerastel pokrajinskost in se razvil v kultiviran knjižni jezik« (Jesenšek 1998: 95). Podobnost se mu je zdela dovoljšna, da je v uvodu v svojo slovnico *Lehrbuch der windischen*

¹ V Radgono so najpogosteje prihajali ob semanjih dneh ((Hofrichter 1842: 109) in na tedenske tržnice ob sredah ter petkih (Haberl Zemljič 2012: 35), ali so bili dninarji pri tamkajšnjih posestnikih (Zver 2023: 114).

Sprache del prekmurskih Slovencev, ki jih sam nekoliko nenavadno imenuje »slovenski Madžari«, pritegnil v območje vzhodnoštajerskega knjižnega jezika:

Um denjenigen Slawenfreunden, die sich seit mehreren Jahren her eine möglichst kurze, dabey doch vollkommene, deutliche, der Steiresichen Mundarte true Sprachlehre zur Hand wünschen, zum Theil wenigstens zu entsprechen, war es mir anders nicht leicht thunlich, diese Arbeit zu beginnen, ohne vorher das Gebieth dieses Dialectes so zu bezeichnen, dass ich unsere östlichen Angränzer, die Windischen Ungarn aus der oberen Hälfte des Eisenburger Komitates zu unserem, die aus der unteren Hälfte desselben aber zum Kroatischen [...] Dialecte gerechnet habe. (Dajnko 1824: III-IV)²

Dajnkova formulacija je pomanjkljiva v več pogledih. Presenetljivo nenatančen je v opredelitvi območja, kjer naj bi živeli ogrski Slovenci: navaja le Železno županijo, ne omenja pa Zalske županije, koder so prav tako prebivali prekmurski Slovenci, in tudi ne prekmurske izseljenske skupnosti na Šomodskem, ki je v njegovem času še ohranjala prekmursko slovensko etnično zavest.³

Nejasno je tudi, kaj točno pojmuje z zgornjo in spodnjo polovico Železne županije. Njen zgornji zahodni del so namreč takrat sestavljala okrožja Kőszeg, Német Újvár (Güssing) in Körmend, okrožje Totság (Slovenka krajina) z večinskimi slovenskimi prebivalstvom pa je tvorilo njeno zahodno spodnjo polovico.⁴ Verjetno Dajnko s spodnjo polovico Železne županije ni imel v mislih celotnega okrožja Totság, ampak njegov skrajni spodnji del, ozek pas severno in južno od črte Cankova-Murska Sobota-Moravske Toplice, torej območje ravenskega govora prekmurskega narečja. To območje je pripisal hrvaškemu jezikovnemu prostoru. Ker ni upošteval ogrskih Slovencev v Zalski županiji, kjer prevladuje prekmurski dólinski govor, je prekmursko narečje reducirail na gorički govor

² »Da bi vsaj deloma ustregel tistim slovanskim prijateljem, ki si že več let želijo čim krajšo, a hkrati popolno in jasno ter štajerskemu narečju zvesto slovnico, nisem mogel začeti tega dela, ne da bi prej opredelil območje tega dialekta, tako da sem naše vzhodne sosedne, ogrske Slovence iz zgornje polovice Železne županije, prištel k našemu dialektu, tiste iz spodnje polovice iste županije pa k hrvaškemu [...]« (prevod Franci Just)

³ V tem oziru sta bila verodostojnejša gornjeljužiški jezikoslovec in zgodovinar Karl Gottlob von Anton ter Jernej Kopitar, ki sta prva v tisku predstavila prekmurske Slovence in njihov jezik. Anton je leta 1797 v leipziškem literarnem časopisu *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* objavil članek *Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke* in v njem kot prvi predstavil prekmurske Slovence, ki živijo v Železni in Zalski županiji, poleg tega pa navede tudi šomodsko in šopronsko območje (Anton 1797: 830). Kopitar je leta 1810 v dunajskem časopisu *Vaterländische Blätter* v daljšem članku z naslovom *Patriotische Phantasien einen Slaven* predstavil razširjenost slovanskih jezikov in njihovo slovstvo ter pri tem upošteval tudi prekmurske Slovence in jih geografsko-upravno umestil v »zahodnoogrsko komitata med Muro in Rabo« (Kopitar 1810: 89–90).

⁴ Primer zemljevid *Vas Vármegye – Comitatus Castriesterrei 1801–1809* avtorja Jozsefa Kenedicsa in izdajatelja Demetra Göröga. <https://www.oldmapsonline.org/map/cuni/1142889>

današnjega severnega Prekmurja in Porabja, po njegovem »zgornje polovice Železne županije«. Tega pa je dialektološko neustrezno enotil s svojim slovenskgoriškim narečjem, pri tem pa v svoji slovnici, kot ugotavlja Štefan Barbarič, ni upošteval »diftongizacije, glasu ö, ne končniškega prehoda *h* v *j*« in tudi ne prekmurskih oblikoslovnih značilnosti (Barbarič 1966: 100).

Kljub navedenim pomanjkljivostim pa je imela Dajnkova dialektalna sicer neustrezna vključitev prekmurščine v območje vzhodnoštajerskega knjižnega jezika za tisti čas, ko širša slovenska javnost o ogrskih Slovencih ni vedela skoraj ničesar, pomembno sporočilo o njihovi jezikovni in etnični sorodnosti z »avstrijskimi Slovenci«. Narodno osveščanje slovenskega prebivalstva na vzhodnem Štajerskem, h kateremu je s svojo siceršnjo slovstveno dejavnostjo močno prispeval, je razširil še z zavestjo, da Slovenci živijo tudi v sosednji Ogrski.

Dajnkov vpliv na prekmurske pisce

Drugo vprašanje je, ali in koliko so Dajnkove knjige vplivale na prekmurske katoliške pisce, ki so od srede 19. stoletja naprej svoje duhovno oko vse bolj odpirali proti slovenskemu jezikovno-kulturnemu prostoru in so se pri lastnem besednem ustvarjanju zgledovali tudi pri slovenskih piscih in črpali iz njihovih knjig. Med temi sta se pri slovenskem slovstvu najbolj oplajala Jožef Košič in Jožef Borovnjak.

Znano je, da se je Košič pri pripravi svoje poučno-vzgojne knjige *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov* zgledoval po Slomškovi knjižici *Blaze inu Nežica v nedeljskej šoli* (Novak 1976: 76), za njegovo zgodovinopisno knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* pa so mu bile zgled Krempljeve *Dogodivšine štajerske zemle* (Novak 1976: 76). Podobno se je Borovnjak zgledoval pri slovenskih avtorjih v cerkvenih pesmih, ki jih je dodal v svojih knjigah *Dühovna hrana* in *Szvėti Angel csuvar* ter v priredbah knjig Mikloša Küzmiča *Kniga molitvena* in *Krátka summa velikoga katekizmussa*. Za te Borovnjakove pesmi literarni zgodovinarji ugotavljajo, da so nekatere njegove lastne, nekatere pa priredbe oz. predelave slovenskih cerkvenih pesmi. Anton Trstenjak, ki je Borovnjaka obiskal in dobro poznal njegovo delo, npr. piše, da »popravlja stare molitvenike, uvaja v nje naše pesmi z našimi napevi« (Trstenjak 2006: 189), Janko Šlebinger za *Knigo molitveno* iz 1864 ugotavlja, da jo je Borovnjak »pomnožil (str. 293–419) s cerkvenimi pesmimi in križevim potom; nekaj pesmi je zložil sam, nekaj jih je prevzel iz slov. pesmaric« (Šlebinger 1925: 54). Vilko Novak se mu v tej oceni pridružuje in za *Knigo molitveno* 1864 pravi, da je Borovnjak v njej »dodal nekaj lastnih pesmi, nekaj pa jih je prevzel iz slovenskih pesmaric« (Novak 1976: 79). O konkretnih pesemskih predlogah ne pišejo, vodilo pri tej

oceni so jim bržkone bile jezikovne značilnosti (prevzete vzhodnoštajerske in osrednjeslovenske besede in oblike). Tudi France Kidrič glede predlog ni kaj bolj določen, razen da konkretno omeni Borovnjakovo pesmarico: »Poznejši pisatelji so si izposojali vsaj nekatere njegove cerkvenopesemske tekste, ki se nahajajo n. pr. v Rižnerjevi in Borovnjakovi pesmarici.« (Kidrič 1925: 115)

T. i. *Borovnjakova pesmarica* (Borovnjak 1858) je brezčrtni zvezek formata 12,2 x 19,2 cm s trdimi platnicami in debelejšimi, grobo granuliranimi listi, ki ga hrani Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota.⁵ Od marca do junija 1858 je Borovnjak vanj zapisoval duhovniške prihodke, od junija 1858 naprej, ko je prišel za župnika na Cankovo, pa mu je zvezek služil za zapisovanje različnih pesmi (Just 2008: 107).⁶ Poleg nekaj posvetnih jih je večina cerkvenih in razen prepisov posamičnih Borovnjakovih, Košičevih, Šbüllovih in Virkovih pesmi so vse ostale zapisi pesmi iz različnih slovenskih pesmaric, na kar kažejo njihove jezikovne značilnosti. Razen redkih izjem to niso dobesedni prepisi, ampak je Borovnjak pesemske predloge pri prepisovanju že prirejal, nato pa jih je med pripravo zgoraj omenjenih Küzmičevih in svojih knjig še dodatno predelal ter jezikovno približal svojim prekmurskim naslovníkom. Zvezek mu je bil torej vmesna postaja med pesemsko predlogo, ki jo je vanj zapisal in pri tem že nekoliko priredil, ter njeno končno podobo v natisnjenih knjigah. Samo v treh primerih je Borovnjak v pesmarici zapisal avtorja pesemske predloge: pod pesmijo *Slavospev o rojstnem godu* je zapisan »Joži Virk«⁷, pod pesmi *Božična* in *Božična e*) je pripisal »Praprotnik«⁸. Brez tega pripisa je pesem *Božična d*), ki pa je tudi Praprotnikova.⁹ Sicer pa za večino pesmi ni mogoče ugotoviti predlog, razen za naslednji dve: pesem *Kmetški stan* je skoraj dobesedni – z majhnimi odstopanji – prepis pesmi *Kmetiški stan* iz knjige Matije Ahacla Koroške in

⁵ V Borovnjakovi zapuščini je ostala še ena rokopisna pesmarica, ki jo je naslovil *Popevke Cirkvene i Poszvetne* (Krajnc-Vrečko 2008: 125–131).

⁶ Na straneh *sprednjega dela*, ki niso oštevilčene, začetnim vpisom prihodkov (1–5) sledi 31 pesmi (7–53), v *odzadnjem delu* zvezka je na prvih 35 oštevilčenih straneh 23 pesmi, na preostalih neoštevilčenih pa 22 pesmi (36–69).

⁷ Jožef Virk (1810–1880), slovenski duhovnik in pesnik, je spadal v Slomškov literarni krog. Pisal je posvetne in nabožne pesmi ter prigodnice. Zaradi vznesenih domoljubnih tonov, spretno verzifikacije, izrazne preprostosti in spevnosti so bile njegove pesmi priljubljene v času taborskega gibanja, kar nekaj jih je ponarodelih, še več uglasbenih. *Slavospev o rojstnem godu*, ki je nagovor na »Jožefa blagega« in ki izpostavlja njegovo slovensko usmerjenost (»sin slovenski«) je Borovnjakov zapis napitnice, ki mu jo je posvetil Virk.

⁸ Borovnjakova *Božična* je prepis Praprotnikove *Božične I* (Prapotnik 1856: 1–3), *Božična e*) pa prepis Praprotnikove *Božične IV* (Praprotnik 1856: 11–13).

⁹ Gre za prepis Praprotnikove *Božične II* (Praprotnik 1856: 4–6).

štajerske pesmi (Ahacel 1855: 52–59),¹⁰ pesem *Žlatna vinska kaplica* je rahlo (v posameznih besedah) prirejena *Napitnica* Valentina Orožna (Orožen 1879: 35–36).

Kidrič (1925: 115) je opozoril na Dajnkove sledi v Borovnjakovi pesmarici. Nekaterne pesmi imajo prepoznavne vzhodnoštajerske jezikovne značilnosti in po dikciji, besedišču ter sintaksi spominjajo na Dajnka.

(1) Raba oziralnega zaimka *ki* v funkciji kazalnega zaimka:

Ki te nej ljubil tak močno / Serca veselje ti sladko. (Borovnjak 1858: odzadnji del 37 – O! Jezus)

Ki v grehah so preminuli, / Na veke do pogubljeni. (Dajnko 1826: 254)

(2) Uporaba predloga *krež* namesto *prejk*:

Sveta sveta krež vse sveta / Jezušova rešna kri / k-našemi zveličanji. (Borovnjak 1858: odzadnji del 50 – Blagoslov)

Sveti, Sveti, Sveti / Sveti krež vse Sveti / Je Jezus Kristuš večno nam. (Dajnko 1826: 121).

(3) Veznik *no* namesto *ino/i*:

Zdaj se tega vživamo / Naj ti čast no hvala bo. (Borovnjak 1858: odzadnji del 38 – Po sv. obhajili)

Radi čujte no žalujte / Dnes po glasi pesme moje. (Borovnjak 1858: odzadnji del 44 – Pesem od Lone Kovačove)

Molmo tiho no na glás / Pejmo radi vsaki čas. (Dajnko 1826: 130)

Ti boš v' teli popriela, / No narodil de se Sin. (Dajnko 1826: 132).

(4) Nikalna oblika pomožnega glagola biti *ne* za knj. *ni* in prekm. *nej*:

Tak sladka ne nobena stvar / Ne tolko drag' nikakši dar. (Borovnjak 1858: odzadnji del 37 – O! Jezus)

Bodi tauženkrat češena / Mati božje milosti / Tako smilna ne objena. (Borovnjak 1858: odzadnji del 55 – Od serca Marie)

No je prilik ne zamüdil / Grešne zvati v' Božji stan. (Dajnko 1826: 150).

¹⁰ Pesem je v oklepaju takoj za naslovom označena kot »Štajerska«, na koncu pa je zapis »Iz stare predelana«. Gre seveda za predelavo znane Volkmerjeve *Perve pesmi od kmestva* iz njegove knjižice *Hvala kmetizhkega stana ino tobazhie trave v- dveh pesmah sapojena v- leti 1807*.

Naštete in druge vzhodnoštajerske jezikovne posebnosti niso značilne samo za Dajnka. Pesmi v Borovnjakovi pesmarici so vsebinsko tako predelane, da jim v Dajnkovih knjigah *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi* (1826) ter *Jezus, Maria ino Jožef* (1856) ni mogoče najti konkretne pesemske predloge. Razen ene pesmi: nedvomno je Borovnjakova *Pesem v čast sv. Jožefi* (Borovnjak 1858: sprednji del 12–14) priredba Dajnkove *Pesmi na čast svetemi Jožefi* (Dajnko 1856: 144–145).

Pesem na čast svetemi Jožefi
(Dajnko 1856: 144–145)

1. Sveti Jožef, Jezušov Rednik!
Vareh cele štajerske dežele!
Bodi z' Bogom rad naš Pomočnik,
K dobrim delam pelaj nas veséle;
Vuči nas, naj Boga spóznamo,
Ga z molitvijo, ljubavjo častimo,
Njemi služimo s' pokornostjo,
Ino vsi zveličanje dobimo.
2. Sveti Jožef, pun nedužnosti,
V svetem pismi mož pravičen zvani!
Tak, kak bela lelja v' cvetenji,
Čistosti si pun imenuvani.
O, pomagaj z' Bogom tudi nam,
Naj nedužno, čisto vsi živimo,
Naj smo dani le Pravičnostam,
Naj se nikak gde ne zagrešimo.
3. Sveti Jožef, dober zaročnik!
Si Mariji Tvoji zaročnici,
No kak dober mož no oskerbnik
Se nam kažeš k' Mariji Divici;
O, bi tudi verni zakonci
V' svojem stani tak živéli,
Té bi v' svojem hižnem zakoni
Velko srečo no veselje meli.

Pesem v čast sv. Jožefi
(Borovnjak 1858: sprednji del 12–14)

1. Sveti Jožef si Jezušov rednik
Bodi za Bogom rad naš pomočnik
Cejele te fare si čuvar
Z serca ti pojemo pesme dar.
2. Sveti Jožef si pun nedužnosti
Kak bejla lelja v svojem cvetenji
V pismi mož pravičen zvani
Čistosti pun si imenovani
3. Sveti Jožef predober zaročnik
No kak dober mož no oskrbnik
Si Marii zaročeni
K nam se kažeš prelübleni

4. Svet Jožef! Troštar v' žalostah
Si Mariji bil na vsakem poti,
No po božjih ópominjanjah
Zvesto prišel njej s' pomočjo proti;
O, potroštaj vseli tudi nas,
Gda se znajdemo v' skušavah,
Na pomoč nam bodi vsaki čas,
Gda smo vlovleni v težavah.

5. Sveti Jožef! Velko skerb si Ti
Kazal tudi k' Božjemi Deteti,
Zato starši k' svoji deci si
Majo s' tebe lepi priklad vzéti;
O, bi starši, kak Ti Jezuš,
Svojo deco varvali, redili,
Te bi tudi deca njihova
Na pomoč jim bila rada v' sili.

6. O vsi starši, ino deca vsa!
Glejmo Jožefi ednáki biti,
No z' Marijo lubmo Jezuš,
Tak le zmoremo v' nebesa priti;
Jezuš, Jožef, no Maria nas
Varte vse na duši no na teli,
Pred zagrešenjom skos vsaki čas,
Naj nebésa z' vami bomo meli.

4. Sveti Jožef ti troštar v žalosti
Bio si Marii na vsakoj poti
Po božem opomin'vanji
S pomočjo prišo si proti.

5. Sveti Jožef veliko skrb si ti
Pokazao vsigdar mal'mi Jezuš
Zato star'si k svojoj deci
Moro s tebe peldo vzeti.

6. O vsi starši ino deca vsa
Z devico Mario lüb'mo Jezuš,
Jožefi enaki biti
Da b'mo mogli v nebo priti.

7. Jezus Jožef no Maria nas
Od pregrehšenja čuvaj vsaki čas
Varte nam dūšo i telo
Da mi vsi v nebo pridemo.

Gre za zanimiv primer pesemske adaptacije. Borovnjak je Dajnkovo pesem pre-delal na vsebinski, jezikovno-slogovni in verzno-kitični ravni. Dajnkove osem-vrstične kitice je skrajšal v štirivrstičnice, tako da je opustil njihov drugi del, v katerem je Dajnko v zanj značilnem poučnem nagnjenju ravnanje in lastnosti sv. Jožefa priporočal kot zgled delovanja v vsakdanjem življenju. Le drugi del zadnje kitice Dajnkove pesmi je Borovnjak prevzel in jo dodal na koncu kot samostojno kitico. Dajnko je v precejšnji meri uresničil metrični vzorec, v katerem se regularno izmenjujeta trohejski deveterec in trohejski deseterec po shemi prestopnega rimanja ababcded z moško rimo v lihih (kdaj pa kdaj si je pomagal tudi s t. i. raznonaglasno/atonično rimo tipa nam–pravičnostam) in žensko rimo

v sodih verzih. Borovnjak je šele usvajal principe zlogovnonaglasnega verza,¹¹ zato neregularno izmenjujoči se osmerci, deveterci in deseterci v njegovih štiri-vrstičnicah še niso metrično dosledni, ampak kažejo metrično-ritmično tendenco k trohejskemu verzu. V oblikovanju verzni izglasij se je odločil za parno zaporedno rimo aabb, zato je zamenjal vrstni red nekaterih Dajnkovih verzov.¹² Sicer pa je tu in tam tudi nadomestil kakšno Dajnkovo besedo (*štajerske deže* > *fare*, *vareh* > *čuvár*, *priklad* > *pelda*, *nebesa* > *nebo*) in samostalniško zvezo preoblikoval v stavek (*Sveti Jožef, Jezušov rednik* > *Sveti Jožef si Jezušov rednik*, *Sveti Jožef, pun nedužnosti* > *Sveti Jožef si pun nedužnosti*).

Dajnko ni imel tako pomembne vloge pri povezovanju Slovencev na levi in desni strani Mure kot njegovi duhovniški nasledniki v radgonski mestni župniji in pri sv. Petru ter radgonski »knjigárji«. Sledovi njegovega vpliva so opazni v Borovnjakovi pesmarici, ne ravno posrečeno pa je nakazal jezikovno sorodnost »ogrskih« in »avstrijskih« Slovencev na vzhodnem Štajerskem.

Posredniška in povezovalna vloga radgonskih knjigovezov in knjigotržcev

V prvi polovici 19. stoletja tiskarjev in knjigovezov v Murski Soboti še ni bilo in knjige so tako evangeličanom kot katoličanom tiskali in izdajali v precej oddaljenih krajih Šopron (János József Sziess/Anton Josef Siess), Kőrmend (Ferenz Udvary), Sombotel (škofijska tiskarna), Magyaróvár (Sándor Cséh) in Budimpešta (Atheneum idr.). Ko pa je leta 1810 Alois Weitzinger v Radgoni kupil knjigoveško delavnico in postal mestni knjigovez, se je položaj bistveno spremenil. Radgona je zaradi geografske bližine postala za izdajatelje prekmurskih katoliških knjig nova in odtlej najpomembnejša tiskarsko-založniška in knjigotrška lokacija.

Weitzingerjeva knjigoveška, založniška in knjigotrška dejavnost

Alois Weitzinger je v seznamih predplačnikov in prednaročnikov knjig ter v časopisnih oglasih navajal kot »Buchbinder in Radkersburg« in »bürgerlicher Buchbinder in Radkersburg«.¹³ Knjigovezi v tistem času niso bili samo izvajalci

¹¹ V drugi polovici 19. stoletja so prekmurski avtorji postopoma opuščali stari zlogovni verz in v svoje pesnjenje uvajali blagozvočnejši zlogovnonaglasni verz, ki je bil tedaj v slovenski poeziji že uveljavljen.

¹² Tudi Borovnjak je mestoma uporabil atonično rimo, sicer pa je verzne konce zvočno skrbno oblikoval in je zaradi rime (*čuvár–dar*) v prvi kitici dodal samostojen zadnji verz.

¹³ Pri Tschinkowitzu (1827: IV) je Weitzinger v seznamu predplačnikov (Pränumeranten-Verzeichniss) naveden kot »Weitzinger Aloys, Buchbinder in Radkersburg«, med prednaročniki

zaključne faze tiskanja knjig, ampak pogosto tudi njihovi izdajatelji, založniki in prodajalci (Brumen 1971: 105). To velja tudi za Weitzingerja in njegova založniška vloga je v strokovni literaturi večkrat omenjena. Kidrič (1925: 112) piše, da je Dajnku knjige »založil Alojz Weitzinger v Radgoni, kar je mnogo pripomoglo k njih hitremu razširjenju«. Fran Kovačič v spominih na potovanje po Prekmurju navaja, da Borovnjakove knjige »izdaja radgonski knjižar Weitzinger v dolgih ulicah št. 18–19, ki ima pri teh knjigah obilo dobička, ker Borovnjak ne zahteva honorarja; on samo pravi: 'Moram pa nekaj dati svojim ljudem' in to mu je najljubše plačilo, da ljudje imajo kaj brati« (Škafar: 1970b: 346). Novak (1976: 79) prav tako navaja, da je ponatise knjig Mikloša Küzmiča »zalagal radgonski knjižar Weitzinger«. Po očetovi smrti je njegovo večopravilno knjižno dejavnost nadaljeval sin Johann Albert Weitzinger in jo, kot kažejo takratni imeniki dejavnosti in obrti, postopoma razširil še na trgovanje z umetninami in muzikalijami.¹⁴ Sicer pa je življenjska in poslovna pot Aloisa Weitzingerja in njegovega sina Johanna Alberta jedrnatopovzeta v članku *Ein seltsames Jubiläum* (GT 1894: 5). Povod za zapis je bila 50. obletnica poslovanja Johanna Alberta Weitzingerja. Članek navaja, da je Alois Weitzinger 1. januarja 1810 kupil v Radgoni knjigoveznico, ki je v mestu delovala od leta 1620, in jo vodil do smrti leta 1844.¹⁵ Takrat jo je prevzel sin Johann Albert Weitzinger in dejavnost razširil, tako da je odprl knjigarno in trgovino z umetninami ter muzikalijami, uredil pa je tudi obsežno izposojevalnico knjig.¹⁶

(Liste der Herren und Frauen Subscribenten) pri Schreinerju (1843: 31) kot »Alois Weizinger, bürgl. Buchbinder in Radkersburg« in med predplačniki (Verzeichniss der Herren Praenummeranten) pri Macherju (1846: I) kot »Weizinger, Buchbinder in Radkersburg«.

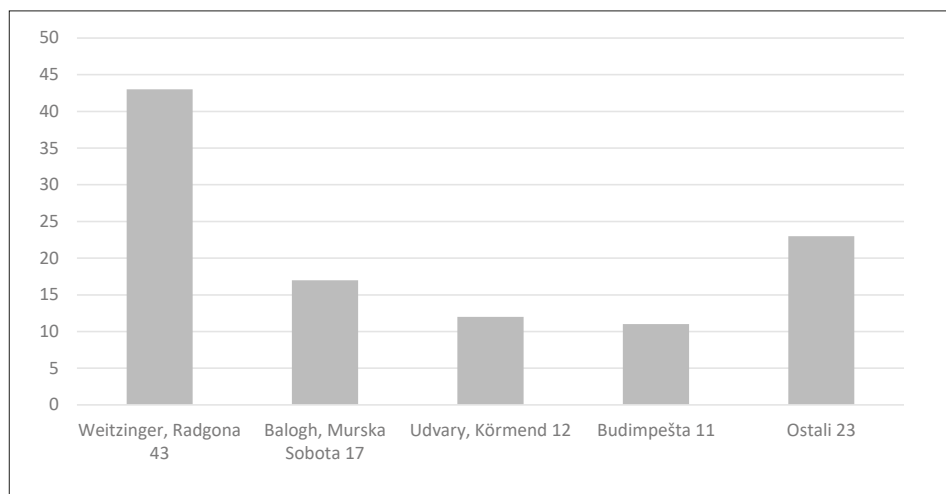
¹⁴ Johann Albert Weitzinger je sprva naveden kot »Buchbinder und Buchhandler Weitzinger J. A.« (Gottfried-Pernold 1854: 499), kasneje pa najpogosteje kot »Weitzinger J. A., Firm. Inh.: Johann Alois Weitzinger, Buch, Kunst- und Musikalien-haendler, dann Buchbinder und Besitzer einer Buch- und Musikalienleihanstalt« (Kastner 1867: 649, 1868: 704, 1870: 415) in kot »Weitzinger, J. A., Buch-, Kunst- u. Musikh. in Radkersburg« (Schulz 1881: 401).

¹⁵ Po podatkih iz knjige umrlih (Matricula Online, Österreich, Steiermark, Rk. Diocese Graz-Seckau / Bad Radkersburg / Sterbebuch 7 1839–1858, str. 65–66, sign. 2027), ki je dostopna na spletni povezavi <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/bad-radkersburg/2027/?pg=34>, je Alois Weitzinger umrl 25. septembra 1844 v Radgoni.

¹⁶ J. A. Weitzinger se je leta 1890 poročil z Ido von Martina, hčerko pokojnega deželnega glavarja Bukovine dr. Vencelja viteza von Martina, kljub razliki v letih je bil njun zakon srečen (GT 1894: 5). Ida von Martina je bila nekaj časa guvernantka in nato ljubica grofa Leopolda Lužanskega, zemljiškega gospoda v čeških Chyšah, kjer je ustanovil lastno gledališče in nastopal v različnih gledališčih. Udejstvoval se je tudi politično in bil od 1887 do smrti 1891 poslanec v državnem zboru. Z Ido sta imela nezakonsko hčerko Zdenko, za katere skrbništvo sta se po poroki potegovala zakonca Ida in Albert Weitzinger. Skrbništva jima niso dodelili, menda zaradi Idine duševne nestabilnosti (Zemanová Urbanová 2021: 209). Tudi njuna zakonska

Alois in Johann Albert Weitzinger sta kot založnika in knjigotržca sodelovala v Dajnkovem obsežnem narodnoprernem in slovstvenem programu. Med letoma 1816 in 1856 sta (razen štirih) založila vse njegove knjige in njihove ponatise ter knjige njegovih somišljenikov Andreja Šerfa, Antona Laha, Martina Veršiča idr. – izdala sta trideset njihovih del v nakladi »nekaj deset tisoč izvodov knjig«, tj. nad 50.000 izvodov knjig, ki so bile natisnjene v dajnci (Rajh 1998: 13).

Enako veliko vlogo sta imela v prekmurskem katoliškem slovstvenem programu, ki se je osredotočil na oskrbo prekmurskega katoliškega občestva s temeljnimi verskimi in šolskimi knjigami. Alois Weitzinger je začel izdajati prekmurske knjige leta 1813, po letu 1844 je njegov sin Johann Albert to delo nadaljeval vse do leta 1898. V tem obdobju sta izdala triinštirideset prekmurskih katoliških knjig, med katerimi prevladujejo ponatise in priredbe verskih in šolskih knjig Mikloša Küzmiča, Jožefa Košiča in knjige Jožefa Borovnjaka ter njihovi ponatise. V navedenem obdobju je bilo vsega skupaj natisnjenih sto šest knjig prekmurskih katoliških piscev, všteti posvetne, kar pomeni, da sta Weitzingerja izdala 40,6 % vseh prekmurskih katoliških knjig. Lendavski knjigovez Balogh je v enakem obdobju izdal sedemnajst prekmurskih katoliških knjig, Udvary v Körmendu dvanajst, pri različnih založnikih v Budimpešti jih je izšlo enajst, pri ostalih pa skupno triindvajset (posamično po 10).

Slika 1: Založniki prekmurskih katoliških knjig v letih 1813–1898

sreča ni trajala dolgo, saj je Ida Maria Anna Weitzinger von Martina umrla 21. marca 1897, stara nepolnih 35 let.

Weitzingerja sta knjige najpogosteje tiskala v tiskarni Leykam v Gradcu, takrat najprodornejši in tehnološko najbolj opremljeni tiskarni na avstrijskem Štajerskem, ki je lahko naročila hitro in kakovostno izvršila.¹⁷ Tako sta zagotavljala sprotno in redno oskrbo prekmurskih katoliških cerkva, šol in vernikov s knjigami, katerih verski, jezikovno-kulturni, izobrazbeni in narodnostni pomen je v strokovni literaturi jasno in nedvoumno potrjen. Dobro razširjene knjige so med ljudmi uzaveščale normo prekmurskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 50), s postopnim sprejemanjem nekaterih prvin knjižne slovenščine pa so jezikovno zbliževale »ogrske« in »avstrijske Slovence«.

Hkrati so se lahko prekmurski Slovenci z Weitzingerjevim posredništvom seznanili tudi s slovenskimi knjigami in periodičnimi tiski. V svoji knjigarni je imel namreč raznovrstne slovenske knjige in periodične tiske, ki so jim bile zaradi bližine Radgone lažje in hitreje dostopne. Iz oglasov različnih izdajateljev in založnikov, ki Weitzingerjevo knjigarno navajajo med prodajnimi mesti svojih knjig, je mogoče sklepati, da je bila njegova ponudba bogata in pestra. Zgolj dva primera. V Oglasniku št. 35 k 93. listu Bleiweisovih *Novic* 1854 je ljubljanski založnik Janez Giontini na strani 74 oglaševal svoj *Koledar za Slovence s podobami k poboljšanju katoliškega duha za navadno leto 1855*. V oglasu je navedeno, da se koledar dobi tudi »v Radgoni pri Weicinger-ju«. *Koledar Mohorjeve družbe za leto 1878* se je zaključil z oglasno stranjo za knjige Tiskarne družbe sv. Mohorja, na koncu oglasa pa so navedena prodajna mesta izven Celovca, kjer je mogoče knjige s seznama kupiti. Med njimi je tudi Weitzingerjeva knjigarna v Radgoni: »Vse te knjige imajo po omenjeni ceni na prodaj: v [...] Radgoni: Weitzinger«.

V prvi polovici 19. stoletja, ko širša slovenska javnost o prekmurskih Slovencih ni vedela skoraj ničesar, je bil Alois Weitzinger dragocen posrednik prekmurskih knjig v slovenski prostor in posredno tudi informacij o »ogrskih Slovencih«. Njegova lokacija mu je omogočala, da je lahko knjige lažje in hitreje posredoval zainteresiranim naslovnikom na Štajerskem in naprej na Kranjsko in Koroško. Tistim, ki jih niso kupovali in prebirali, pa so Weitzingerjevi oglasi za prekmurske knjige¹⁸ prenašali pomembno narodnostno sporočilo, da tudi na Ogrskem prebivajo Slovenci.¹⁹

¹⁷ Leta 1876 je imela tiskarna Leykam 240 zaposlenih, 8 ročnih in 14 hitrih tiskarskih strojev za knjigotisk, 15 ročnih in 2 hitra tiskarska stroja za litografski tisk ter 2 stroja za litje. Imeli so bogat nabor tiskarskih črk in stavce, ki so bili usposobljeni za pripravo knjig v različnih črkopisih. Podjetje je imelo v lasti tudi knjigarno in šest tovarn papirja.

¹⁸ V Dajnkovih in drugih knjigah jih je oglaševal kot »Kniga molitvena za Slovence zoseb na Vogerskem«, »Slovenski silabikar ali A, B, C za Slovence na Vogerskem« ipd.

¹⁹ Prvi Weitzingerjev časopisni oglas, v katerem sta omenjeni tudi dve prekmurski knjigi, je iz leta 1817. Objavljen je bil 9. junija v *Steiermärkische Intelligenzblätter zu Nro. 91 der Grätzer*

Semlitscheva tiskarsko-izdajateljska dejavnost

V zvezi z izdajanjem in tiskanjem prekmurskih knjig v Radgoni je treba omeniti še radgonskega tiskarja Franza Semlitscha. Ta je leta 1893 od Franza Fricka kupil podjetje, v sklopu katerega so bili tiskarna, knjigoveznica in trgovina s knjigami, papirjem in pisarniškim materialom. V izdajanje in tiskanje prekmurskih knjig se je vključil leta 1895 in do leta 1914 izdal enajst prekmurskih katoliških knjig. Vsi ostali tiskarji in založniki so v tem obdobju izdali štirideset prekmurskih katoliških knjig, tako da je bil Semlitschev delež 21,5-odstoten. Prekmurske knjige je tiskal in izdajal na prelomu 19. in 20. stoletja, ko je bila ponudba tiskarsko-knjigoveških storitev tudi v Prekmurju že obsežna in so bile vezi med »ogorskimi« in »avstrijskimi Slovenci« trdnjše in pogostejše kot v prvi polovici 19. stoletja, ko jih je vzpostavljaj Alois Wetzinger.

Posredniško-povezovalna vloga radgonskih duhovnikov

Weitzingerjeva knjigarna v Radgoni je omogočala prekmurskim Slovencem hitrejši dostop do slovenskih knjig, še veliko aktivnejšo vlogo pri njihovem posredovanju v Prekmurje pa so imeli radgonski duhovniki kot poverjeniki knjig Mohorjeve družbe in Slovenske matice.

Zeitung in se glasi: »Slavenische Bücher zu haben in Radkersburg bey Alois Weitzinger, Buchbinder. [...] Slavenski silabikar, ali A, B, C za Slavence zoseb na Vogerskem. Kniga molitvena za Slavence zoseb na Vogerskem.« Isti dve knjigi Mikloša Küzmiča je Weitzinger dodal tudi v oglas, objavljen na koncu Dajnkove knjige *Evangeliumi na vse nedele ino svetke skos leto* (1817). V Dajnkovih knjigah *Svetega pisma zgodbe iz starega ino novega zakona* (1821), *Opravilo svete meše* (1824) in *Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvučenje Slovenskega branja* (1833) pa identični oglasi vsebujejo tri Küzmičeve knjige: »Vedoč-danje. Polek totih knjig še so v' Radgoni, pri Alojzji Wajcingeri, knigári, tudi dobiti: [...] Küzmič, Evangelji na vse nedele ino svetke celega leta. 1821, Molitvena kniga za vsakega Kristjana. 1821, A, B, C za Slovence na Vogerskem«. Oglas v knjigi Martina Veršiča *Duhovni varuh za mladost* (1833) vsebuje pet Küzmičevih knjig in njihovi naslovi so edinkrat zapisani v izvorni ogrici (prekmurščini prilagojenem madžarskem črkopisu): »Zvezane knige za slovence na Vogerskem: Kratka summa velikoga katekizmus. 20 kr., Szveti Evanyeliomi na vse nedele in szvetesne dni i. t. d. 20 kr., Sztaroga i nouvoga testamentoma szvete historie kratka summa. 20 kr., Kniga molitvena. 20 kr. – 1 rajnš, Szlovenszki Silabikar. 6 kr.«

Posredniška vloga pri širitvi knjig Mohorjeve družbe

Po slabih dveh desetletjih, ko so med slovenske bralce prišle prve mohorjevke, so jih začeli prebirati tudi v Prekmurju. Sprva so jih naročali predvsem izobraženci, po vzpostavitvi poverjeniške mreže pa so se razširile med druge sloje prebivalstva. V letih 1870–1880 so župnišča dvaindvajsetih duhovnikov in domovanja petnajstih učiteljev (Šiftar 1970: 278) postala prve distribucijske enote za širjenje mohorjev v Prekmurju. V naslednjih desetletjih je število njihovih naročnikov hitro naraščalo in se je v dekanijah Lendava, Murska Sobota in Monošter gibalo takole: 2.471 naročnikov v letih 1891–1900, 2.823 v letih 1901–1910 in 1.469 v letih 1911–1918 (Škafar 1970a: 557). Knjige Mohorjeve družbe so med ogrske Slovence prihajale po različnih poteh, ena pomembnejših je vodila preko Radgone in tamkajšnjih župnišč. O tem pričajo sezname članov Družbe in njenih poverjenikov v *Koledarčku Družbe sv. Mohorja* in *Koledarju družbe sv. Mohorja*.

Do leta 1873 so v *Koledarčku Družbe sv. Mohorja* prekmurski »udje« zabeleženi v razdelku »Sekovska škofija« in so vodeni pri Radgoni kot »Dalje na Ogerskem«. Od 1867 do 1872 je bil za vse, radgonske in prekmurske naročnike, poverjenik Jakob Gomilšak, kaplan v Radgoni. Leta 1869 je pridobil prvega člana iz Prekmurja, to je bil Jožef Borovnjak s Cankove. Leta 1871 jih je bilo iz Prekmurja pet in naslednje leto osem, 1872. leta štirinajst članov. Leta 1873 se je *Koledarček* preimenoval v *Koledar družbe sv. Mohorja* in v seznamu članstva je bila uvedena kategorija »Sombotelska škofija na Ogerskem«. Zanj je bil do leta 1877 še naprej glavni poverjenik Jakob Gomilšak (1873–1877), za njim pa so bili za Sombotelsko škofijo višji poverjeniki – Vinko Škafar (2005: 178) jih imenuje nadpoverjeniki – radgonski kaplani Anton Muršec (1878–1888), Franc Hecl (1889–1890), Franc Šegula (1891) in Leopold Vozlič (1892–1899). Naraščanje števila prekmurskih članov prikazuje razpredelnica 1.

Razpredelnica 1: Število prekmurskih članov Mohorjeve družbe pod poverjeništvom radgonskih duhovnikov

Viški poverjenik	Leto	Število članov iz Prekmurja
Jakob Gomilšak, kaplan v Rdg.	1873	13
	1877	90
Anton Muršec, kaplan v Rdg.	1878	101
	1888	138

Franc Hecl, kaplan v Rdg.	1889	141
	1890	131
Franc Šegula, kaplan v Rdg.	1891	124
	1892	158
Leopold Vozlič, kaplan v Rdg.	1899	312

Šlo je za uspeh radgonskega ‘distribucijskega centra’ in prekmurskih poverjenikov, ki so prihajali po mohorjevke v radgonsko župnišče in jih nato razpečevali naprej.

Ivan Škafar se spominja:

Marjeta Novak, mati univ. profesorja dr. Vilka Novaka, rojena Baša, mi je pripovedovala, da je njen oče Jožef – bil je poverjenik tudi v času, ko je Kovačič obiskal Prekmurje – z vozom šel vsako leto v Radgono po Mohorjeve knjige za beltinsko župnijo na dan sv. Leopolda, to je 15. novembra. Na ta dan je bil sejem v Radgoni. Tja so prihajali po Mohorjeve knjige tudi drugi poverjeniki iz Prekmurja. (Škafar 1970b: 350)

Ivan Škafar navaja tudi časopisno poročilo o prvem slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani 30. avgusta 1892, na katerem je Franc Šegula, malo pred tem še kaplan v Radgoni in tam višji poverjenik za knjige Mohorjeve družbe, govoril o kritičnih narodnostnih razmerah v Prekmurju. Poročevalec je takole povzel njegove besede:

Pa še na druge zapuščene Slovence hoče govornik opozoriti, in ti so Medmurci [pravilno Prekmurci, op. p.], ki že umirajo. Kako prežalostna je njih usoda, kaže to: ko je govornik služboval v Radgoni, prihajali so ljudje po noči k njemu vpisovat se v družbo sv. Mohorja in istotako po noči nosili so knjige v vrečah na svoj dom, da ljudje – nasprotniki – ne izvedo, da kupujejo in dobivajo slovenske knjige. (I. Škafar 1970b: 350)

Šegulova izjava potrjuje pomembno vlogo radgonskih duhovnikov pri posredovanju knjig Mohorjeve družbe prekmurskim Slovencem in kaže, da so mohorjevke in njihovi razširjevalci na vseh ravneh poleg versko-kulturnega opravili tudi pomembno narodnostno poslanstvo.

Posredniška vloga pri širitvi knjig Slovenske matice

Nekateri radgonski duhovniki v mestni župniji in pri sv. Petru so bili tudi člani Slovenske matice in njeni poverjeniki. Z njihovim posredovanjem so se v Matico včlanjevali tudi prekmurski duhovniki in drugi izobraženci in preko

njih so do leta 1879 prejeli Matičine knjige. Prekmurskih članov Matice še zdaleč ni bilo toliko kot v Mohorjevi družbi, uspeh radgonskih poverjenikov se kaže v številčnem razmerju med prekmurskimi in vsemi člani. Najbolj plodno je bilo desetletje 1869–1879, ko se je seznam prekmurskih članov, vpisanih v kategoriji »Poverjenik v Radgoni«, znatno razširil. Do leta 1872, ko je bil poverjenik za celotne Slovenske gorice (»Dekanija v Slovenskih goricah«) Dominik Čolnik, je imela Slovenska matica dva člana iz Prekmurja. Ko pa je leta 1872 Radgona dobila svojega poverjenika Jakoba Gomilška, kaplana v mestni župniji, je število članov v naslednjih letih opazno narastlo. Za Gomilškom je bil štiri leta poverjenik Jurij Čobelj, kaplan pri sv. Petru (1876–1879), takrat je število prekmurskih članov upadlo in leta 1879 ni bilo več nobenega. V letih 1882–1889 je bil poverjenik Anton Belšak, župnik pri sv. Petru, vendar je v času njegovega poverjeništv Matice za Prekmurje uvedla druge distribucijske poti; iz njenega *Letopisa* je razvidno, da so člane iz Prekmurja beležili v kategoriji »Ogerska«. V naslednjih letih so bili v povprečju trije. Gibanje števila prekmurskih članov Slovenske matice pod poverjeništvom radgonskih duhovnikov kaže razpredelnica 2.

Razpredelnica 2: Število prekmurskih članov Slovenske matice pod poverjeništvom radgonskih duhovnikov

Poverjenik	Leto	Prekmurski člani/ostali člani
Dominik Čolnik	1869	2//5
	1870	2//63
	1871	2//61
Jakob Gomilšak, kaplan v Rdg.	1872	
	1873	7//26
	1874	8//24
	1875	9//25
Jurij Čobelj, kaplan pri sv. Petru	1876	9//23
	1877	9//20
	1878	4//12
	1879	0//6
Anton Belšak, župnik pri sv. Petru	1882–1889	Nov način distribucije za Prekmurje

Verjetno je tudi okoliščina, da je narodni buditelj Dominik Čolnik prebival v nekoliko oddaljenem Benediktu v Slovenskih goricah, vplivala na to, da med prekmurskimi Slovenci ni mogel pridobiti toliko članov Slovenske matice kot njegovi radgonski nasledniki. Njihov uspeh pa hkrati kaže, kako pomemben je bil stični položaj Radgone na meji med »avstrijskimi« in »ogrskimi Slovenci«. Radgonski duhovniki so lažje vzpostavljali neposredne stike s prekmurskimi stanovskimi tovariši, saj so bolje poznali njihove narodnostne, jezikovno-kulturne in politične razmere. Zelo dobro sta npr. sodelovala radgonski naddekan Franc Pinterič in cankovski župnik Jožef Borovnjak. Leta 1902 je npr. Pinterič posredoval v stikih med Antonom Trstenjakom in Borovnjakom, tako da je na Cankovi prevzel Borovnjakovo gradivo ter ga nato iz Radgone poslal Trstenjaku. Šlo je za poročilo o prekmurskih piscih, ki ga je Pinterič v spremnem pismu dopolnil z lastnimi podatki o mlajši generaciji prekmurskih slovstvenih ustvarjalcev iz Ivanocyjevega kroga (I. Škafar 1972b: 239–240).

Posredniška vloga pri vzpostavljanju stikov s slovenskimi izobraženci

Slovenski izobraženci (publicisti, literarni zgodovinarji, bibliografi), ki so se želeli podrobneje seznaniti s prekmurskimi narodnostnimi in jezikovno-kulturnimi razmerami ter slovstvom, so poznali stike radgonskih in prekmurskih duhovnikov. Zato je Radgona postala njihovo izhodišče na poti do prekmurskih informatorjev, saj so v »župnišču od slovenskih duhovnikov dobili primerne napotke za srečanje s prekmurskimi duhovniki« (V. Škafar 2005: 178). Tako npr. so se – po kronološkem vrstnem redu – iz Radgone v Prekmurje podali: leta 1860 Božidar Raič in njegov spremljevalec Viktor Lipež, leta 1883 Anton Trstenjak, leta 1897 Karel Glaser, ki pa je v Radgoni zbolel in moral v bolnišnico v Gradcu, leta 1902 Franc Simonič in leta 1905 Janez Kalan (V. Škafar 2005: 178). V Prekmurje so prihajali tudi iz drugih smeri, npr. preko Veržeja (Kovačič leta 1893) ali Murskega Središča (Trstenjak leta 1903), ampak 'radgonska vrata' so bila najbolj široko odprta – tam je bil most čez Muro in tam je bil prehod meje zaradi stalnih dnevnih migracij madžarskim oblastem, takrat že zelo nenaklonjenim slovenstvu v Prekmurju, manj sumljiv.

Zaključek

Borovnjakova pesmarica kaže, da je Dajnko pustil nekaj slovstvenih sledi v prekmurskih cerkvenih pesmih, v povezovanju »ogrskih« in »avstrijskih Slovencev« pa je napravil simbolni korak, ko je z dialektalno sicer neustrezno

pritegnitvijo prekmurskega jezika v vzhodnoštajersko jezikovno območje nakazal sorodnost enih in drugih. Zelo konkretno povezovalno vlogo pa so imeli radgonski knjigarji (zlasti Weitzinger) in duhovniki. Knjigarji so z zalaganjem in tiskanjem prekmurskih knjig zagotavljali »ogrskim Slovencem« prepotrebno duhovno oskrbo v njihovem prekmurskem slovenskem jeziku, s posredovanjem teh knjig »avstrijskim Slovencem« pa so širili slovenski narodni horizont, tako da je Peter Kozler Slovensko krajino onstran Mure v letih 1848–1852 že vrisal v svoj *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin* (izšel 1861). Duhovniki so s posredovanjem knjig Družbe sv. Mohorja in Slovenske matice krepili slovensko čutenje Prekmurcev, utrjevali njihovo slovensko etnično zavest v času, ko so jih ogrske oblasti razgllašale za neslovensko vendsko etnijo, ter spodbujali zблиževanje, ki je leta 1919 omogočilo združitev »ogrskih« in »avstrijskih Slovencev«.

Literatura

Matija AHACEL, 1855: *Koroške in štajerske pesmi. Enokoljko popravljene in na novo zložene*. Na svetlo dal Matija Ahacel, cesarsk. kraljev. učenik v celovskih viših šolah. Tretji natis pomnoženi. V Celovcu, natisnjene in na prodaj pri Janezu Leonu. 1852.

Karl Gottlob von ANTON, 1797: Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke. *Allgemeiner litterarischer Anzeiger*. 2/81. 830–831.

Štefan BARBARIČ, 1966: Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. *Panonski zbornik*. Ur. Franc Zadavec et al. Murska Sobota: Pomurska založba. 72–103.

Jožef BOROVNJAK, 1858: *Borovnjakova pesmarica*. Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota. Rokopisna zbirka, Ro 3. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota.

Niki BRUMEN, 1971: Knjigarne in papirnice v Pomurju. *Kronika* 19/2. 105–109.

Peter DAJNKO 1824: *Lehrbuch der windischen Sprache*. Grätz: Johann Andreas Kienreich.

Peter DAJNKO, 1826: *Sto cirkvenih ino drügh pobožnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na Štajerskem*. Radgona: Alois Weitzinger.

Peter DAJNKO, 1856: *Jezus, Maria ino Jožef, Božji Angeli ino Svetniki, naši Varehi ino Pomočniki. Molitve ino pesmi za katolške Kristjane vsakega stana*. Radgona: Johannes Weitzinger.

Johann TSCHINKOWITZ, 1927: Pränumeranten-Verzeichniss. *Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten und Unterthanen in der K. K. Österreichischen Monarchie, mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnthen und Krain*. Grätz: F. W. Damian und F. Sorge. I–IV.

V. G. GOTTFRIED, Emanuel PERNOLD, 1854: *Handels-und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie*. Wien: Nieder-österreichisches Gewerbe-Verein.

- Andrea HABERL ZEMLJIČ, 2012: *Pustiti jezik v vasi*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik. GT, 1854: Ein seltsames Jubiläum. *Grazer Tagblatt* 4/254 (15. september 1894). 5.
- Joseph Carl HOFRICHTER, 1842: *Die Privilegien der kaiserl. Königl. Landerfürstlichen Stadt Radkersburg in Untersteyer, nebst einer kurzgefassten Geschichte und Beschreibung dieser Stadt, ihrer Wertwürdigkeiten und Umgebungen*. Radkersburg: Alois Weitzinger.
- Marko JESENŠEK, 1998: Nekateri oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Dajnkov zbornik. Referati s simpozija v Črešnjevcih* (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 93–110.
- Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika* (Zora, 90). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovenski jezik in književnost, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.
- Franci JUST, 2008: Borovnjakova pesmarica. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora, 55). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. 103–118.
- Leopold KASTNER, 1867: *Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Kaiserstaates*. Wien: Beck'sche Universitäts-Buchhandlung (Alfred Hölder).
- Leopold KASTNER, 1868: *Handels- und Gewerbe-Adressbuch der österreichischen Kaiserstaates*. Wien: BECK'sche Universitäts-Buchhandlung (Alfred Hölder)
- Leopold KASTNER, 1870: *Adressenbuch für Handel, Gewerbe und Actien-Gesellschaften der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien: BECK'sche Universitäts-Buchhandlung (Alfred Hölder).
- France KIDRIČ, 1925: Dajnko, Peter. *Slovenski biografski leksikon*, 1. zv. Abraham-Erberg. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka. 111–116.
- France KIDRIČ, 1931: *Dobrovsky in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Univerzitetna tiskarna v Ljubljani.
- Jernej KOPITAR, 1810: Patriotische Phantasien eines Slaven. *Vaterländische Blätter* 3/9. 87–93.
- Fanika KRAJNC-VREČKO: Rokopisni molitvenik in pesmarica Jožefa Borovnjaka. *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora 55). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. 119–132.
- Mathias MACHER, 1846: Verzeichniss der Herren Praenumeranten. *Handbuch der kaiserl. königl. Sanitaet-Gesetze und Verordnungen mit besonderen Beziehung auf die innerösterreichischen Provinzen*. Graz: Jakob Franz Dirnböck I–IV.
- Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Valentin OROŽEN, 1879: *Val. Orožnovi spisi. Zbral in priredil Mihael Lendovšek*. Celovec: Ignacij Orožen.
- Andrej PRAPROTNIK, 1856: *Pesmi, cerkvene in druge*. Zložil Andrej Praprotnik, učenik. Ljubljana: Jožef Rudolf Milic.

Bernard RAJH, 1998: Peter Dajnko kot posrednik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. *Dajnikov zbornik. Referati s simpozija v Črešnjevcih* (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 1–26.

Vanek ŠIFTAR, 1970: Madžarizacija in prekmurski tisk v začetku XX. stoletja. *Dialogi* 6. 205–212, 277–290.

Ivan ŠKAFAR, 1970a: Slovenska narodna zavest dr. Franca Ivanocyja in narodnostni pomen prekmurskega tiska v XX. stoletju. *Dialogi* 6. 463–479, 554–573.

Ivan ŠKAFAR, 1970b: Kovačičevi spomini na Prekmursko iz leta 1893. *Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta*. 6 (XLI)/2. 321–352.

Ivan ŠKAFAR 1972: Jožef Borovnjak in Anton Trstenjak. *Slavistična revija* 20/2. 237–244.

Vinko ŠKAFAR, 2005: Slovenski utrip v Radgoni v drugi polovici 18. in v 19. stoletju. *Zbornik soboškega muzeja* 8. Ur. Janez Balažic. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota. 171–183.

Janko ŠLEBINGER, 1925: Borovnjak, Jožef (1826–1909). *Slovenski biografski leksikon*, 1. zv. *Abraham-Erberg*. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 54.

Gustav SCHREINER, 1843: Liste der Herren und Frauen Subscribenten. *Grätz. Ein natur-historisch-statistisch-topographisches Gemälde dieser Stadt und ihrer Umgebungen*. Grätz: Verlag der F. Ferstl'schen Buchhandlung. 1–32.

Hermann SCHULZ, 1881: *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel, den Antiquar-, Kolportage-, Kunst-, Landkarten- und Musikalienhandel sowie verwandte Geschäftszweige*. Leipzig: Verlag von Otto Aug. Schulz.

Berenika ZEMANOVA URBANOVÁ, 2021: *Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)*. https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/78742/ZemanovaUrbanovaB_Lazansky_ML_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Nina ZVER: Jezik pisca Gormerkanske knige. *Gormerkanska knjiga (1842–1882). Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy in Susanne Weitlaner. Radkersburg: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša, Muzej v stari orožarni Radgona, Pomurski muzej Murska Sobota, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, oddelek za slovanske jezike in književnosti. 95–135.

Zusammenfassung

DIE ROLLE VON RADGONA UND PETER DAJNKO BEI DER SPRACHLICH-KULTURELLEN VERBINDUNG DER „UNGARISCHEN“ UND „ÖSTERREICHISCHEN SLOWENEN“

Peter Dajnko erkannte die Verwandtschaft der oststeirischen Landesversion der slowenischen Sprache, die er in seiner Grammatik (1824) standardisierte, mit der prekmurischen Literatursprache von Mikloš Küzmič, welche er von den prekmurischen slowenischen Büchern des Verlegers Weitzinger kannte. Der Dialekt der österreichischen Slowenen an der rechten Murseite stand dem Dialekt der ungarischen Slowenen nahe, die in die damals wirtschaftlich und kulturell bedeutende Grenzstadt Radkersburg kamen. In der Einleitung zu seiner Grammatik bezeichnete Dajnko die Goričko-Sprache des nördlichen Prekmurje als oststeirischen

Dialekt, was fachlich nicht vertretbar ist, zeigt sich aber darin seine Wahrnehmung, dass auf beiden Seiten der Mur Slowenen leben und Slowenisch gesprochen wird. Obwohl z. B. im Borovnjaks handschriftlichen prekmurischen Gesangbuch *Popevke Cirkvene i Posszvetne*, in seinem Nachdruck der mit Kirchengedichten ergänzten Sammlung *Knige molitvene* (1864) und in Gesangbuch *Borovnjakova pesmarica* sich auch einige Spuren von Dajnkos Gedichte finden, nahm er bei der Verbindung von „ungarischen“ und „österreichischen Slowenen“ keine so bedeutende Rolle ein, wie seine priesterlichen Nachfolger in Radkersburg und radkersburgische Buchhändler (knjigarji). Die bedeutendsten Verleger waren der Buchbinder Alois Weitzinger und sein Sohn Johann Albert, die zwischen 1813 und 1898 mehr als vierzig katholische Bücher in der prekmurischen slowenischen Sprache für „ungarische Slowenen“ druckten. Sie verbreiteten diese auch unter den „österreichischen Slowenen“ und trugen damit zur Verbindung des slowenischen sprachlichen und geografischen Raumes auf beiden Seiten der Mur bei. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts spielten eine bedeutende Vermittlerrolle die nationalbewussten Priester in Radkersburg, auch Beauftragter des Hermagoras-Verlags und der Slovenska matica. Die Pfarrhäuser auf der rechten Seite der Mur versorgten die Bewohner von Prekmurje mit slowenischen Büchern, und durch das „Radkerburger-Tor“ kamen auf Vermittlung von Priestern nach Prekmurje slowenische Gebildete, um dortige sprachliche, nationale und kulturelle Gegebenheiten sowie die prekmurische Literatur zu studieren. Durch ihre vermittelnde und verbindende Tätigkeit trugen beide wesentlich zur sprachlichen, kulturellen und ethnischen Annäherung der „ungarischen“ und „österreichischen Slowenen“ bei.

Hoisova *Gormerkanska kniga*

Jelka Pšajd

Pomurski muzej Murska Sobota, Trubarjev drevored 4,
SI 9000 Murska Sobota, jelka.psajd@pomurski-muzej.si

V prispevku je predstavljen nedavno odkrit rokopis *Gormerkanska kniga*, tj. zvezek z zapisi o kmečkem gospodarjenju na kmetiji Mihaela Hoisa v Potrni/Laafeldu med letoma 1842–1882, in sicer njen čas nastanka, vsebina rokopisa in pomen zvezka za dediščino in zgodovino Pomurja. Ugotavljam, da je Mihael Hois dobil dobro osnovnošolsko izobrazbo pri Petru Dajnku, ki je takrat deloval v radgonskem prostoru, v njem razširjal svojo pisavo dajničico in skrbel za šolstvo.

Ključne besede: Peter Dajnko, Mihael Hois, Potrna, Radgona, rokopis, kmečko gospodarjenje

Im Beitrag wird das kürzlich entdeckte Manuskript *Gormerkanska kniga* vorgestellt, ein Band über die Landwirtschaft auf dem Hof von Michael Hois in Potrna/Laafeld zwischen 1842 und 1882: die Zeit seiner Entstehung, der Inhalt des Manuskripts, die Bedeutung des Bandes für das Erbe und die Geschichte von Pomurje. Auf der Grundlage der bekannten historischen Daten von Zeit und Ort wird darauf hingewiesen, dass Mihael Hois höchstwahrscheinlich ein Schüler von Peter Dajnko war. Darauf deuten zwei Indizien hin, nämlich die Tatsache, dass Mihael sein handschriftliches Notizbuch in der *Dajničica*-Schrift zu schreiben begann und die Nähe ihres Wohnsitzes und ihrer Aktivitäten.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Mihael Hois, Laafeld, das Manuskript, die Landwirtschaft

Uvod

Gormerkanska kniga je delovodnik, tj. rokopisni zvezek¹ z zapisi v slovenskem jeziku, in sicer kratek čas v gotici, nato pa v danjčici in slovenici. Vsebina je vezana na vsakdanje kmečko življenje in delo na kmetiji premožnejšega kmeta med letoma 1842 in 1882. Gre za posvetno besedilo, ki nima literarne vrednosti in je redek primer pisne rabe slovenskega jezika v kmečko-gospodarski panogi. Zvezek je pomemben dokument časa (gospodarstvo premožnega slovenskega kmeta) in jezika (govor Potrne). Nastal je iz potreb kmeta Mihaela Hoisa, da

¹ Gre za knjigovodski dnevnik, rokovnik, nadzorne zapise, beležke in opazovanja. Zapis na naslovnici rokopisa *Gormerkanska kniga* najbrž izvira iz nemške besede *merken* 'spomniti se', torej *Merkbuch*, *Vormerkbuch* in pomeni knjigo (beležko), v katero si zabeležiš tisto, česar se moraš spomniti.

svoje gospodarsko in tudi vsakdanje življenje zapiše v maternem slovenskem jeziku. Tako besedilo v slovenskem jeziku je zelo redko, saj ni nastalo iz cerkvenih, šolskih in literarnih vzgibov, niti ni pesmarica (ki jih kot starejše ohranjene rokopise v štajerskem prostoru že poznamo).

Hvaležni moramo biti potomcem in generacijam družine Hois oziroma Kotzbeck iz Potrne, ki so rokopis ohranili. Leta 2019 sta ga prinesla v Pavlovo hišo Walter Kotzbeck in njegova sestra Gertrude Zipper, ki se najverjetneje nista zavedala, kako pomembno slovensko kulturno dediščino hranita.²

Vsebina ohranjenega rokopisa

Rokopis je najboljšežnejši v prvem tabelarnem poglavju, ki prinaša veliko informacij o dninarjih, ki so opravljali različna dela pri kmetu Hoisu, kako jih je plačeval in kako so obdelovali zemljo. Dninarji (*tabrhari*) so bili poljedelski delavci, ki so živeli v lastnem gospodinjstvu in so opravljali priložnostna dela. V štiridesetih letih je na kmetiji Mihaela Hoisa delalo šestinpetdeset delavcev (trinajst žensk in triinštirideset moških). Delavec je opravil letno povprečno petinštirideset dnin, leto je bilo opravljenih povprečno sto šestinšestdeset dnin (v štiridesetih letih je zabeležnih 6.822 dnin). Za eno- ali večdnevno delo so bili plačani ob zaključku večjega dela ali sproti. Delovni odnosi so bili dvojni: mezдно delo in delo na odslužek. Med plačanimi dninarji/delavci, ki jih je Mihael Hois najemal, bi lahko bili sosedje, vaščani, okoličani ali sorodniki (manjši agrarni lastniki), ki jih je plačeval z odslužkom: opravljanjem poljskih del, z dajanjem v najem dela njive (ali travnika), dajanjem poljščin ali vrtnin ali za kakšno drugo uslugo. Kmet Hois je svojim dninarjem poračunal tudi v naturalijah, npr. s pridelki (snop očiščenega lanu), hrano (moka, mast in zaseka) ali manjšimi prašički (*prase*) za nadaljnjo vzrejo. Iz obračunskega zvezka je razvidno, da je dninarjem za opravljeno fizično delo povrnil z oranjem, ali jim je dal v najem del svoje njive s pridelki, ali celo njivo s pridelki in oranjem. Pogosto je poravnal dninarjevo delo s prevozi različnih pridelkov (trave, poljščin, drv), seveda pa jih je tudi izplačal v denarju.

Besedilo je zanimivo tudi zaradi številnih ledinskih imen, ki jih je zapisal Hois. Prevladujejo imena polj in njiv, najpogostejše ledinsko ime je *pri Jeisi/pri*

² Sodelavci Pavlove hiše (Jelka Pšajd, Pomurski muzej Murska Sobota; Nina Zver, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru; Susanne Weitlaner, Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša; Hermann Kurahs, Muzej v stari orožarni, Radgona in Karin Almasy) smo rokopis etnološko, jezikovno in zgodovinsko analizirali.

Jeizi/pri Jesi. V franciscejskem katastru za leto 1821 (Radgonski kot s petimi vasmí) je navedenih nekaj ledinskih imen, ki jih je uporabljala tudi družina Hois in so zapisana v tudi v *Gormerkanski knigi*, npr.: *Les = v Leisi*. Posamezna ledinska imena so danes lokacijsko neznana, ohranjena pa so zemljepisna naselbinska imena vasi, ki jih Hois omenja v svojih zapisih: *Goritz/Gorica, Gederovci, Dedenitz/Dedonci, Sicheldorf/Žetinci, Zbigovci, Mele, Šratovci in Police*.

Drugo poglavje je razpredelnica s podatki o poljščinah. Količinsko sta prevladovali pšenica in rž. Hoisova posest je obsegala okrog 29 ha.

V tretjem poglavju je predstavljeno, kaj vse je Hois vzredil ali pridelal za prodajo: živina (*teleta, krave, voli in biki, konji, žrebeta ter žrebice in prašiči različne teže*), perutnina (*kopuni, race, pure, purani, gosi in piščanci*), žitarice (*pšenica, rž, oves, ječmen in ajda*), drugi poljski pridelki (*zelje, grahor*), mesni izdelki (*salo, slanina, telečje in svinjsko meso*), lesni izdelki (*drva, plohi, veje, trske in listje*), vinski pridelek (*vino in mošt*), medeni izdelki (*med in vosek*) ter ostalo (*gnoj, seno, slama, seme za deteljo in kunja, dihurja ter zajčja koža*). Hois je služil tudi z najemninami in različnimi prevozi, ki jih je opravljal za druge (osebni prevozi, prevozi vina, drv, pridelkov in peska).

V četrtem poglavju je Hois zapisoval kmečke posle, vsakega s svojo zaporedno številko, npr.: *ti prvi hlapec, ti mali 18. hlapec, ta prva dekla in ta prva mala dekla, ta 21. mala dekla*. Posle je razvrstil po položaju na *male* in *velke hlapce* in na *dekle* ter *male dekcle*, ker so opravljali različno težka kmečka opravila, pač odvisno od položaja, ki ga je posle imel pri hiši. Pri posameznih hlapcih (pri deklah ne!) je pripisana vrsta plačila (različni kosi obleke in denar), ni pa razvidno, ali so ob odhodu dobili plačilo tudi hlapci in dekla, pri katerih ni nič pripisano. Med štajerskimi priimki poslov, zapisani so z nemškim in slovenskim črkopisom, je veliko prekmurskih priimkov, npr.: *Poredoš, Bertalanič, Kisilak, Donoša, Vlaj, Ivanič, Vogrinec, Skledar*, kar kaže, da so hlapci in dekcle prihajali tudi iz ogrskega dela Monarhije.

Peto poglavje o vzgoji čebel je najkrajše. S čebelarstvom se je Hois ukvarjal v presledkih kratek čas, nato pa je svoje roje oddal Antonu Šišku; Hois je ostal lastnik rojev, čebelar Šiško pa je bil njihov skrbnik in pridelovalec medu, ki sta si ga razdelila. Hois je med svojimi izdatki leta 1845 zapisal tudi strošek za nakup *edne knige, stenje od rojev* – je kupil Dajnково Čelarstvo.

V šestem poglavju so zapisi o treh vinogradih v današnjih Radgonsko-Kapelskih gorica. Hois je v svojih *goricah* najbrž prideloval šipon in belino, ki sta bila razširjena po slovenskem Štajerskem. Natančno je zabeležil število in vrsto dnin v vinogradih. Najtežje delo je bila obnova vinogradov oziroma prekopavanje zemlje za nov nasad – vsa dela so bila plačana z denarjem.

Mihael Hois kot (domnevni) učenec Petra Dajnka

Mihael Hois se je rodil leta 1819. 31. januarja 1842 se je poročil z Marijo Ornigg. Oba sta bila domačina iz Potrne/Laafeld, v zakonu so se jima rodili trije otroci. Prevezla sta kmetijo ženinih staršev in začela na njej gospodariti. Mihael Hois je vse pomembne gospodarske podatke začel zapisovati v svojo *Gormerkansko knigo*. Domačo kmetijo, ki jo je podedoval od svojih staršev (Potrna, hišna številka 24), je prodal bratu Mathiasu.

Svoj družinski, gospodarski in kmečki dnevnik je pisal v jeziku, ki ga je govoril doma. Zapisi v gotici v rokopisnem zvezku na začetku kažejo, da je bil Hois izobražen in razgledan kmet, ki je dobro pisal in govoril tudi nemško. Bil je slovenski kmet v dvojezični regiji in si je prizadeval za umno gospodarjenje. Sklepam, da je bil tudi narodnozavedno usmerjen, saj je kljub dobremu znanju nemščine svoje beležke pisal v slovenskem jeziku. V narodnem duhu je verjetno vzgajal tudi svoje otroke, saj je po njegovi smrti *Gormerkansko knigo* v slovenščini najverjetneje vodila hčerka Marija. V Radgonskem kotu je potekala jezikovna meja, ki je v petdesetih letih postala tudi uradna meja med Sekovsko in Lavantinsko škofijo, vendar pa takrat ni bilo samoumevno, da se govori in piše v slovenskem jeziku. Celo izobraženi Slovenci, npr. narodni buditelji in duhovniki, so si med seboj še dopisovali v nemškem jeziku. Jožef Muršec v pismu Stanku Vrazu z dne 13. julija 1833 namreč opozarja, da *smo si Slovenci sami krivi, ker ne upamo, niti doma ne, v domačem jeziku pisati. Če ga sami (kot izobraženci) ne bomo spoštovali (in uporabljali), ga tudi tujci ne bodo*. Hois je bil ponosen slovenski kmet, ki se je tega zavedal in je svoje gospodarske zapise vodil v slovenščini, ki je bila skoraj zanesljivo tudi prvi sporazumevalni jezik v njegovo družini in na kmetiji. S tem je sledil zavednim slovenskim duhovnikom, ki so v njegovem času skrbeli za uveljavitev materinščine v cerkvi, družini in v javnosti. Slovenska narodna zavest se je oblikovala šele v poznem 19. stoletju, Mihael Hois pa se je v jezikovno mešani pokrajini ob Muri samozavestno opredelil za slovenskega štajerskega kmeta že pred pomladjo narodov. Anton Martin Slomšek je leta 1859 prenesel sedež Lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor, s tem pa je Slovence Spodnje Štajerske cerkveno upravno združil, kar je bilo odločilno za rešitev nacionalnega oz. jezikovnega vprašanja Slovencev v obmejnih krajih. Radgona z zaledjem je bila v 19. stoletju pretežno slovensko usmerjena, k temu pa so pripomogli tudi zavedni slovenski župniki in kaplani. Radgona je imela v 18. in 19. stoletju pogosto slovenske župnike, praviloma so bili slovensko govoreči vsi kaplani, v Dajnkovem in Hoisovem času pa je postala tudi središče za izdajanje in razširjanje slovenskih knjig, ki so bile napisane predvsem v vzhodnoštajerski jezikovni različici slovenskega jezika in v pisavi dajničici.

Gormerkanska kniga dokazuje, da je bil Mihael Hois pismen kmet, ki je dobro obvladal slovenščino in nemščino. Domnevam, da je imel solidno osnovnošolsko izobrazbo in je bil mogoče namenjen za duhovnika,³ saj se je dobro naučil pisati v slovenskem jeziku. Leta 1784 je bila v Radgoni trivialna šola, ki je leta 1867 postala ljudska šola (Haberl Zemljič 2012: 38 54) O njegovem šolanju nisem našla arhivskih virov (potrebno bo natančno pregledati vizitacijske zapise, župnijske kronike in poiskati morebitno šolsko kroniko), vendar sklepam, da je osnovnošolsko izobrazbo dobil v Radgoni, saj v zaledju še niso imeli organiziranega pouka za kmečke fante (Kurahs 2021). Domnevam, da se je Hois zasebno ali dopolnilno učil pri slovenskem radgonskem duhovniku, kaplanu ali učitelju, saj je bil do sedemdesetih let 19. stoletja za slovenske vasi v okolici Radgone na voljo slovenski duhovnik (Haberl Zemljič 2012: 38). Glede uveljavitve dajničice so bili poleg Dajnka iz Hoisove okolice in časa pomembni še trije duhovniki. Anton Šerf (rojen 1798 v Dedoncih pri Radgoni, umrl 1882 na Svetinjah) je obiskoval mariborsko gimnazijo, kamor ga je kot narodnozavednega poslal Peter Dajnko, ko je kaplanoval v Radgoni. Vse njegove knjige so pisane in tiskane v dajničici. Šerf je vse življenje ostal zvest Dajniku in njegovemu kulturnemu krogu. Vsa dela so napisana v izrazitem narečju Radgonskega kota. Martin (Davorin) Veršič (rojen 1779 v Voličini, umrl 1850 v Radgoni) je prevedel in izdal v dajničici leta 1833 v Radgoni molitvenik *Duhovni varuh*. Med letoma 1832 in 1850 je bil duhovnik v Radgoni. Anton Lah (rojen 1803 v Jarenini, umrl 1861 v Limbušu) je bil v letih od 1828 do 1832 kaplan v Gornji Radgoni, med letoma 1833 in 1835 v Radgoni in od 1835 do 1837 zopet v Gornji Radgoni. Kot kaplan v Gornji Radgoni je bil tri leta sosed radgonskega kaplana Petra Dajnka in najbrž je pod njegovim vplivom začel pisati v slovenščini in dajničici. Bil je sošolec Antona Šerfa. Kot dijak je tekoče pisal nemške pesmi, popolnoma priložnostnega značaja je tudi njegova nemška poezija radgonskih in gornjeradgonskih let (glose, voščila, epitafi). Leta 1835 je izdal pri Weitzingerju v Radgoni v dajničici prevod zbirke povesti *Leseni križec ali pomoč v potrebi* nemškega mladinskega pisatelja Krištofa Schmida.

Hois se je šolal v obdobju *črkarske pravde*, ko so se slovenske knjige tiskale v bohoričici, metelčici ali danjčici – na severovzhodu Štajerske je bil med letoma 1824 in 1839 uveljavljen Dajnkov črkopis (Jesenšek 2015: 47–48).

Radgona je bila v Hoisovem času pomembno središče slovenstva, za kar so skrbeli slovensko usmerjeni župniki in kaplani Marijine cerkve (danes v Radgoni) in cerkve sv. Petra (danes v Gornji Radgoni). Hoisa je verjetno naučil slovensko brati in pisati radgonski kaplan Peter Dajnko, ki je skrbel za izobraževanje

³ Dokazov za to nimamo, vendar pa sta mi Walter Kotzbeck in njegova sestra Gertrude Zipper povedala, da so pri hiši hranili križ (najverjetneje ne iz časov Mihaela Hoisa), ki so ga ob praznikih v procesiji nosili po vasi.

nadarjenih dečkov radgonske pokrajine in je pripravil tudi slovenske učbenike za trivialne, nedeljske in začetne šole. V Radgoni je bil kaplan med letoma 1816 in 1831, mogoče je Hoisa leta 1819 tudi krstil. Dajnko je bil duhovnik in učitelj, saj so duhovniki/kaplani takrat pogosto učili v nedeljski, najbrž tudi v trivialni šoli. Spodbujal je izobraževanje v vzhodnoštajerski različici slovenskega knjižnega jezika, ki ga je normiral v slovnici leta 1824, šole pa je oskrbel tudi z učbeniki, npr. z abecednikom v dajščici (1824), in si prizadeval, da bi jih potrdili za šolsko rabo. Leto dni po izidu dajnkove slovnice in abecednika je Mihael Hois začel obiskovati šolo v Radgoni (1825/26), kjer je bil Dajnko – najverjetneje se je pri njem in s pomočjo njegovega abecednika naučil slovensko brati in pisati, kar je kot triindvajsetletnik uspešno koristil pri zapisovanju gospodarskih beležk v *Gormerkansko knigo*.

Opozarjam na tri pomembne okoliščine, zaradi katerih je Mihael Hois triintrideset let zapisoval kmečko-gospodarske beležke v slovenskem jeziku: (1) slovensko je govoril s starši, (2) radgonski kaplani in župniki so skrbeli za ohranjanje in izobraževanje v slovenskem jeziku, (3) z vaščani, dninarji ter posli se je pretežno sporazumeval v slovenščini. Gre za mozaične podatke, ki se povezujejo v spoznanje, da je bil Hois dobro situiran posestnik iz Potrne, izobražen ter slovensko beroči in pišoči kmet in razgledan vaški voditelj.

Hois je bil napreden slovensko usmerjen kmet, zato ne preseneča, da je bil tudi naročnik *Koledarčka družbe svetega Mohora za navadno leto 1871* – v seznamu je naveden ko *Hojs M., kmet, Radgona, Sekovska škofija* tudi leta 1873, 1874 in 1876; po njegovi smrti leta 1875 je med naročniki ostala hčerka, ki je v seznamu navedena kot *Hojs Marija, kmetica, Radgona, Sekovska škofija* (1879, 1880, 1881, 1882, 1883). Hois je redno spremljal tudi časopise. (1) Zagotovo je bral graški *Grazer Tagespost*, v katerem je trikrat poimensko omenjen kot dobro situiran kmet, ki se je udeležil kmetijske in gospodarske razstave, na tekmovanju za eno- in dvoletna žrebeta pa je osvojil drugo mesto. Leta 1869 je graški časopis *Tagespost* poročal o tekmovanjih, zmagovalcih in premijah na konjski razstavi, ki jo je organiziralo društvo za konjsko rejo (*Verein zur Hebung der Pferdezzucht*) v Radgoni 7. septembra 1869 in v Fürstenfeldu 9. septembra. Na tekmovanju za eno- in dvoletna žrebeta je *Herr Michael Hois aus Laafeld* osvojil drugo mesto, za kar je od društva prejel nagradni sklad v vrednosti 18 fl.⁴ Druga omemba je iz leta 1870 v *Tagespost* v zvezi s kmetijsko in gospodarsko razstavo (*Landwirtschafts- und Industrieausstellung*), ki je bila organizirana septembra 1870 v Gradcu. Namen je bil pokazati dosežke

⁴ »Prämien für Pferde-Aussteller«, v: Beilage zur Tagespost, 24. 9. 1869.

in naprednosti štajerskega kmetijstva in industrije.⁵ V *Tagespost* avgusta 1870 lahko preberemo, kdo so bili udeleženci razstave ter katere pridelke in živino so razstavili. Omenjenih je več posestnikov iz Potrne (*Grundbesitzer in Laafeld*), med njimi je tudi *Michael Hoiß*, ki je razstavljal konje (GT 1870). (2) Hois je bral tudi slovenske Bleiweisove *Novice*, verjetno kar pri bratu Mathiasu Hoisu, ki je bil nanje naročen (v seznamu naročnikov je naveden leta 1847 kot *Hois Matija, kmetovavec v Lafeldu pri Radgoni*).

Slovenska kmečka identiteta je bila za Mihaela Hojsa zelo pomembna, ker je imel kot posestnik velike kmetije, delodajalec in pridelovalec kmetijskih pridelkov pomembno vlogo v svoji lokalni skupnosti. Kot izobražen kmet in velik posestnik je v duhu porazsvetljenskega obdobja na začetek svoje *Gormerkanske knige* ponosno zapisal pesem, ki opeva pomembnost kmečkega stanu – Hois ga je povezoval tudi s slovensko narodno zavestjo. Slovenstvu je ostal zvest ves čas, kar dokazuje tudi njegov podpis peticije za Zedinjeno Slovenijo. Od krajev, ki so najbližje Potrni, so podpise za peticijo uspešno zbirali pri Svetem Juriju ob Ščavnici. Pomembno vlogo pri zbiranju podpisov je imel Anton Kreft, mestni kaplan v Radgoni in eden najbolj navdušenih pristašev slovenskega narodnega gibanja na Štajerskem. Zbiral je podpise v Radgoni in okolici ter na Kapeli in s primerjavo lastnoročnih podpisov ugotavljam, da je med podpisniki peticije tudi Mihael Hois.

Zaključek

S pomočjo *Gormerkanske knige* prepoznavamo značilnostih kmečkega gospodarjenja druge polovice 19. stoletja na domačiji slovensko govorečega posestnika. Hoisovi zapiski umeščajo Potrno z okolico v takratno zgodovinsko, jezikovno, gospodarsko, izobraževalno, kmečko, družbeno in društveno življenje, ki sem ga s pomočjo nekaterih znanih in najdenih pisnih dokumentov uvrstila v širše dogajanje tistega časa. Ni sicer jasno, ali je bil Hois tesneje povezan s takratnimi slovenskimi ali nemškimi osebnostmi, ki so vplivale na politično, cerkveno, jezikovno in narodnostno podobo Štajerske, kljub temu pa rokopis kaže na Hoisovo družbeno dejavnost in angažiranost, ki je bila značilna za politično razgibano 19. stoletje.

Gormerkanska kniga je pomembna tudi zaradi jezika. Nemščina je bila v Hoisovem času prevladni jezik javnega sporazumevanja in uradni državni ter

⁵ Več o razstavi: <https://www.museum-joanneum.at/museum-fuer-geschichte/multimediale-sammlungen/projekte/landesaufnahme-ii/landesaufnahmen/sonstiges/landwirtschafts-und-industrierausstellung-1870-in-graz>

uradovalni jezik habsburške Monarhije, s tem pa tudi zunanji znak višje izobrazbe in višjega družbenega položaja. V odnosu do slovenščine je imela privilegiran položaj, čeprav je slovenski jezik (p)ostajal glavni sporazumevalni jezik na podeželju. V času Mihaela Hoisa se je v Potrni in sosednjih vaseh govorilo slovensko (od 1707 dalje), saj je bila slovenščina prvi sporazumevalni jezik na vasi, med prišleki in kmečkimi delavci – dninarji in posli. Hois je dovolj samozavestno in odločno uporabljal slovenski jezik in ga ni imel za »zaostalega in kmečkega«; to mu je omogočal tudi dober gmotni in družbeni položaja v vaški skupnosti. Širše gledano pa je raba slovenskega jezika na podeželju (v nasprotju z večjimi mestnimi središči na Štajerskem) pravzaprav odraz razmer v takrat jezikovno mešanem in prostoru – slovenščina kot sporazumevalni jezik je bila na podeželju prevladujoča; to dokazuje tudi ohranjeno pismo leta 1811, v katerem mati iz Radgone piše hčerki na vas, ki je spadala pod gosposčino Negova, v slovenskem jeziku.⁶

Vzhodnoštajersko katoliško smer⁷ določajo občutek narodne ogroženosti, dajanje prednosti narodni pred versko pripadnostjo in izkušnja obmejnih pokrajin. Njeni nosilci so bili v 20. stoletju Janez Janžekovič, Edvard Kocbek, Franc Kovačič in Stanko Cajnkar – Mihael Hois bi lahko bil začetnik te smeri, ki se je pri njem najizraziteje kazala v rabi slovenskega jezika.

Literatura

GT, 1870 = *Grazer Tagespost*, (20. 8. 1870)

Andrea HABERL ZEMLJIČ, 2012: *Pustiti jezik v vasi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Marko JESENŠEK, 2025: Poglavlja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovenski jezik in književnost, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Hermann KURAHS, 2021: *O pouku na vasi*. Ustni vir (21. 10. 2021).

Hermann KURAHS, 2023: Potrna. Kratek oris zgodovine vasi s posebnim poudarkom na družinah Hois. *Gormerkanska kniga. Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy, Susanne Weitlaner. Potrna: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. 64–93.

⁶ Original hrani PAM, fond Magistrat Ljutomer.

⁷ Gre za misel Aleša Mavra, ki jo je predstavil v referatu *Vekoslav Grmič in vzhodnoštajerska smer v slovenskem katolištvu* (simpozij ob 100-letnici rojstva dr. Vekoslava Grmiča pri Sv. Juriju ob Ščavnici, 2. junija 2023).

Jelka PŠAJD, 2023: Kaj vemo o avtorju Gormerkanske knige. *Gormerkanska kniga. Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy, Susanne Weitlaner. Potrna: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. 20–63.

Jelka PŠAJD, 2023: Življenje na kmetiji v 19. stoletju in njegovo razumevanje skozi Gormerkansko knigo. *Gormerkanska kniga. Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy, Susanne Weitlaner. Potrna: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. 136–187.

Nina ZVER, 2023: Jezik pisca Gormerkanske knige. *Gormerkanska kniga. Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy, Susanne Weitlaner. Potrna: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. 94–135.

Zusammenfassung

GORMERKANSKA KNIGA VON HOIS

Die *Gormerkanska kniga* ist ein Verzeichnis des Bauernhofs Hois aus Potrna aus den Jahren 1842 bis 1882, in dem die Arbeiter, die Art der landwirtschaftlichen Arbeiten, die Einkünfte, die Art und Menge der Ernte, die Weinberge und eine kurze Notiz über die Bienenzucht verzeichnet sind. Es handelt sich um einen weltlichen Text in slowenischer Sprache und in den Schriften *dajnčica* und *gajica* und ist ein seltenes Beispiel für den älteren schriftlichen Gebrauch der slowenischen Sprache in der ländlichen Wirtschaft. Der Band entstand aus dem Bedürfnis eines Landwirts, sein Wirtschaftsleben in slowenischer Sprache festzuhalten – aus gutem Grund, denn es war seine Muttersprache. Was die schulische Ausbildung von Michael Hois betrifft, so ist davon auszugehen, dass seine Grundschulzeit in Radgona stattfand. Die Schulzeit von Hois fällt mit der Kaplanstätigkeit von Peter Dajnko in Radgona zusammen, das zu dieser Zeit auch ein wichtiges Zentrum der slowenischen Kultur war. Da Hois sein Manuskript in der *Dajnčica*-Schrift zu schreiben begann, kann man davon ausgehen, dass er von Peter Dajnko im Schreiben und Lesen unterrichtet wurde. Die Handschrift zeugt von der starken Präsenz der slowenischen Sprache im zweisprachigen Gebiet im Norden, von der erst später gezogenen Sprachgrenze. Drei Umstände waren ausschlaggebend dafür, dass Michael Hois in slowenischer Sprache schrieb: er sprach mit seinen Eltern slowenisch, die Kapläne und Pfarrer von Radgona waren für eine Erhaltung und Erziehung in der slowenischen Sprache verantwortlich und er kommunizierte mit Dorfbewohnern, Tagelöhnern und Dienstboten hauptsächlich in slowenischer Sprache. All dies führte dazu, dass er zu den Unterzeichnern der Petition *Zedinjena Slovenija* (Vereinigtes Slowenien) im Jahr 1848 gehörte.

Vpliv Dajnkovega knjižnojezikovnega izročila na jezik Mihaela Hoisa

Nina Zver

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, nina.zver@um.si

V prispevku raziskujem vpliv knjižnojezikovnega izročila Petra Dajnka na jezik Mihaela Hoisa (1819–1875), kmeta iz Potrne in avtorja nedavno odkrite *Gormerkanske knige*. Gre za rokopisni zvezek, namenjen vodenju gospodarstva, zapisi v njem pa kažejo, da je bil njegov lastnik načitan in slovensko izobražen. Jezik, zlasti črkopis napeljuje k dejstvu, da je moral Hois poznati Dajnkova dela, ki so najbolj plodno nastajala ravno za časa njegovega življenja.

Ključne besede: Peter Dajnko, Mihael Hois, jezikovne značilnosti, *Gormerkanska kniga*

Im Beitrag wird der Einfluss der literarischen Tradition von Peter Dajnko auf die Sprache von Mihael Hois (1819–1875), einem Bauern aus Potrna (Laafeld) und Verfassers des vor kurzem entdeckten *Gormerkanska kniga* untersucht. Es handelt sich um ein handgeschriebenes Notizbuch zur Wirtschaftsverwaltung. Die Notizen zeigen, dass Hois sehr belesen und in slowenischer Sprache ausgebildet war. Seine Sprache, insbesondere die Schrift, lässt darauf schließen, dass er Dajnkos Werke aus jener Zeit gekannt haben muss.

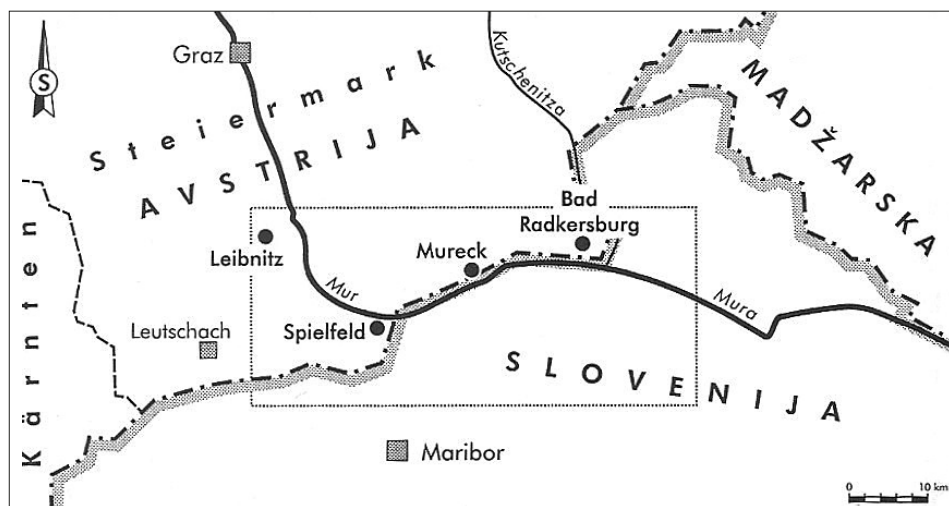
Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Mihael Hois, sprachliche Besonderheiten, *Gormerkanska kniga*

Uvod¹

Radgonski kot (Slika 1), stični prostor ob slovensko-avstrijski meji, kjer živi danes že skoraj popolno asimilirana, vendar uradno nepriznana slovenska manjšina, sestavljajo vasi Górica (Goritz), Dedonci (Dedenitz), Potrna (Laafeld), Zenkovci (Zelting) in Žetinci (Sicheldorf). Slovenski prebivalci Radgonskega kota zaradi (zgodovinskih) stikov s Slovenskimi goricami, Prlekijo in Prekmurjem »uporabljajo kode treh narečnih osnov« – prekmursko, slovenskogoriško in prleško narečje (Križman 2007: 251). Zinka Zorko (2013: 503) njihov jezik opredeljuje s terminom *mednarečje*, saj samoglasniški sestav sovпада s prekmurskim

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* (vodja dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

narečjem, premene soglasnikov in oblikoslovje pa so bližji slovenskogoriškemu narečju. Razloge za interference prekmurskega narečja Zorkova (1998: 87) pripisuje priseljevanju Prekmurcev v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja, ki so tjakaj prihajali »najpogosteje kot predstavniki najnižje družbene plasti – kot hlapci in dekle«, Križman (2007: 254) pa jih prepozna tudi v dejstvu, da je prekmurščina zlasti v 19. stoletju opravljala vlogo formalnega jezika cerkve in šol. Vpliv prekmurskega narečja bi bil še večji, »če med drugo svetovno vojno ne bi bilo ostre meje proti Prekmurju, ki je bilo takrat pod Madžarsko« (Križman 2007: 255); takrat sta večji vpliv na govor naselij Radgonskega kota imeli slovenskogoriško in prleško narečje. Raziskovalci govorov Radgonskega kota ugotavljajo, da ti izkazujejo »definicijske lastnosti panonske narečne ploskve vzhodne slovenščine« (Kumin Horvat 2022: 166), vendar zaradi zemljepisne bližine nanje vpliva tudi slovenskogoriško narečje, kar se kaže v nekaterih soglasniških razvojih (npr. **ñ > j*, *ĺ > l*, *šč > š*, **-l/-əl/-al/-il/-ěl > -a*) in oblikoslovnih značilnostih (npr. poudarjalna členica **jb* v orodniku ednine ženskega spola).

Slika 1: Radgonski kot na stičišču dveh držav (Križman 1997: 116)

Mednarečje v prekmursko-slovenskogoriško-prleškem prostoru je prepoznavno že v pesmarici *Novi vedesh sa fméh ino zhaſkrátenje Šlovenzom* (1838) župnika Andreja Gutmana iz Žetincev (Križman 2005: 240), izpričano pa je tudi v nedavno odkritem potrnskem rokopisu, imenovanem *Gormerkanska kniga*. Gre za kmečko-gospodarski rokopisni zvezek kmeta Mihaela Hoisa (1819–1875) iz Potrne/Laafelda, ki je zapisoval opravljena dela in plačila najetih hlapcev in dekel ter prihodkov in dohodkov od zemlje. *Gormerkanska kniga* je dokaz, da

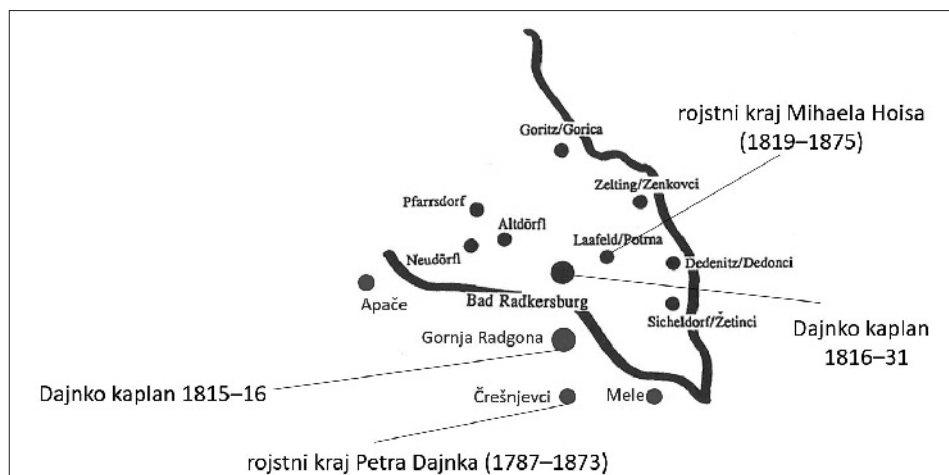
je v drugi polovici 19. stoletja v Radgonskem kotu v družinskem okolju še živela slovenščina in slovenska narodna zavest. Od leta 1842 do smrti jo je vodil Hois, od 1875 do 1882 pa njegova hči Maria; vse štiridesetletno obdobje beleženja je izpričana panonska različica slovenščine, v kateri se prepletajo značilnosti prekmurskega, slovenskogoriškega in prleškega narečja. Iz Hoisovih zapisov je razvidno, da je bil načitan in slovensko izobražen ter razgledan po slovenski literaturi – bil je naročnik Mohorjevih knjig, gotovo pa je poznal tudi Ahačlove *Pesme po Korofhkim ino Shtajarskim znane*, saj je prve strani *Gormerkanske knige* obogatil s priredbo njegove pesmi *Kmetifhki stan* (Ahacel 1833: 48). V bližnji Radgoni je bila znana Weitzingerjeva tiskarna, zato domnevam, da je Hois poznal tudi *Leseni krixec ali pomoč v potrebi* (1835) Antona Laha, pridige Antona Šerfa *Pad no zdig človeka* (1832) in *Predge na vse nedele no svetke* (1835), Šerfovo pesmarico *Cveteňak ali roxňek* (1839) in *Katolsko meňno knixico* (1831) Vida Rižnerja.

Peter Dajnko in njegov vpliv na jezik Mihaela Hoisa²

Peter Dajnko je jezikovno vplival na Hoisa. Jezik *Gormerkanske knige* kaže, da je Hois poznal bogat knjižni repertoar dolgoletnega radgonskega kaplana (med letoma 1816 in 1831) Petra Dajnka.³ Hois bi se lahko z njegovimi knjigami seznanil v cerkvi in šoli, Pšajd (2023: 38–41) tudi domneva, da je bil Dajnko Hoisov učitelj.

² Analiza Hoisovega jezika se naslanja na moj prispevek (Zver 2023) v zborniku *Gormerkanska kniga*. Sprejetih je bilo nekaj popravkov in vsebinskih dopolnitev.

³ Dajnkov knjižni repertoar zajema šolske učbenike (*Začetek vüčenja Slavenskega po nedelah*, 1816; *Abecedna knižica na hitro ino lahko podvučenje Slovenskega branja*, 1824; *Abecedna knižica za deželne šole*, 1831, 1833, 1835), nabožno literaturo (npr. *Evangelji na vse nedele ino svetke skos leto*, 1817, 1818; *Knižica pobožnosti za mlade ino dorašene kristjane*, 1817, 1820, 1824, 1833; *Svetega pisma zgodbe starega zakona*, 1821, 1824, 1826; *Svetega pisma zgodbe iz novega zakona*, 1826; *Opravilo svete meše*, 1824, 1829; *Sveti križni pot*, 1829; *Listi ino evangelji*, 1826, 1833; *Veliki katekizem*, 1826, 1833, 1837; *Molitbe za katoliške keršenike*, 1829, 1833; *Božja služba keršanske mladosti*, 1830; *Bog moj vareh*, ok. 1835; *Jezus, Maria ino Jožef*, 1856), zbirko moralističnih eksmplov (*Kmet Izidor s svojimi otroki ino ludmi*, 1824), pesmarice (*Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem*, 1826, 1837; *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*, 1827), vzhodnoštajersko slovnico (*Lehrbuch der Windischen Sprache*, 1824) in priročnik za čebelarstvo (*Čelarstvo, ali celó novi, kratki popun navuk čelne reje*, 1831). Do leta 1824 je svoje tiske izdajal v bohoričici, v nemško slovnico pa je že uvedel dajničico. Njegov zadnji molitvenik, *Jezus, Maria ino Jožef*, je napisan v gajici. Dajnkovo delo, z izjemo *Kmeta Izidorja* in *Čelarstva*, v prvi vrsti ni izvirno, saj je povečini prirejeno ali prevedeno, vendar »je bil v jezikovnem oziru ves čas povsem suveren in inovativen« (Rajh 1998a: 14).

Slika 2: Umestitev Dajnika in Hoisa v prostor in čas

Vzporednice z Dajnkovo vzhodnoštajersko različico slovenskega knjižnega jezika so vidne v črkopisu, glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedišču.

Črkopis Petra Dajnika in Mihaela Hoisa

O Dajnkovem vplivu na jezik Mihaela Hoisa najzgovorneje priča raba dajničice, ki jo je Hois uporabljal do leta 1857, ko je bila že skoraj dve desetletji ukinjena.

Dajnkove *Svetega pisma sgodbe starega sakona* (1821) so še napisane v bo-horičici, po letu 1824 pa je v svoje knjige – najprej v slovnico – uvedel daj-nčico, ki ji je želel s priredbama Machnerjeve začetnice (Dajnko 1831, 1833) »priboriti uradno potrditev za šole« (Rajh 1998: 178). Dajničico so podpirali vzhodnoštajerski duhovniki Anton Šerf, Vid Rižner, Davorin Veršič in Anton Lah ter graški učitelj Koloman Kvas, pa vendar se je po Kidričevi oceni (2013: 113) uveljavila v knjigah, ki so dosegle naklado približno 50.000 izvodov. To se »ne zdi tako nemogoče, saj je samo Dajnkova naklada vseh del dosegala število okrog 10.000« (Ditmajer 2019: 66). Že ob izdaji Dajnkove *Abecedne knixice za dexelne xole* (1831) se je začel boj proti dajničici, ki ga je spodbujal lavantinski ordinariat. Štajerski duhovnik in narodni buditelj Anton Krempel je Dajnkov črkopis in vzhodnoštajerski jezik označil za »pravopisno in jezikovno absurdnost«. Študijska dvorna komisija je dajničico uradno prepovedala 21. julija 1838 (Andoljšek 1978: 130), v domači rabi pa se je črkopis še obdržal, kar potrjuje *Gormerkanska kniga*.

Mihael Hois je za črkopis v *Gormerkanski knigi* izbral dajničico, oz. prilagojeno dajničico, saj vsi njegovi grafemi ne sovpadajo z Dajnkovimi. Dajnko je za sičnike predvidel običajne grafeme ⟨c⟩, ⟨z⟩, ⟨s⟩, za šumevce pa nove črke: za č cirilski znak ⟨ч⟩, za š je bil, menda po Dobrovskem,⁴ izbran grafem v obliki zgoraj prirezane osmice ⟨s̥⟩, za ž pa znak ⟨x⟩. Za palatalni n' je Dajnko rabil znak ⟨η⟩, za vzhodnoslovenski glas ü pa ⟨y⟩ – oba grafema je ukinil že leta 1828. Hoisova prilagojena dajničica (uporabljal jo je od 1842 do 1856) je nekoliko drugačna: sičnik c predstavljajo kar trije znaki: ⟨c⟩, ⟨z⟩ iz bohoričice in ⟨tz⟩ po nemškem vzoru (*bercat, krivize, v'spitz*). Za sičnik z Hois rabi grafem ⟨s⟩, ki ga je prav tako prevzel iz bohoričice, in ⟨z⟩. Grafemi za č, š in s so enaki kot pri Dajnku (*fŭčka; dŭxu; sadit*). Za č je izjemoma rabil tudi ⟨tš⟩ (*Vugrintšitš*), in sicer verjetno pod vplivom nemščine (*tsch*: beri č). Do odstopanja prihaja tudi pri šumevcu ž, za katerega Hois rabi enak grafem kot za š (*duxen, šita šet*), poleg tega še ⟨sh⟩ iz stare bohoričice (*shita*). Sprednji ü piše kot u z dodanima dvema daljšima črticama (*lenŭ*), ki ga Madžari rabijo za dolgi ű. Za palatalni n' Hois nima posebnega znaka. Ta v slovenskogoriškem narečju niti ni uresničen; lahko je izgubil nosni element (*črešje, oberjeno* 'obrnjeno') ali pa otrdel (*spodne, knige*). V spodnji tabeli primerjam rabo grafemov pri Dajnku (1824–1837) in Hoisu v obdobju 1842–1856 in 1856–1875.

Tabela 1: Primerjava Dajnkovega in Hoisovega črkopisa.

GLAS	Dajnko (1824–1837)	Hois (1842–1856)	Hois (1856–1875)
c	⟨c⟩	⟨c⟩, ⟨z⟩, ⟨tz⟩	⟨c⟩ (<i>šaricu</i>), ⟨z⟩ (<i>pšenize</i>), ⟨tz⟩ (<i>v'spitz</i>)
č	⟨ч⟩	⟨ч⟩	⟨č⟩ (<i>zaračunjeni</i>), ⟨tš⟩ (<i>Vogrintšitš</i>)
s	⟨s⟩	⟨s⟩	⟨s⟩ (<i>listja</i>)
š	⟨s̥⟩	⟨s̥⟩	⟨š⟩ (<i>krumpišuf</i>)
z	⟨s⟩, ⟨z⟩	⟨s⟩	⟨z⟩ (<i>za zelje</i>)
ž	⟨x⟩	⟨s̥⟩, ⟨sh⟩	⟨ž⟩ (<i>žŭpjaki</i>), ⟨š⟩ (<i>Jošef</i>)
ń	⟨η⟩, od 1828 ⟨nj⟩	⟨j⟩, ⟨nj⟩	⟨j⟩ (<i>črešje, košjoj</i>), ⟨nj⟩ (<i>polovnjakov, konja</i>)
ṛ	⟨er⟩	⟨er⟩	⟨er⟩ (<i>tergat</i>)
ü	⟨ü⟩, ⟨ŭ⟩, ⟨y⟩, od 1828 ⟨u⟩	⟨ŭ⟩	⟨ü⟩ (<i>mertŭka</i>)

⁴ Dajnko (1824: III) utemeljuje izbor grafemov: »Znamle, kere so novo zebrane, so nikak ne novo zmislene, temoč le od tistih dobrih priatelov nasega daleč razsirjanega jezika sem vzete, keri so xe davno pred nami hvale vredno za lepi Slovenski jezik ino dobroserčni narod totega jezika skerbeli.«

Za soglasnik *b* je Hois rabil dva grafema: ⟨b⟩ (*bercat, grablat*) in ⟨w⟩ (*wikeza, kuwilu, welu* 'belo'). Tujejezične vplive opažam v redkih primerih pisanja velarov *h* (*mech* 'meh', *Michael*) in *k* (*october, Diviack*) ter zobnoustničnega glasu *f* (*Joseph*). To prav tako izkazuje pisava ⟨ei⟩ za sklop [aj], npr. v *seibah*, v *šeibi*, *is gmeine*, *gmeinskem*, *neigu* 'najgo', *heidina*, vendar tudi *haidina*, *hajdina*. Druga možna razlaga za to je, da gre za izgovorno različico zapisa; danes se namreč *a* pred *j* v radgonski okolici izgovarja v smeri proti širokemu *e*. Imena mesecev, ki imajo v nemščini preglašeni *ä*, se pišejo kot v originalu: *Märza*, *Jänner*.

	1876.		Est.	Np.
	Blagov	Mesenz	Den	fl. = Xr
1	Blagov 3. roka svoj po stari	Jänner	20	10 = = 1
2	Blagov 1. tel. 2. a 5 fl. 20 fl.	März	6 = 5 = 20 =	2
3	Blagov 1. tel. 2. a 5 fl.	Jo =	18 = 5 = =	3
4	Blagov 50. Mtz misa a. m. 2. a. 4 fl.	Jo =	20 = 141 = -	4
5	Blagov 1. kvart. sa 2.5 fl.	April.	5 = 25 = -	5
6	Blagov 1. tel. 2. a 6 fl.	July	8 = 6 = -	6
7	Blagov 1. kvart. svoja sa 2.00 fl.	August	9 = 200 = -	7
8	Blagov 1. kvart. svoja sa 2.00 fl.	Septemb	25 = 3 = -	8
9	Blagov 1. kvart.	Novem	5 = 34 = 20 =	9
10	Blagov 1. kvart. svoja sa 2.00 fl.	Dec	8 = 7 = 60 =	10
11	Blagov 2. kvart.	Dec	9 = 7 = -	11
12	Blagov 2. kvart. svoja sa 2.00 fl.	Dec	24 = 6 = -	
13	Blagov 3. kvart. misa a. m. 2. a. 4 fl.	Dec	26 = 120 =	1

Slika 3: Nelepopisna pisava Hoisove hčere (Gormerkanska kniga 1842–1882: 9).

Pri Hoisu gre za prilagojeno dajnčico z ostanki »stare« pisave bohoričice in vmesnimi nemškimi črkopisnimi interferencami. Raba dajnčice in bohoričice kaže, da je veleposestnik očitno spremljal literarno dogajanje na Štajerskem, saj mu slovenski črkopisi niso povzročali težav. Nemške interference potrjujejo, da je živel na dvojezičnem nemško-slovenskem območju in da je obvladal slovenski materni jezik in nemščino, ki je imela višji status kot slovenščina. Dajnčico je uporabljal tudi po letu 1838, ko je že bila uradno ukinjena. Z novo pisavo,

gajico/slovenico,⁵ se je začel spogledovati šele leta 1856, dosledneje pa jo je začel uporabljati naslednje leto. Oprijel se je Dajnkove ideje, ki je takrat že deloval v Veliki Nedelji, da »more seljak, ki sploh ume čitati, knjige s č, ž, š ravno tako lahko in gladko čitati kakor knjigo z 8, x in 4«. Gajico je spoznaval s pomočjo tiskov: npr. (vendar nedokazano) Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* – naročnik je bil njegov brat Mathias Hois (Pšajd 2023: 44), Ahačlove pesmarice *Koroške in štajerske pesmi*, ki so bile v tretji izdaji (1852) natisnjene v gajici, Dajnkovega vnovič izdanega molitvenika *Jezus, Maria ino Jožef* (1856), Slomškovih *Blažeta ino Nežice v nedelski šoli* (1842) in Lahove pesmarice *Duhovne pesme za šolsko mladost* (1850).

Leta 1875 se v rokopisnem zvezku pojavi pisava druge roke – najverjetneje Hoisove hčere Marie Hois, ki je leta 1876 prevzela kmetijo. Iz »nove« pisave, ki je okorna in nič več lepopisna, ter črkopisa, ki izkazuje nedoslednost in nepoznavanje zapisa posameznih glasov, lahko sklepamo, da Hoisova hči ni bila tako izobrazena kot oče. Za ustničnik *p* npr. piše ⟨b⟩: *ba* 'pa', *usibavat, ukabat, pibat, krumbišekov kobat, rebe* 'repe', *brusa* 'prosa', *berbelan* 'pripeljem'. Posebno je tudi pošumevljanje sičnikov, npr.: *pšeniča, kukurča, Vogrineč, hlabeč, detelča, Žimski ječmen*.

Glasoslovje Petra Dajnka in Mihaela Hoisa⁶

Dajnkov knjižni jezik izhaja »iz narečnega govora njegove rojstne vasi, v postopku normiranja pa je posamezne jezikovne elemente v tolikšni meri spreminjal ali ustvarjal na novo, da lahko njegov vzhodnoslovenski knjižni jezik štejemo za povsem nov jezikovni sestav« (Rajh 1998: 193). Najbolj z narečjem usklajen v Dajnkovih delih je glasoslovni sistem, o čemer pričajo *e*-jevski odrazi za stari polglasnik (*den, lehko, senje, se gene, meša*), *u*-jevski odraz za samoglasniški *ŷ* (*vuk, duge, vuna, žuna, dužna, gut, sunce*), ⟨*ü*⟩ oz. ⟨*y*⟩ za *u* (*lüč, Düh, düša, krüh, vüš, drügi*; vendar tudi *Tu, lubo, vustmi, truda, Poslušaj*), prehod prednaglasnega *u* v *ü* ali *i* (*vüzhijo, lüdem, pistiti, zgibi, pogibi*) ter ohranitev sicer neobstojnega polglasnika (*vtičeki, v listeci*). Narečna dvoglasnika *e:ĩ* in *o:u* je poenoglasil in ju označeval z grafemoma ⟨*e*⟩ in ⟨*o*⟩ oz. ⟨*é*⟩ in ⟨*ó*⟩ (vendar tudi *povej* 3. os. ed. sed., *dvej, jejla*). Odrazi za nenaglašene *e* in *u* so nedosledni: *oreh, lydje; viditi, pazdiha, navičimo*; prav tako nedosledno izpričan je samoglasniški upad: *imel, spraviti* : *motka, mam*. Zlogotvorni *ŕ* je Dajnko po vzoru osrednjeslovenskega

⁵ Prva slovenska knjiga v gajici so Vrazove *Narodne pesmi ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske* (1839).

⁶ Zgledi so v nadaljevanju prispevka prečrkovani iz bohoričice oz. dajničice v gajico.

knjižnega jezika pisal z ⟨er⟩ (*pervi, zaperte*), medtem ko ima ta na začetku besede a-jevski odraz (*ardeč, arja*). Odmik od narečja predstavljajo nekatere soglasniške značilnosti: za končni -m je le redko pisan -n (npr. *živim* namesto *živin, pridem, deželakom, vtičom; vzemen*), prav tako Dajnko ni vokaliziral izglasnega -l v deležnikih moškega spola (*dobil, zvedel, htel, pital*), je pa na vokalizacijo v -o oz. -a opozoril v slovnici. Ostale značilnosti soglasnikov, npr. otrditev mehkih *ĺ* (*kral, pelati, nepriatele, v'življenji, zemlo*) in *ŕ* (*pastíra, cesára*), protetični v- (*vustreli, vujpanje, vüsta* 'usta', *vozki, vüš, vüčítí*), asimilacija skupine *šč* v *š* (*hroši* 'hrošči', *lūšimo* 'luščimo', *vošeno* 'voščeno'), je obdržal iz narečja (Rajh 1998: 193–195).

Hoisov glasoslovni sistem je podoben Dajnkovemu. Odraz za dolgi cirkumfektirani polglasnik je prav tako e-jevski: *len, den, ves* 'vas'. Grafem ⟨u⟩ zastopa dolgi samoglasniški *ľ* (*dužen* 'dolžan', *kučt* 'tolčt', *dug* 'dolg, sam.', *dugi* 'dolg, prid.') ali nenaglašeni *ľ* (*jabuk*). U-ji so pisno odraženi z ⟨ü⟩: *zasľúži, stúdenec, drúgu, kapünov, fünt, kúpin, súkno, klabűk, drúgim, krűh, drűge, kúpi, plűg, kűpa, grűdi, plačűje, drűgič, tűdi, dűšu* (izjema: *Od jutra*). Z istim grafemom se zapisuje tudi u v nenaglašenem položaju: *vűči, ľűdi, sbűdi, zgűbi, drűgoč*; ta je lahko, kot pri Dajnku, razokrožen v *i*: *pistin, siši*. Nenaglašeni jat dosledno prehaja v *i*: *lisa* rod. ed., *drivou, sina* 'sena', *sinou, z'giderovec, grišil, biži*. Evidentiran je samoglasniški upad: *tak* 'tako', *pr* 'pri', *neke* 'nekaj', *sjal, tűd, ž'vino, dnarje, ma*. Samoglasniški *r* je prav tako zapisovan z ⟨er⟩: *derv, bercat, tergat, oberjeno, derv, tert* 'tret', *černo, kermleu, vertat, herbet, černi, verbe, ternek*; enako v nenaglašeni poziciji: *sterniša, perpelanu, tersternjak, žerbicu, štertinjak, oskerbi, perdela* 'pridela', *perpravla, perpravleni, deržini, serca*. V vzglasju je zanj najti tudi a-jevski polglasnik: *ardečo*. Za razliko od Dajnka Hois označuje narečna dvoglasnika *e:ĩ* in *o:ũ* z grafemoma ⟨ei⟩ in ⟨ou⟩: *treit, pri jeizi, pleit, od treh leit, leita, v'leisi, meisenc, dreiva, pri meleih, peisek; prouda* (tudi *proda*), *prusou, sinou, lepou, vous* (tudi *vos*), *bilou, ugounuv* 'ogonov', *drivou, brounastega, blagou, koužicu*. Zanimivo pri Hoisu je o-jevsko ukanje, ki morda izvira iz poznavanja starejših štajerskih (ali na Štajerskem branih) tiskov, kot sta anonimni pesmarici *Andohtlive pejsme na use taille S. Mashe* (1756) in *Peisme k'sveti meshi inu pred predigo* (1784): *dubi, utpelanega, obernjenu, pusejanega, ustane, na tuj duguj, drűgu delu, toto letu, kunopel, kusit, urača, urat, ukapat, ubračat, usipavat, ednuga* (pogosteje *ednoga* oz. *ednega*), *kubilo, k'gurican, zuranu, samu, kuruze, na sevruvo, pu pšenicu, pu otavu, pu len, 2 vuza, gusake*.

Hoisove narečne premene soglasnikov sovpadajo z Dajnkovimi: (1) *ĺ > l*: *detelca, pripelane, odpelane, detelčnega, šimelna, Francelni, izvoleno, v'ľútsko, vole, na dale, pole, ob nedelah; grablat, zemlo, kűplenoj, kermleu, doblene, črevlov, perpravleni, kleple, napravla, popravla*; (2) *ŕ > r*: *mlinaron*; (3) protetični v: *voškega, vűči, vilnjak* 'čebelnjak'; (4) asimilacija *šč* v *š*: *deteliša, sterniša, serdiše*,

pišanec. Prehod *-m > -n* je pri njem izpričan (*k'gurican*, *jin* 'njim', *z'njegovin semenon*, *leitnen*, *na sestrinen*, *s'teletun*, *tan* 'tam', *na mlinsken*, *z'žerbeton*, *z'imenun*, *dnevon*), vendar se tudi tu sporadično kaže Dajnkov vpliv (*pri šratoskem*, *na gmeinskem*). Končni *-l* v deležniku za moški spol je v nenaglašenem zlogu nekajkrat odražen z *-l* kot pri Dajniku (*slúžil*), vendar je njegova vokalizacija v *-a* pogostejša: *je osta*, *je plača*, *je zaslúža*, *je gvera*, *odiša*, *slúža*, *bi si kúpa*. Od Dajnkovega knjižnojezikovnega izročila odstopa pisava palatalnega *ń* (pri Dajniku ⟨ŋ⟩, po 1828 ⟨nj⟩), ki v narečju izkazuje izgubo nosnosti »med samoglasniki in na začetku besede ali pa mehkost(i) v vseh drugih položajih« (Zorko 1998: 91), podobno kot v prleških in nekaterih prekmurskih govorih:⁷ *jemi*, *s košjoj*, *jin* 'njim', *na jenoj* 'njeni', *črešje*, *plevjak*, *jivo* 'njivo', *oberjeno*, *šitvožji*, *polovjakov*, *kuja*; *spodne*, *spodnih*, *na toj gornoj*, *z'gornih*, *svinskega*, *knige*. Tudi tu se pojavljajo izjeme, nastale v težnji po približanju Dajnkovemu načinu pisanja: *njemi*, *polovnjakov*, *konja*. Hoisov jezik se od Dajnkovega razlikuje še v pisanju soglasnikov po izgovoru: *ofsa*, *križuf*, *krumpišof*, *črevluf* (vendar tudi *z'osretkov*, *vkúp*, *krumpišov*); *vos*, *jas*, *pres* 'brez', *skos*, *osretkov*, *otstavi*, *jagnet*, *met* 'med', *ret* 'vred', *nat* 'nad', *pret* 'pred', *rat*, *jet* 'jed', *utpelanu*, *put* 'pod', *polek*.

Oblikoslovje Petra Dajnka in Mihaela Hoisa

Samostalnik

Hois v dajalniku in mestniku ednine moškega ter srednjega spola rabi narečno končnico *-i*, ki jo je v slovnici vzhodnoštajerskega jezika normiral tudi Dajnko (1824: 85):

- dajalnik moškega spola: Hois: *kovači* 'h kovaču', *k'mlini*, *Bogi*; Dajnko: *k sini*, *gospodi Bogi*, *vračiteli*;
- mestnik moškega spola: Hois: *pri jeizi*, *v'koti*, *v'špici*, *k'mlini*, *v'lesi ali gaji*, *pri žilavci*, *v'doliči*, *na žúpjaki*, *na sveti*; Dajnko: *na dvori*, *v'novemi zakoni*, *po ogradi*;
- mestnik srednjega spola: Hois: *per svojem pohištvu*, *v leti*, *pri jaušji*, *na listji*; Dajnko: *na poli*.

Preglas za *c*, *č*, *j*, *š* in *ž* pri Hoisu ni uresničen: *14 grošov*, *križov*, *rojov*, *konjom*; enako pri Dajniku: *od vtičov*, *zapelávavcov*, *z'mislecom*, *kraleŕstvo boshjo*, *odrefhenje vafho*.

⁷ Prisotno pri t. i. Markih na Dólinškem v krajevnih govorih Gornje, Srednje in Dolnje Bistrice (Zver 2023a: 78).

Ženskospolski samostalniki na -ev prevzemajo končnice a-jevske sklanjatve, npr. *na kusitvu inu žetvu, na rešitvu* (izpričano tudi pri Dajniku: *bukva, redkva, cirkva, breskva, molitva* itd.). V tožilniku ednine ženskega spola se nedosledno pojavljata končnici -u (pojav ukanja) in -o: *pravicu, v'goricu, na zemlu, živinu, za vsako sirotu, na ženu, dūšu, za kukurcu, za repu, (dobi) slamu, na kukurčnu slamu, za kukurcu ino detelcu, ceilu haisancu, pu otavu, celu njivu sprašenu, kermleu prasicu; na odajo, v'peto, edno najgo, na njenu njivo, za repu pa praho*. Prva pri Dajniku ni prisotna, zato sklepam, da jo je Hois prevzel iz katerega izmed starejših (štajerskih) tiskov.

V orodniku ednine ženskega spola pri Hoisu nastopa končnica -oj: *s košjoj, s'voringoj 'z vožnjo', z'edno kobiloj* (tudi *z'ednoj kobiloj*), *z' desetinoj, met mūroj, s'posodvoj, z'žerbicoj*. Pri Dajniku v glavnem ni izpričana, niti je v slovnici ne navaja kot pravilne: *z'vodo, ribo, materjo, rečjo*; vendar *predgoj, pod terdinoj, ženoj*. V mestniku množine imajo ženskospolski samostalniki končnico -ah (Hois: *na kračinah, v'grabah*; Dajniko: *rečah, ribah, strehah, boleznah*), ki so jo prevzeli tudi samostalniki moškega in srednjega spola (Hois: *v travnikah, der vah, vendar v'osretkih*; Dajniko: *po svetkih ino večerah, jajcah, letah, v'sercah, po jutrah, pri vratah, vendar travnikih*).

Nekateri samostalniki srednjega spola v imenovalniku ednine pri obeh piscih daljšajo osnovo z -n-: Hois: *semen*; Dajniko: *bremen* (v slovnici ga navaja med samostalniki moškega spola). Samostalnik *ime* ima pri Hoisu v imenovalniku množine obliko *Imeni*, pri Dajniku *imena*. V imenovalniku in tožilniku ednine srednjespolskih samostalnikov je pri Hoisu ponovno prisotno o-jevsko ukanje: *odanu blagu, plačilu, vinu, toto letu, drugu delu, na delu*.

Zinka Zorko (1997: 112) je opozorila, da v vaseh Radgonskega kota srednjespolski samostalniki, ki so del samostalniške zveze, ohranjajo množinsko končnico srednjega spola (-a), njihovi prilastki pa imajo žensko množinsko končnico -e, in sicer Hois: *rastalane derva, doblene derva, gmeinske derva, odan 3 brestuve dreiva, vse opravila*; Dajniko: *lepe ino sladke jabuka, zdrave ino lepe dreva, preminuvse leta, dela Kriftufhove*.

Samostalniški zaimek

Pri Hoisu se pojavljajo naslednji osebni samostalniški zaimki: *jas* 'jaz' (pri Dajniku enako, le v slovnici v poglavju o osebnih zaimkih navaja *ja* (1824: 158)), *njoj* 'njej' (Dajniko: *nej/ji*), *zjoj* 'z njo' (Dajniko: *jo*), *jin* 'njim' (Dajniko: *jim*), *je* 'jih' (*potel je je gvera*; Dajniko: *nej/jè*), *jemi* 'njemu' (Dajniko: *jemì*). Orodniška končnica ženskega zaimka 'z njo' je v narečju enaka samostalniški (in pridevniški), prim. npr. *zjoj* in *z ednoj kobiloj*. Zaimek *jemi* izkazuje značilen

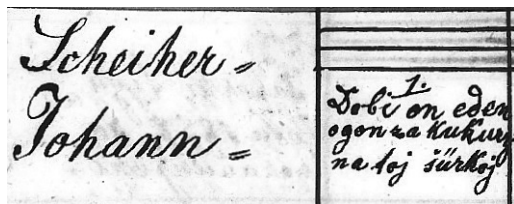
vzhodnoslovenski prehod dajalniške končnice *-u* v *-i* in izgubo nosnega elementa, ki pa pri Dajniku ni uresničena. Zaimek je 'jih' je starejšega izvora, vendar je na severovzhodu še ohranjen.

Vprašalni in oziralni zaimek sta izenačena: Hois: *kaj ga je bilou* 'kar'; *Za tote dneve kaj je pred leton odiša*; Dajnko (1824: 24): *kajti iz nje sem zvedel, kaj sem že davno od Tebe ino Tvojih staršov znati htel; kaj pa vi na to rečete?* (Dajnko 1824: 162).

Pridevnik

Večina pridevnikov moškega spola (im. ed.) ima pri Hoisu določno obliko, npr. *stari dug, kratki pa dugi, napipani len, l. šūrki ogon*, zaslediti pa je tudi nedoločno obliko za nedoločnim členom: *eden kratek šūrki ogon*. Dajnko v slovnici (1824: 113–114) loči določne in nedoločne oblike pridevnikov, vendar v zgledih, ki jih navaja, večinoma prevladujejo nedoločne: *brezskerbni, dopadlivi, okrugli, predragi, zvoleni, zobrisani, tenki, čüdežni* itd. Sklanjatev pridevnikov je pri obeh avtorjih mehka tako za trdimi kot mehкими soglasniki, kar je razlikovalno glede na prekmursko narečje: Hois: *lenū ubrihlanega, koroškega, voskega, šūrkega, gmeinskega, zimskega, mladega, starega, s hrastuvega, od dedonskega, na pašnen*; Dajnko: *všega-mogozhnega, sgüblenega, k'vezhnem, k'velikemi haski*; prim. njegovo normo *-i -ega -emi -ega -emi -im* (Dajnko 1824: 136).

Pridevniki ženskega spola imajo v mestniku ednine pri Hoisu narečno končnico *-oj*: *na pšeničnoj, v'novoj zemli, na toj dugoj, na žmaučovoj, na toj gornoj, na toj šūrkoj, na toj kúpplenoj, sevrvoj, pri Skubečovoj, na maternoj, domanjoj, per šubečovoj, na soldačkoj košti*, vendar *na vinski voringi*. Dajnko v slovnici (1824: 137) predlaga končnico *-i (lepi)*, ki je evidentirana tudi v drugih njegovih delih, npr. *v' edni vyri*.

Slika 4: Končnica *-oj* v pridevniku ženskega spola (na toj šūrkoj) (Gormerkanska kniga, [Tagelöhner 1851–1860]: 9).

Pridevniški zaimek

Hois rabi narečno reduplicirano obliko kazalnega zaimka *toti*: *tote tri taberhe, toto letu, Totih 6 taberhov*, vendar tudi nezaznamovano obliko: *taberhi tega leta, Tega starega vina*. V istem pomenu (za bližnje stvari) je rabljen tudi zaimek *ovi*: *ove taberhe*. V imenovalniku dvojine moškega kazalnega zaimka *ta* je izpričana narečna končnica *-iva* (*tiva*), ki pa v sledečem pridevniku ni potrjena: *Tiva 3l. velka Hlapca*. Izpričani so tudi ženskospolski kazalni zaimki: *imeni tih peršon* (rod. mn.), *na tuj šūrkoj* (mest. ed.).

Tudi Dajnko ima *toti*: *tota teshava, toto frezho, toto nefkonzhano dobroto, v'totem shivlenji*, medtem ko v slovnici (Dajnko 1824: 165) navaja štiri oblike kazalnih zaimkov: *ti ta to; tisti -a -o; toti -a -o; ov ova ovo*. Oblika za kazalni zaimek v imenovalniku dvojine moškega spola je *tota* (*K' čemi ta tota dobra?*).

Poljubnostni zaimek je pri Hoisu sestavljen iz zaimka in členice *šte*: *vsevele kakušte novu delu* 'kakršno koli'; pri Dajniku se pojavlja zgolj členica *-koli*: *kdekoli, kaj koli, kda koli*. Za zaimka *koliko* in *toliko* ter njune izpeljanke je značilen samoglasniški upad (Hois: *nekelko gosi*), Dajnko pa se je odločil za poknjiženi zapis: *keliko, teliko* – izjemoma: *Kelko penez má?, telki*.

Števniki

Glavni števniki *en* ima pri obeh avtorjih posamostaljeno obliko: Hois: *eden travnik*; Dajnko: *eden las*; »*eden, edna, edno* oder auch *en, ena, eno*« (Dajnko 1824: 148–9). Pri Hoisu ima lahko v rodilniku mehko (*ednega vorara*) ali trdo končnico (*ednoga* – po vplivu prekmurskega narečja), medtem ko Dajnko navaja zgolj mehko: *ednega ploda, v' ednemi šolni*. Sklanjatev sestavljenih glavnih števnikov pri Hoisu ni izpričana, medtem ko jo Dajnko omenja: *s' pet ino dvajstimi delavci*. Pri Hoisu pred vrstilnimi števnikmi običajno stoji določni člen, v narečje prevzet iz nemščine: *Ti prvi hlapec, Ti drugi hlapec, Ti šesti mali hlapec, Ta prva mala dekla*. (Narečni) vrstilni števnik pri Dajniku so npr.: *pervi -a -o, drugi -a -o, tretji -a -o, šterti -a -o* ali *četerti -a -o, ednajsti -a -o, štirinajsti -a -o, stotni -a -o, jezerni -a -o*.

Glagol

V slovnici je Dajnko omenil nekatere značilne vzhodnoslovenske glagolske pripone za nedovršnost, npr. *-ava-* in *-üva-* (*odavam, sasávanje, premišlavaj, Napelavam, pogledavati; napihüvati, darüvati, osnanüvali*), *-nu/-ni-* (*vzdignul*,

dopadnulo, padnuli; kradniti, dofegniti, prifegnil, padnil); Hois: *pelcava, usipavat, restalava*. Pri Hoisu se večinoma pojavljajo oblike za 1. osebo ednine, ki izkazujejo narečni prehod končnega *-m* v *-n* (*ostanen, zaračunan/-in, plačan, odan* 'prodam', *neven, kúpin, dan, dobin, prinesen, san, pistin, slovin, pojden, bon*), Dajnko pa je za vse tri skupine glagolov (*-am, -em, -im*), ki jih omenja v slovnici (1824: 167), uporabljal končaj *-m*. Hois rabi tudi narečno glagolsko osebilo *-ma* za 1. osebo dvojine (*spravima*), vendar se, verjetno po vzoru Dajnka, ki rabi izključno *-va* (*bivava, sva, bodva, se zanéseva, grizeva, pojdeva*; pomožni glagol *biti* v prih. je *ma*), pogosteje pojavlja slednja: *zaračuniva, bujeva, restalava*.

Prislov

Dajnko in Hois uporabljata predvsem narečne oblike prislovov; pri Hoisu so: 1) prostorski: *vkrej* 'stran', *inan* 'drugam'; 2) časovni: *potel* 'potlej', *tečas, opervič* 'prvič', *dergoč* 'drugič, ponovno'; 3) lastnostni: *pojdoč* 'grede, spotoma', *ovači* 'sicer, drugače', *ret* 'vred' (*s'voringoj ret*). Prisotne so tudi časovne prislovne zveze, npr. *na večar, od jutra do mraka*, in prostorske prislovne zveze, npr. *is rotaruve njive, k'mlini, v'novoj semli, s'spitza*.

Nepregibne besedne vrste

Dajnko (1824: 256–62) je predloge v slovnici razdelil glede na njihovo vezavo s skloni. Z rodilnikom se vežejo *blizo, bliže, naj bliže, brez, do, iz, mesto, namesto, mimo, nazoči, od, okoli, polek, prek, sred, s', z', za, zavolo, zraven, zvün, zverh, verh, više, kre*; z dajalnikom se vežeta *k'* in *proti*; s tožilnikom se vežejo *krez, med, na, nad, po, ob, pod, pred, skoz, za, v', vu*; z mestnikom se vežejo *na, ob, po, pri, v', vu*; z orodnikom se vežejo *med, nad, pod, s', z', za, ze*.

Hois namesto predloga *iz* uporablja v prostorskem pomenu *s'* [z]: *s'giderovetz, s'osretkov, s'seibe* itd. Za predlog *skozi*, ki se veže s tožilnikom, sta značilna ukanje in redukcija izglasnega *i-*: *skus zimu*; tudi *skos: skos reberijo*. Pojavlja se za vzhodnoslovenski pa tudi kajkavski prostor značilen zapis predloga *brez: pres voringe*. Namesto predloga *o* v pomenu izražanja vsebine predmeta nastopa predlog *od* v rodilniški vezavi, kar je prav tako značilnost vzhodnoslovenskega prostora: *štenje od rojov* 'čtivo o rojih', *Gormerkanje od Presberskih Goric*.

Dajnko (1824: 263–264) deli veznike na vezalne (*i, no, ino, pa, tüdi, ne – ne, neti – neti, keliko – teliko, ne samo – še tüdi, več – več, kak – tak, kde – tam, kda – te*), ločne (*bi – pa, ne – temoč, da ravno – le*), pogojne (*dabi – bi, či – tak, bile – bi*), želelne (*bar bi – bi, o, dabi – te bi*), protivne (*ali – ali, ali – alipa*),

dopustne (*da – tak, da – zato*), vzročne (*da, zakaj da, zato da*), sklepalne (*zato, za tega volo*), primerjalne (*kak, kakti, liki*) in »Ordnende«, med katerimi našteva tudi prislove: *pervič, drügič, te, na to, po tem, za tem, polek tega, zraven tega, verh tega, više tega, zadnič*.

Za izražanje prirednih razmerij med stavki ali deli besednih zvez Dajnko z zgledi priporoča *ino* (*Gledali ste ino ne vidli; Hrast, jesenovec ino brezje je vsehnulo*), Hois pa ga večkrat nadomesti s pogovornim *pa*: *3. pare pletenine 3. pare črevljev pa furtuh; 6 parov rec pa 6 parov pišanec; 1 najgu tikvi pa slame, za zelje pa prusou, Perst pa gnoj*. Veznik *no* rabi Dajnko zgolj v pesmih ali ugankah: *Se zrela zbira no odáva; Vgoni, kak se stvar veli, Gobec vüha no oči*. Funkcijo veznika 'in' pri Hoisu opravljajo še tri različice: *ino, inu* in *no*, ki ga srečamo samo v *Pesmi od Kmestva ali od Kmeta*: *za kukurcu ino proso, za slepu ino plantavo kubilü; potel pa sta šla na kusitvu inu žetvu; Za kola no plüg*. Veznik 'temveč' je pri obeh avtorjih pisno realiziran kot *temoč*.

Hois ima poudarjalni členek *že*: *že več let*, v *Pesmi od Kmestva ali od Kmeta* še *posebno, prav, le*. Dajnko nekatere členke omenja v poglavju o medmetih, nekatere pri prislovih.

Skladnja Petra Dajnka in Mihaela Hoisa

Skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika sta predstavila Jesenšek (1998) in Zorko (1998a: 119–126), zato se osredinjam le na posebnosti Hoisove skladnje in preverjam, ali se pojavljajo tudi pri Dajniku.

Pri Hoisu izstopa vezava namenilnika z roditeljsko sklanjatvijo: *berzat sina, derv sekat, gnuja nakapat, jabuk kučt, jahrega ječmena žet, krumpišov kopat, kukurce pa krumpišov sadit, lenü pipat, otave grablat, slame rezat, Odan medü, Odan voska, Dobin voska*. Iz Dajnkove slovnice (1824: 281) je razvidno, da je priporočal tako rabo: *Idi delavcov zvat. Ja jezdim sejma küpivat. Hodmo ograda gledat*. »Pravilo je nenavadno in se v vzhodnoštajerskih besedilih ni uporabljalo; pisci so se dosledno držali Dajnkovega pripisa, da je pogosto v takih stavkih namesto genitiva tudi akuzativ, in sicer v vseh primerih in ne le, če gre za glagole *dam, denem, nese* [...], kot je priporočal Dajnko: *Ja dam dryžinu brat. Dekla dene vodo segrevat. Mi nesemo proso phat*.« (Jesenšek 2015: 118) Vezava namenilnika s predmetom v roditeljski je vidna tudi v drugih Dajnkovih delih (npr. *idi naloshene pokore molit*), in zdi se, da mu je Hois v tem zvesto sledil.

Značilno je kopičenje določil pred samostalniškim jedrom; pri Dajniku npr.: *velika taka svetliva ino vkanliva omara; dosta jezero drygih dobrih lydi; pet ali šest dobrih verlih otrokov*; pri Hoisu npr.: *edno staro štulasto kravo; eden kratek šúrki ogon; poldrúgo letu starega bika; Odan 1 fuksa 2 leti star pa slepi*.

Posebna pri Hoisu je raba končnice za živost namesto za neživost, ki je pri Dajniku nisem zasledila: *kūpin ednega roja, dobiva dva ednega roja, Tega starega vina odan, Potel kūpin v leti 1858 pa ednega Roja*.

Svojino pri Hoisu večinoma izražajo svojilni pridevniki (*šubečovoj, sevruvoj, Skubečovoj, žmaučovoj*), prisoten pa je tudi svojilni rodilnik: *na dvema njivuma sevruvoj inu njenega brata*. Dajnko (1824: 275) priporoča svojilni rodilnik le, ko je samostalnik, ki označuje pripadnost, natančneje določen s prilastkom, ki ni pretvorljiv v svojilno-pridevniško obliko: *Kolárovo delo je iz jesenovega, brezovega ino brestovega lesa; Čerin mož je v' sestrinemi hrami proti Starega človeka moč je slaba; Krala Salamona cirkva je bila lepa; Mudrega moža živlenje se nam dopadne*.

Naklonske zveze, ki pomenijo nujnost, se pojavljajo pri obeh avtorjih; pri Dajniku: *kaj je včiniti, imamo skerbni biti, vbujti ga je treba, Ti imašh nedelo fvetiti, Ti ne imašh kradniti*; pri Hoisu: *ma delati kmet; se vkrej računiti more*.

Hois je uporabljal tudi trpno izražanje z oblikami na -n (*so na njegovo skerb dani bili*). Dajnko je v slovnici (1824: 176–182) navajal oblike nedovršenega in dovršenega trpnika glede na glagolski čas, opozoril pa je tudi na trpnik s se. V njegovih delih se pojavljajo tako trpnik na -n/-t kot tudi trpne zveze s se – slednje so mu bile bližje (Šek 2004: 679): *Čém, očisti se; tvoji grehi se ti odpüstijo; vbogim se Evangelje oznanjuje; gobavi so očišeni; Križan naj bode; bodi pozdravljen; ne bi zveličan postal*; evidentirani pa so tudi primeri z izraženim vršilcem dejanja: *naj se vkraj verže, ino od lūdi poklači*; in trpniške zveze z nedoločnikom: *bole tebi je z' ednim okom v' življenje stopiti, kak pà dvě oki imajoč v' ognjêni pekel veržen biti; to bi se znalo drago odati ino sirotam razdávati*.

Besedni in stavčni red sta pri obeh avtorjih prevzeta iz živega govora. Polnopomenski glagol je lahko na začetku: *Dobi on vorara; Dobi on eden travnik v'špici; Dobi ona eden ogon; Dobi on urača na en dopoldnek; Odan 15. Septembra 1853. treh mladih rojov met*. (Hois); ali na koncu povedi: *Či pa je šla vüro dolvtergala ino jo materi prinesla; Dež mo skoro dobili; Vaša mati so dobri bili; Naš gospod so zdravi domo prišli* (Dajnko); *Tak je ovači več kvara kak haska samu da koši inu vilnjak ali čelinjak ostanejo, 1850. ovo pa vse ropari odnesejo inu zekolejo* (Hois); *Dve leti to je do 1853.ga inan potel pa mi v' šetvu s'červivi ino ga ropari bujejo* (Hois); *Prinesen naše roje keru so pri Antoni Schižki že več let na njegovo skerb dani bili* (Hois); *Tote tri taberhe jas njemi šenkan* (Hois).

Ugotovitve

Jezikovna ravnina	Značilnost	Peter Dajnko	Mihael Hois	(Ne)skladnost
Črkopis	Dajnčica	⟨c⟩	⟨c⟩, ⟨z⟩, ⟨tz⟩	Delno
		⟨ч⟩	⟨ч⟩, od 1856 ⟨č⟩, ⟨tš⟩	✓
		⟨s⟩	⟨s⟩	✓
		⟨ṣ⟩	⟨ṣ⟩, od 1856 ⟨š⟩	✓
		⟨s⟩, ⟨z⟩	⟨s⟩, od 1856 ⟨z⟩	Delno
		⟨x⟩	⟨ṣ⟩, ⟨sh⟩, od 1856 ⟨ž⟩, ⟨š⟩	×
		⟨η⟩, od 1828 ⟨nj⟩	⟨j⟩, ⟨nj⟩	Delno
		⟨er⟩	⟨er⟩	✓
		⟨ü⟩, ⟨ụ̈⟩, ⟨y⟩, od 1828 ⟨u⟩	⟨ụ̈⟩	Delno
Glasoslovje	Psl. polglasnik	Grafem <i>e</i>	Grafem <i>e</i>	✓
	Dolgi samoglasniški <i>ŭ</i>	Grafem <i>u</i>	Grafem <i>u</i>	✓
	Cfl. <i>u</i> , po mlajšem nagl. umiku naglašeni <i>u</i> , <i>u</i> v prevzetih besedah	Grafem <i>ü</i>	Grafem <i>ü</i>	✓
	Prednaglasni <i>u</i>	Prehod v <i>ü</i> ali <i>i</i>	Prehod v <i>ü</i> ali <i>i</i>	✓
	Neobstojni polglasnik	Ohranjen	Ohranjen	✓
	Narečna dvoglasnika	Poenoglašena	⟨ei⟩ in ⟨ou⟩	×
	Nenaglašeni <i>e</i>	Nedosledno (<i>e</i> ali <i>i</i>)	Prehod v <i>i</i>	Delno
	Samoglasniški upad	Nedosleden	Dosleden	Delno
	Zlogotvorni <i>r</i>	⟨er⟩, na začetku ⟨ar⟩	⟨er⟩, na začetku ⟨ar⟩	✓
	Končni <i>-m</i>	<i>M</i> , izjemoma <i>n</i>	<i>N</i> , izjemoma <i>m</i>	×
	Izglasni <i>-l</i> v deležnikih moškega spola	Grafem <i>-l</i>	Grafem <i>-l</i> , vendar tudi vokalizacija v <i>-a</i>	Delno
	Mehki <i>l'</i>	Otrditev	Otrditev	✓
	Mehki <i>r'</i>	Otrditev	Otrditev	✓
	Protetični <i>v-</i>	Izpričan	Izpričan	✓
	Asimilacija <i>šč</i> v <i>š</i>	Izpričana	Izpričana	✓

Jezikovna ravnina	Značilnost	Peter Dajnko	Mihael Hois	(Ne)skladnost
Oblikoslovje	Končnica <i>-i</i> v Ded in Med m. in s. sp.	Izpričana	Izpričana	✓
	Preglas za <i>c, č, j, š, ž</i>	Ni uresničen	Ni uresničen	✓
	Ž. sam. na <i>-ev</i> prevzemajo končnice <i>a</i> -jevske sklanjatve	Izpričano	Izpričano	✓
	Ted ž. sp.	Končnica <i>-o</i>	Končnici <i>-u</i> in <i>-o</i>	Delno
	Oed ž. sp.	Končnica <i>-o</i> , izjemoma <i>-oj</i>	Končnica <i>-oj</i>	Delno
	Končnica <i>-ah</i> v Mmn ž., m. in s. sp.	Izpričana	Izpričana	✓
	<i>O</i> -jevsko <i>u</i> -kanje	Ni izpričano	Izpričano	×
	Množinska končnica sam. s. sp. je <i>-a</i> , končnica njihovih prilastkov je <i>-e</i>	Izpričano	Izpričano	✓
	Samostalniški zaimki	<i>ja/jas, ŋej/ji, ŋo, ŋim, ŋel/jè, ŋemi</i> ; vpr. in ozir. zaim. sta izenačena	<i>jas, njoj, zjoj, jin, je, jemi</i> ; vpr. in ozir. zaim. sta izenačena	Delno
	Oblike pridevnikov	Večinoma določne	Večinoma določne	✓
	Sklanjatev pridevnikov	Mehka	Mehka	✓
	Končnica prid. ž. sp. v mest. ed.	<i>-i</i>	<i>-oj</i> , izjemoma <i>-i</i>	×
	Oblika kazalnega zaimka <i>ta</i>	<i>Toti -a -o</i> , v slovnici tudi <i>ti ta to</i>	<i>Toti -a -o</i> , izjemoma <i>ti (tega)</i>	✓
	Oblika za kaz. zaim. v im. dv.	<i>Tota</i>	<i>Tiva</i>	×
	Členica kot sestavni del poljubnostnega zaim.	<i>-koli</i>	<i>-šte</i>	×
	Glagolske pripone <i>-ava-</i> , <i>-üva-</i> , <i>-nu-</i> , <i>-ni-</i>	Izpričane	Evidentirana le <i>-ava-</i>	✓
	Glag. osebito za 1. os. dv.	<i>-va</i>	<i>-ma</i> , vendar pogosteje <i>-va</i>	Delno

Jezikovna ravnina	Značilnost	Peter Dajnko	Mihael Hois	(Ne)skladnost
Skladnja	Vezava namenilnika z rod. sklanjatvijo	Izpričana in priporočana v slovnici	Izpričana	✓
	Kopičenje določil pred samostalniškim jedrom	Izpričano	Izpričano	✓
	Raba končnice za živost namesto za neživost	Ni bila evidentirana	Izpričana	✗
	Izražanje svojine	S svojilnim pridevnikom in svojilnim rodilnikom	S svojilnim pridevnikom in svojilnim rodilnikom	✓
	Naklonske zveze, ki izražajo nujnost	Prisotne	Prisotne	✓
	Trpne konstrukcije	Prisotne	Prisotne	✓
	Besedni in stavčni red	Narečen	Narečen	✓

Zaključek

Zapisi v Hoisovem rokopisnem zvezku so funkcijskozvrstno splošno sporazumevalni, umetnostni jezik je le v *Pesmi od Kmestva ali od Kmeta*. Jezikovno se je naslonil na Dajnka, tudi črkopisno mu je sledil, izjema so le grafemi ⟨x⟩ za ž, ⟨ŋ⟩ za ř in ⟨y⟩ za ü. Hoisovo glasoslovje odstopa od Dajnkovega le v zapisu narečnih dvoglasnikov, končnega -m, delno tudi izglasnega -l v deležnikih moškega spola. Oblikoslovje se razlikuje v rabi o-jevskega ukanja, zapisu samostalniške končnice -oj (Dajnko jo rabi zgolj izjemoma), pridevniške končnice -oj, obliki zaimka *tiva* (im. dv.) in členici -šte/-koli. Tudi v skladnji sta si avtorja precej enotna; posebna pri Hoisu je zgolj raba končnice za živost namesto za neživost, česar pri Dajniku nisem zasledila.

Iz analize jezika izhaja, da je bil Hois posnemovalec Dajnkovega jezika, le da je v *Gormerkanski knigi* zapisal več narečnih prvin. Domnevi, da je bral Dajnkova dela in da je bil Dajnko njegov (prvi) učitelj, sta verjetni. Hoisova *Gormerkanska kniga* je rokopisni zvezek, ki dokazuje, da je Dajnkovo prizadevanje za vzhodnoštajerski knjižni jezik obrodilo sadove tudi v zasebni pisni rabi.

Literatura

Matija AHACEL, 1833: Kmetihki štan. *Pefme po Korofhkim ino ,Shtajarskim znane. Eno-
koljko popravlene ino na novo sloshene. I. del. Pofvetne pefme. V' Zelovzi: natifnjene ino
naprodaj per Janesu Leonu.*

Ivan ANDOLJŠEK, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj.* Ljubljana: DZS.

Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache: ein Versuch zur gründlichen Erler-
nung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen.* Grätz: gedruckt
und verlegt bey Johann Andreas Kienreich.

Peter DAJNKO, 1824a: *Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvüčenje Slovenskega branja.*
V' Radgoni: pri Alojzji Wajcingeri, knjigari

Peter DAJNKO, 1831, ²1883: *Abecedna knjižica za deželne šole vu cesarsko kralovskih derža-
vah.* V' Gradci: v' založbi vsih teržkih knigárov, ino natisnjena s' Kienrajhovimi pismencami.

Nina DITMAJER, 2019: *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme v rokopisnih
pridigah Jožefa Muršca.* Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

Andrej GUTMAN, 1838: *Novi vedesh sa fméh ino zhafrátenje Šlovenzom.* V Gradzi: natis-
nili A. Lejkamovi nasledniki.

Marko JESENŠEK, 1998: Nekatere oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega
knjižnega jezika 19. stoletja. *Dajnkov zbornik.* (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh.
Maribor: Slavistično društvo. 93–110.

Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika.* (Zora 110). Ma-
ribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
Mednarodna knjižna zbirka.

France KIDRIČ, 2013: Dajnko, Peter, častni kanonik (1787–1873). *Slovenski biografski lek-
sikon*, zv. 1. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. Dostopno na
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/>.

Mirko KRIŽMAN, 1997: *Jezikovna razmerja. Jezik pragmatike in estetike v obmejnih pre-
delih ob Muri.* (Piramida 5). Maribor: Slavistično društvo.

Mirko KRIŽMAN, 2005: Interference prekmurskega in slovenskogoriškega narečja v sa-
mosvojem pesniškem izrazu Andreja Gutmana iz prve polovice 19. stoletja. *Prekmurska
narečna slovstvena ustvarjalnost.* Ur. Jože Vugrinec. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fun-
dacija. 239–249.

Mirko KRIŽMAN, 2007: Značilno besedje Radgonskega kota. *Besedje slovenskega jezika.*
(Zora 50). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo.

Anton LAH, 1835: *Leseni križec, ali pomoč v' potrebi. Lépa povést za otroke, otróčje prijátele
ino tudi za druge dorášene ludi.* V' Rádgoni: v' Alojz Wajcinger'ovem knigiši

Jelka PŠAJD, 2023: Kaj vemo o avtorju Gormerkanske knige. *Gormerkanska kniga (1842–
1882). Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz
Potrne.* Ur. Karin Almasy in Susanne Weitlaner. Bad Radkersburg: Kulturno društvo Člen
7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. 20–63.

Bernard RAJH, 1998: Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo.

Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo.

Vid RIŽNER, 1831: *Katolška mešna knjižica z' drugimi molitvami skoz den ino k' spovedi*. V' Radgoni: pri Alojzi Wajcingeri knigari.

Polonca ŠEK, 2004: Trpni sedanjik za izražanje brezčasnih dejanj. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 75/40, 669–681.

Anton ŠERF, 1832: *Pad no zdig človeka, ali zagrešenje no odgrešenje človečjega naroda, v' sedmih postnih predgah k' obydenji grešnika na pokoro*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovem knjiži.

Anton ŠERF, 1835: *Predge na vse Nedele no Svetke celega keršanjско-katolškega cirkvenega leta*. V' Gradci: natisnjene no založene pri J. A. Kienreihi

Anton ŠERF, 1839: *Cvetenjak ali rožnjek cveteči mladosti vsajen. Perva gredica*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcingerovem knjiži.

Zinka ZORKO, 1997: Morfološke značilnosti vzhodnokoroških, štajerskih in panonskih narečij v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 107–122.

Zinka ZORKO, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. Zora, 6.

Zinka ZORKO, 1998a: Oblikoslovna in skladenjska analiza Dajnkovega dela Kmet Izidor s svojimi otroki ino lydmi. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 111–128.

Zinka ZORKO, 2013: Glasoslovje v govorih štajerskih Slovencev v Avstriji. *Studia Slavica Savariensia* 1–2, 498–506.

Nina ZVER, 2023: Jezik pisca Gormerkanske knige. *Gormerkanska kniga (1842–1882. Ein bäuerliches Wirtschaftsbuch aus Laafeld/Potrna / Kmečka gospodarska knjiga iz Potrne*. Ur. Karin Almasy in Susanne Weitlaner. Bad Radkersburg: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša.. 94–135.

Nina ZVER, 2023a: Govor treh Bistric v Prekmurju. *Slavia Centralis* 16/2, 66–90.

Zusammenfassung

DER EINFLUSS DAJNKOS LITERARISCHER SPRACHTRADITION AUF DIE SPRACHE VON MIHAEL HOIS

Die *Gormerkanska kniga* ist eine Neuentdeckung für die slowenisch-österreichische Regionalgeschichte und ein schriftliches Zeugnis dafür, dass in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts die slowenische Sprache und das slowenische Nationalbewusstsein in der Radkersburger Ecke noch sehr lebendig waren. Es handelt sich um ein handschriftliches Notizbuch für die Verwaltung der Arbeit und des Haushalts auf dem Bauernhof; es enthält Angaben zur Bezahlung von Lohnarbeitern und Mägden sowie zu den Einkünften von den Grundstücken, dessen Besitzer der Bauer Mihael Hois aus Potrna (Laafeld) war. Die *Gormerkanska kniga* wurde von 1842 bis zu seinem Tod von Hois, sodann zwischen 1875 und 1882 von seiner Tochter

Maria verfasst. An den Notizen von Hois lässt sich nachvollziehen, dass er in slowenischer Sprache sehr belesen und gebildet war und dass er sich mit der slowenischen Literatur gut auskannte. Er war Abonnent des Hermagoras-Verlags, dazu muss er auch Ahacels Gedichte *Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane* gekannt haben, da er die ersten Seiten von der *Gormerkanska kniga* mit der Adaption seines Gedichtes *Kmetiški stan* bereicherte.

Die Sprache von Mihael Hois ist eine pannonische Version des Slowenischen, in der die Merkmale der heutigen Dialekte in den Regionen Prekmurje, Slovenske Gorice und Prlekija miteinander verflochten sind. Ich verwende dafür den Begriff interdialektale Mundart von Prekmurje und Slovenske Gorice, mit dem Zinka Zorko die Sprache von Žetinci (Sicheldorf), einem Nachbarsort von Potrna (Laafeld) definierte. Die Vokale stimmen mit dem Prekmurje-Dialekt überein, während die Konsonantenwechsel und Morphologie eher dem Dialekt von Slovenske Gorice ähneln. Im Beitrag wird die These vertreten, dass Hois' schriftlicher Sprachgebrauch von Peter Dajnko, dem Kaplan im österreichischen Radkersburg zwischen 1816 und 1831 beeinflusst wurde. Der überzeugendste Beweis dafür ist die Entscheidung für die Dajnčica-Schrift, die Hois bis 1857, also noch 20 Jahre nach ihrer offiziellen Abschaffung verwendete. Parallelen zu Dajnkos oststeirischer Landesvariante der slowenischen Schriftsprache sind auch auf der phonetischen, morphologischen, syntaktischen und lexikalischen Ebene erkennbar.

Dajnkovi slovenskogoriški sodobniki

Katja Peršak Hajdinjak

Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer, Prešernova ulica 34,
SI 9240 Ljutomer, katja.persak@gfml.si

V prispevku predstavljam življenjsko pot in delo treh slovenskogoriških intelektualcev – Dajnka, Krempla in Kvasa. V dijaških in študentskih letih so bili povezani, kasneje pa so se njihova pota razšla. Kreml se je odločno uprl dajščici, medtem ko jo je Kvas zagovarjal in uporabljal pri delu s študenti. V sodobnih srednješolskih učbenikih za slovenščino in zgodovino sta predstavljena Dajnko in dajščica, pri zgodovinopisju tudi Kreml, Kvas pa ni omenjen.

Ključne besede: Peter Dajnko, Koloman Kvas, Anton Kreml, odnos do dajščice, Dajnko in Kreml v srednješolskih učbenikih

Im Beitrag werden das Leben und Werk der drei Intellektuellen aus der Region Slovenske Gorice vorgestellt – Dajnko, Kreml und Kvas. Während der Schul- und Studienzeit waren sie verbunden, doch später trennten sich ihre Wege. Kreml widersetzte sich entschlossen der Dajnko-Schrift, während Kvas es verteidigte und in seiner Arbeit mit Studierenden einsetzte. Dajnko und seine Dajščica-Schrift werden in modernen Gymnasiallehrbüchern für Slowenisch und Geschichte behandelt, Kreml wird beim Fach Geschichte erwähnt, während Kvas nicht thematisiert wird.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Koloman Kvas, Anton Kreml, Verhältnis zur Dajnko-Schrift, Kreml in Mittelschulbüchern

Uvod

Slovenski intelektualci so si v večnacionalni Avstro-Ogrski še posebej v 19. stoletju prizadevali za uveljavljanje slovenščine v javnosti, predvsem za njeno rabo v šolah in uradih. Želja po jezikovni enakopravnosti je bila povezana s prebujajočo se narodno zavestjo. Rodovitno območje in velike gospodarske zmožnosti Slovenskih goric so omogočale boljše izobraževanje mladih, ki so izvirali iz kmečkega okolja. Iz sodnega okraja Gornja Radgona izvirajo trije »kmečki otroci«, vrstniki, ki so na področju jezika in šolstva zaznamovali dogajanje v prvi polovici 19. stoletja: Peter Dajnko (1787–1873), Anton Kreml (1790–1844) in Koloman Kvas (1790–1867). Dajnko se je uveljavil kot duhovnik, filolog, nabožni pisatelj, slovničar in utemeljitelj dajščice; Kreml je bil duhovnik, narodni buditelj, nabožni pisatelj in zgodovinar ter avtor prve zgodovinske knjige v slovenščini *Dogodivšine štajerske zemle* (1845); Kvas je bil pravnik in učitelj slovenščine na graškem liceju. Dajnko in Kreml sta se rodila v sosednjih vaseh

fare Svetega Petra v Radgoni, prvi v Črešnjevcih, drugi na Poličkem Vrhu, Kvas pa v deset kilometrov oddaljenem Rožičkem Vrhu v fari Svetega Jurija. Njihove življenjske poti so se večkrat križale.

Mariborska leta

Pomembno obdobje za vse tri sodobnike predstavljajo gimnazijska leta, ki so jih preživel v Mariboru. Dajnko je obiskoval mariborsko gimnazijo med letoma 1803 in 1808, Kreml med letoma 1804 in 1805 in Kvas med letoma 1804 in 1809. Na tri mlade gimnazijce je močno vplival Ivan Narat, jezikoslovec in prvi katehet mariborske gimnazije, ki je poučeval med letoma 1804 in 1806. Bil je narodno zaveden vzhodnoštajerski duhovnik, ki je sodeloval tudi v Sveltourbanski akademiji, kjer je razmišljal o pripravi prvopisa, slovnice in slovarja vzhodnoštajerskega jezika. Narat je Kremla poučeval le eno leto, ker je šolanje nadaljeval v Gradcu, Dajnka in Kvasa pa dve leti. Kljub nenadni smrti je Narat spodbudno vplival na mlade gimnazijce, ki so po njegovem vzoru postali prizadevni narodni buditelji. Stanko Vraz jih je imenoval »cvetje slovensko na polju duševnom. Tu se je skupila u tabor jedan (bez dogovora) sva mladež za krasno, dobro i krepotno.« (Ilešič 1905: 1) O priljubljenosti učitelja Narata priča tudi napis na nagrobnem spomeniku,¹ ki so mu ga učenci postavili na pobreškem pokopališču v Mariboru – domnevam, da sta bila med njimi tudi Dajnko in Kvas.

Graško obdobje

Gradec je bil z Univerzo Karla in Franca v obravnavanem obdobju pomembno kulturno, izobraževalno in intelektualno središče za Slovence z vzhodne Štajerske. Pokrajinski arhiv Maribor hrani seznam dijakov fizikov in logikov v Gradcu, in sicer so v drugem semestru omenjeni Anton Kreml, Peter Dajnko in Koloman Kvas.

Dajnko je tam v letih od 1808 do 1814 študiral filozofijo in teologijo, Kreml od 1811 do 1815 bogoslovje, Kvas pa se je posvetil pravnim študijem in bil do leta 1823 pripravnik pri odvetniku Dirnböcku. V času študija je na njih vplival Janez Nepomuk Primic, osrednja osebnost med Slovenci v Gradcu, ki je maja 1810 ustanovil prvo slovensko znanstveno društvo Societas Slovenica,

¹ Naratovi učenci so zapisali v nemškem nagrobnem napisu, da želijo biti tako dobri kot Narat: »Dem Religionslehrer / Johann Narat / von seinen Schülern 1806. / Lasse gut uns werden wie Er! / Einst weinet an unserem Grabe / Wenn ein hellerer Geist strahlet / ins Herz.«

predstopnjo katedre. V društvo so bili včlanjeni tudi Dajnko, Krempl in Kvas, (Ilešič 1905: 2). Primičev krog je posebej spodbudno vplival na Kvasa, da se je začel ukvarjati s slovenskim jezikom.

Koloman Kvas

V 19. stoletju so se začeli zavedati, da je v heterogeni Notranji Avstriji poleg nemškega pomemben tudi slovenski jezik, in sicer predvsem za delo duhovnikov, učiteljev in zdravnikov, ki so se sporazumevali s preprostim prebivalstvom. Poiskati je bilo potrebno možnosti za študij slovenskega jezika in pokazalo se je, da je največ možnosti na graški univerzi. Primic je izkoristil ponujeno priložnost in leta 1811 ustanovil slovensko katedro na graškem liceju. V poletnem semestru leta 1812 je začel poučevati slovenski jezik. Na katedri je deloval do leta 1813, ko je usodno zbolel in se umaknil iz javnega življenja, kmalu nato pa se je vrnil v domače kraje. Po Primičevem odhodu iz Gradca je minilo deset let, da je delo na slovenski stolici ponovno oživel, vendar takrat le kot praktični pouk slovenščine. Primica je nasledil Koloman Kvas, ki ni bil tako uspešen, število njegovih slušateljev slovenščine je med letoma 1822 in 1867 močno upadlo. Leta 1870 so se razmere ponovno izboljšale. Gregor Krek je študij slovenščine vključil v univerzitetni študij slavistike, sam pa je postal prvi redni profesor za slavistiko na Univerzi v Gradcu. (Karničar 2018: 85–92)

Ob obuditvi želje po učitelju slovenščine v graškem liceju so štajerski deželni stanovi za to delovno mesto namenili 250 goldinarjev plače. Izmed štirinajstih kandidatov je bil leta 1823 za učitelja izbran Koloman Kvas. Leta 1834 je bilo delovno mesto sistematizirano in ga je prevzel Kvas, ki ga je podprla tričlanska komisija (Dajnko, Rižner, Robič), čeprav je bil protikandidat sposobnejši in jezikovno bolj nadarjeni Anton Murko. Kvas je bil od leta 1836 stalni učitelj slovenščine v Gradcu. Izšolal je okoli 1.000 slušateljev, med katerimi so bili večinoma študenti prava, nekaj je bilo učiteljev in uslužbencev, ki so si z znanjem slovenščine obetali boljše poklicne možnosti za delo v državni službi. Kvas ni deloval le na univerzi, ampak je bil tudi izvedenec za imenovanje strokovnjakov za slovenski jezik v slovenskih deželah. Leta 1851 je rektorat odredil preiskavo o Kvasovi metodi poučevanja, saj so mu mnogi očitali, da je »didaktično in metodično«¹ slab. Rezultati preiskave niso ohranjeni, Kvas pa je obdržal delovno mesto. V arhivskih zapisih je ohranjen podatek, da si je 18. januarja 1861 zlomil nogo, vendar je februarja že lahko nadaljeval delo. Kvas se politično ni udeleževal, le leta 1848 je bil nekaj časa predsednik graškega društva *Slovenija*. Med letoma 1849 in 1851 je učil slovenščino tudi na graški gimnaziji. Leta 1861 je Gregorju Kreku, kasneje Miklošičevemu učencu, izdal spričevalo za marljivost

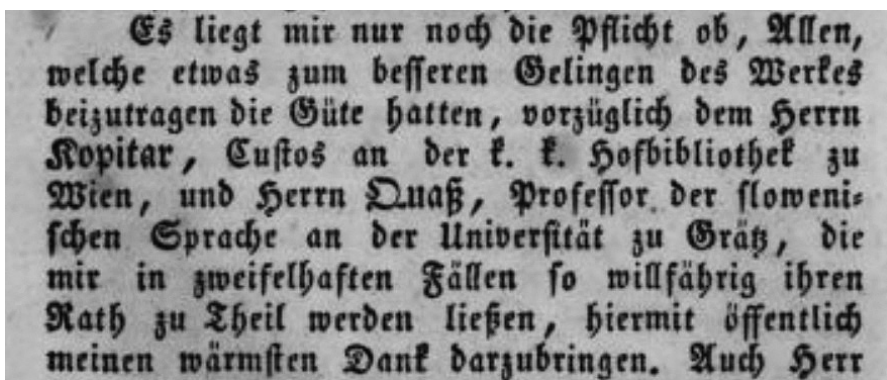
in ga predlagal za dodelitev štipendije. Po Kvasovi smrti se je s Krekom začelo novo, uspešnejše obdobje slavistike v Gradcu. (Kernabauer 2006: 83–87).

Kvasu so očitali, da ni znal vzbujati ljubezni do slovenščine (SBL 2013) in da je bil pri deljenju spričeval preveč popustljiv. Ob tem je potrebno upoštevati tedanje razmere, povezane z nastankom stolice in njenim osnovnim namenom. Študentje naj bi se izobrazili za službovanje med Slovenci, zato so se urili le v »štajerski slovenščini«. Kvasovo literarno ustvarjanje je neznatno in omejeno na prevajanje neumetnostnih ali verskih besedil.

Odnos do dajničice

Kvas je pri predavanjih uporabljal tri učbenike. Najprej je učil po Šmigočevi slovnici, saj je z avtorjem sodeloval pri njenem nastajanju – pomoč pri pripravi »teoretično-praktične vendske slovnice« je potrdil Janez Šmigoc (Kernbauer 2006: 86). Med letoma 1826 in 1841 je uporabljal Dajnkovo, po letu 1843 pa še Murkovo slovnico, pri nastajanju katere je tudi sodeloval, za kar se mu je Murko v predgovoru zahvalil:

Dolžnost mi nalaga, da se topla zahvalim vsem, ki so pripomogli k uspehu tega dela. Najprej gospodoma Kopitarju, kustosu cesarske in kraljeve dvorne knjižnice na Dunaju, in Kvasu, profesorju slovenskega jezika na Univerzi v Gradcu, ki sta mi rada svetovala v dvomljivih primerih.² (Murko 1832: XV)

Anton Murko: Vorrede, XV. *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*. Grätz.

² Prevod: Ana Vok.

Zanimiv je Kvasov pogled na slovenski knjižni jezik, ki ga povzemam iz uradnih vlog. (1) Sprva je zagovarjal enotni knjižni jezik, ki bi ga razumeli vsi na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Primorskem in deloma na Ogrskem in Hrvaškem. Imenoval naj bi se slovenski jezik. (2) Med črkarsko pravdo je sledil Dajniku, tako da je zagovarjal vzhodnoštajersko stališče, ki ga je sam poimenoval slovensko-hrvatsko in je bilo po njegovem mnenju v nasprotju s slovensko-kranjskim. K temu nazoru ga je privedlo več vzrokov. (A) Prvi je zagotovo domače narečje, saj je menil, da so panonski Slovenci najneposrednejši in »mogoče edini resnični potomci in častitljivi, četudi nesrečni preostanki onih naših slovanskih pradedov, za katere in med katerimi sta pisala svoja nesmrtna dela sveta brata Metod in Ciril.« (SBL 2013) (B) Drugi vzrok je prav gotovo njegova tesna povezanost z Dajnikom in dajničico, ki jo je po lastni izjavi sam pomagal soustvariti. (C) Tretji vzrok pa je naperjenost proti kranjski »diktaturi« in Antonu Murku, ki je bil njegov tekmeč za mesto učitelja slovenščine na graški stolici.

Pri črkopisnem vprašanju se je odločno zavzel za dajničico, ki je po njegovem mnenju poenostavila zapisovanje slovenskih glasov. Kremlj je mislil drugače, zato dajničice ni sprejel in je pisal v bohoričici, kasneje pa v gajici/slovenici. Dajnkovo pisavo je v korespondenci z Muršcem imenoval »pravopisni in jezikovni absurd« (Ilešič 1904: 125).³ Tudi Metelko, Potočnik in Murko so objavljali prispevke, v katerih so nasprotovali dajničici, Kvas pa jim je odgovarjal in branil Dajnkov črkopis v graškem časopisu *Der Aufmerksame*. Standardizirana in uveljavljena dajničica naj bi omogočila lažje in hitrejšo zapisovanje misli. Obenem je v tej pisavi videl možnost zblíževanja Slovencev z drugimi Slovani, ki so že uporabljali latinični črkopis. Ko je bila dajničica leta 1836 prepovedana v šolah in uradih, je prevzel gajico/slovenico.

Dajnko in njegovi sodobniki v današnjih gimnazijskih učbenikih

V sodobnih gimnazijskih učbenikih Kvas ni omenjen, dijaki pa dobijo nekaj informacij o Petru Dajniku in dajnici ter o Antonu Kremlju kot zgodovinopiscu.

³ »So lange wir, [nichts besseres, als] des Dainko Schreib- und Sprechabsurdum als erwünschte Reformatien wohl nicht ansehend, unser separirtes Bochorizhisches Alphabet hatten, bediente auch ich mich defselben und schrieb mit dem germanisirenden Alphabet auch ein germanisirend Slowenisch.« (Ilešič 1904: 125)

Dokler nismo imeli (nič boljšega kot) našo ločeno bohoričico, Dajnkov pisni in jezikovni absurd ni bil sprejet kot zaželena reforma, sem tudi jaz uporabljal isto in pisal z germanizirano abecedo ponemčeno slovenščino. Prevod: Ana Vok.

Slovenski jezik in književnost

Gimnazijci se srečajo z dajnkico pri pouku jezika, in sicer pri razvoju slovenske pisave. V samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika* je ta tema obravnavana v 1. letniku, medtem ko je v samostojnem delovnem zvezku *Na pragu besedila* to snov 2. letnika. V *Barvah jezika 1, 2. del* je poglavje *Kako smo Slovenci pisali nekoč in kako pišemo danes?* V njem je napaka pri Dajnkovem imenu, zapisano je Jurij, namesto Peter (Berc Prah idr. 2016: 127). V *Na pragu besedila, 2. del* je v poglavju *Kratek pregled razvoja slovenske pisave* naveden slikovni vir iz Dajnkovega dela *Čelarstvo*.

Z Dajnkovim delom se dijaki ponovno srečajo pri obravnavi zgodovine slovenskega knjižnega jezika, in sicer v *Barvah jezika 2, 2. del* v poglavju *Kako se je slovenski knjižni jezik razvijal v prvi polovici 19. stoletja?* Snov obravnavajo z razčlenbo strokovnega besedila Brede Pogorelec *Razvoj slovenskega knjižnega jezika*. V samostojnem delovnem zvezku *Na pragu besedila* je zgodovina slovenskega knjižnega jezika in jezikoslovja predstavljena v 3. letniku v poglavju *Slovenski knjižni jezik v prvi polovici 19. stoletja*.

Pri urah, namenjenih književnosti, dijaki splošne gimnazije spoznajo Dajnka in njegovo delo v 2. letniku pri obravnavi splošnega ter kulturnozgodovinskega okvira literarnega obdobja slovenske romantike. Žal pa je v *Berilu 2, Umetnost besede* v poglavju *Spor med Kopitarjem in Čopom ter »abecedna vojna«* omenjen le Metelko, medtem ko ni nobene informacije o Dajniku in njegovem črkopisu.⁴

Zgodovina

Raziskovana vsebina je po učnem načrtu za zgodovino v splošnih gimnazijah obravnavana v sklopu obvezne teme *Slovensko nacionalno oblikovanje*, s katero se dijaki srečajo v 3. letniku. V učbeniku Staneta Grande in Franca Rozmana *Zgodovina 3* je v poglavju o Metternichovem absolutizmu zapisano: »Leta 1823 so na graškem liceju vpeljali tudi študij slovenskega jezika.« Gre za zmotno izpeljavo iz dejstva, da je Kvas takrat postal učitelj slovenščine na liceju, študij slovenščine pa je bil možen šele od leta 1870 pri Kreku. V istem poglavju je tudi tabela, v kateri so primerjani črkopisi, ki so jih uporabljali Pohlin, Vodnik, Dajnko, Metelko in Janežič. V poglavju *Slovenci v predmarčni dobi* je predstavljen Anton Kreml kot avtor prve v slovenščini napisane zgodovine

⁴ V razpravi na Dajnkovem simpoziju 9. junija 2023 v Gornji Radgoni je Franci Just izpostavil še napako v i-učbeniku *Slovenščina 1*, kjer je v poglavju *Razvoj slovenske pisave* o Petru Dajniku napačno zapisano, da je rojen v Črenšovcih v Prekmurju.

Slovencev – objavljena je tudi naslovnica *Dogodivšin*. V učbeniku *Zgodovina 3* (Dolgo 19. stoletje) je abecedna vojna predstavljena v poglavju *Kako se je narodno gibanje razvijalo v predmarčni dobi?* Podpoglavje *Po abecedni vojni se je uveljavila gajica* navaja vir iz *Slovenske kronike*, ki prikazuje odlomek Prešernovega pisma Čopu o dajnci in Dajnkovih prizadevanjih za njeno uveljavitev v graškem guberniju.

Zaključek

Slovenske gorice so bile v prvi polovici 19. stoletja slovenski Weimar. Izobraževanje je bilo omogočeno tudi kmečkim fantom in mnogi med njimi so postali pomembni nosilci slovenstva na področju jezika, literature in kulture. Iz sodnega okraja Gornja Radgona izvirajo sodobniki Peter Dajnko (1787–1873), Anton Krempl (1790–1844) in Koloman Kvas (1790–1867). Dajnko in Krempl sta bila iz sosednjih vasi, Kvas iz bližnjega Rožičkega Vrha. Vsak od njih se je uveljavil na svojem področju, vse pa je povezovala skrb za slovenski jezik in narod.

V sodobnih gimnazijskih učbenikih sta predstavljena Dajnko in Krempl. Pri pouku slovenščine dijaki splošne gimnazije najobsežneje spoznajo Dajnka in njegovo delo v 2. letniku, in sicer pri obravnavanju splošnega ter kulturnozgodovinskega okvira literarnega obdobja slovenske romantike. V sklopu poučevanja jezika se v 1. letniku srečajo z dajncico pri razvoju pisave, v 2. letniku pa pri zgodovini slovenskega knjižnega jezika. Gimnazijci spoznajo Krempla v 3. letniku, ko v tematskem sklopu *Slovenci v predmarčni dobi* dobijo tudi informacije o abecedni vojni.

Literatura

Dubravka BERC PRAH, Tanja SLEMENJAK, Saša PERGAR, 2016: *Barve jezika 1. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 1. letniku gimnazij in štiriletnih srednjih strokovnih šol, 2. del*. Ljubljana: Rokus Klett. 124–127.

Vilma BRODNIK, Gregor ANTOLIČIČ, Dragica BABIČ, Špela FRANTAR, 2021: *Zgodovina 3. Dolgo 19. stoletje. Učbenik za zgodovino v 3. letniku gimnazij*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 150–151.

Darko FRIŠ, 1998: Zgodovinopisje na spodnjem Štajerskem v Dajnkovem času. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 339–348.

Janko GLAZER, 1932: Kvas, Koloman (1790–1867). *Slovenski biografski leksikon: 4. zv. Kocen–Lužar*. Ur. Franc Ksaver Lukman et al. V Ljubljani: Zadrúžna gospodarska banka. <https://www.slovenska-biografija.si/>

Stane GRANDA, Franc ROZMAN, 2001: *Zgodovina 3. Učbenik za tretji letnik gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 33–34.

Fran ILEŠIČ, 1904: Korespondenca dr. Jos. Muršca. *Zbornik slovenske matice* 6, 125.

Fran ILEŠIČ, 1905: Iz prvih časov romantike. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5/1–2, 1–11.

Marko JESENŠEK, 2009: Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80/1, 93–109.

Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovenski jezik in književnost, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Ludvik KARNIČAR, 2018: Osvežitev spomina na znamenite Slovence v Gradcu, *Slavia Centralis* 11/1, 85–92.

Alois KERNBAUER, 2006: Gregor Krek in začetki slavistike na Univerzi v Gradcu, *Traditiones* 35/2, 83–87.

Anton KREMPEL, 1845: *Dogodivšine štajerske zemle z' posebnim pogledom na Slovence*. V' Grádci: F. Ferstl.

Martina KRIŽAJ, Marja BEŠTER TURK, idr., 2022: *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom. Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol, 2. del*. Ljubljana: Rokus Klett. 91–94.

Martina KRIŽAJ, Marja BEŠTER TURK, idr. 2022a: *Na pragu besedila 3 – izdaja s plusom. Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol, 1. del*. Ljubljana: Rokus Klett. 18–30.

Darja PAVLIČ, Marija DOVIČ, idr., 2008: *Umetnost besede. Berilo 2. Učbenik za slovenščino – književnost v 2. letniku gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Klementina PODVRŠNIK, Marijana KLEMENČIČ GLAVICA, idr., 2016: *Slovenščina 1. i-učbenik za slovenščino v 1. letniku gimnazij*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. <https://eucbeniki.sio.si/slo1/2178/index2.html>

PAM, 1810 = Pokrajinski arhiv Maribor: *Seznam dijakov fizikov in logikov*. SI_PAM/1700/01488 Seznam dijakov fizikov in logikov, Gradec 1810 2. semester. https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2089271&refCode=SI_PAM/1700/01488&type=&subId=&subLink

Bernard RAJH, 1998: Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo. 11–35.

SBL, 2013 = Kvas, Koloman (1790–1867). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi314277/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*. 4. zv. Kocen - Lužar. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1932.

Tanja SLEMENJAK, Katja PREMUR KAMPUŠ, Dubravka BERČ PRAH, 2017: *Barve jezika 2. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 2. letniku gimnazij in štiriletnih srednjih strokovnih šol, 2. del*. Ljubljana: Rokus Klett. 88–93.

Zusammenfassung

PETER DAJNKO UND SEINE ZEITGENOSSEN AUS DER REGION SLOVENSKE GORICE

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wirkten in der Region Slovenske Gorice etliche nationalbewusste Persönlichkeiten, da günstige wirtschaftliche Umstände auch der bäuerlichen Bevölkerung Ausbildung ermöglichten. Peter Dajnko (1787–1873), Anton Kreml (1790–1844) und Koloman Kvas (1790–1867) stammten aus dem Gerichtsbezirk Gornja Radgona, Dajnko und Kreml aus den benachbarten Dörfern, Kvas aus dem nahegelegenen Ort Rožički Vrh. Jeder von ihnen behauptete sich in seinem eigenen Fachbereich, allen gemeinsam war jedoch Engagement für die slowenische Sprache und Nation. Dajnko begründete die Dajnčica-Schrift, Kreml verfasste das erste Geschichtsbuch in slowenischer Sprache *Dogodivščine štajerske zemlje*, Kvas war Nachfolger von Primic und Professor für Slowenisch am Grazer Lyzeum. Ihre Wege kreuzten sich mehrmals. Bedeutend war die Schulzeit im Mariborer Gymnasium, beeinflusst vom Lehrer Ivan Narat, gemeinsam gingen sie durch die Studienjahre in Graz, wo sie Janez Nepomuk Primic trafen. Dessen Arbeit setzte Kvas zehn Jahre später fort und unterrichtete Slowenisch nach der Grammatik von Dajnko und später nach der Grammatik von Murko. Im Unterschied zu Kreml befürwortete er den Einsatz der Dajnčica-Schrift.

In den Lehrbüchern für weiterführende Schulen sind heute nur noch Dajnko und Kreml vertreten. Im Slowenischunterricht (2. Schuljahr) setzen sich Schüler des allgemeinen Gymnasiums mit den allgemeinen und kulturgeschichtlichen Rahmenbedingungen der slowenischen Romantik in der Literatur auseinander und lernen dabei Dajnko und sein Werk am umfassendsten kennen. Im 1. Schuljahr werden die Entwicklung der Schrift, im 2. Schuljahr die Geschichte der slowenischen Schriftsprache behandelt und in diesen Zusammenhängen werden Schüler an die Dajnčica-Schrift herangeführt. Im Geschichtsunterricht lernen Gymnasiasten im 3. Schuljahr über die Slowenen in der Vormärzzeit und machen sich auch mit Kreml und dem sog. Alphabetkrieg bekannt.

Vsebina

Marko Snoj, O priimku Dajnko

Marjeta Ciglencečki, Umetnostna podoba krajev Dajnkoveg bivanja in službovanja

Vincenc Rajšp, Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času

Igor Žibera, Spremembe rabe tal na območju Radgonsko-Kapelskih gric od 19. stoletja do danes s posebnim ozirom na vinog adniške površine

Miran Puconja, Vloga duhovnika v narodnoprebudnih gibanjih

Vinko Škafar, Dajnkov Veliki katekizem za katoliške Slovence med Muro in Dravo

Marko Jesenšek, Dajnkov pokrajinski knjižnojezikovni in črkopisni načrt ter poskus prevajanja Svetega pisma

Irena Orel, Jezikovni vidiki Dajnkovih abecednikov (1816, 1824, 1833)

Natalija Ulčnik, Pregovor i in sorodne enote v slovnici Petra Dajnka ter njihova aktualizacija

Nina Ditmajer, Recepcija Dajnkoveg pesništva

Mihaela Koletnik, Narečne prvine v Dajnkovem Čelarstvu

Vesna Mikolič, Pomen Dajnkoveg Čelarstva za uveljavljanje čebelarstva, čebele in medu kot slovenskih nacionalnih atributov

Diana Košir, Verskovzgojna načela v Dajnkovem Kmetu Izidorju in Repičevih člankih v Cvetju z vertov sv. Frančiška

Franci Just, Vlog Radgne in Petra Dajnka pri jezikovno-kulturnem povezovanju »ogrskih« in »avstrijskih Slovencev«

Jelka Pšajd, Hoisova Gormerkanska kniga

Nina Zver, Vpliv Dajnkovega knjižnojezikovnega izročila na jezik Mihaela Hoisa

Katja Peršak Hajdinjak, Dajnkovi slovenskogr iški sodobniki

18,00 €

